

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE
MODERNLİK KURGUSUNUN ÜLKÜ
DERGİSİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

Murat TAZEGÜL
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir-2001

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE MODERNLİK KURGUSUNUN
ÜLKÜ DERGİSİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

Murat TAZEGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Basım ve Yayımcılık Anabilim Dalı
Danışman: Yrd.Doç.Dr. Banu DAĞTAŞ

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül 2001

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE MODERNLİK KURGUSUNUN ÜLKÜ DERGİSİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

Murat TAZEGÜL

Basım ve Yayımcılık Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2001

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Banu DAĞTAŞ

Bu çalışma, Türkiye'nin modernleşme sürecinde en köklü değişimlerin yaşandığı ve asker-sivil bürokrat bir kadronun önderliğinde sistemli bir şekilde yürütülen, uluslaşma ve milli bir kimlik aşılması süreçlerinin ön planda tutulduğu Atatürk dönemi modernleşmesinin basındaki kurgusunun incelenmesini kapsamaktadır. İncelenen basın organı, dönemin modernleşme çabalarına karar veren yönetici kadronun bizzat çıkardığı ve bu çabaların (bir anlamda da dönemin ideolojisinin) halka daha iyi anlatılabilmesini ve taraftar kitlesinin bu sayede çoğaltılmasını amaç edinen ÜLKÜ dergisidir. Dolayısıyla, basının toplumsal değişimi kitlelere benimsetici işlevinin Ülkü dergisi örneğinde; Tek Parti Dönemi'nin modernleşme süreciyle Tarih ve Dil Tezleri'ne dayanan resmi ideolojisi arasındaki ilişkide ifadesini bulduğu ileri sürülmektedir. Bu özellik Türk modernleşmesini, Batı'nın izlediği modernleşme çizgisinin dışında tutmaktadır. Ülkü dergisi aracılığıyla Türk modernleşmesinin bu farklı yönü ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Bu fark, çalışmanın kuramsal ve kavramsal temelini oluşturan birinci bölümde; modern ve modernlikten hareketle anlatılan Batı toplumunun modernleşme süreci ve bu sürecin unsurlarında görülebilir. Ulus-devletler şeklinde yapılanan modern Batı toplumlarının sömürgeci özelliğiyle yaptığı sanayi atılımı, modernleşme sürecinin en önemli unsurudur. Bununla birlikte seküler bir anlayışın başgösterdiği toplumda kentleşme ve demokrasi modernleşmeyi tamamlayan unsurlar olmakta, bunların sonucu olarak da; bu tip bir toplum yapısının bütün özelliklerini bünyesinde taşıyan insan tipi modern hayatta yerini almaktadır. İkinci bölümün konusunu ise, Batı'daki gelişimi ve özellikleri anlatılan modernleşmenin Türkiye açısından incelenmesi oluşturmaktadır. Türk modernleşmesinin özelliklerinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi için de sürecin, Osmanlı Devleti'ndeki başlangıcından Cumhuriyet ideolojisinde kurumsallaştığı yıllara kadarki gelişimi çalışmanın sınırlarını oluşturmuştur. Türk modernleşmesinin, özgünlüğünü ve temelini oluşturan ideolojik anlayışına bu bölümde yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde de modernleşmenin taşıdığı unsurlar açısından Ülkü dergisinde yer alan makaleler incelenerek, Atatürk'ün önderliğinde, "eski"den radikal bir kopuşu gerçekleştiren Türkiye'nin, modernleşme anlayışı ve öncelikleri tesbit edilerek değerlendirilmiştir. Bugün gelinen nokta itibarıyla dönemin modernleşme çabalarının ne ifade ettiği ise sonuç bölümünde tartışılmıştır.

ABSTRACT**STUDY OF MODERNITY ESTABLISHMENT IN TURKEY IN PROCESS OF
MODERNIZATION IN THE EXAMPLE OF JOURNAL OF ÜLKÜ****Murat TAZEGÜL****Journalism Field****Anadolu University Social Sciences Institute, September 2001****Supervisor: Assoc.Prof.Dr. Banu DAGTAS**

This study includes the period of Atatürk when the most radical changes occurred in the modernization process of Turkey and processes of nationalization and instillation of national identity that was being carried out systematically with the leadership of a military-civilian bureaucrat. The press agency that has been studied is the journal of ÜLKÜ which the governing elite who were deciding modernization efforts of that period published themselves and took explanation of this efforts (in other words ideology of the period) to the public and increase the mass of supporters as a goal. Therefore, in the example of the journal of Ülkü, it is suggested that the function of press as a mean of approval of social change found its way of expressing in the relation between the modernization process of One Party Period and official ideology based on History and Language Thesis. This property keeps the Turkish modernization out of the modernization line that the West followed. By means of the study on journal of Ülkü, this different side of Turkish modernization was wanted to expose.

This difference can be seen in process of modernization of the western societies that is explained beginning from modern and modernity and the elements of this process in the first chapter which forms theoretical and conceptual base of this study. Industrial advance that the modern western societies built as nation-states did with its colonialist property is the most important element of modernization process. Thus, urbanization and democracy become elements completing modernization in society in which a secular intelligence appears, hence, a type of human including all properties of the structure of such type of a society takes his/her place in modern life. Study of relations of development in the west and modernization of which properties have been explained with Turkey forms the subject of second chapter. To expose the properties of Turkish modernization clearly, the development of the process from its beginning in the Ottoman State till its years of turning into an institution in the Ideology of Republic forms limits of the study. In this chapter, ideological intelligence of Turkish modernization that forms its originality and base is given place.

In the third and last chapter of the study, by studying articles that have taken place in the journal of Ülkü from the viewpoint of elements included by modernization, modernization intelligence of Turkey that realized a radical breaking off from "past" and its priorities are determined and evaluated. What the efforts of modernization in that period mean at the point that has been reached today is discussed in conclusion.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Murat Tazegül'ün "Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Modernlik Kurgusunun Ülkü Dergisi Örneğinde İncelenmesi" başlıklı tezi 09 Kasım 2001 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Basım ve Yayımcılık Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

	<u>Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Tez Danışmanı	: Yrd.Doç.Dr. Banu DAĞTAŞ	
Üye	: Doç.Dr. Nejdet ATABEK	
Üye	: Yrd.Doç.Dr. Serap SUĞUR	

Prof. Dr. Çiğdem Zünnur ALTAN

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME OLGUSUNUN OLUŞUMU

1.1. KAVRAMSAL TEMEL	5
1.1.1. Modern.....	5
1.1.2. Modernite (Modernlik)	6
1.1.3. Modernleşme	9
1.1.4. Modernleşme Kuramları ve Eleştiriler	11
1.2. MODERNLEŞMEYİ HAZIRLAYAN TARİHSEL OLGULAR.....	18
1.2.1. Rönesans	18
1.2.2. Reform	19
1.2.3. Endüstri Devrimi.....	19
1.2.4. Aydınlanma	20
1.3. MODERNLEŞMENİN TAŞIDIĞI UNSURLAR	21
1.3.1. Endüstrileşme	21
1.3.2. Sekülerleşme	23
1.3.3. Kentleşme	24
1.3.4. Demokratikleşme	25
1.3.5. Modern İnsan.....	28

1.4. MODERNLİĞİN OLUŞUM SÜRECİNDE BASIN	29
1.4.1. Matbaanın İcadı.....	30
1.4.2. Reform Hareketleri ve Basının Doğuşu	31
1.4.3. Aydınlanma Dönemi ve Basının Gelişmesi	32
1.4.4. Haberleşmenin Gelişimi ve Modern Basının Oluşumu	33

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ

2.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ	35
2.1.1. Batı'nın Gelişmesi	36
2.1.2. Osmanlı'nın Gerilemesi.....	38
2.1.3. Modernleşme Gerekliğinin Hissedilmesi ve İlk Çabalar	40
2.1.3.1. Lale Devri	41
2.1.3.2. III. Selim Dönemi.....	42
2.1.3.3. II. Mahmut Dönemi.....	43
2.2. İMPARATORLUĞU KURTARMA ÇABALARI OLARAK MODERNLEŞME	44
2.2.1. Tanzimat Dönemi	45
2.2.2. I. Meşrutiyet Dönemi	49
2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi	50
2.2.4. Tanzimat Sonrası Toplumsal ve Kültürel Hayatta Modernleşme	53
2.3. DÜŞÜNSEL ARAYIŞ VE ÇABALAR	55
2.3.1. Osmanlıcılık.....	56
2.3.2. İslamcılık	56
2.3.3. Batıcılık	57
2.3.4. Türkçülük	58
2.3.5. Sosyalist Eğilimler	58
2.3.6. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet	59

2.4. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1938).....	59
2.4.1. Osmanlı Modernleşmesinden Cumhuriyet Modernleşmesine	59
2.4.2. Atatürk'ün Modernlik Arayışı: Devrimler ve Kemalizm.....	62
2.4.3. Modernleşme Olarak Kemalizm.....	68
2.4.4. Yeni İdeolojinin Topluma Benimsetilmesi	70
2.4.4.1. Türk Tarih Tezi ve Dil Tezi	71
2.4.4.2. Halkevleri	73
2.4.5. Modernleşmenin Taşıdığı Unsurlar Açısından	
Türkiye (1923-1938)	76
2.4.5.1. Endüstrileşme ve Türkiye.....	76
2.4.5.2. Sekülerleşme ve Türkiye.....	79
2.4.5.3. Kentleşme ve Türkiye	81
2.4.5.4. Demokratikleşme ve Türkiye	84
2.4.5.5. Modern Türk İnsanı	88
2.5. TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE BASIN	91
2.5.1. Türkiye’de İlk Matbaalar.....	91
2.5.2. Lale Devri ve Sonrası: Gazeteli Dönem	91
2.5.3. İstibdat Dönemi (1876-1908).....	94
2.5.4. II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi (1908-1923).....	94
2.5.5. İlk Dergiler	95
2.5.6. Cumhuriyet’in İlk Yılları ve Atatürk Dönemi (1923-1938)..	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜLKÜ DERGİSİ VE ÜLKÜ'DE MODERNLEŞME UNSURLARININ İNCELENMESİ

3.1. ARAŞTIRMA BİLGİSİ	98
3.2. ÜLKÜ DERGİSİ	99
3.3. ÜLKÜ DERGİSİNDE MODERNLEŞME UNSURLARININ İNCELENMESİ	103

3.3.1. Endüstrileşme	103
3.3.1.1. Devletçilik: Türkiye'ye Has Endüstrileşme	106
3.3.1.2. Endüstri mi, Ziraat mi?	111
3.3.2. Sekülerleşme	114
3.3.3. Kentleşme	117
3.3.3.1. Kent-Köy İkilemi	117
3.3.3.2. Kentleşme ve Belediyecilik	121
3.3.4. Demokratikleşme	124
3.3.5. Modern Türk İnsanı.....	127
3.4. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	134
SONUÇ.....	140
EKLER.....	145
KAYNAKÇA	163

GİRİŞ

21. yüzyılın ilk yıllarını yaşadığımız şu anda bile Türkiye açısından temel bir sorun varlığını sürdürmektedir. Bu sorun modernleşmedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin seksen yıla yaklaşan gelişme süreci boyunca yaşamaya devam ettiği sosyal, siyasal ve kültürel sorunlar; modernleşme başlığı altında toplayabileceğimiz ve özünde "değişim" olgusunu barındıran sorunlardır. Modernleşme politikalarının gerekli kıldığı; hukuk devleti, laiklik, sivil toplumun gelişmesi, siyasal ve toplumsal katılımın artırılması, bireysel özgürlük ve hakların savunulması gibi unsurların yanında, etnik ve mezhepsel farklılıklar, bölgeler arası refah dağılımı ve gelir düzeyi eşitsizlikleri bugün de Türkiye'nin önünde çözülmeyi bekleyen sorunlardan başlıcalarıdır. Türkiye'nin tam anlamıyla sanayileşmiş bir ülke olduğu da bugün için söylenememektedir.

Aslında yeni Türk Devleti, kurulduğu andan itibaren bu sorunların çözümüne yol açacak değişimleri büyük bir hızla yaparak, modernleşmeci bir anlayışa sahip olduğunu göstermiştir. Dönemin eğitim, gelir, bölgeler arası refah düzeyi, köy ve kentlerin harabeliği karşısında modernleşmeci bir anlayışla yapılmak istenen temel değişim şuydu: Öncelikle ekonomik bağımsızlığa kavuşarak, bölgeler arasında dengeli bir ekonomik kalkınma sağlamak ve bununla birlikte, seküler bir tarzda dizayn edilen devrimlerle, modern yaşam kalıplarını sosyal, kültürel ve siyasal alana taşımak. Tek Parti Dönemi'nin, toplumu modernleşmeye uygun bir tarzda; bireyin özelliklerini geliştirmeye yönelik çabalara ve sosyal yapıyı hareketlendirecek çalışmalara özendirilmesi (Halkevleri ve bunların faaliyetleri gibi) bunun bir göstergesidir. Modernleşme isteği, yeni Türk Devleti'nin kendine çizdiği ulusal bir hedefdir.

Her ne kadar bu ulusal hedef Cumhuriyetle birlikte çizilmişse de, bunun başlangıç tarihi Lâle Devri'ne ya da Fransız Devrimiyle aynı tarihte tahta çıkan III. Selim'in icraatlarına kadar gitmektedir. Atatürk'le birlikte başlayan ve önceki dönemlerin modernleşme anlayışından, milliyetçi ve laik özellikleriyle ayrılan Türk modernleşmesi, çok yönlü bir bütünlük arzemesiyle öne çıkar. Türk modernleşmesi kalkınmanın yanında bağımsızlaşmayı ve aydınlanmayı da barındıran bir nitelik sergilemektedir.

Bu niteliklerin Türk modernleşmesine yüklediği toplumsal ve siyasal anlam yanında kültürel açıdan da ileri sürdüğü temel dayanak noktası Cumhuriyetin "resmi ideoloji"sini oluşturmaktadır. Cumhuriyet ideolojisinin temel özelliklerini sınıflandıran Suavi Aydın bunların modernleşmeci içeriğe sahip olduğunun altını şöyle çizmektedir:

"İlk bakışta Cumhuriyet ideolojisinin üç temel özelliği göze çarpmaktadır: Bunlardan birincisi, mutlakçı veya meşruti rejimleri reddeden ve I.

Meşrutiyet'ten beri devam eden *Anayasacı* akımın mirasçısı olan Cumhuriyetçi özdür; ikincisi, ulusal olmayan bir siyasal oluşumun çözülmesi sonucu ortaya çıkan, ortak bir kültürü ve dili olan bir toplum esasına dayanan bir *ulus-devlet'in* ideolojisi olmasıdır; üçüncüsü ise, resmi ideolojisinin önemli bir bölümü din dogmasına dayanan Osmanlı Devleti'nin tersine ve o ideolojik esası reddederek *laik* bir içerik taşımasıdır. Bu üç özelliğin ortak noktası, üçünün de *modernleşme* başlığı altına yerleştirilebilirliği'dir."⁽¹⁾

Türk modernleşmesinin; klasik modernleşme kuramlarının öngördüğü ve geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş olarak tanımlanan modernleşmeyi "Kemalizm" adı verilen kendi ilke ve imkanlarıyla uygulayarak toplumsal bir değişim modeli oluşturduğu görülmektedir. Modern bir ulus-devlet yaratmak yanında, modern bir ulus yaratmanın da başat bir sorun olduğu Kemalizm'de, modern toplumu tanımlayan siyasal kurumların, yukarıdan aşağıya doğru şekillenen bir değişimi öngörülmüştür. Bu durum cumhuriyetin kuruluş niteliğinin de bir parçasıdır. Çünkü Türkiye'deki toplumsal değişim, değişimin gerekliliğine inanmış bir grup seçkin öncülüğünde başlamış ve ilerlemiştir. Fransa'da da jakoben bir anlayışla devrim sonrası düzenlemeler gerçekleştirilmiştir; ancak aradaki fark "burjuvazinin" bir sınıf olarak tarih sahnesine çıkması ve eski aristokrat sınıfla belli uzlaşmalar içine girmesidir. Türk modernleşmesinin sınıfsal niteliği yoktur. Bu, Türk modernleşmesinin en net olan özelliğidir. Bu durumu Fuat Keyman şöyle belirtmektedir:

"... ne sınıf temelli devrim modeli ne de sömürge sonrası devlet temelli gelişme modeli, 'Modern Türkiye'nin Kurulma' sürecinin çözümlenmesi için 'açıklayıcı güce sahip' bir modeldir. Bunun temel nedeni de hem Türkiye'nin tarihinde hiçbir zaman gerçek anlamda bir 'sömürgeleşme' sürecini yaşamamasıdır, hem de, ulusal bağımsızlık ve modernizasyon süreçlerinin taşıyıcı aktörünün bir 'sosyo-ekonomik sınıf' olmamasıdır. Fakat bununla birlikte, diğer sömürge sonrası ulus-devletler gibi modern Türkiye'nin kurulma tarihinin de... 'Batılılaşma tarihi olduğunu' görüyoruz. Kurulma süreci 'Çağdaş (Batı) uygarlık seviyesine yetişmek için' gerekli siyasal, ekonomik ve ideolojik ön koşulların Kemalist seçkinler tarafından yaşama geçirilmesini içerir."⁽²⁾

Bütün bunlar birleştirildiğinde Kemalist modernleşme modeli diyebileceğimiz Türk modernleşmesinin Batılılaşma isteği; hem Batı'nın siyasal ve ekonomik emperyalizmine karşı bir bağımsızlık, hem de Batı aydınlanmasının sosyo-kültürel sonuçlarının kabulüne dayanan ulusal nitelikte bir çaba olmaktadır. Bu bağlamda Türk modernleşmesinin, önünde bir yığın oluşturan sorunlarının devamının nedeninin ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Dolayısıyla iki yüzyılı aşkın bir süredir modern Batı gibi olabilmek arzusunun taşıyan "Asrileşme", "Muasırlaşma",

(1) Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993) s.16

(2) E. Fuat Keyman, **Türkiye ve Radikal Demokrasi**. Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim (Alfa Yayınları, Şubat 2000), s.169

“Batılılaşma”, “Çağdaşlaşma”, “Kalkınma” kavramlarıyla da ifade edilen modernleşmenin neden hala Türkiye’nin önünde bir hedef olarak durduğu ve bunun Türk modernleşmesinin özelliklerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusu da böylece ön plana çıkabilmektedir. Bu tür soruların cevabını bulmada incelenen yayın organı aracılığı ile bazı ipuçları bulmak da ayrıca mümkün olabilir. Bu nedenle, çalışmanın amacını *Ülkü* dergisinin, modernleşmeyi çeşitli açılardan işleyişinin çözümlenmesi oluşturmaktadır. Dönemin resmi ideolojisinin moderniteye bakışı ve vatandaşa karşı onu nasıl kurguladığını gösterebilmek de çalışmanın konusunu belirlemektedir.

1932 yılında kurulan ve Tek Parti Dönemi’nin, devrim ideolojisini geniş kitlelere yaymakla görevlendirilen Halkevlerinin, genel merkezince çıkarılan *Ülkü* Dergisi, büyük dönüşümlerin, değişimlerin yaşandığı bir dönemde çıkmıştır. Yayın hayatına 1933’te başlayan ve aralıksız olarak 1950 ortalarına kadar çıkan derginin, devrimi yapan kadroların düşüncelerini savunması ve yayması, konumuz açısından var olan önemini daha da arttırmaktadır. *Ülkü*’nün kendisini, kültür işlerinde halka rehberlik edeceklerin dergisi olarak nitelendirmesi⁽³⁾ yani; aydınların, devrimi yayacakların yayını olarak görülmek istemesi; Kemalist Türk modernleşme modelinin savunucusu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla incelenen yayın organı aracılığıyla Türk modernleşmesinin, Türkiye’de modernleşme sürecinin sahip olduğu önceliklerin, özelliklerin, etkilerinin daha ilk zamanlarından incelenmesi, yani kurgulandığı zamanların anlayışıyla ele alınması, Batı ve Türk modernitesi arasındaki ortaya çıkış ve yayılış farklılıklarının görülebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın sınırlılığını da bu nedenle Kemalist Türk modernleşmesinin kurumsallaştığı, resmi ideolojisinin etkin tek toplumsal etken olduğu Atatürk dönemi oluşturmaktadır. Bu dönem toplumsal, siyasal, kültürel alanlarda Türk modernleşmesinin en hızlı dönüşümü gerçekleştirdiği yıllardır.

Çalışma aynı zamanda dönemin, basına ve aydınlara bakışını da ortaya çıkarmaktadır. Cumhuriyet kurulduğu zaman bunu gerçekleştiren kadronun sahip olduğu ideolojik anlayışı topluma yayacak koşulları oluşturması gerekiyordu. Bunu yapacak ne yeni bir sosyal sınıf ve onun sahip olduğu üretim ilişkileri, ne de toplumun bunu kendiliğinden benimsemesine yol açacak genel bir iyileşme söz konusuydu. Bu durumda Türk basını ve aydınlarından; resmi ideolojinin oluşturulması ve savunulmasında Cumhuriyetin sözcüleri olarak hareket etmeleri beklenmiştir. *Ülkü* dergisi bunun klasikleşmiş bir örneği durumundadır.

Türk modernleşmesinin *Ülkü* dergisi üzerinden bir incelemesini içeren bu çalışmanın ilk bölümü modernleşme olgusunun oluşumuna ayrılmıştır. Kavramsal ve kuramsal temelin yer aldığı bölümde Batı toplumlarının modernizm olgusuyla tanımlanmalarına yol açan tarihsel süreç ve modernleşmenin ortaya çıkardığı

(3) *Ülkü*, “*Ülkü* Bir Yaşını Bitirirken” *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 12 (Ocak 1934), s.469

unsurlar tek tek incelenmektedir. Batı dışı toplumlar açısından, modernlik durumunun ve modernleşme süreçlerinin ifade ettiği anlam da bu bölümde tartışılmaktadır.

İkinci bölümün konusunu ise genel olarak Türk Modernleşmesi oluşturmaktadır. Batı'nın ilerleme sebeplerine karşılık Osmanlı'nın gerilemesi ve bu gerilemenin durdurulması amacıyla başlayan modernleşme arayışları ve bu arayışların Cumhuriyet'e kadar dönem dönem gelişimi bu bölümde incelenmiştir. Cumhuriyetle birlikte sistemli bir Şekilde başlayan ve görülmedik bir tarzda köklü reformlar içeren Kemalist ideolojinin modernlik anlayışı ve arayışı ile birlikte bu yeni ideolojinin topluma benimsetilmesinde izlenen yol da ikinci bölümde yer almıştır. Bu bölümde incelenen son konu ise Batı'da moderniteyi ortaya çıkaran modernleşme unsurlarının, Atatürk dönemiyle sınırlı olarak (1923-1938) Türkiye açısından değerlendirilmesidir. Bu unsurlar; endüstrileşme, sekülerleşme, kentleşme, demokratikleşme ve modern insanın yer aldığı modern bir toplumun özellikleridir. Yeni Türk devletinin bu unsurları ne oranda barındırdığı, modernleşmesinin de ipuçlarını vereceğinden çalışmanın en temel ayağını modernleşme unsurları oluşturmaktadır.

Çalışmanın nc ve son bölümünde de, lk dergisi hakkında genel bir bilgi verilmiş ve resmi ideoloji açısından önemine vurgu yapılmıştır. Yine bu bölümde çalışmanın konusunu oluşturan lk dergisindeki modernleşme unsurlarının incelenmesine yer verilmiş ve seçilen makaleler betimleyici analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Yapılan zmlmelerle Cumhuriyetin ilk yıllarına ait modernlik fikri tesbit edilmeye çalışılmış, modernleşmenin Türkiye'de nasıl kurgulandığı lk üzerinden tesbit edilmek istenmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirilerek Modern Batı toplumu ile Türkiye arasındaki modernlik farklarının nedenleri sonuç bölümünde kısaca tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME OLGUSUNUN OLUŞUMU

1.1. KAVRAMSAL TEMEL

1.1.1. Modern

Modernleşme kavramını irdeyebilmek ve tarihsel süreç içerisinde gelişimini ele alabilmek için öncelikle "modern" in ne olduğundan hareketle, bu olguyu incelemek gerekir.

"Düşüncedeki açıklık, özgürlük, otoritelerden bağımsızlık ve en yeni ve en son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi anlamına gelen"⁽¹⁾ modern kelimesi, eskiden farklı olanı, içinde yaşanan döneme ait olanı ifade eder. "Kelime Latince 'modernus' biçimiyle beşinci yüzyılda, artık hristiyanlığın resmen kabul edildiği dönemi, Roma ve Pagan geçmişinden ayırmak için kullanılmıştır."⁽²⁾ Günümüzde de eskiye göre farklı ve yeni olanı vurgulayan terim "yaşadığımız zamana ait ya da uygun demektir. Modernus'un türetildiği 'Modo' kelimesi de eski Latince 'hemen şimdi' demektir."⁽³⁾ Yaşanılan zamana ait olan ve dolayısıyla da düne, geçmişe ait olmayan modern "gündelik yaşamda ve kültürde modaya uygun tutumlara"⁽⁴⁾ atfedildiği gibi en geniş ifadesiyle "geleneksel olandan, radikal bir kopuş sonrasındaki yeni hali tanımlar."⁽⁵⁾

Bu tanımlar ışığında modern; Ortaçağın skolastik anlayışından kurtulup Rönesans ve Aydınlanma ile, aklın ürünü olan rasyonel bilim anlayışı ve yönteminin her alana uygulanmasını; Tanrı yerine insanı merkeze alan felsefi anlayışı savunur. Batının bu evrelerden geçerek birey ve toplum olarak geldiği seviye de günümüzün "modern" lik anlayışını somutlaştırır. Batı toplumlarında çeşitli şartların oluşturduğu ve başlattığı bu değişim ve dönüşüm, geleneksel yapıya karşı koyuşun bir sonucu olduğu için de; karşılıklı mücadeleler neticesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla modernliğin temelinde, gelenekselleşme olan bir çatışma yatar. Bu çatışma, tarıma dayalı bir toplumsal yapıdan, sermaye gücünün neticesinde oluşan endüstri/sanayi devrimiyle;

"... kapalı ekonomi ve hane içi üretimin yerini açık ekonominin ve pazar için

(1) Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü** (3. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları, Şubat 1999) s.598

(2) Beylü Dikeçligil, "Dünya 'Modernizm' Diyerek Dönüyor", **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı III, Sayı 23-24, (Eylül-Aralık 1998) s.1644

(3) Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği** (5. Basım, Remzi Kitabevi, 1995) s.228

(4) Abel Jeanniere, "Modernite Nedir?" Çev: Nilgün Tatal-Küçük

Modernite Versus Postmodernite (2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları 1994) s.15

(5) M. Naci Bostancı, "Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Dair Dipnotları" **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı III, Sayı 23-24, (Eylül-Aralık 1998) s.1632

üretim aldığı, altyapının kurulduğu, kitle iletişiminin o siyasal topluluğun üyelerini birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak temas ettirdiği, merkezileşme süreçleriyle birlikte devletle toplum arasındaki ilişkilerin yaygınlık ve derinlik kazandığı, idari, mali, adli işlerin rasyonel şekilde örgütlenmiş bürokrasi eliyle yürütüldüğü⁽⁶⁾

bir toplumun oluşumunu doğurmuştur.

Günümüzde yeni ve çağdaş kavramlarıyla eşdeğerde kullanılan modernin yaygınlaşmasını sağlayan unsurlar; kapitalizm ve ulus devlettir. Bu özelliklerin her ikisinin de Avrupa tarihinin belli karakteristiklerini yansıması nedeniyle; modern eşittir batılı veya batıya ait şeklinde tanımlanarak da karşımıza çıkar.

Modernliğin, Batı'ya özgü bir proje olup olmadığını inceleyen Giddens, kapitalizm ve ulus-devlet gibi iki farklı ve dünyaya yayılan gücün, daha geleneksel toplumsal biçimlerin hiçbiri tarafından sergilenemediğinden hareketle "modernliğin bu iki muhteşem dönüştürücü fail tarafından desteklenen yaşam biçimleri yönünden"⁽⁷⁾ Batı'ya özgü olduğunu belirtir.

Aydın'a göre de; Batı, kendi modern evrimini tamamladıktan sonra, ortaya çıkan değişim, daha doğru bir ifadeyle, ulaşılan gelişmişlik düzeyiyle iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlardaki farklılaşma; en genel şekliyle "gelişme" olgusu ve bu olgunun temsil ettiği 'Batı' düzeyidir.⁽⁸⁾ Modern - çağdaş - Batılı ve gelişmiş olanın karşısında, ona zıt olan ise; geleneksel - çağdışı - şarklı ve az gelişmiştir. Bu ikinci grubun ileri düzeye erişememesinin nedeni; iktisadi, toplumsal, kültürel, bilimsel alanlarda geriliğinin doğurduğu bir neticedir.

Bu tanımlarda da görüldüğü gibi, modern; evrensel bir olgu olarak tanımlanmasına rağmen, daha çok Batı'nın Rönesans ve Aydınlanma devrimleri ile Ortaçağ sonrası girdiği süreci ifadelendirmektedir.

1.1.2. Modernite (modernlik)

Modernite ya da modernlik; kelimenin tam anlamıyla modern olabilmiş, yaşadığı modernleşme tecrübesi sonrasında, halihazırda modernliği tanımlayan özellikler barındıran "içinde yaşanan zamanı"⁽⁹⁾ bu özellikleri nedeniyle farklı kılan bir kavramdır. Bir şeyin modern olup olmadığını ise, şimdiki zamanın modern ölçütleriyle kıyaslayarak belirleyebiliyoruz. "Örneğin, modern toplumlar; endüstriyel, kapitalist ekonomilere, demokratik bir siyasi yapıya, sosyal sınıflara bölünmüş bir toplumsal yapıya sahip toplumlardır."⁽¹⁰⁾ Bu nedenle modernlik, modernleşme sürecini şu an için yaşayan toplumlardan ziyade; kalkınma ve ilerleme niteliğini zaten kazanmış toplumlardaki eylemler için kullanılmaktadır. Bu da günümüz Batı toplumlarına karşılık gelmektedir.

(6) Aynı

(7) Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**. Çev: Ersin Kuşdil (Ayrıntı Yayınları, Nisan 1994) s.157

(8) Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993) s.22

(9) Mehmet Karakaş, "Batı Gelişme Modeli ve Batı-Dışı Toplum Olmanın Ötekiliği", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı III**, Sayı 23-24, (Eylül-Aralık 1998) s.1694

(10) Cevizci, **a.g.e.**, s.604

Alain Touraine'e göre ise modernlik, salt değişim ya da olaylar silsilesi değildir; akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır. Bu nedenle modernlik toplumsal yaşamın siyaset, ekonomi, aile yaşamı, din ve özellikle de sanat gibi çeşitli bölümlerinde giderek artan farklılaşmayı da içermektedir. Ona göre modernliği en iyi tanımlayan şey, özgürlük talebi ve insanın herşeye karşı kendini savunmasıdır.⁽¹¹⁾

Modernite ya da modernliğin ne zaman başladığı ise hareket noktalarına göre farklılık arz etmektedir. Endüstrileşme süreciyle belirlenen 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda, ya da modernizmle özdeşleşen kültürel dönüşümlerin gerçekleştiği 20. yüzyılın ilk otuz yılında da bu süreci başlatanlar vardır. Jeanniere⁽¹²⁾ moderniteyi tüm bu süreçlerin yarattığından hareketle; moderniteye geçişi belirleyen dört devrimi tanımlamıştır. Bunlar; *bilimsel, siyasal, kültürel*, son olarak da *teknik ve endüstriyel* devrimlerdir. Kendi içlerinde belli aşamaları olan bu dört devrimin her biri modernliğin bir özelliğini barındırır ve her birinde az ya da çok modern olunabilir. Ancak modernitenin ne olduğunu anlamada dördü birden bir anlam taşır.

Bilimsel devrimi Newton'un başlattığı ve evrensel yerçekimi kanununu keşfederek iki dünya görüşü arasında kopuşu belirlediği kabul edilir. Bilimsel devrimle Tanrı ve melekleri tarafından yönetilen bir doğadan, kendini düzenleyen bir doğa anlayışına gelinmiştir. Buna göre evren hareket halinde maddedir ve bu hareketin yasaları her yerde değişmeden matematiksel olarak ifade edilebilen güçlerle yönlendirilmektedir.⁽¹³⁾ Bilimin ilerleyişi ile dünyayı değiştirecek olan bilimsel devrim temel devrimdir ve tüm diğer devrimler ondan türeyecektir.

Siyasal devrimle birlikte, demokrasi devletin tek rasyonel biçimi haline gelmektedir. Artık modern devlet ancak demokratik olabilen devlettir. Önce İngiltere'de ve Amerika'da ardından da Fransa'da beliren bu devrimde önemli olan iktidarın temelidir. Meşruiyet artık halktan gelmekte ve akla uygun olmaktadır. İktidarın kaynağı sadece ve sadece halktan kaynaklanmaktadır.

Kültürel devrim; düşüncenin sekülerleşmesi, toplumsal hayatın bütün alanlarındaki ölçütlerin bilimselleşmesidir.⁽¹⁴⁾ Laiklik, her alanda yaşamın temellerinin bilimsel olacağı fikrinin kök salmasını sağlamıştır.

Endüstriyel devrim; emeğin soyutlanmasıyla karakterize edilir ve aletten makinaya geçiş olarak nitelendirilir. Teknolojik ilerleme olarak da kavramlaştırabileceğimiz endüstriyel devrimde modernleşmenin aşamaları diğer devrimlere nazaran daha iyi farkedilmiştir. Endüstri alanında "modern" kelimesi yoğun olarak kullanılmıştır. Gündelik hayatta daha çok, bu alanda yapılan değişiklikler modern olarak nitelendirilmektedir.

Bu dört temel devrime bağlı olarak ortaya çıkan modernite fikri yine dört temel unsurdan kaynaklanmaktadır. Her biri moderniteyi gerçekleştiren devrimlerin

(11) Alain Touraine, "Modernliğin Eleştirisi" Çev: Hülya Tufan (Yapı Kredi Yayınları, Nisan 1994) s.23-259

(12) Jeannire, **a.g.m.**, s.15-24

(13) Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Felsefesi** (İstanbul: Ağaç Yayınları, Alternatif Üniversite, Temmuz 1993) s.63

(14) Muharrem Sevil, **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler** (Vadi Yayınları, Eylül 1999) s.16

odağındaki temeli oluşturan unsurlardan birincisi bireydir. Birey modernite fikrinde en yüksek derecede bir değer olarak ele alınmaktadır. Ancak, bireyin bu imtiyazlı konumunu sağlayan şey; bireyin sahip olduğu akıldır. Akıl, bireyin yürüyüşü ile ilişki kurma aracıdır. Bireyin akli ile ortaya koyduğu etkinlik ise bilimdir. Bilim aracılığı ile insanlığını ilerlemesi sağlanmış olur. *Birey akıl, bilim ve ilerleme*; birbirlerine bağlı bu dört adım modernlik düşüncesinin köşe taşlarını oluşturur.⁽¹⁵⁾ Wallerstein'a göre ise 1789 Fransız Devrimi, tüm bu oluşumların meyvelerini vermiştir. Devrim hem zihniyetleri dönüştürmüş hem de *modernliği*; modern dünyanın dünya görüşü olarak yerleştirmiştir.⁽¹⁶⁾

Marshall Berman ise günümüzde dünyanın her köşesindeki insanlarca paylaşılan ve bir deneyimler yığını olarak gördüğü hayatı *modernlik* olarak adlandırır. Modern hayatın beslendiği kaynakları da; *büyük keşifler, sanayileşme, demografik altüst oluşlar, kentleşme, kitle iletişim sistemleri, bürokratik olarak tanımlanan ulus-devletler, kitlesel toplumsal hareketler ve kapitalist dünya pazarı* olarak tanımlamıştır.⁽¹⁷⁾

Giddens⁽¹⁸⁾ da modern toplumların ulus-devlet olarak tanımlanabileceğini vurgulamakla birlikte, modernliğin iki yönlü bir olgu olarak karşımıza çıktığını belirtir. Bir yönüyle modernlik, oluşturduğu kurumlarla insanoğluna modernlik öncesi sistemlerden çok daha fazlasıyla güvenli ve çok hoş bir yaşam fırsatı yaratmış ve bunu bireyin hizmetine sunmuştur. Modernlik diğer karanlık yönü ile ise, modern endüstriyel iş yaşamının sıkıcı ve tekdüze disiplini yanında günümüzde bütün dünyayı kapsayan askeri çatışmalar, kıyımlar ve de üretim güçlerinin gelişmesiyle çevreye yönelik geniş ölçekte yıkıcı bir biyolojik tehdit doğurmuştur.

Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi bütün geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik biçimde söküp çıkartmıştır diyen Giddens; modern toplumsal kurumları geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran süreksizliklerin, insanların dünyayı ve kendilerini algılayış biçimlerinde değişiklikler oluşturduğunu belirtir. Bu süreksizlikler ve özellikleri şunlardır: *a) Değişim hızı*: Modernliğin koşulları içinde değişim hızı son noktadadır. Bu durum en çok teknoloji açısından belirgin gibi görünse de diğer bütün alanlara da yayılmıştır. *b) Değişim alanı*: Giddens'a göre dünyanın değişik bölgeleri birbirleriyle bağlantı içine çekildikçe toplumsal dönüşüm dalgaları bütün yerküre yüzeyi boyunca çarpılmaktadır. *c) Modern kurumların doğası*: Giddens'a göre ulus-devletin siyasal yapısı ve üretimin cansız güç kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı olması, ya da ürünlerin ve ücretli emeğin tam anlamıyla metalaştırılması gibi bazı modern toplumsal biçimler, önceki tarihsel dönemlerde hiç görülmemiştir. Bunlar moderniteyi öncesinden ayırt eden karakteristik özellikleridir.

Octavio Paz⁽¹⁹⁾ ise; modernitenin ortaya çıkışını, 18. yüzyılda aklın öncülüğünde

(15) Aydın Uğur, "Modernite ile Birleşmenin Birden Çok Yolu Olabilir mi?" (Toplantı) Aktaran: Haluk Alkan, "Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Modernleşmesi", *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı III*, Sayı 23-24, (Eylül-Aralık 1998) s.1703-1704

(16) Immanuel Wallerstein, "Liberalizmin İflası". Çev: M. Özel *Tarih Risaleleri* içinde (İstanbul: İz Yayınları 1995) s.219

(17) Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (İletişim Yayınları 1994) s.11-31

(18) Giddens (1994) a.g.e., s.12-14

(19) Octavio Paz, "Şiir ve Modernite." Çev: Nilgün Tatal-Küçük, *Modernite Versus Postmodernite* (2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, Ekim 1994) s.89

başlayan değişikliklerin ve yeniliklerin kaynağı olarak gördüğü *eleştiri* 'ye bağlar: "Modernite din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başladı. Modernitenin ayırtedici niteliği, ortaya çıkışının özel işareti, eleştiridir. Modern çağı oluşturan her şey araştırma, yaratı ve eylemin metodu olarak tasarlanan eleştirinin marifetiydi." Paz'a göre modern çağın temel fikirleri olan "ilerleme, evrim, devrim, özgürlük ve demokrasi" eleştirinin bir ürünüdür. 18. yüzyılın düşünsel ortamı modernitenin inşasında karakteristik bir rol almıştır.

1.1.3. Modernleşme

Modernleşme, Batılı toplumbilimcilere göre tarımsal üretimden endüstriyel üretime; kapalı köy ekonomisinden dışa dönük kent pazar ekonomisine; insan-hayvan enerjisinin kullanımından makine enerjisinin kullanımına; baskıcı bir toplum yapısından özgür-bağımsız bir birey ve düşünce özgürlüğüne, düşünceyi ifade ve örgütlenme serbestisine dayanan temsili demokrasiye doğru bir gelişim gösteren, Batı toplumlarına benzer bir şekilde, bütün gelişmekte olan toplumların aynı süreçlerden geçerek benzer seviyeye ulaşacaklarına verilen isimdir.

Gelişmekte olan ülkelerin, kaçınılmaz olarak Batılı gelişmiş ülkelerin izlediği çizgiyi izleyeceklerinden hareket eden "modernleşme" kuramı; toplumsal değişimin Batılı görüşe göre ele alınarak, az gelişmişlerin yapacağı değişimleri tanımlamaktadır. Bu değişimler ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda olacaktır. Ancak sosyal bilimcilerin kimine göre, aydınlanma, pozitivizm, sekülerizm gibi üst yapısal değişimler, ön plana çıkartılarak bunlar, modernleşme olarak değerlendirildiği gibi; kapitalist gelişim sürecini başat öge olarak alıp, toplumların kültürel ve toplumsal yaşamlarında, bireylerin bilinç ve davranışlarında meydana gelen değişimler de öne çıkarılarak modernleşme tanımları yapılmıştır.

Kökenleri Max Weber'e kadar uzanan modernleşme kuramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında A.B.D.'de bugünkü biçimini almıştır. "Özellikle eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazandıkları bir dönemde, hakim bir paradigma konumuna yükseldi. Her ne kadar paradoksal gözükse de, bu dönemde eski sömürgeler, bir yandan bağımsızlıklarını kazanmak için Batılı emperyalistlere karşı savaşıırken bir yandan da bağımsızlıkla birlikte Batılı toplumları kendi önlere ulaştırması gerekli bir 'model' olarak alıyordu."⁽²⁰⁾ Buna göre *siyasi bakımdan* modernleşme, katılımcı demokrasiyi, siyasi partileri ve parlamentoyu içermektedirken, *kültürel açıdan* modernleşme; laikleşme ve ulusal akımları içermektedir. *Ekonomik açıdan* modernleşme ise, işbölümü ve uzmanlaşmanın artışı, teknoloji kullanımını ifade etmektedir. *Toplumsal açıdan* modernleşme de; geleneksel otoritenin gerilemesiyle kentleşmenin, okuryazarlığın artışı, bireyin ve toplumun ilişkilerindeki hareketliliğe karşılık gelmektedir. "Gelişmiş kapitalist Batı toplumları karşısında ve 'onlara göre' kalkınmak, endüstrileşmek durumunda olan toplumların böyle bir kalkınmayı nasıl gerçekleştirecekleri sorusu"⁽²¹⁾

(20) Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme** (İstanbul: İnsan Yayınları, Mart 1995) s.23

(21) Meral Özbek, **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski** (2. Baskı, İletişim Yayınları, Aralık 1994) s.31

na karşılık gelen bu modernleşme açılımları, temelde Weber'in; karmaşık tarihsel ve toplumsal olguları çözümlenmede anlaşılabilirliği sağlamak amacıyla oluşturduğu *ideal-tipik* çözümlenme yöntemine dayanmaktadır. (22)

Bu yöntemle göre toplumlar, *modern* ve *geleneksel* diye ikiye ayrılır. Modern nitelikler olarak belirlenenin karşısına karşıt değer ve nitelikler konarak iki ideal-tip çizilmektedir. Durkheim'in "mekanik-organik dayasıması"; Tönnies'in "cemaat-toplum" ayrımı; Redfield'in "halk kent sürekliliği" bu ideal tipik yöntemin klasik örneklerindedir. Bu yöntemle ortaya çıkan modern-geleneksel ayrımında ayrıca bazı kuramcılar tarafından gelenekselden moderne geçiş aşamasında üçüncü bir kategori olarak "geçiş toplumu" tiplmesi de geliştirilmiştir. Bu kavram, modernleşme sürecine girmiş batılı olmayan toplumları tanımlamaktadır.

İdeal-tipik çözümlenmede, modern toplum tipi Batı merkezli etnosentrizm'e dayalı olarak çizilmiş, Batı dışı toplumlar da geleneksel olarak tarif edilmiştir. Dolayısıyla *modern'* in (Batı'nın) temel özellikleri belirlenmiş, *geleneksel* (Batı dışı) toplumların bu ölçüğe göre şekillen(diril)mesi esas alınmıştır. (23) Bu anlamda modernleşmeyle ilgili tüm tarifler de Batı'yı merkeze alarak yapılmıştır. "Bu tiplleştirmede esas olarak modern toplum tipinin ne olduğu ifade edilmiş, geleneksel toplum ise bir tür 'modern olmayan toplum' biçiminde algılanmıştır..." (24)

Modernleşme tanımlarının taraflı olduğundan hareketle herhangi bir ideolojiden bağımsız bir modernleşme tanımı arayan Kongar; eski zamanların toplum tipinden günümüzdeki toplum tipine doğru bir değişmeyi modernleşme olarak anlar. Fakat günümüzdeki çok çeşitli toplumların farklı siyasi rejimlerde, farklı kültürel ve ekonomik yapılar da olmaları, hangisinin günümüz toplum tipine örnek teşkil ettiği hakkında sorulara neden olmaktadır. Kongar'ın modern toplumu, eskilerden ayırmak için kullandığı ölçüt evrenseldir:

"Öyle bir ölçüt bulmalıyız ki, bu ölçüt eski zamanların toplumlarıyla günümüz toplumlarını ayırabilsin. Aynı zamanda bu ölçüt evrensel de olmak zorundadır. Yani, her toplum için her zaman karar vermemizi sağlayacak bir ölçüt niteliği taşınmalıdır... İnsanoğlunun ortaya çıktığı tarihten bu yana tekrarlanmayan, dolayısıyla devamlı artarak gelişen özelliği nedir?... Bu sorunun cevabı açıktır: Teknoloji. Sadece teknoloji insanoğlunun dünya üzerinde var olduğu andan günümüze kadar olan gelişmesini nesnel ölçütlere (objektif kriterlere) göre bize bildirebilir. Çünkü teknoloji bir birikim sonucu ortaya çıkmaktadır. Birikim ise ilerlemenin işaretidir. Böylece zaman içindeki gelişmeyi, geriye dönülmez şekilde belirler." (25)

Teknolojinin toplumdaki belirtisi ise endüstrileşme düzeyidir. Dolayısıyla günümüz endüstrileşmiş toplum tipine doğru olan değişim modernleşmedir.

Siyasi ve Kültürel açıdan modernliğin oluşumunu gözardı ederek sırf sanayileşerek modernleşeceklerine inanan ve modernleşmeyi bir teknoloji sorunu ya da ekonomik bir gelişme sorunu olarak gören Batı - dışı toplumların yanıldığını M.

(22) Canatan a.g.e., s.17

(23) Mehmet Akgül, **Türk Modernleşmesi ve Din** (Konya: Çizgi Yayınları, Eylül 1999) s.39

(24) Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi** (İstanbul: İletişim Yayınları 1990) s.23

(25) Kongar, a.g.e., s.228

Berger'in⁽²⁶⁾ özellikle Ortadoğu'ya yaptığı etkiler açısından ele aldığı modernleşme olgusu ortaya koymaktadır. Berger'in belirttiği unsurlar modernleşmenin çok yönlülüğünü kanıtlamaktadır. Buna göre modernleşme;

- Çok sayıda köylünün şehre gelmesi ve fabrika işlerine girmesi, yani köyden şehre geçiş süreci,
- Tarımda yeni metod ve araçların kullanılması, yeni tekniklerin üretime ve günlük hayata girmesi,
- Eğitimin ve okuryazarlığın artması ile yeni eğitilmiş elitin doğması ve kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması, haberleşmenin artması,
- Dini otoritenin zayıflaması
- Milli devlet ile milli duyguların oluşması ve en önce eğitilmiş elit kesimi olmak üzere giderek diğer kesimlere de yayılması,
- Erkek hakimiyeti ile anne babalara ait otoritenin zayıflaması ve kadınların daha eşit ilişkilere sahip olduğu yeni aile yapısının doğması,
- Batılı seküler yazal kodlarının alınması, anayasacılıktan askeri yönetimlere kadar yeni siyasi yönetim şekillerinin ortaya çıkması,
- Sanayi, tarım ve tıp'ta artan bilim ve teknolojinin kullanılması sürecini de birlikte getirmektedir.

Modernleşme sürecine yönelik olarak gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de genellikle iki tavır ortaya çıkmaktadır. Bunlar geleneksel tavır ve modern tavidir.⁽²⁷⁾ Geleneksel tavırla anlatılmak istenen; var olan geleneksel toplumun devamı isteğidir. Modern tavırda ise Batıyı herşeyiyle alma arzusu yatmaktadır. Bununla birlikte Batı medeniyetinin bazı yönlerini özellikle tekniğini alarak, kültürü gibi istenmeyen bazı unsurları dışlayan bir tavır sergileyenler de olmaktadır.

1.1.4. Modernleşme Kuramları ve Eleştiriler

Modern olmayan toplumlar, bugünkü modern toplumların modernleşme süreçlerinde geçtikleri aşamalardan aynen geçerek, onların bugün sahip oldukları ekonomik, sosyal, siyasal ve idari yapıya sahip olacaklardır. Klasik modernleşme anlayışını yansıtan bu düşünce normatif bir biçimde ortaya konmuş diğer bir deyişle, tanımlanan modernleşme sürecinin kesinlikle benimsenmesi gerektiği ileri sürülmüş ve bir alternatifinin olmayacağı ve olmaması gerektiği telkin edilmiştir. Bu anlayış özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan genç uluslara bir gelişme modeli ve stratejisi sunmuştur.

Huntington'un ifade ettiği şekliyle, Batı dışı toplumların modernleşerek ulaşması düşünülen değişim süreci şöyledir:

- 1) Geleneksel toplumdaki modern topluma doğru evrilme aşamalı bir süreçtir. Bütün toplumların geçecekleri modernleşme evrelerini veya düzeylerini

(26) "Morroe Berger, *The Arab World Today* s.399 vd. Chapter 11" (Aytekin Yılmaz, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar* Vadi Yayınları 1996, s. 22'deki alıntı)

(27) Yılmaz, 1996, a.g.e., s.24

ayrıştırmak mümkündür... Bu süreç içindeki önderlik ve modernleşmenin daha ayrıntılı düzenekleri bir toplumdaki diğerine farklı olsa da, bütün toplumlar özünde aynı aşamalardan geçeceklerdir.

- 2) Modernleşme süreci, farklı toplumların modernlik aşamasına doğru evrildikçe benzeşeceklerini ifade etmektedir.
- 3) Modernleşme *geriye çevrilmeyen* bir süreçtir... Şehirleşme okuryazarlık, sanayileşme açısından bir dönemde belli bir düzeye ulaşmış bir toplum, daha sonraki dönemde önemli ölçüde daha alt düzeylere inmeyecektir.
- 4) Modernleşme ilerlemeci bir süreçtir... Uzun vadede modernleşme yalnız kaçınılmaz değil, aynı zamanda arzulan bir süreçtir.⁽²⁸⁾

Modernleşmenin bu argümanları, Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemenliğini arttırmayısıyla birlikte modernleşme arzusundaki Üçüncü Dünya coğrafyasında, Batı'nın vardığı noktalar gözönüne alınarak yani Batı'nın ulaştığı düzey hedeflenerek ortaya çıkmıştır. Böylece modernleşme kavramı Batı'nın çok uzun bir zamanda; yaklaşık 16. yüzyıldan itibaren kendi içsel dinamikleriyle yaşadığı değişimin de adıdır aslında. Ancak kavram Batı-dışı toplumların değişim süreçlerini açıklamak için oluşturulmuştur. Yaşanan deneyimler farklı toplumlarda farklı modernleşme biçimleri doğurduğundan, kuram günümüze kadar değişen biçimleriyle gelebilmiştir.

Suavi Aydın⁽²⁹⁾, çeşitli modernleşme türlerinin sanayileşmiş ülkelerin modernleşmesinden farklı olduğuna dikkat çekerek, sanayileşmiş ülkeler dışında kalanlar açısından üç ayrı oluşumla karşılaşıldığını açıklar. Bunlar sırasıyla şöyledir:

a) Sömürge niteliği olmayan ülkelerin istemli (iradi) modernleşmesi (örneğin; Türkiye, İran, Rusya), b) Sömürge yönetimlerinin ortadan kalkmasıyla ulusal bir nitelik kazanan modernleşme (örneğin; Afrika ülkeleri, Hindistan), c) Bunlara ek olarak kapitalizm öncesi (prekapitalist) emperyal veya çok kavimli devletler eliyle yönetilen topraklarda bağımsızlaşma ve modernleşme (örneğin; Latin Amerika, Balkanlar, Orta Doğu, Çin...)

Modernleşme Kuramı da sanayileşmek ve teknolojik ilerlemenin sunduğu olanaklardan faydalanmak isteyen bu toplumlara zamanla daha özgün bakışlar getirebilmiştir. Modernleşme kuramcılarının başında; D. Lerner, S.N. Eisenstadt, N. Smelser ve M.S. Levy gelmektedir.

Lerner⁽³⁰⁾, modernleşmenin temelinde kentleşmenin yattığından hareket eder. Bir ülkenin kentleşme derecesinin %25'i geçmesi durumunda modernleşmenin gerçekleşme koşulları, modern üretimin gerekliliği ortaya çıkar. Böylece modernleşme başlamış olur. Bunu okuryazarlık oranındaki artış izler. Okuryazarlık oranındaki artış, hem endüstrileşmenin bir sonucu, hem de onun gerçekleşmesi için gerekli bir koşuldur. Halkın ekonomik, sosyal faaliyetlere katılma oranını yükselten kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve etkisinin artması başlar. Son aşama ise siyasal katılımıdır. Modern toplumun

(28) "S.P. Huntington, "The Change to Change, Modernization. Development and Politics? *Comparative Politics* Cilt: III, s. 289-290." (Köker 1990 s. 27'deki alıntı)

(29) Aydın, a.g.e., s.27-28

(30) "Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964." (Kongar 1995, s. 229'daki alıntı)

insanları Lerner'e göre kitle haberleşme araçları yoluyla kendilerini başkalarının yerine koyabilme güçlerini (empatilerini) geliştirirler. Modern toplum bu insanların geliştirdiği fikir birliğine dayanır. Lerner modernleşmenin batılılaşma ile eşdeğer hatta evrensel olduğu görüşündedir.

Modernleşmenin Batılılaşma olduğunu söyleyen bir başka kuramcı Eisenstadt'a⁽³¹⁾ göre ise, modernleşmenin iki genel niteliği vardır: 1) Toplumların sosyo-ekonomik değişimleri, 2) Toplumsal örgütlenmenin yapısal değişimleri.

Tarihsel olarak, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlerin, diğer Avrupa ülkelerine ve 19. ve 20. yüzyıllarda da Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayıldığı süreci modernleşme olarak tanımlayan Eisenstadt, ekonomik alandaki modernleşmeyi; endüstri ve ticaret ile hizmetlerin, tarım ve maden çıkarmanın önüne geçmesi olarak nitelendirmektedir. Siyasal alandaki modernleşme ise şöyledir: 1) Siyasal gücün kapsamı genişler ve merkezi otoritenin elinde yoğunlaşır. 2) Potansiyel güç toplum içinde daha büyük gruplara doğru yaygınlaşır ve sonunda bütün yetişkin vatandaşları kapsamına alır. 3) Siyasal rejim demokratiktir ya da halka dayanır.

Kültürel alanda; genel kültürel konular ve değerler arasında farklılaşma görülür. Din, felsefe ve bilim birbirinden ayrılır. Okuryazarlık ve laik eğitim gelişir.

Modernleşme süresince yaşanan değişimlerin, toplumda önemli huzursuzlukları da ortaya çıkaracağına değinen Eisenstadt, bunun sonucu olarak "toplumsal protestolar"ın meydana geleceğine değinir. Modern toplumun temel niteliklerinden birini meydana getiren bu protestolar; toplumsal düzen ve adalet, bireysel ve toplumsal kimlik duygularını tatmin edecek semboller ve bireysel, kültürel yaratıcılığın gerçekleşmesi gibi fikirlerin etrafında toplanmaktadır.

Eisenstadt; bu ana fikirleri geçmişteki toplumsal düzen etrafında gerçekleştirmek isteyenlere *sağcı*; ...toplumsal olanakların yoksul grupların dağıtılmasını sağlamak için toplumsal yapıda geniş değişim isteyenlere de *solcu* demektedir." (32)

Smelser⁽³³⁾ ise, modernleşmeyi ekonomik kalkınmayla ilişkili olarak ele almaktadır. Az gelişmiş ülkeler yönünden toplumsal değişimi modernleşme olarak niteleyen Smelser, geri kalmış toplumların kendileriyle eş zamanlı olan ileri toplumlara yetişmesi çabasının teknolojik alanda, tarımsal alanda, endüstride ve ekolojik alanda yeni hareketlenmeler getirdiğini belirtir. Sırasıyla, teknoloji bakımından bilimsel bilginin uygulanmasına doğru bir süreç; tarımda, tarımsal maddelerin ticari amaçlarla imaline geçiş; endüstri alanında makine gücüne geçiş ve ekolojik alanda da köyden kente doğru bir hareket, modernleşmeye yol açan değişimlerdir.

Smelser'e göre modernleşme "a) gelenekçi güçler b) farklılaşma güçleri c) yeni bütünleşme güçleri arasındaki 'üç-karşıt' yönlü bir süreçtir. Bu üç unsur düşünülmeden

(31) "S.N. Eisenstadt, **Modernization: Protest and Change** Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1966." (Kongar1995, s. 231-232'deki alıntı)

(32) Aynı

(33) "Neil J. Smelser, 'Toward A Theory of Modernization' **Social Change** (der.) A. Etzioni ve E. Etzioni. Basic Books, Inc. Publishers, New York 1964." (Kongar 1995, s.239' daki alıntı)

modernleşmenin yapısını anlamak mümkün değildir."⁽³⁴⁾ Buna göre modernleşme süresince birçok uygulama geleneğe dayanabilir. Geleneksel değerler ve sosyal yapılar her zaman modernlikle çatışma halinde düşünülmemelidir.

M.J. Levy⁽³⁵⁾ ise, modernleşme için gerekli olan özelliklerin her toplumda farklı olabileceğinden hareketle bazı yanlışlara işaret eder: Modern olmayan toplumlarda modernleşmek için modern toplumlarda görülen nitelikler, ön koşullar olmayabileceği gibi sonradan modernleşen toplumlarda da görülmeyebilir. Sonradan modernleşmeye başlayan bir grup toplum için gerekli ön koşullar da, başka toplumların modernleşmesi için gerekli olmayabilir. Örneğin Japonya'ya bakarak, bütün ülkelerin aynı yolla modernleşmesi gerektiği öne sürelemez. Levy, ortaya koyduğu saptamalarla her devir ve her toplum için geçerli bir modernleşme reçetesi olmadığını vurgulamıştır. Modernleşme yolunda olanların modernleşmiş ya da aynı durumdaki diğer ülkeleri taklid etmesi, ona göre tutarlı bir yol değildir.

Modernleşme kuramları özellikle "üçüncü dünya ülkelerinde 'ideal modele' uymayan gelişmelerin ortaya çıkması... ve çeşitli kuramsal gelişmeler sonucu ,1960'lar sonrası eleştirilmeyi başlanmıştır."⁽³⁶⁾ Bu eleştiriler sadece Batılı olmayan toplumlardan değil, Batı toplumlarından da gelmiştir.

"Batının hayat standartları ve yaşam biçimleri şiddetli bir özlem olarak kalmakla beraber Batı modelini bütün kurumsal özellikleri ile benimsemek fikri bir ölçüde terk edilmeye başlandı."⁽³⁷⁾ Batı dünyasında modernleşmenin yarattığı sorunlar modernleşmekte olanlarda ciddi kuşkular uyandırmış ve hatta modernleşmenin gerekliliği bile tartışılır olmuştur. Bu eleştiriler karşısında 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yılların başında geliştirilen modernleşme kuramlarında bazı yumuşamalar ve iyileştirmeler görülmektedir. Heper, modernleşme sürecinin kavramsallaştırılmasında artık klasik, tümcü ve iki uçlu modellerin terkedilmeye başladığını belirtir.⁽³⁸⁾ Modern ve geleneksel ayrımını reddetmeden yapılan yeni modernleşme tanımlarında, bu iki kategorinin birbirlerini dışlamadan aralarında çeşitli ilişkiler olabileceği ortaya konmuştur.

Hollandalı J.W. Schoorl, modernleşme sorununa ilişkin görüşlerini sistemli bir şekilde ortaya koyarken, her toplumda yerel sosyal sistem ve kültür farklılıklarının modernleşmenin etkileşimi de farklılaştırdığını ortaya koymuştur. Shoorl'un görüşlerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:⁽³⁹⁾

a) *Modernleşme genel, karmaşık ve kapsamlı bir süreçtir.*

b) *Modernleşme tek yönlü değil, çok yönlü doğrusal bir evrim sürecidir.* Buna göre

(34) Orhan Türkdoğan, **Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme** (2. Baskı, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, Haziran 1996) s.79

(35) "M.J. Levy, 'Social Patterns (Structures) and Problems of Modernization' **Reading an Social Change** (der.) W.E. Moore ve Robert M. Cook. Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey 1967." (Kongar 1995, s.233'deki alıntı)

(36) Özbek, **a.g.e.**, s.34

(37) Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi** (Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Mart 1973) s.23

(38) Aynı

(39) Canatan, **a.g.e.**, s.33-46

modernleşme süreci toplumun değer ve normlarına bağlı olarak değişik yönlerde gelişir. Hatta modernleşmenin bir ilerleme olarak görülüp görülmemesi de bu değerler sisteminde belirlenir. Teknolojik ilerleme her zaman toplumun özgürleşmesi ve dayanışmanın artması yönünde sonuç doğurmaz. Tam tersine teknolojik gelişme belirli ülke ve gruplar tarafından diğerlerinin olanaklarını ve özgürlüklerini sınırlama yönünde kullanılabilir.

c) *Modernleşme teorik açıdan zorunlu değildir, ama pratikte zorunludur.* Modern toplumun kimi yönleri tartışmasız kabul edilirken, bazı yönleri de reddedilmektedir. Ancak dünyanın konjonktürel koşullarında modernleşmeden de edemezler.

d) *Modernleşme bir anlamda Batılılaşmadır.* Batılı değer yargılarıyla bezenmiş modern yaşam tarzı, Batılı olmayan toplumlar nezdinde çoğu kez kabul edilmesi kaçınılmaz bir veri olarak algılanmaktadır.

e) *Modernleşme değerden arınmış bir olgu değildir.* Buna göre de modern toplumun kuruluş ve biçimlendirilmesinde ilgili toplumların değer yargıları ve normları belirleyici rol oynar. Bu nedenle modernleşme süreçleri de değişik biçimlerde yol almaktadır.

Modernleşme kuramcılarında Apter ise, sanayileşmeyi modernleşmenin özel bir boyutu olarak ele alır ve toplum içindeki stratejik ve işlevsel rollerin üretimle ilişkilendirilmesi olarak tanımlar. Apter'e göre "genellikle sanayileşmeden bir ülkenin modernleşmesi mümkün olabilir. Fakat modernleşmeksizin sanayileşmek olanaksızdır." (40)

Kautsky⁽⁴¹⁾ ise modernleşmeyi, sanayileşme olarak anlamakta ve Batılı olmayan toplumlardaki modernleşme süreçlerini sanayileşmenin etkileri açısından değerlendirmektedir. Kautsky, değişimin tek ortak paydası olarak sanayileşmeyi görmekte ve şu noktalarda yoğunlaşmaktadır:

a) Modernleşme, Batı Avrupa'da olduğu şekliyle sanayileşmeyi içermekte ise de her sanayileşme modernleşme anlamında gelişmelere yol açmamaktadır.

b) Batı Avrupa'nın "içeriden" modernleşmesine karşılık, Batılı olmayan toplumlarda modernleşme "dışarıdan" gelen etkiler tarafından güdülenmiş bir süreç niteliğindedir.

c) Geleneksel bir toplumla modern toplum arasındaki temaslar bir kez başladıktan sonra, artık sanayileşme yoluna girmiş geleneksel toplumda bu sürecin gereklerini yerine getirme görevini üstlenecek olan bir "entellektüeller grubu" oluşmakta ve bu grup, modern ordu gibi sanayi toplumuna özgü değerleri benimsemiş diğer gruplarla birlikte modernleşme sürecini "içeriden" besleyen "ajanları" oluşturmaktadır.

d) ..."modernleştiriciler" olarak adlandırılan bu güçler, geleneksel güçlerle bir koalisyon içinde iktidara gelmeleri halinde dahi toplumsal değişimin yürütülmesinde hakim bir konum kazanmaktadırlar. Modernleştirici güçlerin böyle hakim bir konum kazanmaları ise bu sürecin bir devrim niteliğini kazanmasıyla gerçekleşmektedir...

Modernleşme kuramcıları, Kautsky'de görüldüğü gibi, geleneksel toplumların

(40) Aydın a.g.e., s.24

(41) "John H. Kautsky, *The Political Consequences of Modernization*. New York: John Wiley and Sons, Inc. 1972." (Köker 1990, s.34'deki alıntı)

modernleşme aşamasında elitlere öncü bir rol tanır ve bu elitlerin modernleştirici-yenileştirici rollerine dikkat çekerler.

"Batı-dışı toplumlarda modernlik, 'kenliğinden' bir süreç olmaması sebebiyle yeni bir 'itici güç'e ihtiyaç duymaktadır"(42) Geleneksel toplumda çoğunluğun modernleşme sürecine itici güç olarak katkısı yetersiz kaldığından bu tip toplumlarda "yol gösterici" rolündeki elitler tabakaya daha fazla görev düşmektedir. Bunlar bu süreçte Batı ile kendi toplumları arasında bir köprü vazifesi göreceklerdir.

Modernleşme kuramına eleştiri getiren düşünürlerden Gusfield(43), modern-geleneksel ilişki türlerinin karşılaşmasında toplumsal farkların önemine vurgu yapar. Gusfield, özgül geleneklerin içeriğindeki çeşitliliğe dayanarak, modern biçimlerle aralarında "kabul etme", "yerine geçme", "yadsıma" ve "içiçe" geçme ilişkileri olabileceğini belirtir ve modern-geleneksel toplum ayırımında saptadığı yanlışlara dikkat çekmektedir.

Gusfield'in sıraladığı yanlışlara karşı ileri sürdüğü tezler şöyledir: Geleneksel toplum durağan toplum değildir. Bugün görülen ve geleneksel toplum olarak isimlendirilen şeyin kendisi, çoğu kez değişimin bir ürünüdür; Geleneksel kültür tutarlı, bir bütünlük içinde değildir. Tek biçimli (uniform) bir bütün oluşturduğu düşünülen şey içinde, çeşitli alternatifler, çeşitlilikler mevcuttur; Geleneksel toplum türdeş toplumsal bir yapıya sahip değildir. İş bölümü, farklı gruplar, farklı yaşam biçimleri içermektedir;

Eski geleneklerin yeni değişmelerce yerlerinden edilmeleri zorunlu değildir. Eski ve yeni kültür ve yapıların, çatışmadan ve hatta karşılıklı uyum göstererek var olma kapasiteleri toplumsal değişimde sık görülen bir olgudur. Eski yeniyle zorunlu olarak yer değiştirmez;

Geleneksel ve modern biçimler daima çatışma içinde değillerdir. Özgül bir tarihsel ve kültürel durumdan ayrı bir şey olarak "geleneksel toplum" soyutlaması, modernist biçimlerin kabulünü, yadsınmasını veya birleşmesini etkileyen özgül geleneklerin içeriğinin çeşitliliğini görmemektedir; Geleneksellik ve modernlik birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan sistemler değildir. Bu iki durum çatışma içinde olmaktan çok, çoğu kez, birbirlerini güçlendiren sistemlerdir;

Modernleşme süreçlerinin gelenekleri zayıflatması zorunlu değildir. Yeni değer ve kurumlar eskiyle kaynaşabilir, büyük bir sıklıkla da içiçe girip kaynaşırlar.

Gusfield'in bu çalışması, geleneksel ve modern arasında, klasik modernleşme kuramının aksine "ikilik" değil, karma, birleşik, birbirinin içine geçen ve destekleyen bir ilişki biçiminin varlığını ortaya koymasından önemlidir.

Diğer yandan modernizmin yapıcı ve yıkıcı iki yönü olduğuna dikkat çekilmektedir. Modernliğin yapıcı rolü olarak, günümüzün kaçınılmaz sorunlarının çözümü için gerekli imkanlarını çoğaltmasını (refah, konfor, doğayla savaş vs. gibi)

(42) Sevil, a.g.e., s.65

(43) "Joseph R. Gusfield, 'Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change', Claude E Welch Jr. (der.) **Political Modernization**, A. Reader in Comparative Political Change. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1971 s.49-56." (Köker 1990, s.30-31; Özbek 1994, s.37-38'deki alıntılar)

görür. Yıkıcı yönünü ise, geleneksel yapıda yaptığı tahribat ve günümüzde gelişmiş teknolojiyle insan yaşamının her boyutuna girmesi olarak özetlemektedir. (44)

Türkdoğan'a göre ise günümüzde modernleşme ferdi bir anlam taşımaktadır: "Bugün modernleşme süreci üzerinde yürütülen görüşlerin değişik bir yapıyı ortaya koyduğu bilinmektedir. ... günümüz sosyolojisi modernleşmeyi Batılılaşma ile eşdeğer görmediği gibi, onu ferdi ve toplum seviyesinde olmak üzere iki kategoride inceler. Buna göre modernleşme sosyal sistemdeki kalkınmaya uyan ferdi seviyede bir değişimdir." (45) Kültürel temaslar, haberleşme, öğrenme ve modernleşme ferdi seviyede olan değişimi yansıtmaktadır. Kalkınma, şehirleşme, farklılaşma ve uyum gibi süreçler de sosyal seviyede olan değişimlerdir.

İran'lı düşünür Ali Şeriatî'ye göre de modernleşme; sorun çıkarıcı kapitalist bir buluştur. Şeriatî, Batı'nın bir misyoner şevkiyle kişileri modernleştirme görevini üstlendiğini belirtir ve modernleşmeyi medenileşme kılıfıyla sunulan bir sömürü olarak görür. Ona göre modernleşme homojen bir toplum ve yalnızca Batı'nın ürettiklerini tüketen bir toplum oluşturma projesidir. (46)

Giddens (47) da modernleşme kuramının eleştirilere uğraması sebebiyle etkinliğini kaybettiğini ama akademik çevrelerde etkisinin devam ettiğini belirtmektedir. Modernleşme kuramında gelişmiş ülkelerin, geri kalmış ülkelere dönük olarak izleyecekleri iyileştirme politikalarının olumlu olduğuna değinen Giddens, sonucun ise bu şekilde gerçekleşmediğini belirtmektedir. Ona göre modernleşme kuramı sakat önermelere dayanmaktadır ve bir dereceye kadar Batı kapitalizminin dünya üzerindeki egemenliğinin ideolojik yönden savunulmasına yaramıştır. Batı ile ilişkilerin çeşitli ülkelerde temelde farklılıklar göstermesi sonucu, modernleşme de ülkeden ülkeye farklılıklar göstermiştir. Dolayısıyla tek tip bir modernleşme olmayıp, Batı-dışı ülkelerde değişik biçimlerde görülebilmektedir.

Modernleşme kuramının gözden geçilerek düzeltilmesine yönelik çabalar ve yapılan eleştiriler, Batılı olmayan toplumların değişim süreçlerinin açıklanmasında ve klasik modernleşme kuramcılarının düştüğü hataların ortaya konmasında önemli rol oynamıştır. Günümüzde artık, geleneksellik ve modernlik; birinin varlığında öbürünün yok olması gerektiği anlamını içermemektedir. Ayrıca bu değişimin evrensel yasaları olan kesin bir belirlenmişliğe sahip olmadığı da bilinmektedir. Modernleşmenin, faydalı yanında zararlıyı da ortaya koyabileceği gibi geleneksel bir takım öğelerin modernleşmeyi hızlandırıcı etkisi olduğu da artık kabul edilmektedir.

---

(44) Sevil, a.g.e., s.76

(45) Türkdoğan, a.g.e., s.77-78

(46) Ali Şeriatî, **Medeniyet ve Modernizm** (4. baskı, İstanbul: Bir Yayıncılık, Temmuz 1985) s.23-36

(47) Anthony Giddens, **Sosyoloji, Eleştirel Bir Giriş**. Çev: R. Esengün, İ. Öğretir (İstanbul: İhtar Yayıncılık 1993) s.138

1.2. MODERNLEŞMEYİ HAZIRLAYAN TARİHSEL OLGULAR

Modernleşmeyi tarihsel gelişim içerisinde incelediğimiz zaman; öne çıkan modernleşme kuramlarının tamamı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmışsa da, modern zamanların temeli, yüzyıllar öncesinin Avrupası'nda toplumsal ve siyasal hayatta ortaya çıkan farklılaşmalarda yatmaktadır.

Batı dünyasının Ortaçağ'dan çıkışı ile modernliğin ilk kıvılcımlarının görüldüğü Yeniçağ'ın başlangıcı bu farklılaşmaların en belirgin neticesi olmaktadır. Temel özelliği dinsel kültüre dayanan Ortaçağ, Yeniçağ'ı başlatan Rönesans dönemi ile başat özellik olarak, aklın öncülüğünde aydınlanan bir kültür anlayışına yerini bırakmıştır. Bu anlayış, bütün yeni çağı kaplayarak günümüze kadar ulaşmıştır.

1.2.1. Rönesans

Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans, Avrupa tarihinde 14. yüzyıl sonu ile 15. ve 16. yüzyılları kapsayan ve en belirgin özelliği Eski Yunan ve Roma kültürünün canlandırılması olan bir dönemdir. Bu dönemde Plato, Aristoteles ve diğer antikite düşünürlerinin fikirleri yanında klasik Yunan ve Roma mimarisine de ilgi artmıştır. Daha sonraları eskiyi taklidin ötesinde daha özgün bir düşünce biçimini almıştır.

İlk kez İtalya'da ortaya çıkan; bireyci, girişimci, laik dünya bakışı olarak daima "Ortaçağ felsefesinin dinin hizmetinde çalıştırılmasına karşılık, Rönesans felsefesi; bütün Rönesans kültürüne uygun olarak *bağımsız*, yalnız kendine dayanan, konusunu ve amacını kendisi belirleyen bir felsefe olmak ister."⁽⁴⁸⁾ Kilisenin otorite sayıldığı skolastik anlayıştan ayrılarak, feodal, dinsel ideolojinin yerine, evrenin merkezine insanı oturtan Hümanizm, Rönesansla birlikte doruğa ulaşmış ve Rönesansın en belirleyici özelliği olmuştur.

İtalya'dan sonra zamanla Kuzey Avrupa ülkelerine yayılan bu özellikler, Fransız Rönesansı, İngiliz Rönesansı ve başka rönesansları ortaya çıkarmıştır. Bu ülkelerde feodalizm, İtalya'dan çok daha iyi örgütlendiğinden Kuzey Avrupa'da rönesansın yayılabilmesi için önce güçlü merkezi devletlerin oluşması gerekmiştir.⁽⁴⁹⁾

15. yüzyıl sonlarında, Avrupa önemli konularda, dünyanın öteki kıtalarına oranla teknik bir üstünlük içindedir. Artık salt tarıma dayalı üretimin ve çoğunlukla takasla yapılan ticaretin yerini, pazarda parayla değiştirmeye, yani satışa yönelik mal üretimi almaya başlamıştır. 12. yüzyıldan 15. yüzyıla dek pazara dayalı bu yeni ekonomi Kuzey İtalya ve Almanya bölgelerinde gelişerek feodalizm giderek tümenden kapatilizme dönüşmüştür. "15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyılın başları, feodalizmin yükselişinin sonu ile çöküşünün başlangıcına işaret eder; bu dönemledir ki, feodal üretim biçiminin çözümlüşüne ve bağrında da, onun zıddı bir sosyal düzenin, yani kapitalizmin doğuşuna tanık oluyoruz."⁽⁵⁰⁾ Ticaret gelişmekte ve ticaret yollarını ellerinde bulunduran ülkeler

(48) Macit Gökberk, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, (İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Ağustos 1997) s.11

(49) Akın Ergüden, *Uygarlık Tarihi* (Eskişehir: A.Ü. A.Ö.F. Yayınları, Aralık 1999) s.81

(50) Server Tanilli, *Yüzyılın Gerçeği ve Mirası Cilt:III*. (İstanbul: Adam Yayınları, Nisan 1999) s.13

de zenginleşmektedir. Pusulanın ve astronomi bilgilerinin yön ve yol bulmada kullanılmasıyla gemiler açık denizlere açılmaya başlamışlardır. Bu dönemde, gemiciliğin gelişimi; yeni ticaret yollarının bulunmasını, ticaretin ucuzlamasını ve de Amerika kıtasının keşfedilmesini doğuracaktır. Bu arada madencilik ve metal işçiliğinde, barut üretimi alanlarında önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Bu dönemde en önemli sayılabilecek teknik ilerleme ise, matbaanın icadı olmuştur. Matbaa teknik ilerlemeleri yaymanın en etkili yollarından biri olmuştur. Resim, heykel, müzik, mimarlık gibi sanat dallarının yanında, edebiyat'ında gelişimine olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak Rönesans'la birlikte skolastik düşünce yıkılarak serbest düşünce ortamı doğmuştur. Deney ve gözleme dayalı pozitif düşünce de bu dönemde ortaya çıkmış, kilisenin otoritesini zayıflatarak bilim, sanat ve edebiyat alanında bir çok yeni eserler oluşturulmuştur.

1.2.2. Reform

Reformu kısaca; 16. yüzyılda Batı kilisesinde gerçekleşen devrim olarak tanımlayabiliriz. 16. yüzyıl başlarında Avrupa'da feodalizm tümüyle ortadan kalkmış ve merkezi otoriteye dayanan ulusal devletler feodalizmin yerini almıştır. Ancak bu siyasal gelişmeye rağmen Kilise, Hristiyan dünyasındaki evrensel niteliğini hala taşıyordu. Kilise içinde reformu amaçlayan Martin Luther, Batı hristiyanlığının bölünmesine sebep olmuştur. Siyasal, iktisadi ve toplumsal etkileriyle Hristiyanlığın "Protestan" kolu ortaya çıkmıştır. 16. yüzyıl boyunca Reform hareketi diğer Avrupa ülkelerine de yayılarak, yüzyılın ortalarında Lutherciliğin Kuzey Avrupa'da egemenliğini kurmasını sağlamıştır.

Burjuvazinin feodaliteye karşı ilk başkaldırısı⁽⁵¹⁾ olarak görülen reformasyon hareketi, Kuzey Avrupa Rönesansı'nın Hristiyan kilisesine karşı doğurduğu tepkilerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sonuçta din ve kilise toplum içindeki eski otoritesini ve itibarını oldukça yitirmiş ve modern çağın laik toplum siyaset ve kültür yapılanması önündeki engel büyük ölçüde kalkmıştır.⁽⁵²⁾

1.2.3. Endüstri Devrimi

Önce İngiltere'de başlayan ve 18. yüzyıl başından itibaren bütün Avrupa'ya yayılan Endüstri devrimini 16. ve 17. yüzyıldaki kültürel siyasal, bilimsel ve felsefi düşünceler hazırlamıştır. Bilimsel buluşlar, düşüncedeki özgürlükler, devrimin teknolojik gelişmelerine ön ayak olmuştur.

Hızlı nüfus artışı, kente göç gibi içsel nedenler yanında, ulaşım teknolojisi ve sömürgecilik, sömürgelerden sağlanan ham madde endüstri devrimini doğuran etmenlerdendir. Endüstri devrimi ve sonrasında ortaya çıkan diğer devrimler *gelişmiş* ve *az gelişmiş* ülkeler ayrımını yaratmıştır. Hobsbawm'a göre, "Batı Avrupa, Almanya, Kuzey İtalya ve Orta Avrupa'nın bazı bölümleri, İskandinavya, ABD ve belki bir de

(51) Tanilli, a.g.e., c.III, s.14

(52) Ergüden, a.g.e., s.89

İngilizce konuşan göçmenlerin yerleştiği sömürgeler "(53) 1848'de gelişmiş ülkelerin safındaydılar. Geriye kalan ülkeler ise geri kalmış, hatta Batı'nın ekonomik bağımlılarına dönüşmüştür.

Endüstri Devrimi'nin İngiltere'de başlamasının başlıca sebepleri şunlardır: Mülkiyet hakkına ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasına dayanan anayasal bir monarşik düzenin varlığı, rekabetçi bir kapitalist ekonomik yapı, sanayi için en gerekli temel hammaddeler olan kömür ve demir yeraltı kaynaklarına sahip sömürgelerinin varlığı, ve de güçlü ticaret filolarının bulunması bunlardan başlıcalarıdır. "İngiltere deniz ticaretinin ve kolonilerin açtığı sınırsız olanakların bir sonucu olarak, ekonominin dizginlerini eline geçirmiştir ve bundan dolayı da Avrupa dengesinin hakemi odur."(54)

Endüstri devrimi ile birlikte, talep artışı doğrultusunda seri üretimlerin yapıldığı fabrika sistemine geçiş yaşanmıştır. Buharlı makinanın yapımı bu devrimin en önemli gelişmelerindendir ve makineleşme çağının habercisidir.

Yapılan üretimler, gelişmeler, teknolojik ilerlemelerle Avrupa'da köprü, kanal, demiryolu, hızla artmaya başlamıştır. Makineleşen tarım sayesinde daha fazla insan kent sanayiinde çalışır olmuştur. Endüstri devrimi neticesinde, toplumsal tabakanın en kalabalık sınıfını oluşturan yeni bir işçi sınıfı doğmuştur. Bütün bu gelişmeler Batı dünyasının eski yerleşik düzenini alt üst etmiş ve yeni bir değerler sistemi başlatmıştır.

1.2.4. Aydınlanma

Akıl çağı olarak da adlandırılan "Aydınlanma"; 18. yüzyılda tüm Avrupa'da ve Amerika'da etkili olan ve İngiliz Devrimi'yle başlatılıp, Fransız Devrimi'yle bitirilen felsefi bir süreci simgelemektedir.

Aydınlanma insan aklına ilahi nitelikteki, sorgulanmadan kabulü gerektiren ve esasında herşeyin Tanrısal nedenler dışında aranmamasını emreden anlayış yerine; herşeyin, doğanın, insanın, toplumun akılla açıklanabilecek bilimsel bilgisine ulaşılabilirliğini kabul ederek, her türlü geleneksel kurumları ve değer yargılarını değiştirip, akılda somutlaşan ilkelere dayandırmayı amaçlamıştır.

Aydınlanma dönemi insanı, kendisinden önceki dönemlerin insanlarından farklı olarak vahiy bilgisini dışlamış, bilinçli olarak geleneksel kurumları ve değer yargılarını değiştirmiş, en önemlisi de doğanın bilimsel bilgisini akıl temeli üzerine kurmuştur.(55) Aydınlanma hem dolaylı siyasal ve toplumsal sonuçları itibariyle hem de akılsal devrim denilen oluşumun altyapısını oluşturacak "modern toplum" un biçimlenmesine tartışılmaz bir katkı sağlamıştır.(56) Batı uygarlığının en güçlü ve verimli olduğu dönemlerden birisidir. Doğu bilimlerinin bilimsel temele oturtulması ve yeni doğa bilimlerinin kurulması da bu döneme rastlamaktadır.

(53) Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı**, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Ekim 1998) s.199

(54) Server Tanilli, **Yüzyılın Gerçeği ve Mirası Cilt:IV**. (İstanbul: Adam Yayınları, Kasım 1999) s.13

(55) Ergüden, a.g.e., s.93

(56) Çiğdem, a.g.e., s.13

1.3. MODERNLEŞMENİN TAŞIDIĞI UNSURLAR

Çalışmada yapılan modernleşme tanımlarından da anlaşılacağı gibi modernleşme kavramı farklı şekillerde açıklanmaktadır. Ortak oldukları nokta ise; bir *değişim* özelliği taşıyan "*kalkınma*" kavramı ile açıklanmasıdır. Kalkınma; ekonomik, sosyal ve siyasal olduğu gibi ayrıca kültürel de olmaktadır.

Modernleşme kavramı en çok teknolojik gelişmeler ve sanayileşme (endüstrileşme) olgularıyla birlikte kullanıldığı gibi; kırdan kente doğru bir geçiş süreci olarak da ele alınabilmiştir. Bunun yanında modernleşme, bireyin ve toplumun hayatına yön veren bilimsel bilgi kadar; yeni hukuksal düzenlemeler açısından da incelenmiştir. Ancak üzerinde en çok durulan yönü; tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçiş özelliği taşımasıdır. Bu geçiş geleneksel yapıyı tüm kurumlarıyla değişime uğratabilmektedir.

Ancak burada vurgulanması gereken diğer bir önemli özellik ise, modernleşmekte olan az gelişmiş ülkelerin, bu sürece erken giren Batılı ülkelerinkinden farklı bir modernleşme yaşadığıdır. Azgelişmişlerin modernleşme çabaları, kendi iç dinamiklerinden çok, gelişmiş ülkelerin örnek alınmasını isteyen ve bu yolda çalışan elitlerin girişimleriyle şekillenmektedir. Dolayısıyla modernleşme, toplumdaki çeşitli unsurların ön plana çıkmasındaki farklılıklardan kaynaklanan nedenlerle her topluma göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak taşıdığı temel unsurlar modern toplumların karakteristik özelliklerindedir ve modernleşmekte olan her toplum açısından gerçekleştirilmelidir.

Modernleşmenin getirdiği dört temel unsurla; yani endüstrileşme, sekülerleşme, kentleşme ve demokratikleşmeyle gelen "modern toplum; belirli bir insan tipini, insanla doğa ve insanla insan arasındaki ilişkilerin belli bir kavranış biçimini"⁽⁵⁷⁾ de içerdiğinden "*modern insan*" da bu unsurlarla birlikte ele alınarak incelenecektir.

1.3.1. Endüstrileşme

Modernleşme olgusu, sanayi devrimi olarak da isimlendirdiğimiz endüstrileşme süreciyle yakından ilgilidir. Tarihsel olarak modernleşme ve sanayileşme birlikte ele alınan olgular olmuştur.

18. yüzyılda hem bilgi birikiminin çoğalması, hem de özellikle kapitalist ülkelerin sermayelerinin artması ve bu sermayenin makineleşmeye dönüşümü, endüstri devrimi olarak anılan dönemi doğurmuştur.

Modernleşmenin ekonomik yönü olan endüstrileşme bazı aşamalardan geçerek günümüzün nükleer güç, elektronik bilgi işlem ve otomasyon dallarında, büyük ilerlemelere neden olmuştur. Bugün son aşamasında olun bu gelişmeler büyük bir hızla devam etmektedirler. Önce ki aşamalar ise şöyle sıralanabilir:

18. yüzyılın ortalarında başlayan *birinci aşamada* gelişme en fazla tekstil, demir

---

(57) Köker, a.g.e., s.23

ve kömür işletmeciliğinde olmuştur. Buhar makinesinin keşfi en önemli aşamalardandır. *İkinci aşama* ; 19. yüzyılın ortalarında başlamış, demir yollarının hızlı bir biçimde gelişmesi, çelik üretiminde seri üretime geçilmesi, yelkenli gemilerin yerini buhar gücüyle çalışan gemilerin alması ve tarımda yeni teknolojilerin kullanılmasıyla belirmiştir. Endüstrileşmenin *üçüncü aşaması* da; otomobil, petrol, elektrik ve telefon gibi yeni teknolojik imkanlarla kendini göstermiştir.⁽⁵⁸⁾

İlhan Tekeli bu boyutu şöyle açıklar: "Modernleşmenin ekonomik yüzü dediğimizde, kapitalist ilişkiler içinde, inorganik enerjiye dayanarak üretim yapan sanayileşmiş bir toplumdan söz ediyoruz. Ürünler metalaşmış, emek ücretli hale gelmiş, liberalist mülkiyet anlayışı kurumsallaşmıştır."⁽⁵⁹⁾

Özbek ise endüstrileşmenin, modernleşme açısından önemini ortaya koyan şu tesbiti yapmaktadır:

"Modern topluma ait olduğu öne sürülen kültürel ve siyasi niteliklerin gerçekleşmesi için öncelikle ekonomik kalkınma gerçekleşmelidir. Yani endüstrileşme, ulusal bir pazar oluşturacak, iletişimi geliştirecek; kentleşmeyi, okuryazarlık oranının artmasını getirecek; bunların sağlanmasıyla da kültürel düzeyde, kendi içine kapalı, tarımsal küçük üretim birimlerine özgü 'tekelci' normlar, yerini 'evrensel' normlara bırakacak; ve bütün bunlarla birlikte de siyasal düzeyde, 'ulusal egemenlik' kuramıyla temellenen temsili demokratik kurumlar gerçekleşecektir."⁽⁶⁰⁾

Kapitalizme geçişi sağlayan sermaye birikimi, endüstrileşmekte olan ülkelerin önündeki en büyük sorunlardandır. Ücretli emek, ve nisbeten gelişmiş pazar ekonomisi ile belli bir bağımsızlığa sahip sınıai üretim kapitalist gelişim için şarttır. Sonuç olarak endüstrileşme modernleşen toplumların belki de en önemli özelliği olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme süreçleri de genellikle şöyle bir seyir takip etmektedir:

"Sanayileşmeye başlayan ülke, öncelikle iç pazar gereksinimleri için dayanıksız tüketim malları ve giderek dayanıklı tüketim üzerinde ihtisaslaşmaktadır. İç pazar belli bir doymuşluğa geldikten sonra, dış pazar olanakları bulmak gerekmektedir. Ayrıca sanayi bu aşamadaki sorunlarını aşmak için, tüketim malları üretiminden ara malları ve üretim araçları üretimine geçmek zorunluluğundadır."⁽⁶¹⁾

Bu arada endüstrileşmekte olan toplumlar açısından sömürü durumunda olup olmama da oldukça önemli bir konudur. Gelişmekte olan ülke, sanayileşmesini gerçekleştirebildiği ölçüde, dış baskılara direnebilmekte ya da yeni birtakım uluslararası ilişkilere kendi çıkarını koruyarak girebilmektedir.

(58) Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, (9. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları: 140, 1998) s.406

(59) İlhan Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* Ed.: S.Bozdoğan, R.Kasaba, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998) s.137

(60) Özbek, a.g.e., s.32-33

(61) Özlem Özgür, *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi* (Gerçek Yayınevi, Ekim 1972) s.28-29

1.3.2. Sekülerleşme

Modernleşme fikrinin temelinde yer alan ve Rönesansa kadar götürülebilecek bir özellik olan sekülerleşme (laiklik, dünyevileşme) skolastiğin bir eleştirisi ve dinsel önceliğin, bilimin ve aklın yol göstericiliğine devredilmesidir. Artık din toplumun temelinde başat öğe olarak yer almayacaktır. Sekülerleşme ile birlikte toplumsal yaşamın temellerinin yalnızca bilimsel temeller olabileceği kabul edilmeye başlanmıştır.

Touraine'e göre, "modernliğin en önemli anlatılarından biri, insanı Tanrıların büyüdü dünyasından, şeylerin büyüdü bozulmuş ama bilinebilen dünyasına götüren dünyevileştirmeye" dayanır.⁽⁶²⁾ Pre-modern/geleneksel toplumların; Hristiyan veya İslam toplumları olarak tanımlanmalarının nedeni, bu toplumlarda dinsel düşüncelerin toplumsal otoriteler olmasıdır. Din modern tanımında; otoritesinin bireyin özel hayatının bir bölümüne indirgenmesi şeklinde, diğer taraftan içereğini genişletmek ve dolayısıyla dogmatik tutarlılığını ihmal etmek suretiyle, yeniden tanımlanır. Böylece bir yandan dinlerin, biçimsel öğeleri ön plana çıktığı gibi, dinsel dünya görüşünün içeriği de dünyevileşmektedir. Yani modern dünya anlayışının paradigmaları dinsel söylemi belirler hale gelmektedir.⁽⁶³⁾

"Laikleşmiş modern toplumun başlıca iki özelliği, çoğulculuk ve bireyciliktir"⁽⁶⁴⁾ Çoğulculuk, her toplumun değişik halk kesimlerinden oluştuğunu (ayrı ırk, ayrı inanç vb.) ve bunların uyum içerisinde aynı haklara sahip vatandaşlar olarak yaşamasına dayanır. Bireycilikte ise kişi, kendi yaşamından sorumlu ve kendi yaşamını yönlendiricidir. Bireyin özgür ve bilinçli olması kendi yaşam biçimini tayin hakkını sağladığı gibi başkalarının da hakkına saygıyı gerektirmektedir. İnsanı merkeze alan bireycilik, insan hak ve özgürlüklerini temel amaç olarak görmektedir.

Laik toplum düzeni temeline dayalı olarak inanç düşünce ve ifade hürriyetine yer veren modern demokratik düzenler, her inanış ve düşüncenin örgütlenmesine imkan vermektedir.

Roy Wallis ve Steve Bruce'nin geliştirdikleri "sekülerleşme" tezine göre, modernleşmenin üç temel sürecine koşul olarak toplumlarda dinin sosyal önemi azalmaktadır. bu süreçler *toplumsal farklılaşma, toplumsallaşma ve rasyonellemedir.*⁽⁶⁵⁾

Toplumsal farklılaşma ile eğitim, sağlık, refah ve sosyal kontrol alanlarında, özelleşmiş rol ve kurumların ortaya çıkması anlatılıyor. Bunlar dinsel rol ve kurumların önemini azaltmaktadır. Aynı zamanda bu farklılaşma, iktisadi büyüme, sınıfların ve farklı mesleklerin belirmesi ve bunun sonucunda da ortak ahlaki değerlerin parçalanmasına yol açan farklı yaşam deneyimlerinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

Toplumsallaşma ise, günlük yaşamın yerel düzeydeki düzenlemelerden (cemaatler)

(62) Touraine, a.g.e., s.259

(63) Nuray Mert, "Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam" **COGİTO** Laiklik (5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 1996) s.92

(64) Thomas Michel S.J., "Laisizme Katolik Bir Bakış" Çev: Deniz Şengeç, **COGİTO** Laiklik (5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 1996) s.106

(65) Ayşe Kadioğlu, **Cumhuriyet İdaresi - Demokrasi Muhakemesi** (Metis Yayınları, Mart 1999) s.75-76

ziyade, modern ulus-devletler çerçevesinde belirlenmesi anlamına gelmektedir. Rasyonelleşme de; insanların düşünme ve hareket etme biçimlerinde temel bir değişikliğe işaret eder. Kader ve inanç gibi dinsel ölçütler dışlanarak, dünyasal amaçlar güdülmesi önem kazanır.

Batı'da sekülerleşmede bir süreç olarak gündeme gelirken, batı dışı toplumlarda bir model olarak ele alınmakta ve modernleşme projelerinin temel taşı olarak belirlemektedir.

1.3.3. Kentleşme

Modernleşme sürecinde toplumların uğradığı gelişmelerden en önemlilerinden biri de kentleşmedir. Modernleşme kuramcılarında D. Lerner, modernleşmenin temelinde kentleşmenin yattığını ileri sürmektedir. Ona göre bir toplumdaki kentleşme oranı modernleşmenin başlayıp başlamadığının bir göstergesidir.⁽⁶⁶⁾ Modern endüstriyel ekonomi için gerekli şartlar sadece kentte bulunmaktadır. Endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan makine teknolojisi, gelişen fabrika ve ulaşım sistemleri, bunların sağladığı kolaylıklar büyük miktarlarda nüfusun topraktan kopmasına yol açmıştır. Böylece, ortaya çıkan nüfus hareketleri kentleşme olgusunu yaratmıştır.⁽⁶⁷⁾ Dar anlamıyla kentleşme demografik bir nitelik taşımaktadır.

Kentleşme sadece nüfus birikimi olarak görülmemelidir. Sosyo-ekonomik değişimler sonucu ortaya çıkan kentleşme aynı zamanda toplumun ekonomik sosyal ve siyasal yapısını etkilemekte ve bireylerin de tutum ve davranışlarında değişmelere yol açmaktadır. Kıray'a göre "kentleşme, büyük yapısal değişimin en anlamlı yönüdür."⁽⁶⁸⁾ Çünkü modernleşen toplumun tüm hareketliliği kentlerde yaşanmaktadır. Basit teknoloji, tarım artı ürününe dayalı, kapalı köy topluluklarından oluşan modern öncesi yapı, yerini; teknolojilerin hakim olduğu, sanayileşmiş, uzmanlaşmış, farklılaşmış ve çoğunluğu şehirlerde yaşayan örgütlü nüfusun, demokratikleştiği ve sekülerleştiği bir toplumsal yapıya bırakmıştır. Kentleşme bir anlamda az gelişmiş ülkelerin modernleşme derecesinin bir göstergesi durumundadır.

Kentleşmenin bazı temel özelliklerini ise şöyle sıralamak mümkündür.⁽⁶⁹⁾

- Öncelikle kentleşme bir değişimi, bir süreci içeren devingen bir kavramdır. Kentleşme hareketi zaman içindeki bir değişmeyi anlatır.
- Kentleşme demografik bir süreci içermektedir. Kırsal alandan kentsel alanlara göç ve kentsel alanda ölüm oranlarının azlığı bu süreci etkilemektedir.
- Kentleşme ekonomik bir nitelik taşımaktadır. Öncelikle kentleşme tarım-sanayi alanlarındaki değişmelerin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Bu bağlamda bir yandan kırsal kesimde verimlilik artışına paralel olarak, kentsel kesime nüfus aktarımı olmaktadır. Böylece sanayi ve hizmet sektörünün istihdam içindeki

(66) Kongar, a.g.e., s.229

(67) Özkalp, a.g.e., s.371

(68) Mübeccel B. Kıray, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme** (Bağlam Yayınları, Kasım 1999) s.342

(69) Hasan Ertürk, **Kent Ekonomisi** (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, Kasım 1995) s.11-14; Fevzi Altuğ, **Kent Ekonomisinin İlkeleri** (Bursa: Y.Y., 1998) s.21-24; Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası** (5. Baskı, İmge Kitabevi, Ocak 2000) s.1-4

payı artmakta, kentleşmeyle birlikte toplumların ekonomik niteliği değişmektedir.

- Kentleşmenin bir diğer özelliği de; insan davranışları ve ilişkilerde çeşitli değişikliklere yol açan bir süreç olmasıdır. Bu süreçte insan ilişkileri yeniden düzenlenirken "çıkar" ilkesi belirleyici olmaktadır.
- Kentleşme ayrıca bir yönetsel örgütlenme sürecini de içermektedir. Kentleşme sürecindeki hızlanmaya paralel olarak artan sorunlara çözüm bulmak amacıyla yeni yönetsel örgütlenmelere gidilmektedir.

Kentlileşme ise kentleşmenin toplumsal bir boyutunu, kentleşme süreci içinde yer alan insanlardaki değişmeyi tanımlamaktadır. Kentleşme süreci içerisinde *kentlileşen* insan ekonomik ve sosyal açıdan iki boyutta değişime uğramaktadır. Ekonomik açıdan kentlileşme, kişinin geçimini tamamen kentle ve kente özgü işlerde sağlayacak duruma gelmesiyle gerçekleşmektedir. Sosyal açıdan kentlileşme ise, kır kökenli insanların kente özgü tavır ve davranış biçimlerini toplumsal ve manevi değer yargılarını benimsemesi ile gerçekleşebilmektedir.

Sonuç olarak kentleşme, bir takım ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik değişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan ve bununla birlikte toplumun; ekonomik, sosyal ve siyasal yapısında ve insan tutum ve davranışlarında değişmelere yol açabilen bir olgu olmaktadır.

1.3.4. Demokratikleşme

Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan büyük çapta toplumsal değişme; siyasal anlamda politik katılımın genişlemesini ortaya çıkarmıştır. Kelime anlamı olarak "halkın egemenliği" demek olan demokraside, egemenliğin gerçek sahibi birey ve nihayetinde bir devlet sınırları içerisinde yaşayan halktır.⁽⁷⁰⁾

Siyasal açıdan modernleşme, ekonomik ve sosyal alandaki modernleşme çalışmalarının siyasal alanda gerçekleşmesidir. Bu da demokrasi anlamına gelmektedir.

Toplumların siyasal açıdan modernleşebilmeleri için, siyasal açıdan gelişebilmeleri gerekir. Siyasal gelişme, bir noktada siyasal modernleşmeyi ifade etmektedir. Toplumların siyasal açıdan modernleşebilmeleri için liberal demokrasiyle geçmeleri gerekir. "Kültürel, iktisadi ve siyasal düzeylerde bireycilik, kapitalizm, sanayileşme liberal demokrasinin öğlerini oluştururlar. Liberal demokrasi ise, modern toplumun ögesidir."⁽⁷¹⁾

Demokrasi kavramının ortaya çıktığı Eski Yunan döneminden günümüze değin insanlar hep ideal bir yönetim düzeni arayışı içinde olmuşlardır. "Demokrasi sözcüğü bugünün dünyasında, hemen hemen her yerde bir özlemi *vazgeçilmez bir ideali* temsil etmektedir"⁽⁷²⁾ Kısacası, demokrasi özlemi veya bunun süreç içinde gerçekleşmesi

(70) Coşkun Can Aktan, " 'Yeni' Sivil Toplum Sözleşmesi" *Yeni Türkiye*, Sivil Toplum Özel Sayısı, (Kasım-Aralık 1997a) s. 135

(71) Köker, a.g.e., s.27

(72) Gencay Şaylan, *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi* (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme idaresi Enstitüsü, Temmuz 1998) s.1

anlamına gelen demokratikleşme talebi evrensel bir amaç olmaktadır. Ancak günümüze değin gerçek yaşamda; toplumdan topluma, kültürden kültüre farklı bir çerçevede tanımlanabilmiştir. Bu da ortaya bir belirsizlik çıkarmıştır. Giddens'ın da ifadesiyle "demokrasi her şey ya da hiçbir şey değildir. Demokratikleşmenin farklı biçimleri ve doğal olarak farklı düzeyleri olabilir." (73) Çünkü her toplumda, demokrasi uygulamaları, o topluma özgü toplumsal, kültürel ve siyasal koşullardan etkilenmektedir.

A.Dahl'a göre de demokrasinin her yerde ve her zaman geçerli ideal bir tanımının yapılamamasının temel nedeni *ideal bir demokrasi* tipinin ortaya çıkmasının mümkün olmamasıdır. İdeal demokrasiye en yakın uygulamaları *poliarşi* olarak niteleyen Dahl'a göre herhangi bir siyasal rejimin poliarşi olarak nitelenebilmesi için şu nitelikleri barındırması gerekmektedir: (74)

Seçilmiş görevliler; Özgür ve adil seçimler; Oy hakkının genelliği; İfade özgürlüğü;

Bilgilenme ya da enformasyon hakkı; Örgütlenme özgürlüğü.

Günümüzde hemen her yerde demokratik bir yönetim oluşturulmak istenmesine rağmen çok az sayıda devlet istikrarlı demokrasi kurabilmektedir. Demokratik yönetime geçiş isteği dört sebeple açıklanmaktadır: (75)

1) Otoriter rejimlerin yorgunluğu ve kamuoyu desteğini kaybetmesi, 2) Demokratik olmayan rejimlerin değişmesi yönündeki uluslararası baskı, 3) Halkın fiziki güvenlik ile insan hakları ve onurun korunması, 4) İktidarın kötüye kullanılmasının önlenmesi yönündeki isteği.

Halkın, bir aracı olmaksızın kendi kendini bizzat yönetmesi gerçek demokrasidir. Buna *doğrudan demokrasi* adı verilmektedir. Dolayısıyla halkın yönetimle ilgili kararları kendisinin alması ve uygulaması gerçek demokrasi olmaktadır. J.J. Rousseau "gerçek demokrasi sadece bir idealdir" demekle doğrudan demokrasinin günümüz dünyasında uygulanamayacağını ifade etmektedir. (76) Doğrudan demokrasinin bu imkansızlığı *temsili demokrasi* ve *yarı doğrudan demokrasi* 'nin ideal demokrasiye en yakın yönetim şekli olarak kabulünü gerektirmiştir. Temsili demokrasi, halkın kendisini yönetecek temsilcileri seçmesi ve onlara yönetme yetkisi vermesi olurken, yarı doğrudan demokraside halkın yönetime aktif olarak katılımını sağlayan, kanun teklifi veto, referandum, temsilciyi görevden alma gibi haklar yer almaktadır.

Aktan'ın araştırmasına dayanarak demokrasinin sahip olması gereken özellikleri ya da şartları şöyle sıralayabiliriz: (77)

Siyasal Özgürlükler: Demokrasi için ilk ve vazgeçilmez koşul siyasal

(73) Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (ALFA Yayınları, Ocak 2000) s.84

(74) Şaylan, a.g.e., s.65-69' daki alıntı.

(75) Aytekin Yılmaz, *Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 2000) s.49

(76) Coşkun Can Aktan, "Siyasal ve Sivil Özellikler, Demokrasi ve Türkiye" *Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı* (Kasım-Aralık 1997b) s.71

(77) Aynı, s.74

özgürlüklerin varlığıdır. Bunu da 1) *Siyasal Katılma özgürlükleri* (Seçme ve seçilme, parti kurma, üye olma; dernek kurma ve üye olma, toplantı ve gösteri yapma), 2) *Sivil özgürlükler* (düşünce, din ve vicdan, seyahat, kişi dokunulmazlığı vb.), 3) *Siyasal Rekabet Özgürlükleri* (Siyasi Partilerin varlığı ve çokluğu, liderlik yarışı) olarak üçe ayırabiliriz.

Hukuk Devleti: Seçilmişlerin, yöneticilerin hukuk kuralları dahilinde hareket etmesi.

İktidarın Sınırlandırılması: Hukuk devletinin şartlarından biridir. Sınırsız güç ve yetkileri olan bir siyasal iktidar, her zaman siyasal özgürlükleri kısıtlayabilir veya sınırlandırır.

Kuvvetler Ayrılığı: Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin tek elde toplanmamasını ifade eder.

Şeffaflık: Demokrasi açık bir toplum düzenidir. Vatandaşların kamu yönetimi hakkında bilgi edinme hak ve özgürlükleri vardır.

Laiklik: Bireyin inanç alanlarına müdahale edilmemesi için gereklidir.

Demokrasi Kültürü: Siyasal özgürlükler sadece yasa ile korunmaz; demokrasi kültürü, bireyin birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygılı olmasını gerekli kılar.

Sivil Toplum: Demokrasinin oluşması ve kurumsallaşması için sivil toplumun güçlü ve etkin olması gerekir. Siyasal güç karşısında hak ve özgürlükleri için mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının sayısı arttıkça demokrasi de giderek kurumsallaşır.

Bu özelliklerle paralellik gösteren demokratik unsurları Yılmaz şöyle sıralamaktadır:⁽⁷⁸⁾

Bireye ve kişiliğe saygı; Bireysel özgürlük; Rasyonelliğe inanç; Eşitlik; Adalet; Kanuni yönetim ve hukuk devleti; Anayasacılık; Çoğunluk yönetimi.

Modernleşmeyle birlikte demokratikleşen toplumlarda siyasal kurumlar olarak devlet, hükümet ve siyasi partiler, vazgeçilmez unsurlar olmaktadır. Devlet çağdaş toplumlarda, insanların bütün ilişkilerini düzenleyen örgütlenmiş bir kurumdur ve faaliyetlerini hükümet ve idare aracılığıyla yerine getirir. En önce gelen özelliği ise kamu düzeninin korunmasıdır.

Hükümet ise siyasal gücü devlet adına kullanan kurumdur. Hükümetle ilgili iki önemli öge güç ve otorite kavramlarıdır. Otorite, hükümetlerin yasal gücüdür. Bunları devlet adına ellerinde bulundurur ve kullanırlar. Devletin fonksiyonlarının artışı ve bunları yerine getirecek insanların gerekliliği bürokrasiyi doğurmaktadır. Weber'e göre bürokrasi; hukuken oluşmuş otoriteler ile onlara tabi memurlar arasında oluşan bir ilişkiyi belirtir.⁽⁷⁹⁾ Modern öncesi dönemdeki cemaat ilişkileri yerini bu siyasal birimlere bırakmıştır. Millet, modern devlette, cemaatin yerini almıştır.

Batı ülkelerinde bu demokratikleştirici unsurlar uzun süren tarihi oluşumlar nedeniyle, modernleşmekte olan ülkelere nazaran belli bir istikrar kazanmış

(78) Yılmaz 2000, a.g.e., s.82

(79) Özkalp, a.g.e., s.246-250

bulunmaktadır.

Modernizmin en önemli özelliklerinden biri olan "*Özgür birey*" in oluşumuna zemin hazırlayan demokratikleşmede; birey başat özelliktedir. Katılımcı toplum ya da yoğun bir katılıma dayanan demokratik bir sistem, yurttaşlık kavramı üzerine kurulmuştur. Demokrasilerde birey, toplumun bir parçası olmanın yanında topluma karşı görevleri de olan bir yurttaştır.

Demokratik bir devlet örgütlenmesinde bireyler, hem siyasal alanla ilgili eylemlere katılır ve siyasal mekanizmaları etkiler; hem de siyasetten etkilenir. Demokratikleşmenin en önemli yanı, *bütün toplumsal birimlerin* siyasal kararların oluşumuna katılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla demokrasinin ayırıcı niteliği, çoğunluğun iradesine karşı siyasal azınlık durumunda bulunanların da, bireysel, siyasal ve toplumsal haklarının güvence altına alınmasıdır.

1.3.5. Modern İnsan

Modernleşmeyi, geniş kapsamlı toplumsal bir değişim süreciyle ifadelendirmek bugün daha doğru gözükmektedir. Geleneksel olandan "farklı ve yeni" yi ifadelendiren ve şimdi şu anı nitelendiren "modern" kelimesi dikkate alındığında "*modern insan*" da bu kapsamlı değişimin vardığı son noktada, sürekli olarak şimdiyi, içinde bulunulan zamanı yaşayan insan anlamını almaktadır.

Modern insan; geleneksel değerlerin yerine, modern unsurları barındıran, sürekli bir gelişme düşüncesi taşıyan modern toplumun temel taşıdır. Modern toplum Lerner'in de ifade ettiği şekliyle katılımcıdır. Modern toplumda kişiler bilinçli olarak eylemde bulunurlar ve yine bilinçli olarak çok sayıdaki seçeneklerden seçimlerini yaparlar.

Modern toplumda insanın kendisini ve çevresini düzenleyen ilişkilerin niteliği değişmiştir. Modern insanın çevresine bağımlı olarak ifade edilmesi süreci geride kalmıştır. Modernitenin oluşturduğu insan tipi anlayışına göre, insan başkalarının iradesinden bağımsızdır. Touraine'in ifadesiyle modern insan "yalnızca kendi karşısında sorumlu" olan insandır.⁽⁸⁰⁾

Alex Inkeles⁽⁸¹⁾, modern insanın tanımını yaparken iki özelliğini belirtir; "içsel ve dışsal" özellikler. Çevre dışsal özelliği nitelendirirken; tutum ve değerler, duygular da içsel özellikleri nitelendirir. Dışsal olan, şehirleşme, eğitim, kitle iletişimi, endüstrileşme, siyasileşme gibi terimlerle açıklanabilir. Bunlar insanın geleneksel toplum yaşamından farklı bir takım tecrübelerle karşı karşıya bulunduğu belirtisidir. Bu tecrübelerin yaşandığı modern toplumda varolduğu düşünülen insan tipinin özelliklerini Inkeles oldukça kapsamlı şekilde, şöyle formüle etmiştir:

- Modern insan, yeni deneyimlere hazır, değişim ve yeniliklere açık olmalıdır.
- Modern insan yalnız kendi yakın çevresinde değil, onun dışında da birçok sorunlar ve konular hakkında kanaatler edinme ve taşıma eğilimindedir.

(80) Touraine, a.g.e., s.392

(81) "A. Inkeles, 'The Modernization of Man'in Myron Weiner (der.) **Modernization: The Dynamics of Grauth**. Voice of America Forum Series Washington, 1977, s. 154-157." (Sevil 1999, s.41-42; Köker 1990, s.23-24' deki alıntılar)

Çevresindeki tutum ve kanaatlerin çeşitliliğinin farkındadır. Bu farkları korkusuzca kabullenebilir ve onlara otokratik ve hiyerarşik şekilde yaklaşma eğilimi duymaz. Demokratik yönelimi belirleyici etkidir. Ne iktidar hiyerarşisinde kendisinden üstte olanların kanaatlerini otomatik olarak kabul eder, ne de kendi altındakilerin kanaatlerini otomatik olarak red eder.

- Modern insan, şimdiki ve gelecek zamana geçmişten daha çok yönelir. Ayrıca zaman programı yapmak, dakiklik ve düzenli olmak önemlidir.
- Modern insan, planlı ve örgütlü hareket etmeye yöneliktir ve bunlara ilgi duyar; bu tür faaliyetleri hayatı düzene sokmanın bir aracı olarak görür.
- Modern insan kendine güvenir ve yetkinlik iddiası taşır.
- Modern insan, dünyanın düzenli bir yasa zinciriyle oluştuğunu düşünür. Çevresindeki kurumların ve diğer kişilerin yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirecekleri konusunda güven duyar.
- Modern insan, diğer insanların onuruna saygılıdır.
- Modern insan bilim ve teknolojiye daha çok inanç duyar.
- Modern insan dağıtıcı adalet taraftarıdır. Yani ödülleri kaprise ya da kişinin özel niteliklerine göre değil, yaptığı katkıya göre dağıtılması gerektiğine inanır...

Siyasal bakımdan aktif, bilgili ve akılcı olan modern insanın, ekonomik alandaki en önemli özelliği ise sınırsız bir tüketici konumunda olmasıdır. Ayrıca iktisadi ilişkiler düzeyinde de birey özgürdür ve kendi emek gücü üzerinde özgürce tasarrufta bulunabilmektedir.

Modern öncesi toplumlardaki yüzyüze ilişkiler yerini, sosyal konumlarının rollerini yerine getirmeye çalışan görevliler arasındaki ilişkilere bırakmıştır. Böylece modern insan, bürokratik olarak organize edilmiş sistem içinde "görevini" yerine getirmeye çalışan bir insan tipi olmaktadır.

1.4. MODERNLİĞİN OLUŞUM SÜRECİNDE BASIN⁽⁸²⁾

Özellikle sosyal bilimler alanındaki gelişmeler modernleşme süreci içinde iletişimin rolünü ön plana çıkarmış bulunmaktadır. Bu açıdan az gelişmiş ülkelerin modernleşmesinde iletişimin yeri de oldukça sık tartışılan bir konudur. Modernliğin oluşum aşamasında da özellikle matbaanın icadıyla skolastik düşünceyi eleştiren ve pozitif düşünceyi savunan yayınların çok sayıda basımı ve elden ele dolaşımı serbest düşüncenin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Günümüzün, Kitle İletişim Araçları'na

---

(82)Bu bölüm; Nejdet Atabek ve Erdal Dağtaş'ın **Kamuoyu ve İletişim** (Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 139, 1998; Alpay Kabacalı'nın **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın** (İstanbul: Literatür Yayınları, Eylül 2000); M. Nuri İnuğur'un **Basın ve Yayın Tarihi** (2. Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitapevi 1982) kitaplarından derlenerek hazırlanmıştır.

kadar uzanan ve tek kelimeyle “medya” olarak nitelenen basın yayın organlarının en önemli işlevlerinden biri de bu serbest düşüncenin ifadesine ve oluşumuna zemin hazırlamasıdır.

Modern yaşam aynı zamanda belirli kültürel, sosyal, politik amaçlar doğrultusunda yeni bir dünya görüşüyle, yeni bir siyasal davranış ahlakıyla, toplumsal yaşamı sürekli dönüştürmeyi de gerektirmektedir. İdeolojik ve kültürel platformda en önemli yeri alan siyasi partiler ya da sendikalar ve dernekler gibi özel örgütlerin yanı sıra, gazeteler, dergiler, radyo, televizyon ve bir bütün olarak medya, bu üst yapının oluşumunda önemli işlevler üstlenmektedir. Modern toplumların, toplumsal düzeninin içinde hak ve özgürlüklerin savunulmasında ve geliştirilmesinde en önemli işlevi bu medya görmektedir. Özellikle yeni toplumsal hareketler, farklı kültürel-etnik-sosyal kimlikler kamuoyunda seslerini duyurmak ve halkın desteğini kazanmak için iletişim araçlarını öncelikli olarak kullanmaktadırlar. İletişim araçlarının sahip olduğu özellikler, hem aşağıdan (halktan) yukarıya (yönetenlere), hem de yukarıdan aşağıya doğru bir etkileşimi olanaklı kılar. Bu nedenle modernleşmesini tamamlamış veya tamamlamakta olan ülkelerde toplumsal huzur, barış ve uzlaşmanın sağlanmasında en önemli etken olarak iletişim araçlarının çok yönlü bu işlevselliği gösterilmektedir. Bu nedenle modernliğin oluşum sürecinde basının gelişimi de burada incelenecektir.

1.4.1. Matbaanın İcadı

Yazını icadıyla insanlık tarihinin çok önemli bir aşamasına ulaşılmış ve insan düşüncesi ebedileşip saklanabilme olanağına kavuşmuştu. Kağıdın icadı ise düşünceleri yazı haline getirerek başlayan uygarlıkların yeryüzüne yayılışında en önemli araçlardan biri olmuştur. Matbaanın icadıyla da yazılı düşüncelerin çok sayıda çoğaltılarak tüm toplumun yararlanmasına olanak sağlamış ve bunların yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu nedenle matbaanın icadı basın ve yayın tarihi açısından olduğu kadar uygarlık tarihi yönünden de çok önemli bir aşamadır. Bilim ve sanat eserlerinin bütün dünyaya yayılması, matbaa sayesinde geniş olanaklara kavuşmuş, zihinsel aydınlanmada önemli rol oynamıştır. Demokrasi, insan hakları gibi bir takım temel değerlerin de matbaa sayesinde yaygınlaşıp evrenselleştiği kabul edilmektedir.

Matbaanın icadı şerefi her ne kadar 1440 tarihinde modern basımın temelini atmış olan Alman Johann G. Gutenberg’e verilse de; Gutenberg’ten önce Hollandalılar Haarlemli L. Coster’i, İtalyanlar da Milanolu P. Castaldi’yi bu şerefe layık görürler. Ancak kesin olan, Gutenberg’in bu buluşu geliştirip yaygınlaşmasını sağlamış olmasıdır. Gutenberg’in Avrupa’da dizgi harfleriyle bastığı ilk kitap olarak da “42 satırlık incil” adıyla 1454’te basılan kitap kabul edilir.

Gutenberg’ten sonra matbaacılık Avrupa’da hızla yayıldı. Almanya’da daha hızlı yayılan matbaalar 1461’de Bamberg’de 1470’de Köln, Augsburg ve Nuremberg’te görülür. Kitaba kapak geçirme ve buna kitap adı, yazar adı, basımevi adı, baskı tarihi koyma uygulaması da Köln’de başlar. İtalya’da ilk matbaa 1465’te Subiaco Manastırında kuruldu. 1467’de Roma’da, 1469’da Venedik’te ve 1471’de Napoli, Floransa ve Bolonya’da kurulan basımevleri izledi. Fransa’nın ilk matbaası Paris’te 1470’de, Hollanda, Avusturya-Macaristan’da ise 1473’de kuruldu. İngiltere matbaa

ile 1474'te tanışır, İspanya ise 1475'te. Amerika'da ise ilk basımevi 1639'da Harward Koleji'nde açılmış, ikincisi 1693'te New York'ta kurulmuştur.

1.4.2. Reform Hareketleri ve Basının Doğuşu

Avrupa'da kısa sürede yayılan matbaalarda öncelikle dini kitaplar çok sayıda basılmış ve büyük ilgi görmüştür. Halkın din kitaplarına ilgisi ve isteği Katolik kilisesinin otoritesini sarsmaya başlamış, din konularında ortaya çıkan ve din savaşlarının başlamasına yol açan sorunlar doğmuştur. Tarihte "reform" adıyla nitelendirilen dinde yenilik hareketleri, kilisenin insanların tutum ve davranışlarını etkilemesinin kaldırılmasında önemli rol oynayarak kamuoyu olgusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Diğer yandan basımın gelişmesi sonucu bilgi kitapları ucuzlamış ve halka geniş ölçüde okuma imkanı sağlamıştır. Sadece papazların yararlandığı kitaplar halka inmiş, böylece düşünce hayatı küçük bir seçkinler zümresinin tekelden kurtulmuş, bilim sanat ve felsefe geniş bir kitleye ulaşmıştır.

Diğer yandan, matbaanın icadına başka alanlardaki icatlar, deniz aşırı keşifler de eklenince farklı yerlerde edinilen bilgiler basımevleri sayesinde çoğaltılmış ve posta örgütünün kurulmasıyla halka hızla ulaşmıştır. Böylece Avrupa insanı sadece kendi yakın çevresi dışında bütün dünya ile ilgilenmeye başlamıştır. Ayrıca eski Yunan eserlerinin basılıp yayılması, insan kişiliğine ve özgür araştırmaya verilen değeri artırıyor "hümanizma" dediğimiz ruh, skolastik düşünceyi kırarak pozitif bilimlerin gelişmesine ortam hazırlıyordu. Yine bu dönemde top ve barutun sağladığı imkanlarla da feodalitenin hükümlerine son verilmeye başlanmıştır.

Avrupa'nın sosyal ve kültürel hayatı böylesine köklü değişikliklere uğrarken; haber ve haberleşmenin de önemi artmış, halkın haber alma ihtiyacını sağlayan basılı mektuplar yavaş yavaş gazeteleşme yoluna girmişlerdi. Yeni yeni doğmaya başlayan ve bugünkü anlamda süreli yani belirli zaman aralıklarıyla yayınlanmasa da *risaleler* büyük ölçüde halkın ilgisini çekiyordu. Bu dönemde belirli zamanlarda yayınlanan ilk basın ürünleri 16. yüzyılın başlarında görülen "Almanak" (yıllık)lardır. Altı ayda bir yayınlanan ilk almanak ise 16. yüzyılın sonlarında Köln'de yayınlanmış bunu Alman İmparatoru II. Rudolph döneminde ayda bir yayınlanan haber dergileri izlemiştir. Avrupa şehirlerine posta arabalarının haftada bir kez gitmesi bu yayınların haftalık olmasını sağlamıştır. Bu şekilde ilk yayına 1597'de Floransa'da rastlanmaktadır. Ancak bu yayınlar her ne kadar belirli bir zaman aralığı ile çıksa da tam anlamıyla "gazete" olarak adlandırılmamaktadır.

Gerçek anlamda gazeteler 17. yüzyılda çeşitli Avrupa ülkelerinde yayınlanmıştır. Bugünkü anlamda ilk gazete 1609'da Strasbourg'ta Almanca haftalık olarak yayınlanan "Avisa, Relation oder Zeitung"dur. Bu gazete genel olarak, dış politika ve savaşlarla ilgili haberleri hiçbir yorum yapmadan geliş güzel veriyordu. Aynı isimde bir başka gazete yine 1609'da Augsburg'da, "Gedenck Wurdige Zeitung" adlı gazete ise 1610'da Köln'de yayınlanmıştır. 1619'da ise Hollanda'da, 1622'de İngiltere'de ve 1631'de de Fransa'da ilk gazeteler yayınlanmış bunları 1640'da İtalya ve 1661'de Polonya gazeteleri izlemiştir. İlk dergiler de yine bu yıllarda kurulmuştur. Dergi niteliğindeki ilk edebi ve ilmi gazete 1665'de Paris'te yayınlanan "Journal des Savants" dır. Aynı yıl İngiltere'de

de bir dergi yayın hayatına başlamıştır. Bunları başka ülkelerdeki dergiler izlemişse de dergicilik asıl önemini 18. yüzyılda kazanmıştır.

1.4.3. Aydınlanma Dönemi ve Basının Gelişmesi

18. yüzyıl Avrupası'nın ya da bir başka deyişle *Aydınlanma Döneminin* modern hayatta önemli bir yeri vardır. Bu dönemde sosyal düzende köklü değişiklikler yaşanmış, modern Batı uygarlığının kesin çizgilerle kurulduğu bir dönem başlamıştır. Aydınlanma döneminin insanı önceki dönemlerden farklı olarak vahiy bilgisini dışlamış, bilinçli olarak geleneksel olan ve diğer değer yargularını değiştirmiştir. Rönesans ve Reformla gelen bu anlayış, bu dönemde hayata uygulanmış ve insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi kavramları ile “modern Avrupa kültürü” kurulmuştur.

Basın bu dönemde genellikle 1789 Fransız Devrimi'ne kadar 17. Yüzyılın devamı izlenimi uyandırmaktadır. Ancak basın hareketleri yönünden İngiltere öncü konumdadır. 1753'te İngiltere'de toplam gazete satışı 7 milyonken, 1760'da 9 milyona, 1777'de 11 milyona çıkmıştır. Bu yüzyılda basının öneminin artmasında en önemli etkenler arasında, gelişen kent yaşamı da görülebilir. Çok çeşitli toplumsal grupların bir araya geldiği büyük parklar, tiyatro ve opera salonları, hareketli cadde ve sokaklarıyla yeni yaşam tarzı insanların eğlenme ve dinlenme ihtiyacını karşıladığı gibi, bu kentler özellikle de kahvehanelerin ortaya çıkmasıyla da başlıca bilgilenme ve haberdar olma yerleri haline gelmiştir. Özellikle Londra'da kahvehane sahipleri gazeteleri kendileri yayımlaya başlamışlardı. Hatta 1729'da gazete yayıncılığını tekelleri altına alabilmek için İngiliz Hükümetine başvuruda bile bulunmuşlardır.

Bu dönemin yazılı basınında beliren önemli gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür: a) gündelik gazetelerin kurulması, b) muhalefet gazeteciliğinin doğması, c) gazetelere ilanların girmesi, d) edebi gazeteciliğin başlaması, e) Amerikan basınının kurulması ve hızla gelişmesi, f) gazetelere damga resminin uygulanması.

Bu ilk gelişmelerinin beşi İngiltere'de gerçekleşmiştir. Bunu da 18. yüzyıl İngilteresi'nin demokratik kurumlarının gelişmesiyle açıklayabiliriz. İngiltere'de ilk günlük gazete 11 Mart 1702'de “The Daily Courany” adıyla yayınlandı ve 1735 yılına kadar bu yayınlarını sürdürdü. Aktüel politik olaylar üzerine düzenli yazılar yazma geleneği İngiltere'de Daniel Defoe tarafından 10 Şubat 1704 tarihinde “The Review” adlı gazeteyle başlamıştır. Fransa'da ilk günlük gazete ise 1 Ocak 1777'de “Journal de Paris” adıyla yayın hayatına başlamış ve 1819'a kadar yaşamıştır. Bağımsızlık savaşından önce İngiliz sömürgesi durumundaki Kuzey Amerika'da ilk gazete 24 Nisan 1704'te Boston'da yayınlanan “Boston News-Letter”dir. Bağımsızlık savaşı nedeniyle Kuzey Amerika halkı gazete okuma alışkanlığı kazanmış ve savaş sonunda günlük gazetelerin doğmasına neden olmuştur. İlk günlük gazete 1784'te yayınlanan “Pensylvania Packet”tir. Amerika'da 1740'da 14 gazete, 1775'te 37, 1782'de 47 yayın mevcuttur. Daha sonra 1880'de 17'si günlük olmak üzere toplam gazete sayısı 20'e ulaşacaktır.

18.yüzyıl düşünce, kültür ve bilimde ilerlemeler çağıdır. Fakat siyasal alanda monarşik yönetimlerin egemenliği basını baskı altına almaktadır. Bu döneme Almanya, Fransa ve Avusturya'da çok şiddetli sansür uygulandığı görülür. Baskı rejiminin en tipik

örneğini Almanya’da görürüz. Bu nedenle Almanya’da siyasal haber gazeteciliği alanında bir gelişme kaydedilememiş, bundan dolayı da edebi yazıların ağırlıkta olmasıyla edebi gazetecilik burada doğmuş ve gelişmiştir. Bu tür giderek diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştır.

Aydınlanma Döneminin basın tarihi açısından en önemli olaylarından biri de 1791’de İngiltere’de “Libel Act”ın yürürlüğe girmesidir. İlk basın kanunu olan bu yenilik; basın ve yayın yoluyla işlenen suçlarda, jüri usulünü kabul ederek gazeteciler için daha rahat bir çalışma ortamı açmıştır. İngiltere’de bundan sonra büyük gazeteler kurulmuş, basın işçileri ve yazarları daha sonraları da bağımsızlıklarını sağlayan çok ciddi gazetelere kavuşmuşlardır. 1789 Fransız İhtilalinin getirdiği insan hakları anlayışı basında da etkisini göstermiş basın özgürlüğü Avrupa’nı gündemine yerleşmiş, siyasi gazeteler yaygınlaşmıştır.

Kısaca, bu dönem basının gücünün ve öneminin anlaşıldığı bir dönemdir. Basın ve yayın hareketleri Avrupa’nın tüm ülkelerinde ve Amerika’da hızlı bir gelişme göstermiştir. Kültür düzeyi, teknolojik ilerlemeler basının gelişmesine müsait bir ortam yaratmıştır.

1.4.4. Haberleşmenin Gelişimi ve Modern Basının Oluşumu

Aydınlanma sonrası 19. Yüzyılda politik yönden demokrasinin, ekonomik yönden sanayileşmenin, düşünsel yönden de bilimin gelişimini görmekteyiz. Eğitim, ulaşım, haberleşme ve çeşitli askeri güçleri sayesinde Avrupalılar dünyanın bir çok yerinde sömürgelere sahip olmuştur ve kendi ülkelerini zenginleştirmişlerdir. Bu gelişmeler sonucu Avrupa insanı refaha kavuşmuş nüfus artmış ülkeler kalabalıklaşmıştır. Demokratik kurumların gelişmesi ve yaygınlaşması için elverişli ortam oluşmuştur. Kapitalist ekonomi ve siyasi demokrasi toplumu her yönüyle değiştirmiş, bu değişim basının da gelişmesini sağlamıştır. Özellikle telgraf ve telefon gibi telekomünikasyon araçlarının icadı basının gelişmesinde önemli bir rol oynamış, bu araçlar sayesinde haberlerin uzak mesafelere taşınması mümkün olmuştur. Haber almayı basımı ve dağıtımı kolaylaştıran icatlarla da basın kamuoyunu dilediği yöne çevirebilen güçlü, dev kurumlara dönüşmüştür.

Fransa’da 1868’deki bir kararname ile gazete kurmanın önündeki engeller ve sansür kaldırılınca sadece Paris’te bir yılda 140 gazete çıkmıştır. “Le Petit Journal” gazetesi politika hiç değinmeyen, sadece günlük ve sansasyonel haberlere yer veren yayın anlayışıyla büyük beğeni toplamış, dört ayda 83 bin tiraja, iki yılda da 260 bine ulaşmıştır. Bu gazetenin sağladığı başarı dolayısıyla basında inceleme yazıları azaltılmış, yerine dedikodu, spor ve tefrikalar ile haberlere geniş yer ayrılmıştır. Bu dönemin önemli Fransız gazetelerinden bazıları; “Le Figaro”, “La Marseillaise”, “Le Puple Française”dir.

Amerikan basını bu dönemde büyük ölçüde gelişmiştir. 1851’de “New York Times” yayınlanmaya başlanmıştır. 1850’lerde günlük gazete adedi 400, haftalıklar ise daha da fazladır. Gazetelerin çoğu siyasi partilerin yayın organı durumundadır Bu dönemdeki gazetelerde basının eğitici işlevi üzerine yazılar yazılmıştır. 1850-1880 yılları arası gazete sayısı iki katına çıkmıştır. 1900 yılında ise toplam gazete sayısı

1950'yi bulmuştur. Basının bu derece gelişmesinin nedeni de Amerika'daki mültecilere yönelik sansasyonel haberlerdir. Almanya ise 1874 yılına kadar baskı altında kalmıştır. İtalya'da ise 1876 yılına kadar daha ziyade küçük gazeteler yayınlanmakta olup maddi sorunlar nedeniyle basındaki gelişmelere uzak kalmıştır.

Özellikle ulaşım ve haberleşme alanındaki teknolojik gelişmelerle modern basının oluşumunu 19.yüzyılda tamamladığını söyleyebiliriz. 20.yüzyılda dizgi makinasının icadı, rotatiflerin işletilmesi basını ülkelere göre değişik tempo ve hacimde gelişmesini sağlamıştır. Teknolojik gelişmelerle bir yandan basının görevleri çoğalmış, rolü genişlemiş, bir yandan da toplumun sosyal ve ekonomik yapısında önceki yüzyıllardan çok farklı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler iktidar kuvvetlerini, haber araçlarını kendi yararlarına ve ideolojilerine uygun biçimde kullanma amacına yöneltmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ

2.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ

Bugünkü Türkiye'nin içinden çıktığı Osmanlı İmparatorluğu, altı yüz yıldan fazla bir zaman (1299-1918) egemen bir devlet olarak, kesintisiz bir yaşamın ardından 1918'de, dünyanın, eski bir kudretli devleti olarak sona ermiştir.

Değişik çağlarda değişik toplumlar, çeşitli gelişmelere bağlı olarak başka toplumlara karşı bir çok yönden üstünlük göstermişlerdir. İlkçağlarda Yunan ve ardından Roma toplumları doruk noktadaydı. Osmanlı Devleti de; 14. ve 15. yüzyıllarda dorukta bulunuyordu. 17. yüzyıldan başlayarak İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere bu doruğa tırmanmışlardır. Bu sonuncuları doruğa ulaştıran faktör; Rönesans'ın ve Hümanizma hareketinin etkisiyle Skolastiğin eleştirilmesi, evrenin merkezi olarak insanın görülmesi ve bu düşünsel ortamın sağladığı yoldan ilerleyerek gelişen kapitalizm ve nihayet Aydınlanma ve Endüstri Devrimi'dir.

Bu durumu Ali Gevgilili şöyle ifade eder: "Yeryüzünde *Sanayi Devrimi*'nin başladığı 18. yüzyıldan itibaren tarihin koridorlarında yukarılara doğru tırmanan *yeni güçler* belirginleşirken, bazı *eski güçler* de giderek hızlı bir tempoyla geriliyorlardı."⁽¹⁾

Avrupa'da yeni bir uygarlık doğuyordu. 16. yüzyılın büyük keşiflerini yapmış, gemicilikte, ticarete, tarımda, çeşitli ilerlemeler sağlamış, Kopernik ve Newton devrimlerini özümsemiş Avrupa karşısında; Osmanlı Devleti ve toplumu 17. yüzyılın sonlarına 1683 Viyana bozgununa kadar Dünya'ya *tepeden* bakmıştır. "Batı, siyasi ve askeri üstünlüğünü hissettirinceye kadar bu *tepeden* bakış devam etmiştir.

Avrupa'da çığır açıcı üç büyük teknik yenilik ortaya çıkmıştır. *Pusulanın geliştirilmesi* okyanuslara açılma olanağı veriyordu. Patlama gücü büyük bir ölçüye varan *barutun gülle durumuna getirilmesi ve toplara yerleştirilmesi*, derebeylerin şatolarını yıkıyor ve derebeylik devrini kapatıyordu. Kuvvetlenen, merkezi yönetimler çevresinde milletler ve milliyetler doğuyordu. *Matbaanın bulunmasıyla*; bilgi büyük kitlelere yayılıyordu.

Gittikçe genişleyen yeni uygarlığın ilerleme süreciyle "*çelişen*" Osmanlı Devleti'nin gerilemesi; yıllar geçtikçe hızlanmış, artık imparatorluk toprak kaybetmeye, sınırlar daralmaya, nüfus azalmaya, ekonomik güç zayıflamaya başlamıştır. Zamanla geçmişte ordularının karşısında korkan, kaçan, yenik düşenler, yeni yeni devletler halinde ortaya

(1) Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk** (2. Basım, Bağlam Yayınları, Aralık 1990) s.19

çıkması; aynı korkuyu yaşayan, fakat sonraları güçlenen devletler, Osmanlı Devleti'ne "hasta adam" demeye başlamış, onun mirasını paylaşmak için aralarında gizli anlaşmalar yapmışlardır. Sonunda imparatorluk tam bir çöküntü ile karşı karşıya kalmıştır.⁽²⁾

Rönesans ve Reform ortamlarından geçerek, ortaçağ boyunca insan düşüncesini donduran skolastik anlayışlarını atan Avrupa; "önce ekonomik-siyasi alanda, sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman, ...onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu: *Modernleşmek.*"⁽³⁾

Osmanlı modernleşmesi; hem dış, hem de iç etkilerle toplumdaki kurumların, bireylerin değişmesini ve devletin yapısını da kapsayan, başta pragmatik olarak düşünülmüş tedbirlerle girişilmiş ve bugünkü modern Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar sürmüş ve sürmeye devam etmektedir.

Birinci bölümde de belirtildiği gibi modernleşme; toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçlerin karmaşık bir bütününe işaret eden ve gelişme konusunda süreklilik gerektiren bir aşamadır. Her ne kadar Batılılarca geliştirilmiş ve Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecek Batı-dışı toplumları ifadelendirse de, Türk toplumu açısından "modernleşme", çağdaş dünyaya geç adım atışın bir neticesidir. Bu nedenle, birçok araştırmacının da hemfikir olduğu gibi Osmanlı'da modernleşme çabalarının kesin bir tarihini vermek oldukça zordur. Ancak Türk toplumu için modernleşmenin temellerinin; devletin gerilediğinin anlaşıldığı ve askeri yenilgilerle ortaya çıkan bu olağanüstü şaşkınlıkla o güne kadar, Mardin'in ifadeleriyle; "Batı'nın bir 'model' olarak izlenmesinin bir sorun olarak ortaya çıkmadığı"⁽⁴⁾ dönemlerden farklı bir dönemde atıldığı da kesindir. Toprak kaybedişlerle başlayan yeni dönemdeki gerileme; öncelikle Batı'nın askeri üstünlüğüne bağlanmış, bunu önleyebilmek için alınan ilk tedbirler askeri alanda olmuştur.

İmparatorluğun modernleşme çabalarına geçmeden önce, O'nu bu yönde çabalara iten çöküşün nedenlerinin incelenmesi gerekir.

2.1.1. Batı'nın Gelişmesi

Osmanlı düzeninin bozulma sürecinde Avrupa, tarihinin en büyük dönüşümlerinden birini geçiriyordu. Rönesans ve Reform hareketlerinin zihniyette meydana getirdiği değişiklikler, ekonomik ve sosyal etkilerini göstermeye, geleneksel kurum ve yapılar yerini modern toplumun temellerini oluşturan kurum ve yapılara bırakmaya başlamıştı.

Skolastik düşüncelerin boyunduruğundan kurtulan Batı *bireyci* insanına yepyeni bir dünya ve bakış açısı sunuyordu. Ortaylı'nın ifadeleriyle "...her şeyin değiştiğini, dedelerinin yaşadığı dünya ile kendi dünyasının farklı olduğunu asıl saptayan Batı toplumuydu. Avrupa Rönesans'tan beri yaşamın değiştiğini, tarih çizgisi üstünde yeni aşamalara geçtiğini fark ediyordu."⁽⁵⁾

(2) Suna Kili, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli* (6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 1998) s.61-62

(3) Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (4. Baskı, Ülken Yayınları, 1994) s.20

(4) Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makalalar 4*, Der: M. Türköne, T. Önder (4.Baskı, İletişim Yayınları, 1995-a)

(5) İber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (6. Baskı, İletişim Yayınları,2000) s.14-15

Batı insanını, tarihe bilinçle bakan ve geleceğini saptamaya çalışan biri olarak tanımlayan Ortaylı; değişimin bilincine erken varan Batı toplumunun "gelişme" ve "değişme" gibi kavramları kendisinin bulduğunu; çünkü bu olayın içine giren ve en yoğun yaşayanın Batılılar olduğunu altını çizer.

İşte bu kavramların ifadelendirdiği yeni modern çağ, teknolojinin gelişmesiyle, buharlı gemilerle yapılan deniz aşırı ticaret sayesinde sağlanan sermaye birikimi, feodal yapının bozulmaya başlaması, kilisenin toplum üzerindeki etkisinin zayıflaması ile sonuçlanmıştır.

"Aydınlanma" olarak adlandırılan fikri dönüşüm; Ortaçağ Avrupası'nda feodal köleci düzenin en büyük koruyucusu olan kilisenin gücünü kırmış ve aklın egemenliğini öne çıkararak bireyi "yeni dünya" yı keşfetmeye çağırmıştır. "Yeryüzü senindir, git ve onu fethet" diyen yeni anlayış, süreci hızlandırmıştır.

Aydınlanma felsefesi, insanın kendi arzu ve bilinciyle tüm evreni anlayabileceği, giderek onu kendi istemiyle değiştirebileceği inancını taşıyordu. Bu inancın ardından bilimsel ilerlemeler, yeni buluşlar ve icatlar birbirini izleyecektir.

Batı'da modern çağın ortaya çıkmasını sağlayan sürecin bir diğer itici gücü de *kapitalist sermaye birikimi ve Sanayi Devrimi*'dir. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da yeşeren milli devletlerde meydana gelen bu dönüşüm, sömürgeciliği ve emperyalizmi hazırlayan gelişmeler olmuştur. Bu dönemde Avrupa ülkelerinde ekonomik yapılanmasını belirleyen Merkantilizm^(*) ve ticaret kapitalizmine^(**) bağlı olarak yapılan deniz aşırı ticaret, sermaye birikimini sağlamıştır.

Deniz aşırı ticaret yapılabilen gemilerin büyük çoğunluğunu ellerinde bulunduran İspanyol ve Portekizliler' le birlikte, İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkeler; Hindistan, Afrika ve Latin Amerika'daki yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin üretilmesinde ve değerli madenlerin çıkartılmasında yerli halkı "köle" olarak çalıştırıyordu. Batı'nın gelişmesinde ve kalkınmasında, kaynak ve pazar olarak sömürülen bu ülkelerin ve halkının büyük etkisi vardır.

"Geleneksel feodal toplum yapısından ulusal devlete geçişle birlikte ulusal ekonomi de oluşmaya başlamış, bunun doğal sonucu önce ticaret, sanayi devrimiyle de sanayi burjuvazisi ortaya çıkıp gelişmiştir."⁽⁶⁾

Burjuvazinin elinde biriken sermaye, gelişen üretim tekniklerinin de yardımıyla hızla büyümüştür. Burjuva sınıfının Batı'da oluşumunu ve başarısını tarihi ve ekonomik bir zorunluluk olarak gören Cem'e göre; "Burjuvazi, Batı kalkınmasının temel unsurudur ve Avrupa'nın ilerlemesi bu sınıfın gelişmesiyle mümkün olmuştur."⁽⁷⁾

Servetlerini büyütebileceklerini farkettilerinde ise önündeki engelleri teker teker yıkan burjuvazi siyasi mücadeleye girişecek, sosyo-ekonomik yapıyı, siyasal kurumları ve devleti kendi çıkarına şekillendirecektir.⁽⁸⁾ Siyasi gücü ele geçirerek gittikçe devletle

(*) 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da feodalizmin çözüldüğü ve yerine mutlakiyete dayalı milli devletin kurulduğu dönemlerde etkili olmuş, altın, gümüş gibi değerli madenlerin bir ülkenin siyasal ve ekonomik gücünün başlıca kaynağı olduğunu savunan görüş.

(**) Deniz aşırı coğrafi keşifler ve ardından gelen sömürgecilik süreciyle paralel olarak gelişen, ticarete dayalı sermaye birikiminin ortaya çıkardığı kapitalizm.

(6) Kili, a.g.e., s.62

(7) İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* (10. Basım, Cem Yayınevi, Mart 1989) s.331

(8) Aynı, s.333

özdeşleşen bu sınıf, dünyayı sömürülerinin kapsamına alarak tarihin o güne kadar yarattığı en güçlü sınıf olarak karşımıza çıkacaktır.

Bütün bu dönüşümler hemen değil; aşama aşama katedilmiş artan sermayenin ihtiyaçlarına cevap verecek daha ileri bir teknoloji yani "Sanayi/Endüstri Devrimi" bunda önemli rol oynamıştır.

Fason imalattan fabrika sistemine geçiş "sanayi devrimi" olarak adlandırılmaktadır. Dokumacılıkta teknolojik gelişmelerle üretimde büyük bir patlama yapan İngiltere, pistonlu buhar makinesi ile enerji alanında da ilerleme sağlamıştır. Odun kömürünün yerine kok kömürünün kullanılmaya başlaması, dökme demirden fırında çelik yapımı tekniğinin bulunması, fazla sayıdaki sömürgelerinden elde ettiği sürekli hammadde girişi ve demiryollarının ülke içinde yaygınlığı İngiltere'ye avantaj sağlamış ve 1820'den itibaren İngiltere'de ulusal sanayi; tarımı geçmiştir.

Sanayi devriminde öncülük eden İngiltere'nin 1870'lere kadar elinde bulundurduğu üstünlük 1880' lere doğru ABD ve Almanya tarafından ele geçirildi. Ekonomik bakımdan bu üstünlüğün sağlanmasında o ülkelerdeki teknolojik gelişmelerin yanısıra, siyasi alanda da sömürgeler aracılığıyla üstünlük sağlama çabalarının da etkisi olmaktadır. Sanayi kapitalizmine geçişle birlikte başlayan hızlı değişim süreci, günümüz modern toplum tipine gelinceye kadar devam etmiştir.⁽⁹⁾

2.1.2. Osmanlı'nın Gerilemesi

Batı kapitalizminin merkantalist aşamasının iyice geliştiği 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı, yeni dünyanın anlayışından oldukça uzaktır, ancak, etkisini oldukça güçlü hissetmektedir. Dünyadaki çağdaş gelişmelere tümüyle ters düşerek 18. yüzyıla büyük bir inişin sarsıntılılarıyla girmiştir. Daha 17. yüzyılda Osmanlı devlet sisteminin dünyanın geçirmekte olduğu büyük değişimin etkisi altında bozulmağa başladığı görülebilmektedir.

Varolan düzeni "ilahi bir düzen" olarak gören ve hayatı duran, değişmeyen, değişmemesi gereken bir düzen farzeden düşüncesinin ürünü olarak, yüzyüze gelen sorunların Batı'da şekillenen yeni anlayışın ürünü değil de, eski-geleneksel sistemdeki bozulmanın bir ürünü olarak gören Osmanlı'nın aldığı tedbirler de; işleri hep, eski ilk biçimlerine çevirmek düşüncesi etrafında şekillenmiştir.

Berkes'e⁽¹⁰⁾ göre; Batı ile ilişkiler hala fetih ve savaş ilişkileri olarak görülüyordu. Kafalarda ekonomik zihniyetin yokluğu reformların yapılamayışının nedeniydi. Kafalara hakim olan güç; din ve gaza düşünceleri idi. Devlet idaresinde güçlü olan kimseler din ya da gaza adamları idi; yani ekonomik sınıflar (köylü, işçi, tüccar, esnaf) değildi.

Siyasal düzeninin devamı için, sürekli yeni topraklara doğru genişlemek yoluyla kale ya da kentleri elde etmenin, başka toplumları boyun eğdirmeye yetebildiği koşullar artık geride kalıyordu. Atlantik üstünden Afrika'yı aşarak, Hindistan'a ve Doğu'ya deniz

(9) Nurullah Bülbül, "Modernleşmenin Önemi ve Gelişmesi" (Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi, İ.Ü.S.B.E. Kamu ve Yerel Yönetim ve Girişimcilik ABD, İstanbul 1996) s.49-58

(10) Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu** (Bilgi Yayınevi, Mayıs 1975) s.19

yoluyla ulaşan Batı, açık denizlerin keşfiyle, başlıca servet kaynağı olan kervan yollarının yani karayolu ticaretinin sonunu getirmiş, Atlantik çevresinde odaklaşan Batı ekonomisi, Osmanlı'nın dış ticaret gelirini de önemli oranda kısıtlamıştı. Sonuçta Osmanlı, Sanayi Devrimi gibi, üretim ilişkilerinin tüm niteliğinin değiştiği bu sürecin dışına itilmişti.

Berkes gibi, Küçükömer⁽¹¹⁾ de; Osmanlı'nın bu duruma düşüşünün nedenlerini ekonomide arar ve *kapitalist düzene geçemeyen Osmanlı* için; tarihin, 16.-17. yüzyıllarda geriye doğru işlediğini belirtir. Küçükömer'in eserinde sıraladığı gerileme nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

Osmanlı'da, Batı merkantalizminde olduğu biçimde, sanayi üretim aracı, sermayedar yeni bir sınıf ve üretim araçlarından ayrılmış emek gücü satan işçi sınıfı ve Batı'da görülen kurumlar (bankalar, sermaye piyasası gibi) ortaya çıkamıyordu. Temel üretim aracı kalan toprağa genel olarak sahip padişahın bu sahipliğine dayanan kurumlarda çözülme başlıyor ve bu giderek büyüyordu. Böylece padişahıta toplanmış politik güç bölünüyordu. Bölünme (anarşi) ile beraber yeni üretim ilişkileri filizleniyor, ya da eski ilişkiler nitelik değiştiriyordu.

Osmanlı imalat sanayii Batı'da olduğu gibi bir gelişme gösterememiştir. 18. yüzyılın hemen başında Batı'dakilere benzer sanayi tesisleri kurmak ve atıl vaziyetteki madenlerini işletmek isteyen devlet, bir kârlılık hesabı içinde olmadığından ve Batı'nın bu gelişmeyi durdurucu bazı karşı tedbirleri sebebiyle bunu gerçekleştirememiştir. Her yenileşme hareketi gibi, sanayileşme hareketi de, çıkarı zedelenenlerden tepki toplamıştır.

Artan nüfusa karşı, azalan toprak geliri kentlere göçü hızlandırmış, besin gereksinimi gittikçe büyümüştür. Tımar sistemi bozulmuş, mültezimlerin sayısı artmıştır. Mültezimlik servet kazanmanın kârlı bir yolu olmuştur artık.

İmalat sanayii gelişmeyince, Lonca sistemi, yenilik hareketlerine ve de her seferinde ayarı düşürülerek çıkarılan paraların yarattığı enflasyona karşı kendini koruma çabasındaydı. Bu da onların eski değerler sistemine daha sıkı sarılması demekti. Bu arada esnaf yeniçeri ocağına kaydoluyor, yeniçeri esnaf oluyordu.

Zamanla güçlenen Ayan, merkezi otorite zayıfladıkça bir *aracı otorite* olarak kısmi egemenliğini kabul ettirerek, asker toplama ve asayiş sağlama işlerinde rol oynayacak, yer yer merkezi otoriteye karşı da çıkacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan bu etkenlere paralel olarak artan dış borçlar; kapitülasyonlar nedeniyle birikim sağlayıp yatırıma gidememe; toprak kaybetmekten doğan daralma ve devlet giderlerini karşılayamamanın da payı yüksektir. Fethedilen ülkelerin gelirlerinden yoksun kalan ve halkı (reaya) yeni vergilerle daha da bunaltan Osmanlı, Batı'nın sanayi devrimi ürünlerini koşulsuz; gümrük ve vergiden muaf tutup impatorluğa sokarak, ekonomiyi de dışa bağımlı hale getirmiştir. Ticaret yabancıların eline geçmiş ve yerli küçük sanayi giderek ortadan kalkmıştır.

(11) İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma** (İstanbul: Ant Yayınları, Nisan 1969) s.29-58

İmparatorluğun gerilemesine getirilen bu siyasal, ekonomik, sosyal açıklamalar yanında en önemli unsurlardan biri de; Fransız Devrimi'nin ateşlediği "ulusçuluk" (milliyetçilik) akımının Osmanlı sınırları içindeki toplulukların bağımsız birer devlet olma yolunda çabalara girişmelerine sebep olmasıdır. Zira Fransız Devrimi, çağdaş dünyamızda birçok yeni devletin oluşmasında ilham kaynağı olmuş; ortak tarih, ortak kültür ve kader birliğini vurgulayan ulusçuluk fikri, bu devrimle kendisine, geniş bir coğrafyada kapı aralamıştır. Özellikle bu devrimin sloganlarından olan "eşitlik, özgürlük ve kardeşlik" milli hislerin, karakterlerin, değerlerin uyanmasında etkili olmuştur.

Bu akım imparatorluğun çöküşünü hazırladığı gibi, Osmanlı modernleşmesinin de hızlanmasını sağlamıştır.

Kısaca, teknolojik gelişmeler ve buluşlarla ufukları genişleyen Avrupalılara; bütün dünyanın zenginlikleri, servet kaynakları açılmışken, Osmanlı yanı başında gelişen yeni dünyaya ayak uyduramamış, hatta ona inanmamıştır.

2.1.3. Modernleşme Gerekliliğinin Hissedilmesi ve İlk Çabalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 Viyana bozgununa kadar dünyaya tepeden bakmıştır. Bu bakış Köker'e göre aslında 17. yüzyıl sonlarında başlayan askeri yenilgilere ve toprak kaybedişlere rağmen uzunca bir süre, "cihan imparatorluğu" olma düşüncesinin yarattığı bir gurur ve üstünlük duygusu tarafından belirlenmişti. Dolayısıyla, askeri yenilgileri ve bunların sonucunda ortaya çıkan toprak kayıplarını, "düşman"ın her yönüyle üstün bir toplum olduğuyla değil de, sadece askeri teknik ve taktik öğeleri açısından değerlendiren bir ileriliğe bağlamak da doğaldı. Nitekim Osmanlı'nın ilk yenileşme hareketleri daha çok askeri tekniğin Batı'dan alınmasına yönelik olmuştur.⁽¹²⁾

1683 Viyana bozgunundan sonra peş peşe gelen yenilgiler karşısında, Osmanlı devleti, hiç olmazca askerlik alanında Avrupalıların üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır.⁽¹³⁾ Ordunun islah edilmesi, Batılı tekniğin kabulü gibi düzenlemelerle başlayacak olan düzeltim çabaları, genişleyerek sürecek ve ciddi şekilde modernleşme arayışlarına dönüşecektir.

Tanzimattan önceki evrede gerçekleştirilen yeniliklerin temel özelliği, Berkes'in deyişiyle; "Osmanlı Devleti'nin geleneksel kuruluşlarını diriltmeye dönme yerine çağdaş Batı'ya yönelme eğiliminin varlığıdır."⁽¹⁴⁾ Yine, Berkes'e göre, 18. yüzyılla birlikte ortaya çıkan bu eğilim doğrultusunda iki yeni fikir belirlemiştir: "Bunların biri, devlet gücünü modern yöntemlere göre yetiştirilmiş bir ordu ile desteklemek; öteki, bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu fikriydi."⁽¹⁵⁾

(12) Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi** (İletişim Yayınları 1990) s.67

(13) Şerafettin Yamaner, **Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim** (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ekim 1998) s. 116

(14) Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma** (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları,1978) s.69

(15) Aynı.

Batı'nın üstünlüğü karşısında devleti güçlendirmek için girişilen çabaları 18. yüzyıldan yani, Tanzimat öncesinden ele almak daha gerçekçi olmaktadır. Zira Ortaylı'nın da belirttiği gibi Osmanlı Modernleşmesi için kesin bir dönemleştirme yapmak oldukça zordur. Ancak İkinci Viyana bozgunundan Tazminat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı modernleşmesinin gerekliliğini ve koşullarını tarihi hazırlamıştır denebilir. Bu tarihten sonra da Osmanlı toplumunun yöneticileri modernleşmeyi bir ölçüde sırtlamakta, topluma dikte etmektedirler.⁽¹⁶⁾

Lale Devri ile başlatılabilecek bu süreç; III. Selim ve II. Mahmut'un modernleşme çabalarıyla Tanzimat'a kadar ilerlemiştir.

2.1.3.1. Lale Devri

Lale Devri, Batı ile diplomatik ilişkilerin kurulmaya, Batı'nın biliminden yararlanılma düşüncesinin artmaya başladığı fakat aynı zamanda sarayın çevresinde, mutlu bir azınlığın yararlandığı refahın yaşandığı bu dönemde; Batı benzeri yaşam tarzı, üst sınıfın bir imtiyazı olarak algılanmış ve alt ve orta sınıfların yeniçerilerle ve sadrazamın düşmanlarıyla birleşerek ayaklanmalarına yol açmıştır.

Patrona İsyanı olarak bilinen bu hareket aynı zamanda daha sonraki her Batılılaşma hareketinin karşısında oluşan tepkilerin de ilk örneğini oluşturmaktadır.

Bu dönemde Avrupa başkentlerine gönderilen Osmanlı elçileri, Avrupa kültürü hakkında da bilgi toplamaktadır: "Parise gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'ye verilen talimatta, sadece siyaset ve diplomasi ile değil, toplumsal ve kültürel hayatla da ilgilenmesi, gördüğü, işittiği ilgi çekici gelenekleri ve yenilikleri bildirmesi istenmiştir."⁽¹⁷⁾

Ülken, bu elçilerin Osmanlı'ya katkılarının yetersizliğinden hareketle;

"... gördükleri yenilikleri memlekette uygulamak hevesine düşmüşlerdi. Bununla birlikte ne onların yetişme tarzları Batı kültürünü esasından anlamaya elverişliydi; ne de onlar, anlayabildikleri kadarını tamamen dinletmek ve tatbika geçmek gücündeydiler. Batı şehirlerinin caddeleri, meydanları, operaları ilk göze çarpan taraf olmakla birlikte, bu üstün belediyecilikten faydalanmak akla gelmedi."⁽¹⁸⁾ demektedir.

Ancak, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin, gezip gördüğü yerleri, anı ve gözlemlerini anlatan "Sefaretname"si, Osmanlı tarihinde Batı'ya açılmış ilk pencere kabul edilir.

Bu dönemde aslen bir mülteci olan, İbrahim Müteferrika aracılığıyla matbaa İmparatorluğa getirilmiş ve kültürel gelişime yol açması beklenen bir atılım olmuştur; fakat bu yenilik de beklenen amaca uymamıştır. Bu durumu Ülken şöyle ifade eder:

"Damad İbrahim Paşa, Macar dönmesi olan İbrahim Müteferrika'ya matbaayı kurdurdu. Bu matbaa 1727 ile 1747 arasında ilk yayınlarını yaptı. Avrupa'da ilk baskı eser 1440 civarında olduğuna göre Türkiye bu bakımdan 300 yıl geri kalmış demektir. Fakat matbaa Batı kültürünün yeni zihniyetini getiren eserleri yayınlayacak yerde,

(16) Ortaylı, a.g.e., s.28

(17) Metin Kunt, "Siyasal Tarih, Türkiye Tarihi 3, s.53" (Yamaner 1998, s. 118' deki alıntı)

(18) Ülken, a.g.e., s.25

bütün kurumları ile donmuş bir halde duran ve yenileşme bakımından hiçbir kıvılcık eseri göstermeyen skolastik eğitim sisteminin eski eserlerini basmakla işe girişmişti. ...bu yayınlar eski düşünce sisteminin matbaa yoluyla devamından başka birşey sağlamıyordu."⁽¹⁹⁾

Lale Devri yenilikleri toplumdan bağımsız ve köktenci önlemlerden yoksundu. Bu nedenle toplumun tüm katlarına yayılmadan ve iz bırakmadan ortadan kalkmış, toplumsal ve kültürel yaşamda köklü bir ilerlemeye yol açmamıştır. Saray ve çevresinin katıldığı eğlence ve lüks tüketim artarken, halkın giderek yoksullaştığı bu dönem 1730 Patrona İsyanı ile kapanmış, ancak özellikle kurumların Batılı örneklerle yenilenmesi durmamış, daha da genişleyerek sonraki dönemlere etki etmiştir.

2.1.3.2. III. Selim Dönemi

Avrupa'da yeni bir siyasi düzen ve toplum anlayışının kapılarını açan 1789 Fransız Devrimi Osmanlı'da da "yenilikçi padişahlar dönemi"nin başlangıcıdır. 1789'da tahta çıkan III. Selim, 1808'e kadar süren iktidarında, askeri, mali ve iktisadi alanlarda köklü değişikliklere başlamıştır.

III. Selim daha önceleri başlatılan, askerin çağdaş tekniklerle düzeltilmesini daha ciddi olarak ele almıştır. Reformlara karşı çıkan, savaş kabiliyetini kaybetmiş, disiplinsiz Yeniçerilere karşı; gönüllülerden kurulu "Nizam-ı Cedid" (yeni düzen), III. Selim'in düzenli ordusuna verdiği isim olmakla beraber, uygulamaya koyduğu reformların da genel adıdır. Fakat bu çabalar kısa sürede yeniçerilerin ve destekçilerinin tepkisini çekmiş, Kabakçı Mustafa İsyanı (1807) ile düzenli ordu kaldırılmış, sonuçta tahtan da indirilen III. Selim çağdaşlaşma çabalarını hayatıyla ödemiştir.

Osmanlı döneminin ilk topçu okulu (Mühendishane-i Berri-i Hümayun) ile ilk deniz okulu (Mühendishane-i Bahri-i Hümayun) III. Selim zamanında kurulmuştur. Batı'da sürekli elçilerin görevlendirilmesi de yine bu dönemdedir. Mardin'e göre bu sürekli elçiliklerin önemli bir yeri vardır:

"Avrupa'yla ilgili ilk sistematik değerlendirmeler, devamlı diplomatik ilişkilerin bir ürünü olarak Batı'da görevlendirilen Osmanlı hariciye memurlarından gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu için Batı'nın genel bir 'model' olarak kullanılmasına dayanan 'düzeltme' (tanzimat) teklifleri de buradan kaynaklanmıştır."⁽²⁰⁾

Birçok araştırmacı tarafından, Osmanlı modernleşmesinin ilk ve ciddi savunucusu olarak kabul edilen III. Selim, ulemeden ve devletin ileri gelenlerinden, iyileştirme çabalarına yön verebilmek için raporlar istemiştir. Bu raporları değerlendirebilmek için de Meclis-i Meşveret adlı kurula reformlarla ilgili her konuda araştırma yapma yetkisi tanımıştır.

Niyazi Berkes, bu dönemle ilgili olarak, Osmanlı Devlet adamlarının ve genellikle halk kitlelerinin köklü bir değişikliğe taraftar olmadıklarını belirterek, III. Selim'in Nizam-ı Cedid'inin sadece askeri alanla sınırlı kaldığını ifade ederken, Mümtaz Turhan da, III. Selim'in Batı uygarlığı hakkında açık bir fikre sahip olmadığını, bu uygarlığın esasını oluşturan temel unsurların neler olduğunu tayin ve tesbit edemediğini belirtmektedir.⁽²¹⁾

(19) Aynı.

(20) Mardin 1995-a, a.g.e., s.11

(21) Yamaner, a.g.e., s.121

Bu gibi olumsuz düşüncelere rağmen, III. Selim döneminin, önceki dönemlere göre ileri bir çizgide olduğunun kabul edilmesi gerekir. Yine de bu hareketlerin toplumun tüm kesimince benimsenip uygulamaya konulduğunu söylemek de aynı derecede yanlıştır.

2.1.3.3. II. Mahmud Dönemi

III. Selim'den sonra devletin gerilemesini durdurmak için en çok çalışan padişahlardan biri II. Mahmud' tur. II. Mahmut, III. Selim'in yarım bıraktığı reform hareketini radikal olarak ele almış ve Balkanlar'da beliren isyanı, yeniçerilerin bastıramamasından dolayı halkta oluşan hoşnutsuzluğu kullanarak Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış, yerine Avrupa eğitim ve donanımı ile güçlendirilmiş "Asakir-i Mansureyi Muhammediye'yi kurmuştur. Bu orduyu yönetecek subayları yetiştirmek için de, Batı düşünce ve metotlarına göre eğitim-öğretim yapan Harp Okulları açılmıştır.

Askeri alandaki yenilikler dışında, sınırlı da olsa eğitimde de bazı modern adımlar atılmış, hükümet kurumları ve ülke yönetiminde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kendisine sadık modern bir orduyu arkasına alarak toprak beylerine, ayanlara savaş açmıştır.

Nüfus sayımı, pasaport, karantina gibi toplum yaşamı ile ilgili çağdaş girişimler bu dönemin diğer yenilik hareketlenrindedir. Yine bu dönemde başta birçok tepkiye rağmen Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine başlanmış ve bu öğrenciler dönüşlerinde ülkelerinin değişmesinde önemli roller oynamışlardır.⁽²²⁾

Babıali'de ve daha sonra tüm devlet dairelerinde oluşturulan "tercüme odası"; yabancı dil konusunda ileri bir adım olmuş ve Batı ile ilişkilerde açıklık sağlamıştır. Fransızca'nın okullarda öğretilmeye başlaması bu dönemdedir.

Devlet örgütü yenibaştan düzenlenmiş, vezirlikler kaldırılarak, yetki ve sorumluluk alanları ayrılmış bakanlıklar (nazırlıklar) oluşturulmuştur. Avrupa örneğine uygun yeni bir kabineye (Bakanlar Kurulu) doğru ilk adımlar atılmıştır.

Okullar Maarif Nezareti'ne, mahkemeler Adliye Nezareti'ne vakıflar da Evkaf Nezareti'ne bağlanarak devletin denetimine alınmıştır. Bu şekilde devletin yapısı önemli ölçüde modernleştirilmeye başlanmıştır.

II. Mahmud, halkın giyimini düzenleyen, memurlar ve askerler için fes giyilmesini zorunlu tutan, sakalların traş edilmesini emreden bir nizamname yayınlanmıştır. Avrupa tipi bu üniformaların askerlere ve devlet erkanına giydirilmesi halkın tepkisini çekmiş, bütün bu yenilikler zorla kabul ettirildiğinden halk O'na gavur sultan adını takmıştır.

II. Mahmud döneminde yapılan bu düzenlemelerle, askeri, dini ve ilmi grupların; devlet merkezindeki siyasi gücü zayıflamış, buna karşılık yeni kurulan büroların ve bürolarda görev alan memurların rolü artmıştır. Merkezin artan yetkileri, güçlenen bu yeni memurlar sınıfı tarafından kullanılıyordu. Ancak memurların egemenliği beklendiği kadar olumlu sonuçlar vermedi. Görevlerini istismar ederek zenginleşen memurlardan, yalı ve konaklarında halktan uzak ve lüks hayat yaşayan, yeni bir yönetici sınıf oluşmuştur.⁽²³⁾

(22) Şükrü Karatepe, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme* (2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997) s.51

(23) *Aynı*, s.53

III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde, devlet kurumlarında ve birçok alanda girişilen geniş reform hareketi, Türkiye'nin modernleşmesi tarihinde en önemli safhalardan biri olarak gösterilebilir. Böyle olmakla birlikte, bu devrin cüretli teşebbüsleri henüz fanatizmin ve eski sosyal kurumların gizli veya açık direnmeleriyle karşılaşmaktan geri kalmıyordu. Hükümdar ve birkaç aydın vezirin iyi niyetleri daima başarılı ve tam sonuçlu olamıyordu.⁽²⁴⁾

Berkes'e göre de; "gericilik, emperyalizm ve ekonomik yoksullaşma Türk toplumsal değişimini ve evrimini baltalamış, onun ileriye doğru gelişme olmak yerine bir çökme ve devamlı gerileme olmasına yol açmıştır."⁽²⁵⁾

2.2. İMPARATORLUĞU KURTARMA ÇABALARI OLARAK MODERNLEŞME

Osmanlı İmparatorluğu Yeniçağ'ın büyük güçlerindendi, fakat dayandığı iktisadi yapı ise Yeniçağ dünyası için eskiydi. Tarımda çok geri kalmıştı. Batı Avrupa gibi tarımda yenilikler yaratıp zenginleşmiş, bu zenginlikle yerli manifaktür ve ticaretini geliştirebilmiş, nüfusunun denge ve dağılımını buna göre değişmiş değildi.

18. yüzyıl dönemecini böyle bir yapıyla aşmaya çalışan imparatorluğun ekonomisi dışa bağımlı hale gelmiştir. Avrupa 19. yüzyıl başından beri ticaretini Osmanlı ülkelerinde yoğunlaştırmıştı ve aslında 17. yüzyıldan beri Osmanlı-Avrupa ticareti kaçakçılıkla düzenleniyordu.⁽²⁶⁾

16 Ağustos 1838'de sanayi devrimini gerçekleştirmekte olan İngiltere ile bir ticaret anlaşması imzalandı. Ortaylı'ya göre "kaçak yapılmakta olan ticaretin belgelenmesi ve kontrol altına alınmasından başka birşey olmayan bu sözleşme"⁽²⁷⁾ Yedd-i Vahid'in (tekeli) yabancı tüccarlar lehine kaldırılmasını beraberinde getirmiştir. Avrupa malları Osmanlı pazarlarını doldurmuş, hammadde karşılığı mamül mal vermeye dayanan tipik sömürge ticareti görülmeye başlanmış, Osmanlı tam anlamıyla bir açıkpazar ve hammadde deposuna dönmüştür. Yabancılar çok düşük olan gümrük vergisini ödedikten sonra istedikleri malı getirip satabiliyorlardı.^(*) İngilizlerle başlayan bu imtiyazlar genişleyerek, Osmanlı imalat sanayiini, lonca sistemi ve esnafını yok edene dek başka ülkelere de tanınarak sürmüştür.

Aslında bu tür ticaret rejimlerinin uygulanmasıyla, Batı devletlerinin İmparatorluğa diplomatik destek sağlayacakları ve Batı uygarlığına girişi hızlandıracakları umuluyordu. Avrupa'dan makina, uzman, teknisyen, mühendis hatta gerekirse işçi bile getirtilerek İngiltere gibi sanayileşmenin hayalleri kuruluyordu.

(24) Ülken, a.g.e., s.35

(25) Berkes 1975, a.g.e., s.25

(26) Ortaylı, a.g.e., s.106-107

(27) Aynı.

(*) 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşmasını, Tanzimat Fermanı'ndan daha önemli gören ve Osmanlıyı Düyunu Umumiye'ye sürükleyen bir emperyalist istila olarak niteleyen görüş için bkz: İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s.66 vd.; Aynı anlaşmayı geri kalmışlığın daha da kökleşmesi olarak gören görüş için bkz. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Katmışlığın Tarihi*, s. 230-270

Artık Batılılaşma ya da Modernleşmenin sadece ordunun ıslahı ve bunun için gereken tedbirlerin alınmasıyla sağlanacağı ve modernleşmeyi bundan ibaret sayan anlayış yıkılıyordu.

Devlet, eski kanunların ruhuyla yeni problemlerle baş edemeyeceğini gayet iyi görüyordu. Batı ülkelerine giden elçiler başta olmak üzere geniş bir aydın zümre Batı'da beliren yeni devlet anlayışının hürriyet ve eşitlik fikirlerinin, insan haklarının kısaca; "hukuk devleti" olgusunun Osmanlı'ya aktarılmasını tartışıyorlardı. Batılı devletlerin müslüman olmayan azınlıkların hakkını korumak için yaptıkları baskılar da buna eklenince yeni bir siyasi reform zemini oluşmuştu.

Gülhane Hattı Hümayunu adıyla anılan Tanzimat Fermanı İmparatorluğun modernleşmesinin ve toplumun siyasal ve kültürel gelişiminin bir manifestosu, çağdaşlaşma zorunluluğunun ilk resmi ilanı ve ifadesi kabul edilmiştir. Bu ferman ayrıca; askeri ve teknik olarak başlayan batılılaşmanın siyasi-hukuki bir şekil alması anlamına gelmekteydi

2.2.1. Tanzimat Dönemi

Tanzimatla (3 Kasım 1839) devlet yönetiminin; her din ve mezhepten teb'anın hak ve hürriyetlerini güvenceye alacak ve kanun hakimiyetini tesis edecek şekilde yeniden düzenlenmesi öngörülmüştü. Böylece batılı ülkelerin hristiyan teb'anın haklarını bahane ederek, Osmanlı'nın iç işlerine karışmayacağına, düzenin yeniden sağlanacağına ve böylece çöküşün durdurulacağına inanılmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle hazırlanan ferman bunu amaçlamaktaydı.

İçine aldığı başlıca düşünceler bakımından ferman'ı Enver Ziya Karal beş bölüme ayırmaktadır.⁽²⁸⁾

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kur'an'ın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterildiğinden, devletin kuvvetli ve halkın refahlı bir hale geldiği belirtilmektedir.

İkinci bölümde, yüz elli yıldan beri türlü gaileler ve türlü sebeplerle ne şeriata, ne de faydalı kanunlara saygı gösterildiği, bu yüzden de devletin eski kuvvet ve refahı yerine zayıflığın ve fakirliğin geçmiş olduğu anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde, bu itibarla Allah'ın inayeti ve Peygamber'in yardımıyla devletin iyi idaresini sağlamak için bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilmektedir.

Dördüncü bölümde de, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensipler gösterilmektedir:

- a) Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,
- b) Verginin düzenli usule göre ayarlanması ve toplanması,
- c) Askerlik ödevinin düzenli bir usule bağlanması.

(28) Enver Ziya Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, (Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Ekim 1999) s.7

Beşinci bölümde, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensiplerin gereği belirtilmektedir.

Tanzimat Fermanı'nda herhangi bir madde bulunmamasına rağmen bu devirde görülen değişikliklerin en önemlisi eğitim-öğretim alanında görülmüştür.⁽²⁹⁾ 1839'da Rüştüye (ortaokul) Nazırlığı kurulmuş ve nazırlığın yürüttüğü erkek, kız ve askeri rüştiyeler açılmıştır. Meclis-i Daimî-i Maarif-i Umumiye ilk, orta ve yüksek öğretim kurullarını medresenin nüfuzundan kurtararak devletin otoritesi altına almaya çalışmıştır. Medrese bu tür yeniliklere doğal olarak tepki gösteriyordu. Bünyesinde hiçbir değişimi kabul etmeyen varlığını korumak isteyen Medrese ve Batı zihniyetiyle açılan okullar eğitim ve öğretimde ikiliğe sebep olmuşlardır.

Modern Türkiye'nin oluşumunda büyük payı bulunan Tanzimat; askeri alanda, haklar alanında, mal alanında önemli değişiklikler getirmiştir. Artık hiçkimse yasa dışı cezalara uğramayacak, eşitlik, can, mal, ırz, konut güvenliği sağlanacaktır. Kişisel birikime güven veren mülkiyetin dokunulmazlığı tanınarak; Osmanlı sosyo-ekonomik düzeninde ilk kez yasalar önünde eşitlik tüm uyruklara tanınmıştır. Osmanlı sisteminde sırf müslümanlara tanınan ayrıcalıklar böylece sona eriyor; islam kökenli olmayanlar da, toplum yaşamına katılmada eşit hak sahibi sayılıyorlardı.

Gevgilili'ye göre Tanzimatla; "Osmanlı, bir *hukuk devleti*' nin gereklerini Batı'da yükselen *kapitalizm*' in öngördüğü uluslararası boyutlarda sağlamayı göze alma bağlantısına girmektedir."⁽³⁰⁾ Ülken'e göre ise Tanzimat; Batı milletlerinin gerçekleştirdikleri hürriyet, eşitlik, demokrasi ideallerinin homojen bir millet içinde gerçekleşmesinden çok, yabancı müdahalesinden faydalanan ve ayrılmak isteyen azınlıkların işine yarayan bir vasıta olarak kalmıştır. Devlet Tanzimat ruhuna uygun olarak azınlıkları yüksek hizmetlere getirmiş, onlardan tercümanlar, sefirler, müşavirler, hatta pek çok nazırlar yetiştirmiştir. Fakat bu yetkilerin verilisinin azınlıkları Osmanlı birliğine bağlamadığını belirten Ülken, tam tersine, onların ayrılma fırsatlarını arttırdığının altını çizerek; Tanzimat Fermanı'nın müsaadelerinden faydalanan azınlıkların, ekonomik alanda kuvvetlendiğini, Türkler'in artık yalnızca memur ve çiftçi olacak bir duruma girmeye başladığını söyler.⁽³¹⁾

Uluşçuluk akımlarının etkisiyle devlet olma bilincine sahip olan Hristiyan topluluklar Osmanlı'dan ayrılmak için çaba göstermeye bu dönemde hız verdiler. Onlarla aynı hakları paylaşmak istemeyen müslüman Türk halkı da bu dönemde oldukça tepkilidir. Sonuçta padişah ve öteki devlet adamlarının ciddi çabalarına rağmen, fermanın uygulanmasından beklenen yarar sağlanamadı. Yeniliklerden Ferman'ın en çok kolladığı gayrimüslimler bile fazla memnun değillerdi. Batılı devletlerin müdahalesi azalacağına daha da arttı.

Ortaylı; genel olarak Tanzimat döneminin, Cumhuriyet tarihi boyunca farklı yorumlandığını; 1930'larda Cumhuriyet döneminin yarı başarılı ön deneyimi olarak görülen Tanzimat'ın, 1960'larda ise Türkiye'nin ekonomik çıkmazının ve bağımlılığının tarihi sorumlusu olarak görüldüğünü söylemektedir. Herşeye rağmen Tanzimat

(29) Aynı, s.20

(30) Gevgilili, a.g.e., s.34-35

(31) Ülken, a.g.e., s.36-37

hareketinin Türkiye tarihinde toplumu ileriye götüren ve çığır açan bir rol oynadığını belirten Ortaylı, Tanzimat dönemini de kapsayan 19. yüzyıl için şu tesbiti yapar: "Bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin boğuştuğu, Osmanlı tarihin en uzun asrıdır."⁽³²⁾

Tanzimat'ın vurgulanması gereken bir özelliği de; Tanzimat'tan önceki yenilik girişimleri, doğrudan padişah'tan geldiği halde, Tanzimat reformlarını, tamamen Batı etkisinde yetişen bürokrat -aydın sınıfı yönlendiriyordu. Ortaylı bu durumu şöyle ifade eder:

"Osmanlı tarihinde sadrazamların otorite kurduğu devirler olmuştu, ama Tanzimat sadece sadrazam değil, sadrazamla birlikte etrafındaki bürokrat kadro da yönetime egemen olmuştur. İmparatorluğun modernleşme tarihinin bu çarpıcı döneminde Babıali bürokratları yönetime hakimdi... Tanzimat döneminin yöneticileri yakın tarihin en becerikli, yaratıcı kadrolarıydı; bürokrasinin içinde yetişip yükselen devlet memurlarıydı."⁽³³⁾

Osmanlı'yı uygar bir düzene götürme çabasındaki bu iyi niyetli kesim, ülkeyi Batılıların müdahalelerine açık bir duruma getirdiler. Kendi ülkelerindeki azınlıklara tanımadıkları hakları, Osmanlı'dan isteme cüreti gösteren Batı tavizlere doymuyordu. Ancak Ortaylı, burada yönetici sınıfın ne yaptığını bilen ordusuz, parasız ve bürokrasisiz Osmanlı'yı ayakta tutmaya çalıştıklarını vurgular:

"19. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu, sefirleri dinleyerek ve itaat ederek ülke yönetecek adamlara göre bir ortam değildi... Babıâli bürokrasisi Avrupa'yı dinlemeye hazırды, ama her isteğini yapmadıkları ve zorda kaldıkları zaman da oyalama politikası izledikleri görülmektedir."⁽³⁴⁾

Mustafa Reşit Paşa ve o'nun ardından Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi Tanzimat'ı gerçekleştirenler; Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı İmparatorluğu'na aktarırken Batı'nın günlük kültürü de etkin bir biçimde imparatorluğa girmiştir. Giyim, ev eşyası, paranın kullanışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler "Avrupai" olmuştur.⁽³⁵⁾ Bu durum eski değerlerle yenilerinin bir arada yaşandığı bir ikililik oluşturmuştur.

Kendinden önce yapılmış yenilik hareketlerine nazaran yeni prensipler getiren Tanzimat, daha önceki reform çalışmalarının karşılaştığı gibi tepkilere de sebep olmuştur. Başlıca itirazlar her yenilik hareketine karşı çıkan gruplar yanında, onları zaman zaman ayaklandıran, eski rejimin kurallarına alışmış devlet ileri gelenlerinden gelmiştir. Ancak Tanzimatçılara karşı ilk sistematik eleştiriler 1860'larda Tanzimat'ın ikinci dönemi olarak anılan "Islahat" döneminde olacaktır.

Bir yandan yabancı sermayenin korunması altında iktisadi faaliyetleri artan azınlıkların sesleri yükseldikçe, bir yandan da Fransız İhtilali fikirleriyle Makedonya, Mısır ve Balkanlar'ın, bağımsızlık teşebbüsleri meydana çıktıkça, ayrı cinsten unsurları birleştiren Osmanlı Devleti, dağılma tehlikesine; modern bir teşkilatla karşı koymaktan başka çare olmadığını görüyordu. Nitekim, 1839 Gülhane Hattı ile dindirilemeyen

(32) Ortaylı, a.g.e., s.30-31

(33) Aynı, s.89

(34) Aynı, s.113

(35) Mardin 1995-a, a.g.e., s.13

azınlıkların şikayetleri sürüp gittiği için,⁽³⁶⁾ bir *Osmanlı Rönesansı* yaratma umudu yansıtan *Tanzimat*, kısa süre sonra gelenekçi düzenin şiddetli tepkilerini de karşısında bulacak ve ülke ağır bir çelişkiler ortamına sürüklenecektir.⁽³⁷⁾ Böylece imparatorluk yeni bir tavize imza atmaya zorlanacaktır: *Islahat Fermanı*.

O zamana kadar *hakim millet* durumundaki *müslümanlardan* bu imtiyazlı durumu alarak, din farkı gözetmeksizin bir *Osmanlı vatandaşlığı* kurmaya çalışan Islahat Fermanı, "Avrupa'nın müdahalesini önlemek için iç siyaset ve hukuk mevzuatındaki değişikliklerin hızlandırılmasını öngörüyordu."⁽³⁸⁾ Bunun yanında Islahat Fermanı'nın asıl önemli yanı yabancı yatırım alanları açıp, madencilik, tarım işletmeciliği gibi bir takım alanlarda yabancıları teşvik ediyordu. Yine Ortaylı'ya göre bu gelişmeler 19. yüzyılın yönetim ve siyasetine uygun gelişmelerdir. "Gayrimüslimlerin buldukları yerde ihtiyaç duydukları okul ve kiliseleri ve benzeri işlev gören kurumları kurmaları, ...yabancıların ülkede toprak satın alınması da bu kompozisyonu tamamlıyordu."⁽³⁹⁾ Hatta, demiryolların, limanların yapımı madenlerin açılması için de aynı durum söz konusudur. Fakat Tanzimat'ta olduğu gibi Islahat da gayrimüslim tebayı memnun etmemiş, toplumsal ve ulusal tepkiler hızlanmıştır.

Hem 1839 Tanzimat, hem de 1856 Islahat Fermanlarıyla sağlanan yenilikler özünde; kuşkusuz, müslüman olmayan halka verilen hak ve hürriyetler yer almaktadır. Bunları Batılaştırma çabaları olarak gören Cem de, beklenen değişimin sağlanamadığını ve memleket yararına bir yol bulmak için girişilen çabaların hakim çevrelerin çıkarlarına yaradığını savunur. Batılaştırmanın, onun yarattığı elverişli ortamdan faydalanacak maddi güce sahip olanlar tarafından benimsendiğinden hareketle Cem şöyle der:

"Batılaştırmanın ve onun ayrılmaz temeli olan özel teşebbüs hürriyetinin emperyalizmin eşliğinde ve Osmanlı gerçeğinde büyük kitlelere getirdiği ise hüsrandır. Yerli zanaatler yıkılmış, binlerce insan işsiz kalmış, beyler ve ağaların güçlendiği ölçüde köylünün yoksulluğu artmıştır. Yıkılan eskinin üzerine, yeni ve daha ileri düzen filizlenememiştir. Bu durum Batılaştırmaya ve Batılaştırmanın temsilcisi, koruyucusu rolündeki zümrelere halkın tepkisine yol açmıştır. Ancak tepki, ekonomik temel farkedilmediğinden, Batılaştırmanın dış görünüşüne, yaşama tarzına karşıdır. Bu çevrede oluşan tepkinin önemi çok sonralara dek sürecek, toplumun sosyal ve siyasal gelişimini çeşitli açılardan etkileyecektir."⁽⁴⁰⁾

Burada birçok araştırmacı gibi Cem de; Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin ardında yatan asıl sebebin "ekonomik" çıkarlarda aranması gerektiğini düşünmektedir. Batı'nın giyim-kuşamını ya da kurumlarını almakla, Osmanlı Batılılaşmamış bilakis Batı'ya olan bağımlılığını gözler önüne sermiştir. Batı'nın uzun süren gelişimiyle ortaya çıkan ürünler, Batılılaşmanın sebebi sayılmıştır. Halbuki bu ürünler bir sonuçtur.

Osmanlı toplumunun kapitalizme geçişini sağlayabilecek sınıfsal yapının mevcut olduğunu belirten Akşin ise; "müsadere korkusu olmadan servet biriktirip mirasçılara geçiren yüksek âlimler, sonra büyük paralarla şehirlere ve uluslararası ticaret yapanlar"ın bulunduğunu ancak Avrupa emperyalizmi yanında mutlakiyetçi Osmanlı

(36) Ülken, a.g.e., s.41

(37) Gevgilili, a.g.e., s.36

(38) Ortaylı, a.g.e., s.117

(39) Aynı, s.116

(40) Cem, a.g.e., s.270

yönetiminin de kapitalizme geçişte engelleyici rol oynadığını vurgular.⁽⁴¹⁾

Tanzimat dönemi reformcuları, yaptıkları yeniliklerde merkezi siyasi otoritenin güçlenmesini ön planda tutuyorlardı. Fakat bu dönemde yetişen aydınlar, Batı uygarlığının üstünlüğünü halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejime bağlıyorlardı. Merkezi yönetime karşı sistematik bir muhalefet havasına bürünen bu tepkilerin öncüleri şairler ve yazarlardı. Namık Kemal, Ziya Paşa, İbrahim Şinasi, Ali Suavi gibi aydınların başını çektiği ve daha sonra "Yeni Osmanlılar" adını alan bu akım aslında Tanzimatla gelen kurumların yürürlüğe konulması ve Batılı fikirlerinin yayılmasının bir ürünüydü.

Yeni Osmanlılar; Tanzimatçıların, İmparatorluğu Batı'ya sömürttüğünü ve halktan kopuk bir "üst tabaka" meydana getirdiklerini ve şeriattan uzaklaşarak Batı taklitçisi bir duruma geldiklerini ileri sürdüler. Fikirlerini yayabilmek için "gazete" yi oldukça etkili biçimde kullanan Yeni Osmanlılar'ın bu hareketleri çıkarılan tebliğelerle engellenmeye çalışılmıştır.

Ancak, padişahın ve merkezi yönetimin mutlak egemenliğine karşı ilk örgütlü hareket olan Yeni Osmanlıların muhalefeti, kısa sürede güçlenerek, anayasalı ve parlamentolu bir meşrutiyet hareketine dönüşür. Türk tarihinin ilk yazılı anayasası, 1876 yılında II. Abdülhamid'in iradesiyle yürürlüğe konularak, parlamentolu meşrutî rejime geçilmiştir.⁽⁴²⁾

2.2.2. I. Meşrutiyet Dönemi

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nda olduğu gibi 1876 Anayasası'nın hazırlanmasında da dış sebepler ağır basmıştır. Meşrutiyetin ilanında Fransız İhtilali'nin getirdiği fikirler de etkili olmuştur. Devrimin yaymış olduğu özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramları; Osmanlı'ya aynı öğelerle parlamenter demokrasi anlayışı olarak girmiş ve meşrutî yönetime giden yolu açmıştır.

Ancak hazırlanan anayasa; toplumun bünyesinden gelen milli bir hareketin, bir siyasi ve hukuki doktrin, bir ideolojinin ve hatta siyasi bir tecrübenin ürünü değildi. Bu nedenle hazırlanan metinde, milletin sosyal, siyasi, hukuki, ekonomik, hatta mahalli ihtiyaçlarını karşılayacak statüler oluşturulmadı. Amaç meşrutî bir siyasi rejim kurmaktı, ama ortaya çıkan metin, böyle bir rejimin kuruluş ve işleyişini sağlayacak hükümlerden yoksundu.⁽⁴³⁾

Fakat bu anayasa şeklen de olsa Osmanlı Devleti'nin geleneksel hükümdarlık dönemini kapıyordu. Yetkilerin bir kısmı parlamentoda olacaktı, her ne kadar padişah üstün bir güç olarak bulunsa da yetkileri fazla daralmasa da, halkın seçtiği bir parlamento bu yetkileri paylaşacaktı. Ne varki, son söz yine de padişahındı.

1876 Anayasası vatandaşlara, kanun önünde eşitlik, kamu hizmetine girme hakkı, basın özgürlüğü, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, şikayet ve dava hakkı gibi temel

(41) Sina Akşin, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme" **Toplum ve Bilim**, Yaz 1977, Sayı 2 (Eylül 1977) s.35

(42) Karatepe, **a.g.e.**, s.69

(43) **Aynı**, s.90

hak ve özgürlükler tanıyordu ancak, bunlar hayata geçme şansı kazanamadan anayasa yürürlükten kalkmıştır.

Mebusan ve Ayan Meclislerinden oluşan bir parlamento düzenleyen anayasa aslında padişahın yetkilerini sınırlayabilmiş değildir. Meclisi istediği zaman toplantıya çağırıp dağıtabilen; üyelerini de istediği gibi tayin edip, dilerse vazifeden uzaklaştırabilen padişah yetkisini kullanarak 14 Şubat 1878'de meclisin feshine karar veriyordu. Böylece parlamento kapanarak anayasa uygulaması da askıya alınmıştır. Oldukça geniş olan hafiye teşkilatı ile aydınlar fişlenmiş bir kısmı sürgüne yollanmıştır.

Bu dönemi Ülken şöyle yorumlar:

"Abdülhamid devrinde hürriyet fikirleri takibe uğradı. Buna karşı devletin resmi maarif teşkilatı genişledi. Bu devirde 'Maarif', 'Malûmat' gibi meşrutiyetçi ve hürriyetçi fikirlerle hiçbir ilgisi olmayan yalnızca dünyadan haber veren ve öğretime yarayan dergiler çıktı. Genç Kuşaklar Kemal'le (Namık) arkadaşlarının eserlerini gizlice okumaktaydılar. Tıbbiye, Harbiye ve bir dereceye kadar Mülkiye öğrencileri arasında bu ateşli ilgiyi durdurmak gücü. Hafiye teşkilatı hürriyetçi yayınları önlemekte, okuyanları sürgüne göndermekteydi. Fakat buna rağmen gençler kendi aralarında yeniden faaliyete girdiler, 'İttihat ve Terakki' cemiyetini kurdular. Sürgünden kurtulanlar Avrupa'ya kaçıyorlar, sürgüne gidenler de Musul veya Fizan'da fırsat buldukça sınırdan kaçarak Avrupa'daki arkadaşlarına katılıyorlardı. Böylece Yeni Osmanlılar hareketine benzer, fakat daha kuvvetli bir hareket başlamıştı. Bu artık 'Jön Türkler' adıyla tanınmaktaydı. Bütün bu yeni akımı besleyen fikir ve duygu kaynağı Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserleriydi."⁽⁴⁴⁾

1908'de Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasına kadar geçen otuz senede devletin yönetiminde tek başına söz sahibi olan II. Abdülhamid'e meclisin yeniden toplanması ve anayasanın yürürlüğe konulması için yoğun iç ve dış baskılar olmuş, fakat padişah bunlara boyun eğmemiştir. Her ne kadar sonu hüsrarla bitse de I. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve kısıtlı bir yetkiye rağmen halkın seçimiyle oluşan Meclis-i Mebusan, Kansu'ya göre; bürokrasi ve Saray karşısında üçüncü bir gücün de olabileceğini, kısa bir süre içinde olsa, kanıtlamıştı. "1908 yılına yaklaşıldığında da kamuoyunun hatırladığı ve işlediği buydu: Halkın özgür iradesiyle oy vereceği bir seçim sonucu oluşacak bir meclisin milletin mukadderatına hakim olması."⁽⁴⁵⁾

2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi

Meclisin kapatılmasından sonra muhalefet, faaliyetini, Abdülhamid'in devrilmesi ve anayasanın yeniden yürürlüğe konması üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu amaçla çok sayıda kurulan gizli cemiyetlerden biri olan ve zamanla partiye dönüşen "İttihat ve Terakki"; askerlerin, sivil bürokratların, aydınların ve Balkanlar'daki azınlıkların ilgisiyle kısa sürede güçlenmiştir. Sonuçta, 23 Temmuz 1908'de Sultan Abdulhamit, iki meclisli parlamento sistemini ve bütün hürriyetleri yeniden yürürlüğe koymuştur. *Aydınlar, Sultan'ı buna mecbur ederek sadece askeri, teknik alanda değil, siyasi alanda da yenileşme gerekliliğini kanıtlamışlardı.* Meclisin açılmasından sonra yapılan seçimde çoğunluğu ele geçiren İttihat ve Terakki, hükümette etkinliğini göstermiştir. Nihayet 31

(44) Ülken a.g.e., s.97-98

(45) Aykut Kansu, **1908 Devrimi** (İletişim Yayınları, 1995) s.3

Mart Vak'asını çıkartmakla suçladıkları Abdülhamid'i tahtan indirip yerine Sultan Reşad'ı geçirmişler ve yönetimi tamamen ellerine almışlardır. 1918 yılına kadar hükümeti elinde tutan ve partileşen İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı sonrası kendi kendini dağıtmıştır.

Kansu'ya göre İttihat ve Terakki' nin başlattığı bu dönem Türk Tarihi açısından anlamlıdır:

"Modern Türkiye tarihinde 1908 yılı ilk defa olarak meşruti monarşinin kurulduğu, hükûmetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve dolayısıyla, mutlakiyetçi monarşinin ve mutlakiyetçi monarşiye hizmet eden bir sivil ve askeri bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir."⁽⁴⁶⁾

Kansu ile aynı fikirleri paylaşan Akşin de; ihtilalci olarak nitelediği 1908 Haeketi'ni öncekilerden ayırarak, "...çağdaş Türk tarihinin başlangıç noktası alınmak gerekirse; bunun 1908 olduğunu kabul etmek gerekir" diyerek onu, "ihtilalci bir ideolojiye sahip bir toplumsal tabakanın iktidara el koyması ya da başlangıçta mevcut iktidarı yıkması"⁽⁴⁷⁾ olarak görür. Keyder de "1908 Anayasası'nın parlamenter demokrasiye sağladığı katkı 1925-1946 arasında Cumhuriyet'in sağladıklarından çok daha fazlaydı"⁽⁴⁸⁾ demektedir.

Yamaner'e göre ise; bu dönemin en belirleyici özelliği önceki dönemlerde bilinçli ya da bilinçsiz başlayan mücadelelerin, sosyal eğilimlerin birer düşünce sistemi halinde belirmiş olmasıdır. O zamana kadar eskiyi veya yeniye kayıtsız istemek, eski düzeni korumak ya da tamamen Batılılaştırmak ya da eskiyi yeninin gereklerine göre değiştirmek eğilimleri, artık belirsiz birer duygusal davranışın belirtileri olmaktan çıkmış, berraklaşarak taraftar kazanmak suretiyle birer düşünce akımı haline gelmiştir. Sosyal problemleri çözme gereğinden doğan bu düşünce hareketlerinden her biri, belirli topluluk veya gruplar tarafından çıkarılan dergi ve gazeteler aracılığıyla etrafa yayılmış, savunulmuştur.⁽⁴⁹⁾

Yine bu dönemin gelişmelerinin I. Meşrutiyet'e oranla farklılıklarını belirten, Birinci de; bu gelişmelerin kalıcı olduğunu vurgular ve farklılıkları şöyle sıralar:

- 1- Devlet otoritesinin tamamen çökmesi,
- 2- Matbuatın her türlü kayıttan uzaklaşması,
- 3- Siyasetin mekteplere girişi,
- 4- Cemiyetleşmenin başlaması,
- 5- Yığınların siyasete girmesi ve çağdaş manasıyla siyasetin başlaması.⁽⁵⁰⁾

Dönemin kamusal yaşama getirdiklerini de Birinci şöyle özetler:

(46) Aynı; Türk siyasal tarihinde bir benzerinin daha önce görülmediğini vurgulayan Kansu, bunu devrim olarak ele almakta ve bu 1908 Devrimi'ni, modernleşme yolunda cılız bir başlangıç olarak gösteren ve çağdaş Türkiye'nin tarihini 1923 yılı ile birlikte başlatan, ideolojik tarih yazımını eleştirmektedir. O'na göre 1908 Devrimi ile başlayan süreç; yaşanmamış sayılan Yirminci Yüzyıl'ın ilk onyılları tamamiyle ilmâl edilmiştir."

(47) Akşin, a.g.m., s.42

(48) Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar** (İletişim Yayınları, 1989) s.72

(49) Yamaner, a.g.e., s.144

(50) Ali Birinci, "Siyasileşmenin İlk Devresi", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı I**, Sayı: 23-24 (Eylül-Aralık 1998) s. 229

"Gazinolarda, kahvehanelerde ve meyhanelerde sadece siyaset konuşuluyordu ve kahvehaneler 'diplomatlar meclisi' haline gelmişti... Siyasete siviller, askerler, mektepliler, hatta kadınlar bile katılıyordu. O zamana kadar hiçbir hareket bütün bir cemiyeti bu kadar çabuk kucaklamamış, bu kadar derinden sarsmamıştı."⁽⁵¹⁾

Meşrutiyetin ilanını takiben ortaya çıkan otorite boşluğunda daha önce siyaset hariç her konuda yayın yapan matbuatta sansür de kaldırılmış ve neredeyse sınırsız bir serbestlik başlamıştı. Tercümanı Hakikat, İkdam, Sabah ve Saadet'ten oluşan dört gazeteyle II. Meşrutiyete giren Türkiye'nin, kısa sürede iki yüzün üstünde gazeteye ulaşması bunun bir göstergesidir.⁽⁵²⁾

II. Meşrutiyet dönemi, modernleşme konusunda yeni bir amaç ve program saptanması amacıyla yapılan tartışmalarla geçerken, bir yandan da Türkçülüğü temel alan bir ulusalcılık anlayışı; devletin siyasi, sosyal ve kültürel yaşamında yönlendirici bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Modernleşme ve Batı'ya ulaşabilme konusunda da artık aradaki farkın yalnızca teknik, devlet kurumları ve yönetim tarzındaki bir farklılıkta değil; bilim ve onun tüm kurumlarda uygulanmasından, hür düşüncenin yayılmasından doğan bir zihniyet tarzından da ileri geldiği anlaşıyordu. Ancak bu dönemde, yapılan reformlar, bilimsellikten öte, Batı'ya benzeme ve Batılı gibi olma hevesinden kaynaklanan yüzeysel yenilikler derecesinde kalmıştır. Sonuçta toplumun sosyo-kültürel yapısında modernleşmeye yönelik önemli bir gelişme görülmemiştir. Yürürlüğe giren, seçimlerin yapılması ve meclisin çalışmasıyla işlerlik kazanan Anayasanın da rejimin gelişmesine ve demokratikleşmesine fazla katkısı olmadı. Siyasi rejimin, imparatorluğu yıkılışa götüren bir askeri oligarşiye dönüşmesi önlenemedi ve İttihat Terakki önderlerinden oluşan askeri oligarsinin içine sürüklediği Birinci Dünya Savaşı, İmparatorluğun sonu oldu.

Bütün olumlu ve olumsuz yönleriyle bu dönem, önceki dönemlere ait gözlem ve düşüncelerin ve deneyimlerin birikerek, bir sonraki dönemde, olması gerekeni olur duruma getirecek yönetici ve aydınlara, taban oluşturması bakımından önemlidir. Çöküntüye hızla yaklaşıldığı bir dönemde, devleti kurtarmak için her ortaya atılan düşünceler siyasi gücü etkileyebilmek için her fırsatı kullanmış ve yandaşlarını çoğaltma gayretine girişmiştir. Özellikle ulusal benliğe vurgu yapan Türkçülük akımı ileride gittikçe güçlenecektir.

İkinci Meşrutiyet'in düşünce akımları, siyasi ve sosyal-kültürel açıdan olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir. Siyasal içerikli düşünce akımları, sadece demokratik hak ve hürriyetler üzerinde toplanmış, fakat monorşik rejim ve hilafet kurumu asla tartışma konusu edilmemiştir. Sosyal ve kültürel içerikli düşünce akımları ise, çeşitli ölçülerde birbiri içine girmiş olarak, genellikle, Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık olarak⁽⁵³⁾ Türk siyasi hayatına ve düşünce dünyasına katkı sağlamıştır.^(*)

(51) Aynı, s.231

(52) Gevgilili, a.g.e., s.85

(53) Yamaner, a.g.e., s.145

(*) Bu dönemde ve daha sonra Cumhuriyet rejiminde de var olan tüm akımların örgütlenmesi ve düşüncelerini bazı siyasi parti faaliyetleri ile koruyup yaymaları hakkında bkz. T. Zafer Tunaya, "Türkiye'de Siyasi Partiler 1859- 1952" Tıpkı Basım. İstanbul: Arba Yayınları, Kasım 1995 (Birinci Baskı 1952)

2.2.4. Tanzimat Sonrası Toplumsal ve Kültürel Hayatta Modernleşme

Osmanlı toplumsal yapısı "askeri ve "reaya" olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Yönetenler sınıfını oluşturan birincisinde ulema ile yönetim ve askerlikle uğraşan "*ayrıcılık sınıfı*" bulunurken; ikincisinde ise tarımsal üretim faaliyetlerinde ve savaşlarda devlete askeri yardımda bulunan *halk* bulunurdu. Osmanlı'da vergi veren sınıf buydu. Diğer ayrıcalıklı sınıfın böyle bir yükümlülüğü olmadığı gibi, yüksek gelir sahibiydiler. Bu durum taşradaki *Ayanların* yönetenlerin sınıfına dahil olmayısla değişmiş ve elde ettikleri ayrıcalıklarla varlıklı bir sınıf haline gelen *azınlıklar*, Osmanlı toplumunun sınıfsal yapısı içinde "burjuva" konumunu almıştır.

İttihat ve Terakki döneminde, azınlık burjuvazisinin yerini alacak müslüman Türk burjuvazisi kurmak için uğraşmıştır. Bu dönemde *ulema* ve *ayan* yanında, merkeze bağlı yönetenler sınıfına; Avrupa tipi çağdaş bir burjuva devleti kurma niyetindeki mekteplilerden oluşan, *subay* ve *memur* sınıfları dahil olmuştur.⁽⁵⁴⁾

Osmanlı dönemi modernleşme çabaları daha çok bu sınıfların, toplumsal hayattaki yaşamlarını kolaylaştırmış ve zenginleştirmiştir. Özellikle 19. yüzyıl bunun çok net görüldüğü bir çağ olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içinde modernleşmenin ilk öğeleri, kendini göstermeye başlamıştır. Bu devirde hızla yayılan telgraf şebekesi vasıtasıyla imparatorluğun en ücra kesimlerinin bile başkent İstanbul ile bağlantı kurabilmeleri mümkün olmuş, yabancı sermayenin teşviki ile Demiryolları, Anadolu, Balkanlar ve Arap bölgelerine kadar yayılmıştır. Buharlı gemi ve feribotlar, imparatorluğun limanlarını birbirine bağlayarak birçok değişik fonksiyonu yerine getirmişlerdir. Tramvay hatları ve düzenli yollar, büyük Osmanlı şehirlerinde hayatı canlandırmış, insanların birbirleriyle kaynaşmasını sağlamıştır. Haberleşmenin yayılması tam ve eksiksiz değildi, ama imparatorluğa bir canlılık getirmiş, gündelik hayatı pratikleştirmiştir.

Gündelik hayatın modernleşmesini; mahalle, çarşı ve aile yaşantısında görülen değişmelerle izlemek mümkündür.

19. yüzyılda gündelik hayat, mahalle ölçeğinin dışına çıkarak yaşantı sınırlarını genişletmiştir. İstanbul müslüman halkı, gayri müslimlerin yerleştiği Galata, Pera bölgesine doğru açılarak kültürel hayatın çok merkezli bir görüntü almasını sağlamışlardır. Mahalle camileri ve onun yanında açılan kahvehaneler dinsel yaşantının bir uzantısı olarak anılandı. Mahallelilerin namaz vakitlerini beklediği bu kahvehaneler zamanla birer eğlence mekanına dönüşmüştür.⁽⁵⁵⁾

Osmanlı toplumu belki çok köklü bir değişim geçirmiyordu ama modernleşme toplumun her kesitine ve her kurumuna sırıyordu. Osmanlı aile yapısı ve Osmanlı kadını da bu gelişmelerin dışında kalmadı. Ortaylı'ya göre; Tanzimat döneminin getirdiği sosyo-kültürel değişim hiç değilse üst ve orta tabaka kadının toplumsal hayata girişini hazırlayan altın bir dönem olmuştur. Kültürel açımda ortaya çıkan yeni aydın

(54) Akşin, a.g.m., s.36-43

(55) Ekrem İşin "19. y.y'da Modernleşme ve Gündelik Hayat" **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** c.2 (İletişim Yay., 1985) s.548-550

grubunun üyeleri arasında üst sınıftan kadınlara da rastlanmaktadır. Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, Şair Nigar Hanım bu tip aydınların prototipidir. Büyük kentlerde kadın evin dışına çıkmıştır.⁽⁵⁶⁾

19. yüzyılda, geleneksel meslek çarşıları da önemini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle ithalata dayanan estetik objeler İstanbul piyasasına girmiş ve Osmanlı üst tabakası bu tür objelere sahip olmayı, modernleşme sürecinde statülerini yükseltmek isteyen diğer toplum tabakalarıyla arasındaki farkı belirlemesi açısından değerlendirmiştir. Ayrıca ticari pazarını ithal mallar üzerine kuran *bonmarşeler* gündelik hayata girmişler; vitrin düzenlemeleriyle, çarpıcı basın reklamlarıyla her tabakadan insanın ilgisini çekmişlerdir. Özellikle Beyoğlu bonmarşeleri vitrinlerinde sergilediklerini ithal mallarla, caddelerin kalabalıklaşmasına yol açmış ve böylece, ilk defa birşey satın almasa da vitrinler önünde piyasa yapan insan tipi ortaya çıkmıştır. Osmanlı insanı artık sadece geleneksel mekanlar arasında sınırlı kalmıyor, gündelik hayatın içinde dolaşıyordu.⁽⁵⁷⁾

19. yüzyılda ülkenin büyük şehirlerinin de fiziki dokusunda ve yaşam biçiminde değişimler görülmüştür. İstanbul'un bir bölümü nezaretler, devlet daireleriyle donandı. Beyoğlu ise bankalar ve ticarethaneler, mağazalar, restoran ve cafelerle doldu. İstanbul'un her yerinde kargir okullar, karakollar gibi 19. yüzyılın mimarı zevkini yansıtan yapılar yükseldi. Nihayet Avrupa'nın ilk metrolarından olan "Tünel", Karaköy ve Beyoğlu arasında işletmeye açıldı. 19. yüzyılda Boğaz'ın iki yakasında, Adalar'da, Çamlıca ve Kadıköy'de sayfiye hattı başladı. Büyük şehirlerde varlıklı, orta halli ve fakirlerin oturduğu semtler birbirinden ayrılmaya başladı. Beyrut, İzmir, Selanik gibi zengin liman şehirleri de İstanbul'la birlikte aynı değişim sürecine girdiler. Babıâli düzgün parke döşeli caddeleri, hükümet binalarıyla imparatorluğun idare merkezi olduğunu gösteriyordu. 19. yüzyılda İstanbul, devamlı kaldırım, su yolu inşaatı ve genişletilen caddelerle bir şantiye görünümüne almıştır.⁽⁵⁸⁾

İlk park, Galata köprüsü, vapur seferleri yine bu çağın yeniliklerindedir. Yine bu dönemde Avrupa mimarisinin, etkisinde bazı kasr ve köşkler yapılmış ve bu yapılar İstanbul'a tarihi damgasını vurmuştur.

Geleneksel çarşı sembolünün 19. yüzyılda yıkılmasıyla iktisadi yaşantı toplumsal statü ölçütü olmuştur ve zengin ile fakirin aynı ölçeği paylaştığı dönem geride kalmıştır. Zenginlik kendisine yeni mekanlar aramış, konak-köşk hayatının yazlık sayfiyeye kaymasıyla da giderek çeşitlenmiştir.

Ayrıca gündelik hayatının yeni mekanları arasına bu dönemde *oteller* de girmişlerdir. Geleneksel toplumun kervansaraylarına karşılık oteller, modern dünyanın yaşantı biçimine cevap verebilecek biçimde düzenlenmişlerdir.⁽⁵⁹⁾

Faytonlar ve tramvayların tek ulaşma aracı olduğu dönemlerde fayton önemli bir statü sembolüydü. Zenginler ve devletin üst kademelerindeki kişiler halk tarafından sahip oldukları faytonları aracılığıyla tanınırdı. 19. yüzyılla birlikte gündelik hayata

(56) Ortaylı, a.g.e., s.249-251

(57) Işın, a.g.m., s.551-552

(58) Ortaylı, a.g.e., s.253

(59) Işın, a.g.m., s.554-556

giren otomobil de aynı işlevi görmüştür. Modernleşme süresince motorlu taşıtların trafiğe girmeleriyle gündelik hayatın zaman temposu hızlanmıştır.(60)

Yenilikler edebiyat alanında da olmuştur. Osmanlı Türk yazarları, ilk kez modern konu ve problemlerle ilgilenmeye başlamıştır. Yazılarında kullandıkları üslup yönetici sınıf dışında kalan kesimlerin de onların fikirlerini paylaşmasına ve onlardan etkilenmesine yol açmış; yabancı şekil ve konular, Osmanlı edebiyatını, insanların yaşamını doğrudan etkileyecek bir konuma sokmuştur.

Başlangıçta belirli bir tarzı yakalayabilmek için, Batı oyun ve operaları getirilmiş, bunu -daha büyük bir çekicilik kaynağı olsunlar diye- bunların Türkçeye çevrilmeleri takip etmiştir. Sonunda, Osmanlıyı ilgilendiren konuların ele alındığı Türkçe emsalleri yapılmış, bunlar tercüme edilen eserlerden daha büyük ilgi görmüşlerdir. İmparatorluğun büyük şehirlerindeki tiyatroların gelişimi Osmanlı aydınlanmasında önemli bir teşvik unsuru olmuştur.(61)

İmparatorluğun sınırları içinde yeni bir hayat başlamıştır. Kadınlar eğitim görüyor, gazete ve dergi okuyucu buluyordu. Bu dönemdeki modernleşmeyi artı ve eksileriyle işleyen romanlar ilk defa yazılıyor ve büyük ilgi görüyordu. İlk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları ıceleyen *tezli* romanlardı.(62)

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu modernleşme hareketleri, özellikle Tanzimat'la birlikte "aydın" kesimin dünya ile ilgilenmeye ve Osmanlı'nın bu dünyadaki konumunu ve geleceğini tartıştığı önemli bir fikri gelişimi de içerir. Devlet adamından yazarına kadar Osmanlı aydını, tiyatrodan gazeteye; mimariden filolojiye ve doğa bilimine kadar her konuya ilgilidir. Bu aydınların, birbirinden farklı şekilde Osmanlı'nın durumunu ve geleceğini öngördükleri düşünceler dolayısıyla da farklı siyasal düşünceler ve muhalefet oluşmuştur.

2.3. DÜŞÜNSEL ARAYIŞ VE ÇABALAR

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra fikir tartışmaları daha belirli bir şekil aldı ve zamanla sistemli bir halde ifade edilir oldular. Bu fikri tartışmaların, düşünsel farklılıkların ortak amacı imparatorluğun geriliğine bir çare bulmak ve çöküşünü engelleyerek, devletin varlığını sürdürebilmesini sağlamaktı.

19. yüzyıldan gelerek 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen düşünce akımları, Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük başlıkları altında toplanır. Fakat bazı aydınlar etkisi daha az da olsa bunlara komünist düşünceleri ve Prens Sabahattin'in bireysel girişimciliği ve yerinden yönetimi öngören

(60) Aynı, s.557

(61) S. J. Shaw, "19. y.y Osmanlı Reformcularının Amaç ve Başarılarının Bazı Yolları", *Ortadoğu'da Modernleşme* (İnsan Yayınları, Mart 1995) s.58

(62) Mardin 1995-a, a.g.e., s.31

fikirlerini de katarlar. Ancak bazılarınca da diğer akımların görmezden gelindiği olabilmıştır. (*)

2.3.1. Osmanlıcılık

Bu akım Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu; imparatorluk sınırları içinde yaşayan, hangi soydan, hangi dinden olursa olsun, herkesi kaynaştıracak bir "Osmanlı Ulusu" yaratmakta görür. Böylece ulusçuluk akımlarıyla baş gösteren bağımsızlaşma çabaları önlenecek, Osmanlı imparatorluğunun yüceltilmesiyle kendileri de yücelmiş sayılabileceklerdi.

Bu düşünce Tanzimat'tan sonra egemen bir siyasal düşünce olarak belirdi. Beraberinde tüm azınlıklara eşit haklar tanınmasına yol açan tek bir Osmanlı milleti yaratma düşüncesi daha sonra meşruti yönetimleri doğuracaktır. Bir ulusun içinde herkes eşit, aynı haklara sahip, ayrıcalığı olmayan yurttaşlar olacaklardı. Akımın öncüleri daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmuşlar ve etkili de olmuşlardı. Ancak "ulusçuluk" akımlarının yaygın olduğu bir yüzyılda tek bir Osmanlı milleti yaratma düşüncesi başarılı olamayacaktır.

2.3.2. İslamcılık

"Osmanlı milleti" siyasetinin başarısızlığı üzerine "İslamiyet" politikası meydana çıkmıştır. İmparatorluğun kuruluşundan itibaren belirleyici bir etkiye sahip olan İslamiyet şimdi de imparatorluğu tekrar eski günlere döndürecek, kurtarıcı bir akım olmuştur. Said Halim Paşa, M. Şemseddin, Musa Kazım ve Hacı Fehim gibi bu düşüncenin ileri gelenlerine göre, Batılı görüşlere ve kurumlara göre yapılan değişiklikler imparatorluğu zayıflatmıştır. Batı'dan yalnızca tekniğin alınmasını ve dini, toplumsal fikirlerin, dönüşümlerin gerekli olmadığına inanıyorlardı. Batı taklitçiliği ile suçladıkları iktidarı halka şikayet ediyorlardı:

"İşte 'teceddüd' adı verilen bu yenilikler, asırlardan beri kurulup yerleşmiş olan inançları, fikirleri, telâkkileri, an'aneleri, hisleri ve ahlâkı harap etmekten başka bir iş görmediler. Kısacası, memleketimizi, her gün çeşit çeşit meş'um (uğursuz) neticelerini gördüğümüz, tam bir 'manevi kargaşalık'a sürüklemekten başka şeye yaşamadılar"⁽⁶³⁾

Tanzimat öncesine dayanan bu akım azınlıklara tanınan her yeni haktan sonra daha da güçlendi. İslamiyet'in gereklerinin ödün vermeden devlet yaşamında, toplumsal yaşamda uygulanmasını ve bütün müslüman devletlerin tek bir çatı altında toplanmasını istiyorlardı. Onlara göre modernleşmenin temeli Kur'an'a-İslamiyet'e dayanmalıydı. Said Halim Paşa'nın yazdıklarından bunu pekela anlayabiliriz:

(*) Yusuf Akçura gibi önemli bir fikir adamı, yazıldığında ve ondan sonraki dönemlerde de oldukça çok tartışılan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı ünlü makalesinde (1904), Batıcılık'a yer vermemiştir. Zihnen Batıcı bilinen yazar Osmanlı Devleti için çıkar yol ararken, Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık'tan hangisinin yararlı ve mümkün olabileceğini düşündüğünü ama işin içinden çıkamadığını anlatır. Bkz. "Üç Tarzı Siyaset" TTK. Yayınları, 1976 Haz: E.Ziya Karal. Makalenin geniş bir eleştirisi için bkz. "90. yılında Yeniden Okumak İçin Üç Tarz-ı Siyaset" *Türkiye Günlüğü*, Sayı 31, Kasım-Aralık 1994 (63) Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**. Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, (Tercüman, 1001 Temel Eser-9, B.Y.Yok) s.221

"Müslüman milletler için bu noksanın, din hükümlerini yanlış anlayıp tatbik etmekten ileri geldiği şüphesizdir... Müslüman milletler, mütemadiyen değişmekte bulunan zamanın zaruretlerini dikkate almamış, bu değişimle meydana çıkan yeni ihtiyaçların, ancak dinlerini daha yüksek ve daha verimli bir tarzda tefsir ve tatbik etmeleriyle karşılanabileceğini anlayamamışlar, bu yüzden de gerileyip çökmüşlerdir... Müslüman milletlerin, yükseliş ve saadet yolunda tekâmüllerine devam edebilmeleri için İslam' ın nüfusunu takviye ederek bu dengeyi dinin lehine bozmaları icabeder"⁽⁶⁴⁾

Yeni okullar da dahil, girişilen modernleşme çabalarına karşı çıkan İslamcılar, 1909 yılında "İttihad-ı Muhammedi" partisini kurmuşlardır.

2.3.3. Batıcılık

İmparatorluğun içinde bulunduğu durumdan kurtulup Batılı devletler düzeyine çıkabilmesi için, Batı uygarlığının ve kültürünün tümüyle benimsenmesinden yana olan Batıcıların başında Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Süleyman Nazif, Ahmet Muhtar, Ahmet Rıza, Tevfik Fikret, Mustafa Asım, Mahmud Sadık vardır. Bunlar yanında; Batı'dan alınacakları seçerek almak ve milli değerlere saygı göstererek, Doğu ile Batı'yı ahenkli bir şekilde bağdaştırmak düşüncesinde olanlar da vardı. Genel olarak yenileşme ve Batı'yı örnek alma düşüncesinde hemfikirdiler.

Batıcıların ileri sürdükleri başlıca yenileşme çaresi eğitim yolu ile halkın aydınlatılmasıydı. İmparatorluğun başına gelen bütün felaketlerin kaynağı bilgisizlikten kaynaklanıyordu. Yaratacı bireylerin yetiştirilmesi, eğitimin çağdaştırılması, kadın hakları ve yeni bir dünya görüşü yaratılması, üzerinde durdukları temel konulardandı. Batılı bir medeni kanunun kabulü ile şeriat mahkemeleri yerine laik mahkemelerin kurulmasını, Latin alfabesinin kabulünü, tekkelerin kapatılmasını ve sanayileşmeyi savunuyorlardı.⁽⁶⁵⁾

Ahmet Muhtar, 1912'de "ya garplaşırız ya mahvoluruz" derken, ve Abdullah Cevdet "bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu, gülü ile diken ile kabul etmek zorunludur" görüşünü dile getirirken; Batı'nın üstünlüğünü kuşkusuz kabul ediyorlardı ancak, imparatorluk içinde girişilen çabaların da *suni neticeler* doğurduğunu kabul ediyorlardı. Bunu da yenileşme haketelerinin tam gerçekleşmemesine bağlıyorlardı. Suna Kili ise, Batıcılık taraftarlarını; gerek birinci gerek ikinci meşrutiyet sonrasında Batılı olmanın bir çağdaşlaşma, değişme sorunu olduğunu, bu sorunun çözülmesi için de devrimci atılımlar gerektiğini, toplumu değiştirmekten başka çıkar yol bulunmadığını, ulusallığın Batılılaşma amacıyla da önemli yeri olması gereğini kavrayamamakla suçlar.⁽⁶⁶⁾

Batıcı aydınlar dünya görüşlerini başta "İctihad Mecmuası" olmak üzere, Tasvir-i Efkar, Tanin, Hürriyet-i Fikriyye gibi gazete ve dergilerde yayınlamışlardır. Ayrıca modern düşüncenin en önemli değerlerinden biri olan ve geleneksel toplumsal yapıyla; modern yapılar arasında temel ayrımlardan biri olan "kadın" meselesini öne çıkaran "Kadınlar Dünyası" adlı kadınların çıkardığı dergi de önemlidir.

(64) Aynı, s.177-178

(65) Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri -İlk baskısı 1967- (Afa Yayınları, Ekim 1996) s.43

(66) Kili, a.g.e., s.75-76

2.3.4. Türkçülük

Bu akım önce edebiyat ve tarih alanlarında belirdi ve başlangıçta sadece kültürel mahiyetli idi. Zamanla, imparatorluktaki azınlıkların milli bağımsızlık mücadelelerine girişmelerine bir tepki olarak siyasi bir yön aldı ve İslamcılığın imparatorluğu kurtarmaya yetmediğinin anlaşılması ile güç kazandı.

İmparatorluğun çok büyük toprak kayıplarına uğrayarak çok uluslu niteliğini yitirdiğini, ayrıca imparatorluk içinde Türk olmayan müslüman halkın bile, ulusalcı görüşleri benimseyerek ayrılma çabalarına giriştiklerini belirterek, imparatorluğun esas unsuru olan Türk kimliğinin öne çıkarılıp, Batı karşısında ulusal kimliğin korunmasının gerektiğini savunmuşlardır. Osmanlının kurtarılması ancak imparatorluk sınırları içinde yaşayan Türklere, ülkü birliği, ulusal bilinç aşılanarak sağlanabilirdi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Araplar'ın, İngiltere'yi desteklemesi bu akımı güçlendirdi. Özellikle Ziya Gökalp'in Türkçülüğe getirdiği yeni katkılar bu akımın daha da güçlenmesini sağlamıştır. Ziya Gökalp'e göre millet yalnız ırk, coğrafi şartlar, siyasi birlik veya irade kuvveti üzerine kurulamazdı; kültüre (hars) yani ortak dil, din, ahlak ve sanata dayanırdı. Güdülecek amaç bütün Türklerin kültür birliğine dayanarak oluşturulacak büyük ülke "Turan" ı gerçekleştirirdi.^(*)

Gökalp, kültür (hars) ile medeniyeti de birbirinden ayırarak, medeniyeti, maddi alanda ve Batı'dan alınacak tek şey olarak görüyordu. Bu alış bile kendi kültür değerlerini tehlikeye düşürmemek için, milli kültür yeterince geliştikten sonra yapılmalıydı.⁽⁶⁷⁾

İttihat ve Terakki içinde önemli bir yere sahip olan Gökalp'in fikirleri hızla yayılmış; Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Halide Edip, Mehmet Emin, Hüseyin Cahit, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi gibi aydınları da içine almıştır. Milliyetçi fikirleri yaymak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Türk Devleti haline getirmek amacıyla 1911'de Türk Yurdu, 1912'de Türk Ocaklarını kurdular. Birinci Dünya Savaşı sonucunda imparatorluk sınırları içinde ayakta kalabilmiş tek akım Türkçülüktü. 1918'den sonra ise gelişen olaylar bu akımı Turancılıktan temizleyip, genişletmekten başka çıkar yol bırakmıyordu.

2.3.5. Sosyalist Eğilimler

Osmanlı döneminin son yıllarında yer alan düşünce akımları arasında, öbürleri kadar etkin olmamakla beraber sosyalist akımlar da kendini göstermiştir. Fakat bu akımlar çok dar kadrolu bir aydın çevrenin dışına taşamamış, Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı "İştirak", "İnsaniyet" gazetelerindeki yazılarla düşünceler yayılmak istenmiştir. 1910' da Hüseyin Hilmi, Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnil Tarih, İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamdi Suphi'nin kurduğu "Osmanlı Sosyalist Fırkası" kısa süren bir çalışmadan

(*) Ziya Gökalp'in "*Türkçülüğün Esasları*" adlı kitabında belirttiği uzak ve yakın idealler vardır: "Türkçülükteki yakın mefkûremiz (Oğuz Birliği) yahut (Türkmen Birliği) olmalıdır. (Harzem, İran, Azerbeycan ve Türkiye= Oğuzistan ülkesi); "Türkçülüğün yakın hedefi, bu büyük ülkede (Oğuzistan), yalnız bir tek kültürün hakim olmasıdır." Türkçülüğün uzak mefkûresi ise *Tûrân*' dır. *Tûrân* bütün Türk boylarını içine alır. (Kadro Yayınları, İst. 1977, Baskıya Hazırlık: T. Fikret Göncüler) s. 25-30

(67) Karpat, a.g.e., s.46

sonra kapatılmıştır. Bu dönemde 1911'de, Paris'te Dr. Refik Nevzat tarafından Osmanlı Sosyalist Partisi'nin Paris Şubesi açılmış, orada yayınlanan ve sosyalist düşünceleri savunan "Beşeriyet" gazetesi Türk ulusunun ancak sosyalist düzenle, Batı'ya ulaşacağını yaymaya çalışmıştır.⁽⁶⁸⁾

2.3.6. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet

Prens Sabahattin'in başını çektiği bir gurup aydınlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu kişisel girişimcilik ve yerinden yönetim olarak çevirebileceğimiz Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet düşüncesinde arıyorlardı.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra bu akımın da tarafları çoğalmış ve kurdukları "Nesli Cedid Kulübü" nde düşüncelerini yaymaya başlamışlardır, Bunlara göre imparatorluğun içindeki durumun sebebi; kişiye, kişinin gelişmesine ve eğitimine önem verilmemesidir. Devlet; kişi varsa, güçlü ise, üretici ise, girişimci ise vardır, ayakta durur ve yaşar. Kişi devlet için, toplum için değil, devlet ve toplum kişi için çalışmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgelere ayrılarak, her bölgenin kendini yönetebilmesi, ekonomisini, bayındırlık gibi işlerini kendisinin görmesi bu konularda merkeze yük olmamasını savunurlar. Böylece bireyler ve özerk bölgeler zenginleştikçe devlet de güçlenecek ve kalkınacak, varlığını sürdürecektir güce kavuşacaktır.⁽⁶⁹⁾

Tüm bu düşünce akımları, Osmanlı'nın son dönemlerinde imparatorluğu kurtarma amacı güden ve aslında yeni oluşan dünyada çok gerilerde kalan imparatorluğun aradaki farkı kapamasına aracılık etmek niyetindeydiler. Ulusçuluk akımlarının gölgesinde bu akımların birçoğunun geçersizliği gün yüzüne çıkmış ve imparatorluğun çöküşü engellenememiştir. Türkçülük akımı yeni yüzyılda en tutarlı ve ileriye dönük şekilde kendini güçlendirmiş ve yeni Cumhuriyet'in kuruluşunda etkisi hissedilmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin bu düşünce akımlarının, hemen hemen tamamı kurtuluş savaşından sonra Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)' inde ulusun temsilcileri olarak yer alacaktır.

2.4. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1938)

2.4.1. Osmanlı Modernleşmesinden Cumhuriyet Modernleşmesine

Osmanlı İmparatorluğunun 1699 Karlofça Antlaşması ile ilk defa düşmanına toprak vermek zorunda kalmış olması İmparatorluğun eski gücünü kaybettiğinin ve gerilemeye başladığının en önemli göstergesidir. Osmanlı devlet adamlarının özellikle bu tarihten sonra, gerilemeyi önlemek ve devleti yeniden eski ihtişamına döndürmek amacıyla giriştikleri askeri ıslahatlar yetmemiş ve III. Selim'den itibaren sadece askeri

(68) Kili, a.g.e., s.77; Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kerim Sadi, *Sosyalizm Tarihine Katkı*, İletişim yayınları, İstanbul 1992; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, SBFY Ankara 1967, s.74-83

(69) Kili, a.g.e., s.77; ilgili düşünce akımı ve siyasal projesi için bkz; Prens M. Sabahattin, "*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*" İstanbul Muallimler Birliği Terbiye Encümeni Neşriyatından No:1, Türkiye Basımevi 1950.

alandaki değil; diğer müesseselerde de modernleşme çabaları görülmüştür. Savaşta yenilgilerin devam etmesi üzerine de, 1839 Tanzimat Fermanı ile Batı hukuk ve düşüncesi kabul edilmiştir. Bu, Ishalat Fermanı ile daha da güçlendirilmiştir. Fakat devletin dağılmasına çare, yine de bulunamamıştır. 1908'de padişahın mutlakiyetçi yönetimine son veren, II. Meşrutiyet dönemi de ancak on yıl sürmüştür.

I. Dünya Savaşı'na Almanların yanında katılan Osmanlı'nın, yenik sayılması sonucu; 1918 Mondros mütarekesi imzalanarak imparatorluğun parçalanması gerçekleşmiştir. Bu anlaşmaya göre Türklere, Anadolu'da küçük bir toprak parçası bırakılmıştır.

Ortaya çıkan bu sonuç karşısında Anadolu'da ve Trakya'da direniş hareketleri başlamıştır. Daha sonra "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" adı altında birleşen bu hareketler, milli kurtuluş savaşından başarıyla çıkmış ve Büyük Millet Meclisi çatısı altında 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan antlaşması ile Türkiye'nin bağımsızlığını dünyaya duyurmuştur. Ardından da 29 Ekim'de "Cumhuriyet" ilan edilmiştir.

1923 yılında Türkiye, bağımsızlığını yaklaşık on yıl boyunca sürekli savaşarak kazanmış bir ülkeydi. Ancak bu süre içerisinde modern tarihte benzeri olmayan ölçüde nüfusu azalmış ve yoksullaşmıştı. Ayrıca ülke baştan sona harap olmuş bir durumdaydı. Toplum müthiş bir karmaşa içindeydi. Göçler ve nüfus mübadelesi yoluyla müslüman olmayanlarının çoğu ülkeyi terketmiş, Anadolu nüfusunda yüzde 10 civarında bir kayıp oluşmuştu. Savaşlarda ölen 2.5 milyon Türk de buna eklenince, Anadolu ve doğu Trakya nüfusu 13 milyon civarına inmişti.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslimdi; savaştan sonra ise bu oran kırkta-bire düştü diyen Keyder'e göre; "Bu dramatik değişme, savaş yılları içinde Türkiye'nin ticaret sınıfının çok büyük bir bölümünü kaybetmiş olduğu ve Cumhuriyet kurulduğunda bürokrasinin karşısında hiçbir rakip bulunmadığına işaret eder."⁽⁷⁰⁾

Dış ticarete de düşüşler olmuş, ihracat 1911 ile 1923 arasında 2.5 milyar kuruştan 800 milyon kuruşa, ithalat da 4.5 milyar kuruştan 1.8 milyar kuruşa inmiştir.⁽⁷¹⁾ Dolayısıyla savaşın sıkıntıları ekonomik geleceği de etkilemiş, yeni Türk devletinin önüne büyük sorunlar çıkarmıştır. Savaştan zaten az sayıda ve özellikle Batı'da bulunan sanayi kuruluşları da nasibini almıştır. En büyük hasarlar ise Batı Anadolu'daki demiryolları, köprüler ve evlerdedir.

İşte ülkenin bu genel durumu altında 29 Ekim 1923 günü yeni Türk devletinin, bir Cumhuriyet olduğuna TBMM' de karar verilmiştir. Mustafa Kemal, ilk cumhurbaşkanı ve İsmet Paşa da ilk başbakan olmuşlardır. Cumhuriyetin ilanı, Atatürk'ün ülkeyi modernleştirme arayışları için gerekli politik koşullar sağlanmış ve birbiri arkasına gelen, bir dizi inkılaplarla süreç ilerlemiştir.

Cumhuriyet dönemini Tanzimat döneminden ayıran en önemli özellik; ulus-devlet

(70) Çağlar Keyder, a.g.e., s.67

(71) Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** 2. Cilt, Türkçesi; Mehmet Hermancı (2. Baskı, İstanbul: E Yayınları, 1994) s.443

bilinciyle şekillenen yeni toplumda, modernleşme devleti kurtaracak bir araç olmaktan çıkmış ve Batı'da bir süreç olarak yaşanan Aydınlanma'nın; Türkiye bağlamında bir projeye dönüştürülmesi temel amaç olmuştur.⁽⁷²⁾ Bu amaç Cumhuriyet seçkinlerinin sözlerinden de anlaşılır. Onlar, özellikle Tanzimat'tan beri girişilen modernleşme hareketlerine karşıdırlar. Sadece Avrupa kanunlarını almak, Avrupa nizamlarını almak, Avrupa'nın elbiselerini giymek gibi bir takım ıslah teşebbüsleriyle; Türkiye'nin modernleşmesi yönündeki atılımların yetmeyeceğine inanmaktadırlar. "Hedef *Topyekün Batılılaşmak*' tır... Hatta bu ne pahasına olursa olsun gerçekleşmesi zorunlu görülen bir şeydir."⁽⁷³⁾

İşte bu zorunluluk neticesinde modernleşme; Türkiye'de *modernleştirici* bir elit tarafından (sivil-asker seçkinler), arzuladıkları toplumsal ve zihinsel değişimi sağlamak için yukarıdan aşağıya doğru şekillendirilmiştir.

Seçkinler (modernleştiriciler), halkın (modernleştirilenler) modernleşme gibi bir talebinin olmadığını bilmektedir. Tepeden bir etkiyle toplumsal dönüşümü sağlamak bu bakımdan zorunludur. Modernleşmeyi hayati bir sorun olarak algılayan seçkinlere karşılık; halk, modernleşme karşısında *duyarsızlık* içindedir. Bu durumu Vatandaş, şöyle açıklamaktadır: "Halkın söz konusu '*duyarsızlığı*' ; anlayamamalarından ve değerlendirememelerinden ziyade, seçkinler tarafından kendilerine dayatılanların, yaşadıkları sorunlarla ilgisizliğinden kaynaklanmaktadır. Daha başka bir ifadeyle... seçkinlerle halkın *dünya*' ları farklıdır."⁽⁷⁴⁾

Bu çalışmanın kapsadığı dönem itibariyle; iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi, "tek parti" olarak dönemin en etkin ve egemen siyasi unsurudur. 1950 yılına kadar süren tek parti iktidarı, modernleşme hareketlerini gerçekleştiren Türkiye'nin, yolunu belirleyen baş aktördür. Dolayısıyla incelediğimiz döneme damgasını vuran "tek parti" kavramına burada kısaca değinmek gerekmektedir.

Tek partili yönetimler, genellikle diktatörlük ve totaliterlikle birlikte değerlendirilir ve ele alınır. Tek partili sistemleri, çok partili sistemlerden ve partisiz sistemlerden ayırmak kolay değildir. Bazı ülkelerde tek partinin varlığına rağmen, gerçekte partisiz bir sistemden söz etmek daha doğrudur. Bazı ülkelerde ise, çok parti var olmakla beraber gerçekte tek parti sisteminin yürürlükte olduğu şüphesizdir. Tek partili rejimleri, partisiz yönetimlerden ayıran bazı özellikler vardır: Siyasal parti kendini yaratan "*sosyal güçler*" karşısında belli bir "*örgütsel özerklik*" sahibidir. Örgütsel özerkliğin göstergelerinden biri de; partinin "biçimsel yapısı" na ilişkin kural ve yöntemlerin uygulanıp uygulanmadığıdır. Özerkliğin bir başka göstergesi de, partinin kendisini diğer sosyal gruplardan ayırdedecek bir "ideoloji" sinin olmasıdır.⁽⁷⁵⁾

Teziç'e göre; bir ülkedeki siyasal hayatın yönetimi tek bir partinin tekelindeyse ve başkaca partiler siyasal hayata ağırlıklarını koymak olanağına sahip değilse, o ülkede tek parti sistemi var demektir.

(72) Ayşe Kadioğlu, *Cumhuriyet İradesi-Demokrasi Muhakemesi* (Metris Yayınları, Mart 1999) s.27

(73) Celaleddin Vatandaş, "Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi", *Yeni Türkiye*

Cumhuriyet Özel Sayısı III, Sayı 23-24, (Eylül-Aralık 1998) s.1673

(74) *Aynı*, s.1680

(75) Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi* (İstanbul: Boyut Kitapları, Kasım 1998) s.11

Tek parti sistemini öteki parti sistemlerinden ayıran (iki parti, çok parti) temel özellik, yöneticilerin iş başına getirilmelerinin ya da seçilmeleri ve denetlenmelerinin partinin tekelinde bulunmasıdır. Türkiye'de Cumhuriyet döneminde 1945 yılına kadar C.H.P. buna tipik bir örnektir.⁽⁷⁶⁾

Bağımsızlıklarını kazanan toplumlarda, özellikle 3. Dünya ülkelerinde yaygın olarak görülen bir rejim tipi olan tek partililiğin Kemalist tipteki örneği, kalıcı olmamasıyla diğerlerinden ayrılır. Kemalist modelde tek parti kalıcı değil fakat çok partililiğe geçişin koşullarını hazırlayan geçici bir rejimdir.

Nitekim, çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı, sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği modernleşme, çeşitli yönleriyle modern siyasal partilerin doğup gelişmesine elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Modernleşme sonucunda kültürün laikleşmesi, insanlarda kendi eylemleriyle yaşama koşullarını değiştirebilecekleri inancını yaratır; yani bilinçli ve örgütlü siyasal eyleminin ön-koşulunu gerçekleştirir. Geleneksel toplumlardaki bir takım yöresel otorite merkezlerini zayıflatarak, yeni otorite biçimleri doğurur.⁽⁷⁷⁾

Ayrıca bu yıllarda sadece Avrupa ülkeleri, A.B.D. ve Japonya dışında bağımsız olan devlet sayısının son derece az olduğu unutulmamalıdır. Yarı sömürge durumunda olan Osmanlı İmparatorluğu, Çin, İran ve Habeşistan'ın dışındaki ülkelerin büyük bir bölümü tam sömürgeydiler.

Tek parti döneminde savaştan yeni çıkan Türkiye; ekonomik çöküntü içinde geri kalmışlık, eğitim-kültür düzeyinin düşüklüğü ile yapılmakta olan ve yapılmak istenen devrimler, çok partili rejim denemesini geçersiz kılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kişi başı yıllık gelir 60 dolar civarında ve ülke genelinde okuma-yazma oranı %5-10 civarındadır. Geri kalmışlıktan kurtuluş, geç kalınmış bir modernleşme hareketiyle olabilecekti. Bu hareket "*hızlı ve zoraki modernleşme*" dir ve "otoriter" bir yönetimle "*engelsiz ve sorunsuz*" bir şekilde gerçekleştirmeye çalışılacaktır.⁽⁷⁸⁾

2.4.2. Atatürk'ün Modernlik Arayışı: Devrimler ve Kemalizm

Batılı ülkelerde, Cumhuriyet rejimlerin ilk kuruluşları belli bir sosyal sınıfın, 19. yüzyılda özellikle burjuva sınıfının devrimlerinin sonucuyken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aksine; Batı ile temasa geçen, Batı'yı tanıyan ve onun üstünlüğüne inanarak, kendisine Batı'nın gücüne ulaşma hedefi çizmiş reformcu aydın ve bürokrasi kesiminin bir başarısı olarak görünmektedir. Osmanlı'da oluşamayan burjuva sınıfının yerine bu aydın ve bürokrat kadro, yeni Türk Devleti'nin modernleşme yolundaki adımlarını hızlandırmıştır.

Batı uygarlığı içinde yer alacak bir devlet fikri; Atatürk Devrimleri'nin temel fikri ve belkemiğidir. Doğu tarzı bir devlet anlayışıyla bir çıkmaza giren Osmanlı'nın aksine tümüyle Batılı bir devlet haline gelerek, muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve hatta onun da üzerine çıkmak, Türkiye'nin tepeden aşağı değişimi, yenileşmesi demektir. İşte devrimler bu amacın ve düşüncenin bir neticesidir.

(76) Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler** (Gerçek Yayınevi, 1976) s.113

(77) Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler** (3. Baskı, A.Ü. Hukuk Fak.Yay., 1979) s.21

(78) Uyar, a.g.e., s.80

Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinin kaynağını oluşturan Atatürk'ün dünya görüşü ve düşünce yapısı; ulusçuluk ve laiklik temeline oturan, çağdaş, bağımsız, aydınlanmış ve ilerlemiş bir ulus-devlet özelliği taşımaktaydı. Sadece devlet yaşamında değil, kişisel ve toplumsal yaşamın her alanında aklın ve bilimin yol göstericiliği rehber kabul ediliyordu.

Kongar'a göre, Atatürkçülük, Cumhuriyet Türkiye'sinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma bazı temel yapısal unsurları değiştirip, onların yerine dünya uygarlığına gidişte ilk adım sayılan Batı uygarlığından esinlenmiş bir topluluğu kurmak amacına yönelik görüştür. Bu dünya görüşünü bir kaç odak noktasından toplayarak bir devlet politikası şekline dönüştüren Mustafa Kemal Atatürk olduğundan, yaklaşıma onun adı verilmiştir. Atatürk kendi sağlığında, bu odak noktalarını; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık (devrimcilik) olarak vasıflandırmış, bunları "Kemalizm yolu" olarak adlandırmıştır.⁽⁷⁹⁾ O'nun bu düşünce ve yaklaşımı devrimin ideolojisi olarak "pozitivist" görüşü öne çıkarmıştır.⁽⁸⁰⁾

Atatürk Devrimi'nin bu altı ilkesi; devrimin ilk yıllarında açık-seçik söylenmiş, içerikleri belirlenmiş, tanımlanmış değildir. İlkeler devrimin siyasal partisinin kongrelerinde görüşülerek oluşturulmuş, 1927 ve 1931 yıllarında partinin tüzük ve izlencelerine girmiştir. 1935'te bu ilkeler "Kemalizm" olarak tanımlanmış, 1937'de de Cumhuriyetin Anayasası'na alınarak siyasal sistemin resmi ideolojisi olmuştur. İlkelerin ilk başlarda açık-seçik tanımlanmış olmamasına karşın gerek Kurtuluş Savaşı, gerekse Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllardaki tüm uygulamalar bu ilkeler doğrultusunda oluşmuş, devrimin önderi konuşmalarında sürekli bu ilkelerin içeriklerini, amaçlarını vurgulamıştır.⁽⁸¹⁾

Kongar da; Türk Devrimi' nin ideolojik niteliğinin; yeni toplumun, tarihten gelen nesnel koşullarla birlikte, Mustafa Kemal'in kafasındaki "Batı modeli" ne göre biçimlendirildiğini belirtir. Ona göre; bağımsızlık savaşında ve ondan sonra Atatürk Devrimleri aşamasında görülen siyasal nitelikler, çok büyük ölçüde ideolojik modelin özelliklerinden etkilenmişlerdir. Bir başka deyişle; ulusal egemenlik, cumhuriyet, laiklik, hep batı modelinin getirdiği ilkelerdir. Mustafa Kemal, bu ilkeleri hem yeni bir toplumu biçimlendirirken, hem de Padişah'a karşı siyasal eylemi yürütürken işlevsel olarak kullanmıştır.⁽⁸²⁾

Batı modeline uygun yeni bir toplum yaratmak ideali, modernleşme kuramlarında da görüldüğü gibi; Batı'nın sahip olduğu güce erişebilmek için ve onların geçirmiş olduğu sosyo-ekonomik aşamaları hızla gerçekleştirmeyi gerektirmektedir. Batı'da ulusal devlet, ulusal burjuvazi ve laik devlet, yaygınlaşan bir genel oy hakkı ve sivil toplum örgütleri, kökleşmiş ve belli bir alt yapı sayesinde bu aşamaya gelmiştir. Oysa Türkiye açısından, ne sermaye sahibi bir ulusal burjuvazi ne de toplumun kesimlerini harekete geçirecek örgütlü bir görüş birlikteliği vardır. "Türkiye sanayi öncesi bir

(79) Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları** 1981, s.419 (Mardin 1994, s.181'deki alıntı)

(80) Devrim İdeolojisi "Pozitivizm" hakkında bkz.: Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası** (4. Baskı, İmge Kitabevi, Mart 1997) s.97-120

(81) Kili, **a.g.e.**, s.191

(82) Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk** (Remzi Kitabevi, İstanbul:1983) s.297

toplumun temel nitelikleriyle birlikte, dış sömürüye bağımlı olarak gelişen kendine özgü bir ticaret ve toprak yapısına sahipti."⁽⁸³⁾ Bu şartlar altında Batı gibi olmak^(*) arzusu Türkiye için yeni ve farklı bir yol izlemesini gerektirecektir: Tam bağımsızlığı için Batı ile mücadele, ekonomik kalkınma ve bilimde, sanatta, kültürün her alanında kendini gösterebilecek bir aydınlanma gerekmektedir. Bu ister pozitivizm olarak adlandırılsın, isterse de anti-emperyalist bir mücadele olarak gösterilsin; sonuçta Atatürk'ün Batı emperyalizmiyle savaşı ve bağımsızlık sonrası modernleşme ve demokrasiye hazırlık yolundaki çabaları Atatürk devrimlerinin özünü teşkil eder.

Cumhuriyet'in ilanından sonra başlayan Atatürk dönemini; yapılan devrimlerin, modernleşme çabalarının niteliğine göre ikiye ayırmak mümkündür: Cumhuriyetin ilanını izleyen ilk beş yıl yeni rejimin, yeni devletin kuruluş dönemidir. "Yani anayasası ve yasalarla Türkiye Cumhuriyeti biçimlendirilmekte ve yeni düzen kurulmaktadır... Bir savaş dönemini izleyen yıllarda tarihin içinden gelenekleriyle gelen bir toplum birden çağ değişimi şoku ile karşılaşmaktadır. Ortaçağdan, çağdaş dünyaya açılmanın yolu olarak cumhuriyet düzeni ortaya çıkmaktadır."⁽⁸⁴⁾

Daha önce geçersiz kılanan saltanattan sonra hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924), medreselerin kaldırılarak eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile laikliğe doğru bir adım atılmıştır. Bunu izleyen günlerde "1924 Anayasası" kabul edilmiş "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir" esaslı yeni Anayasanın ilk maddesi olmuştur. Birliğin temelini Türk ulusunun oluşturduğunun vurgulandığı anayasada "devletin resmi dili Türkçedir" denilmiştir. Ancak resmi dinin de islam olduğu anayasada yer almıştır. Bu durum daha sonra yapılan bir eklemeye değiştirilmiş 10 Nisan 1928'de Anayasa tümüyle laikleştirilmiştir. 1924 yılı boyunca yapılan diğer devrimler arasında Köy Kanunu'nun kabulü, Şer'îye Mahkemeleri'nin kaldırılması, İş Bankası'nın kuruluşu ve Halk Fırkası'nın Cumhuriyet Halk Fırkası adını almasını sayabiliriz.

Bütün devrimlerin tek amacı, toplumun gelenekçi bireyi pasifize eden örf ve adetleri yerine; çağdaş, akılcı fikirleri yerleştirerek Türk toplumunun günün ihtiyaçlarına göre değişimi, yenileşmesiydi. Bunun için yeni rejimin yaratmak istediği insan tipini oluşturabilecek devrimler peş peşe gelmekteydi.

1925 yılında, milletin yoksulluğunu arttıran Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıyla işe başlandı. 19 Nisan'da Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu ve halkla birlikte devletin de kalkınmasına öncülük edildi. 28 Kasım 1925 Şapka ve sonra Kıyafet kanunları kabul edildi ve ardından da Tekke, Türbe ve Zaviyeler kapatıldı. 26 Aralık'ta da uluslararası takvim ve saat kabul edilerek islam takviminin yerini aldı.

1926 yılında ise, aile ilişkilerini ve kadının aile ve toplumdaki yerini Batı esaslarına göre düzenleyen Türk Medeni Kanunu 17 Şubat'ta kabul edilerek Mecelle'nin yerini aldı. Ardından Medeni Kanun'un tamamlayıcısı niteliğindeki Borçlar Kanunu kabul edildi ve böylece günlük hayatımızda büyük yeri olan hukuk devrimi de başlamış oldu. Ardından Türk Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu kabul edilerek bu devrim gerçekleştiriliyordu.

(83) Aynı, s.299

(*) Atatürk'ün Batı'yı hedef göstermesi öykünme olarak alınmamalıdır: "Biz Garp Medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz" demektedir.

(84) Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet** (3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ocak 1995) s.276

Ayrıca açılan Ankara Hukuk Mektebi ile bu çağdaş yasaları uygulayacak hukukçuların yetiştirilmesine başlanmıştır. Yine aynı yıl içinde Emlak ve Eytam Bankası kuruluyor, Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul ediliyordu.

1927 yılında ise Ankara-Kayseri demiryolu açılıyor, ilk nüfus sayımı yapılıyordu. Kısa süren bir aradan sonra 1928'de reformlara tekrar başlandı. 10 Ocak'ta Anadolu demiryolları satın alındı. Bu demiryolları, devrimlerinin yayılmasında, cumhuriyet fikrinin halka aşılmasında önemli rol oynamıştır. 10 Nisan 1928' de Anayasa'nın dine ait maddeleri çıkarıldı. 24 Mayıs 1928' de Uluslararası rakamlar kabul edildi. Ancak 3 Kasım 1928'de Arap Alfabeti'nin kaldırılması ve Latin harflerinin kabulüyle devrimlerin niteldiği iyice belirginleşmiştir.

Tüm bu atılımlar Cumhuriyetin ilk beş yılında gerçekleştirilmiştir. Çeçen bu beş yılı şöyle değerlendirir:

"İlk beş yıl içindeki atılımlar yerini bulurken, devrim ilk aşamasını, kuruluşunu tamamlamıştır. Bu ilk aşamanın en önemli olayı, Cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla beraber, dini geri planda bırakan laik yaşam biçiminin uygulanmasıdır. Özellikle toplumun üst yapısında yapılan değişiklikler bu gelişmenin açık örnekleri olarak göze çarpmaktadır. Şapka, giyim, eğitim düzeni ve birliği, Latin abecesi, yurttaşlık yasasının çıkarılması, topluma hep bu yönde yapı değişikliği getiren atılımlardır."⁽⁸⁵⁾

1928-1938 dönemi Cumhuriyet sonrasının sosyal yapı değişikliğinin artık kendini duyurmaya başladığı bir dönemdir. Daha çok üst yapı devrimleri olan atılımlar bu dönemde alt düzeylerde tamamlanmış ve geliştirilmiştir. Çeçen'in vurguladığı gibi bu dönem "Cumhuriyetin yerleştirilme ve kökleştirilme yıllarıdır."⁽⁸⁶⁾ Bürokrat-Aydın kesimin ürünü olan Cumhuriyet rejiminin yaşaması için toplum katmanlarında kendine destek aradığı bir dönemdir. Türk toplumunu geri kalmışlık koşullarından kurtarmak için siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan yapılan üst yapı değişikliklerine rağmen toplum, hala bir tarım toplumu durumundadır ve ülkenin gerçek alt-yapısında büyük bir değişikliğin olmadığı gözlenmektedir.

Bu nedenden dolayı; Cumhuriyet'in kuruluş döneminde milli bir endüstri kurulması başlıca amaç olmuş, bunu sağlamak ve milli bir burjuvazi yetiştirebilmek öncelikli bir öneme sahip olmuştur. Ancak sermaye birikimin özellikle Türklerin elinde olmaması, endüstriyel kuruluşların tamamının, artık ülkeyi terketmiş olan yabancı sermayenin malı bulunması, teknolojik gerilik, "1929 Buhranı" ile gelen ekonomik bunalım, kısa sürede oluşturulacak bir sermaye birikimini ve dolayısıyla da milli endüstrinin imkansızlaşmasına sebep oluyordu. Böylece devletçi politikalar yeni cumhuriyetin vazgeçemeyeceği sanayileşme uygulamaları olacaktır.

1930' lardaki sanayileşme politikaları neticesinde "devletin Türkiye'yi modernleştir- meye yönelik atılımı, insangücü piramidinde ve hizmetler sektöründe, yeni bir orta ve alt bürokratik mevkiiler katmanı"⁽⁸⁷⁾ oluşturuyor, aşarın kaldırılması, traktör alımlarının desteklenmesi ve demiryolu ulaşımına önem verilmesi "mevcut taşra tüccarına yeni bir teşebbüs gücü vermekle kalmayıp aynı zamanda, yeni bir 'orta' çiftçi

(85) Aynı, s.279

(86) Aynı, s.276

(87) Mardin1995-a, a.g.e., s.227

grubunu piyasa'ya⁽⁸⁸⁾ çekecekti. Bu yıllar Türkiye'nin ekonomik alanda modernleşmeye başlamasının ilk ciddi adımlarının atıldığı yıllardır.

1930 yılında modernleşme atılımları içindeki Türkiye'de devrimler büyük ekonomik buhranlara rağmen devam etmekteydi. Özellikle sanayi alanında Dokuma Sanayii, Kağıt, Maden, Porselen ve Kimya sanayiilerine yatırımlar başlamıştır.

16 Nisan'da kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan yeni Belediye Kanunu kabul edildi. 11 Haziran'da Merkez Bankası kuruldu. 12 Ağustos'da ise demokratik çok partili hayatın denemesi yapılıyor ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluyordu. "1930-31 yılında Halk Partisi, Türk Ocaklarını, Halkevleri haline getirmeyi kararlaştırmış ve bu kurumların faaliyet programını başlıca kültür alanlarını içine alacak surette genişletmiştir. Halkevlerine; şehirler ve köyler halkını cumhuriyet ve milliyetçilik esaslarına göre hazırlamak vazifesi verilmişti."⁽⁸⁹⁾

Ölçülerde metre ve kilo sistemi kabul edilmiş, 15 Nisan 1931'de ise Türk Tarih Kurumu'nun kurulması gerçekleşmiştir. Yukarıda bahsedilen amaçla kurulmasına karar verilen Halkevleri 19 Şubat 1932'de kurulmuştur. Halkevleri kuruldukları bölgelerde birer kültür merkezi halini almıştır. Mustafa Kemal'in Türk dilinin yabancı unsurlardan arınması ve özbenliğine kavuşması amacıyla çalışmalar yapmak için kurduğu Türk Dil Kurumu da 12 Temmuz'da resmileşmiştir. 1 Ağustos 1933'de ise, eski İstanbul Darülfünun'u çağdaş üniversiteye dönüştürülmüştür.

1934 yılında ise Birinci Beş Yıllık Plan kabul ediliyor ve sanayi atılımları hız kazanıyordu. Yapılan iyileştirmelerle sanayide bir gelişme başlamış; çalışan işçi sayısı artmış, işçi sorunu ortaya çıkmış ve bunun sonucunda 1936 yılında bir iş kanunu çıkarılmıştır. Soyadı Kanunu ve bazı giysilerin giyilmesi de bu yılda yasaklanmıştır. Yine bu yıl içinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve ardından 18 kadın milletvekili meclis'e girmiştir.

1935 yılından itibaren sanayi alanındaki yeniliklerde; Maden Teknik Arama Enstitüsü (MTA), Etibank ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü'nün kurulması, Bez ve İplik Fabrikası açılması, Şişe ve Cam Fabrikası göze çarpmaktadır.

Anayasa'nın ikinci maddesinin değiştirilerek; "6 İlke" nin eklenmesi 1937'de gerçekleşmiştir. Aynı yıl Demir-Çelik Fabrikası ve Basma Fabrikaları kurulmuştur.

Denizbank'ın kurulması, Gemlik Suni İplik Fabrikası'nın açılışı, Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışı ile Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluşu ise 1938'dir.

Atatürk'ün ölümüne kadar ele alınan dönem, Batı uygarlığına geçişin hızlı bir dönemi olmuştur. Bu dönemde toplumda herhangi bir cumhuriyetçi birikim olmadan, tamamen Atatürk'ün şahsında başlayan ve ulusal kurtuluş eylemini başardıktan sonra ulus kimliğine dayalı Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. "İlanından sonra onbeş yıl süren Atatürk dönemi her anlamda bir onarım ve yapım çabalarıyla geçmiştir. Cumhuriyet rejimi yasalarla kurulurken, devrimlerle toplum, cumhuriyetçi bir yönde değiştirilmiştir."⁽⁹⁰⁾ Siyasi alanda, hukuk alanında, eğitim alanında, iktisadi alanda,

(88) Aynı, s.228

(89) Karpat; a.g.e., s.66

(90) Çeçen, a.g.e., s.295

sosyal ve kültürel alanlarda yapılan bu yenilikler; ulusal, tam bağımsız, Türk Devleti'nin çağdaş modern dünyada yerini alması içindir.

"Atatürk Devrimi çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören, o doğrultuda devleti, toplumu eyleme sokan, ilk Türk çağdaşlaşma hareketidir."⁽⁹¹⁾ diyen Kili'ye göre Atatürk devrimlerinin amacı çağdaşlaşmak ve kalkınmaktır. "Atatürk Devrim modeli hem çağdaşlaşmayı, hem kalkınmayı öngörür. Bunun özünde yatan bağımsız ulusal bir devlet, çağdaş, kalkınmış bir toplum ve bu toplum içinde özgür bir insandır. Tüm devrim atılımları bu amaca yöneliktir."⁽⁹²⁾

Mardin'e göre ise, Atatürk devrimlerinin temelinde insanın kendi mukadderatına hâkim olabileceği fikri yatmaktadır:

"Bizzat Atatürk'ün davranışlarında beliren iyimserlik, sebat ve kendine güven bunun bir belirtisidir. Toplumu belirli yönere doğru çevirmek için girişilen böylesine ısrarlı bir çaba, ancak bu çabanın bir tesiri olabileceğine inanılırsa bir mânâ kazanır. Bu itibarla, diyebilirizki, Atatürk'ün devrimlerinin tümü arkasında yatan en derin ve kapsayıcı felsefî temel insanın çevresi üzerinde hakimeyitini kurabileceği inancıdır."⁽⁹³⁾

Dünyada çeşitli "izm" lerin çeşitli uluslara büyük zaferler yaşattığı bir dönemde (İtalya'da Faşizm, Almanya'da Nazizm, Sovyetler Birliğinde Komünizm), Türkiye Cumhuriyeti de Kemalizm ile çağdaş dünyadaki atılımlarını sürdürmük istemiştir. Taha Parla, Kemalizm ya da Atatürkçülük adı verilen egemen ve resmi ideolojinin çağdaş Türkiye'de siyasetten, eğitime, toplumsal yaşamın her alanından, tutumların, görüşlerin ve açıklamaların bir gerekçesi halini aldığını belirtir: "Bir yandan resmi siyasetin ve siyasal iktidarın otoritesini dayandırdığı bir meşruiyet formülü ve miti; öbür yandan genel olarak kamunun -şu ya da bu bilgi ve bilinç düzeyiyle- kabul ettiği ve birçok fikir ve fiili değerlendirmekte kullandığı bir temel meşruiyet normudur."⁽⁹⁴⁾ Öyleki çok partili hayata geçiş sonrası ilk anayasa olan 1961 Anayasası'nda, 1937' de kabul edilen bu ilkeler (Kemalizm) özel adlarıyla korunmuş, tanımları ve içerikleriyle devlet ideolojisi olarak sürdürülmüştür.

1982 Anayasası'nda Kemalizm (Atatürkçülük) tekrar tek resmi devlet ve genel siyaset ideolojisi olarak ilan edilmiştir: Başlangıç'taki toplum ve siyaset teorisinden Cumhurbaşkanı'nın ve milletvekillerinin sadakat yeminlerine; cumhuriyetin temel niteliklerinden milli eğitim esas ve hedeflerine kadar, Atatürkçülük günümüz Türkiye'sinde birçok yasaya göre de resmi ideolojidir. Örneğin yürürlükteki Siyasi Partiler Kanunu'na göre; siyasi partiler "Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalışırlar" (Md.4); Yüksek Öğretim Kanunu'na göre "öğrencilere Atatürk inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı hizmet billincinin kazandırılması sağlanır" (Md.5); Radyo ve Televizyon Kurumu Kanunu'na göre, yayınlar Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapılır, vb.⁽⁹⁵⁾

(91) Kili, a.g.e., s.112

(92) Aynı, s.121

(93) Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler1**, Der: M. Türköne, T. Önder (9. Baskı, İletişim Yayınları, Ağustos 1994) s.162

(94) Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları c.1**, "Atatürk'ün Nutuk'u (İletişim Yayınları,1991) s.15

(95) Aynı, s.13-14

Kısacası, Kemalizm/Atatürkçülük, "tam bağımsızlık ve karşı emperyalizm"⁽⁹⁶⁾ özelliği taşıyan, temelinde akılcılık, ilkesi bulunan, Batılılaşma yolunda ortaya çıkan ve çağdaş Türkiye'de tam bir resmi, egemen, kapsayıcı bir ideoloji olarak varlığını sürdüren bir olgudur. O nedenle Kemalizmin, bir ulusal modernleşme ideolojisi olduğu söylenebilir.

2.4.3. Modernleşme Olarak Kemalizm

Az gelişmiş ülkeler açısından toplumsal değişimin, modernleşme anlamına geldiği ilk bölümde tartışılmıştı. Az gelişmişlerin, kendileriyle aynı zaman diliminde yaşayan fakat, ileri olan toplumlara yetişmesi çabası modernleşmenin yönünü belirler. Klasik modernleşme kuramına göre; her toplum sanayileşme ile başlayan bir toplumsal değişme sürecinden geçer. Artan okur-yazarlık ve kentleşme ile birlikte halkın ekonomik, toplumsal ve siyasal olaylara katılımı yükselir. Modernleşme konusunda çalışan Smelser modernleşmeye yol açan değişimleri şöyle özetler:

" 1) Teknolojik olarak basit ve geleneksel tekniklerden; bilimsel bilginin uygulanmasına doğru bir süreç, 2) Tarımda, kendi kendini besleyen tarımdan; tarımsal maddelerin ticari amaçlarla imal edilmesine geçiş, 3) Endüstride, insan ve hayvan gücünden; makine gücüne geçiş, 4) Ekolojik alanda, köyden kente doğru bir hareket." ⁽⁹⁷⁾

Batı'da olan bu değişim süreci dil, din, ırk, kıta farkı olmaksızın Batı dışı toplumları da etkisi altına alacak ve bu toplumlar da Batı gibi bu aşamalardan geçerek modernleşeceklerdir. Dolayısıyla kuram; ulusal sınırlarla belirlenmiş farklı toplumların genel bir evrim çizgisinde buluşarak, Batı'nın yüzyıllar içinde kendi iç dinamikleriyle ulaştığı modern seviyeye, hiçbir farklılık göstermeden ulaşabileceklerini söylemektedir. Toplumlar ne kadar modernleşip, sanayileşip geliştikçe, birbirlerine o kadar çok benzeyeceklerdir.

Yeryüzündeki tüm toplumların değişim sürecini açıklayıp evrensel bir çerçeve sunan modernleşme kuramlarının bu öngörüsü, farklı toplumların farklı yollardan gelişip ilerlemesi nedeniyle etkisini yitirmektedir.

Modernleşmenin öngördüğü ve az gelişmiş toplumlara verdiği rol ne olursa olsun; sonuçta değişimin doğal olarak, kendiliğinden ve hiçbir tesir olmaksızın gelmesini beklemek yanlış olur. Modernleşme her şart altında bilinçli bir çabanın ürünü olarak hedefinde ilerlemek mecburiyetindedir.

Türkiye'de de bu şekilde olmuş ve modernleşmeyi uygulayıcı ideoloji olarak Kemalizm, yukarıdan aşağı uygulanmıştır. "Kemalizm ilkeleri ise büyük ölçüde bu sürecin pratik gereksinimlerinden ortaya çıkmıştı."⁽⁹⁸⁾ "Topyekün ve ödünsüz bir Batılılaşma programına sahip"⁽⁹⁹⁾ olan Kemalizm; Batı'nın nelerini alalım, nelerini

(96) Kongar1983, a.g.e.

(97) Neil J. Semelser, "Toward A Theory of modernization" Social Change (der.) Amitai Etzioni ve Evi Etzioni, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1964 (Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, 5. Basım, Remzi Kitabevi, 1995, s. 239'daki alıntı)

(98) Udo Steinbach, "II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'nin Siyasal Kültürü Üzerinde Atatürk'ün Etkisi" Çev: Meral Alakuş. **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi** (İstanbul: Sarmal Yayınları, Temmuz 1999) s.113

(99) Levent Köker, a.g.e., s. 234

almayalım, nelerini almayalım tartışmalarına, "topyekün Batılılaşma" cevabıyla noktayı koymuştur.

Modernleşmeyi bu açıdan tanımlayan Smith'e göre;

"Ülkelerinde değişimleri başlatan liderler, yenilikçiler veya çağcılar olarak değerlendirilirler ve modernlik liderlerce algılanan doğrultuda, duruma göre içeriği değişen isteklerinin bir amacı olarak ele alınır. Buna göre modernleşme liderlerin belirli açılardan daha gelişmiş olarak gördüğü çağdaş toplumlar doğrultusunda belirli bir toplumu değiştirmek için bilinçli uygulanan bir seri plan ve politikalar bütünüdür."⁽¹⁰⁰⁾

Dolayısıyla Türkiye'de, Batılılaşarak modernleşme isteği halktan gelmediği için, yönetici kadronun tepeden bir etkiyle toplumsal dönüşümü sağlama isteği geçerli bir yöntem oluyordu. Sadece Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde değil, Osmanlı toplumunda da modernleşme isteğinin toplumdan, halktan gelmediği bilinmektedir. Bu nedenle, modernleşmeyi hayati bir sorun olarak gören seçkinlerin karşısında, tamamen apayrı bir dünyada yaşayan ve farklı sorunlarıyla boğuşan halk varken, bu tepeden inme değişim zorunluluk arzemektedir.

Aynı zamanda modernleşme sürecindeki değişimler doğal seyri içinde uzun bir sürece yayılmadan, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Türkiye'nin, Batı'nın modern olma sürecinde geçtiği ve yüzyıllar süren zamanı yoktu. Yapılması gereken hızlı bir sıçrayışla Batı'nın bulunduğu seviyeye ulaşabilmektir. Hedef Batı'ydı, çünkü; Giddens'in da vurguladığı gibi "ulus-devlet ve sistematik kapitalist üretim"⁽¹⁰¹⁾ Batı'ya özgü modernliğin gelişiminde payı olan iki önemli projeydi. Bu proje içinde de modern toplum; ekonomik kalkınmasını sağlamış, adil bir gelir dağılımıyla, insanı bağımsız bir birey olarak algılayan, hoşgörüsüne esasına dayalı kültürel çoğulculuk ile, düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne dayalı temsili demokrasi ile yönetilen bir toplumdur. İşte Türkiye'deki yeni Cumhuriyetin Kemalist ideolojisi de bunu başarıma yolunda hareket etmiştir.

Modernleşme yolunda etkisinin tartışılmaz olduğu görülen Atatürk'ün, Türk ulusuna modernliğin kapılarını açan başarıları kısaca tekrar değerlendirildiğinde şunlar görülmektedir: Anayasası olan modern bir cumhuriyet devleti yapısı, seçilmiş bir parlamento ve Batılı tipte diğer kurumları yaratmak; modernleşmenin temel aracı kurumu olarak bir siyasal parti kurmak ve ayrıca çok partili sistemle kısa bir deneyim yapmış olmak; modern bürokrasi kadrosu oluşturmak; Ankara'da yeni bir başkent inşa etmek; din görevlilerini kurumlaşmış görevlerinden uzaklaştırarak dinin çözülmesini sağlamak, eğitimi ve mahkemeleri laikleştirmek; kadınlara gerek siyasal açıdan (önce pasif olarak, sonra aktif oy verme hakkını kullandırarak) ve gerek sosyal açıdan (monogamiyi kurarak ve peçe kullanımından caydırmaya çalışarak) özgürlüğünü kazandırmak; Arap harfleri yerine Latin harflerini benimsemek ve Türk dilini yeniden düzenlemek; erkekleri Batılı giyim biçimini kabul etmeye zorlamak.⁽¹⁰²⁾ Bunların

(100) Anthony D. Smith, **Toplumsal Değişme Anlayışı** Çev: Ülgen Oskay (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996) s.89

(101) Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev: Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Nisan 1994) s.156-157

(102) Jacop M. Landau, "Atatürk'ün Başarısı: Bazı Düşünceler" Çev: Meral Alakuş. **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi** (Sarmal Yayınları, Temmuz 1999). s.13

yanında yine Batı'dan aktarılan diğer çağdaş düzenlemelerle Atatürk'ün ve O'nun eyleme koyduğu tüm reformlar, ilkeler (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık) bağımsızlık savaşından sonra kurulan yeni cumhuriyetin "yeni bir toplum yaratma savaşı"⁽¹⁰³⁾ nı ifadelendiriyordu. 1935'te önce CHP kongresinde "*Kemalizm*" adıyla ideolojik bir nitelik verilmek istenen Atatürkçülük, 1937'de Anayasaya girerek, Türk devletinin temel nitelikleri olarak benimsenmiştir.

2.4.4. Yeni İdeolojinin Topluma Benimsetilmesi

Yeni bir toplum ve yeni bir devlet olarak şekillenen Türkiye Cumhuriyeti'nin bu durumu Batı'da olduğu gibi aşağıdan yukarıya doğru değil, aksine yukarıdan aşağıya doğru şekillenmiştir. Bu bakımdan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için toplumu buna hazırlamak, eğitmek önemli bir sorun olarak belirmektedir. Modernleştirici elit, toplumun, tasarladıkları yeni sisteme uyumunu eğitim sayesinde sağlamaya çalışmaktadır.

Yeni Türk devleti, Osmanlı'nın dine dayalı ideolojisi yerine, ulusal ideolojiyi; modern devlet biçimi olarak da laik cumhuriyeti, modern hukuk ve eğitim sistemini getirmiştir. "Türkiye'de Cumhuriyet ideolojisi, modernleşmenin temel dayanakları olan anayasacı, milliyetçi ve laik ilkeleri paylaşmakta ve bu ilkelerin bir alaşımı biçiminde ortaya çıkmaktadır."⁽¹⁰⁴⁾ Türk modernleşmesi açısından II. Meşrutiyet'e kadar götürülebilecek bu düşünceler, Osmanlı'nın değerlerini temel hedef olarak oluşan Kemalist devrimlerini üzerinde en çok yoğunlaştığı sorun olmuştur. Aydın, bu durumu şöyle belirtir:

"...Cumhuriyet'in ekonomik temelinin olgunlaşmasına harcanandan çok daha fazla enerji, ulusal bilincin ve tarihsel mitosların özenle oluşturulmasına, şapka ve giyim kuşam düzenlemelerine, Medenî Kanun'un teşekkülüne ve kadının statüsündeki reform gibi yeniliklere harcanmıştır."⁽¹⁰⁵⁾

Yapılan reformlarda ve uygulamalarda ideolojiye verilen önemin zamanla bu ideolojinin amaç haline getirilmesine yolaçtığını belirten Sarıbay da; Cumhuriyet dönemi modernleşme girişimlerini sosyo-ekonomik yapıda köklü değişimlerden daha çok, siyasal ve kültürel sistemlerde dönüşümler gerçekleştirmeye yönelik olduğunu vurgular.⁽¹⁰⁶⁾

"Türk Devrimi ve Sonrası" adlı eserinde, devrimlerin *pozitivist* bir temele dayandığını anlatan Taner Timur; özellikle *halkçılık ve ilim kavramlarının* bu konuda anahtar kavramlar rolü oynadığını belirtir.

Ancak Milliyetçilik de; halkçılık gibi, sınıf çelişkileri yerine toplumun ahenkli bütünlüğünü ortaya koyan ve savunan bir ideolojidir. Ziya Gökalp'in "hars-medeniyet" ayrımını; her ikisinin de aynı şey olduğunu belirterek, devlet hayatında fikir hayatında iktisadi hayatta, toplumun yapabildiği herşey olarak açıklayan Atatürk, çağdaş devletler

(103) Kongar 1983, a.g.e., s.324

(104) Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993) s.225

(105) Aynı, s.226

(106) Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, (2. Baskı, İletişim Yayınları, Haziran 1995) s.59-62

düzeyine ulaşabilmenin en önemli göstergesi olan sanayi toplumu haline gelebilmenin savaşını vermiştir. Ancak Timur'un vurguladığı gibi; "1923-1930 döneminde iktisadi açıdan önemli bir atılım gerçekleşmeyince, üstelik Batı buhranının etkisiyle Türkiye'de bir iktisadi çöküntü baş gösterince ideolojik düzeyde 'batılılaşmak' ve 'medenileşmek' sorunları yeniden ön plana gelmiştir."⁽¹⁰⁷⁾ 1930'dan sonra Cumhuriyetin ideolojisinin yerli yerine oturtulması ve yeni bir kimlik olarak en ücradaki yurttaşına kadar benimsetilmesi öncelikli amaç olmuştur. Milliyetçilik bu amacın gerçekleşmesinde çok sık başvurulan bir ideoloji olmuştur. Öyleki, Osmanlı'yı tümüyle mazide bırakan yeni Türk Devleti, "milli" bir devlet olmanın uzantılarını da Osmanlı yerine eski Türk medeniyetlerinde arayacaktır. Ve 1930'larda Türk milli kimliğinin oluşumuna-gelişimine yardımcı olacağı düşünülen "Türk Tarih Tezi" ve "Güneş Dil Teorisi" adlı iki ideoloji ortaya çıkacaktır.

Türk tarihi ve dili ile ilgili araştırmaların yoğunlaştığı bu dönemde Türk Dil ve Tarih Kurumları, topluma ulaştırılacak fikirlerin oluşturulacağı kurumlar olmuşlardır. Türk ekonomisinin en kötü dönemine denk gelen bu yıllarda Halkevleri ve Cumhuriyetin yeni okulları da; halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlama görevini üstlenmişlerdir. Milliyetçiliğe, 19. yüzyıl Avrupasında "geçmiş devletler için özel olarak oluşturulan bir modernleşme ideolojisi olarak bakan Keyder'e göre de; milliyetçilik Türkiye'de bütün reformların başvurduğu örtük ideoloji olmuştur.⁽¹⁰⁸⁾

2.4.4.1. Türk Tarih Tezi ve Dil Tezi

Türk Tarih Tezi; 1) Türkiye Cumhuriyeti'nin Anadolu üzerindeki varlığını meşrulaştırmak, 2) Laisizmin vurgulanması ve yeni ulusal kimliği İslamın dışına taşımak bakımından, İslam öncesi Türk tarihine (Orta Asya'ya) uzanmak, 3) Dünyadaki diğer çağdaş ve egemen uluslarla, eşitler ilişkisi içine girebilmek için, bugünkü dünya uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyacak olan Orta Asya merkezli bir kültürel yayılım tezini savunmak esasları üzerine kuruludur.⁽¹⁰⁹⁾

Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu içinde yer almalarından çok önce, medeniyete katkıda buldukları fikri üzerine inşa edilen Tarih Tezi, Orta Asya'da bir şehir medeniyeti yaratan ve kültürel kimliğini bugüne dek kaybetmeden gelen Türk'ün büyüklüğünü anlatmaktaydı. Türkler, yeni Cumhuriyetten çok önceleri de asil yaşayan bir ırktı, ve tarım ve hayvancılık gibi gelişmeleri, Batı, ilk medeniyeti kuran ve cihana yayan Türklerden öğrenmişlerdir. Mardin'e göre Tarih tezi amacını sınırlı ölçüde başarmıştır. Çünkü "Türkler, Türk olarak başarılarından kaynaklanan yeni bir duygu hissetmeye ve dünyaya bir Türk olarak gelmiş olmakla gurur duymaya başladılar"⁽¹¹⁰⁾ demektedir.

"Devlet yeni, fakat millet uzun ve şerefli bir geçmişe malikti. Millet kendi adını taşıyan tarihine kavuşması muhakak lazımdı. Bunun için de millet tarihi anlayışını kabul etmekten başka çare yoktu"⁽¹¹¹⁾ diyen E. Ziya Karal ; Türk Tarih Tezi'nin dünya tarihi

(107) Timur a.g.e., s.157-158

(108) Keyder, a.g.e., s.72-74

(109) Aydın, a.g.e., s.227-228

(110) Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset** (4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995-b) s.69

açısından da ileri bir adım olduğunu belirtir. Tarih çalışmalarını, istiklal savaşımızın kültür alanındaki devamı olarak gören Karal'a göre; Tez'in kabulü ile, milli tarihimiz gerçek karakterini millet ve dünya nazarında kazanmış oldu. Türkleri medeni milletlerden ayıran ve onları insan yapısıyla medeni vasıfları bakımından ikinci neviden sayan, kin ve garaz yüklü iddialar da yine bu tezle çürütülmüştür.⁽¹¹²⁾

Bu tezle birlikte bütün uygarlıkların kökü Türklere bağlanıyor ve de Anadolu'da Türklerin varlığı meşrulaştırılıyordu. Tez, 1932'den sonra Anadolu'da arkeolojik ve prehistorik kazılara devletin büyük önem vermesiyle desteklenmiştir. Burada ulus-devletin; vatandaşlarını devletin politika ve hedefleri doğrultusunda yönlendirmek için geçmişe ait unsurlardan yararlandığı görülmektedir.

Türk Tarih Tezi'ni, Türk tarih yazımı açısından *ihimallerden bir ihtimal* olarak niteleyen Yeğen'e göre ise; Türk Tarih Tezi'nin anlaşılabilmesi için, milli olmayan bir politik entitenin, milli bir politik entiteye dönüştürülmesi projesiyle birlikte, hasıl olan bir milli kimliğin inşa edilmesi ihtiyacının beraber değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Tarih tezi; ne "ırkçı" ne "ihmal edilebilir" siyasi etkide bir tezdır. O Türk tarih yazımında ve modern Türkiye siyasetinde bir "kaza anı" nı da temsil etmemektedir. Aksine; Türkiye'nin modern siyasi tarihine, bu tarihin zenginliklerini, diğer bir deyişle oluşsalıklarını teslim ederek yaklaşma becerisini gösterebilen tarihsel bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bu tezin anlaşılabilmesi için, Türk milli kimliğinin oluşturulduğu süreç içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.⁽¹¹³⁾

Güneş Dil Teorisi ise; esasen, tarih teziyle birleşen bir tezdır. İnsan dilinin nasıl oluştuğunu araştıran bu teorik model, dil olgusunun oluştuğu ilk basamağa Türkçeyi koyarak diğer dillerin, dolayısıyla uygarlıkların Türk kökenli olduğunu, bu nedenle Türkçedeki yabancı kökenli sözcüklerin bile temelinde Türkçe olduğunu iddia etmektedir.

Bilimsellikten uzak olan ve sadece teoride kalan Güneş Dil Teorisi'ni Atatürk'ün neden benimsediği tartışma konusu olmuştur. Türk Dil Kurumu'na göre Atatürk bu teoriyi sadece dillerin kaynağının Türkçe olabileceğini ve başka dillerdeki kaynakları belli olmayan bazı kelimelerin Türkçe olabileceğine inandığı için benimsemiştir. Bir başka görüşe göre de, Atatürk bu teori ile, dildeki fazla yabancılaşma ile aşırı özleşme arasında bir denge bulmaya çalışmıştır.⁽¹¹⁴⁾

1928' de Latin alfabesine geçişle başlayan *Dil Devrimi* (1934), bu tez'le yeni bir ivme kazanmıştır. "Dil reformunu desteklemek, Kemalist radikalizmin bir ciheti olarak kutsal bir şey haline gel(miş)⁽¹¹⁵⁾ ve Kemalist ulus-devletçi ideolojinin bir Türk kimliği oluşturmasının yollarından biri olmuştur.

Bu tezlerdeki amaç, "...dinsel, siyasi ve kültürel kimlikten kurtulup laik nitelikli ulusal Türk kimliği, ulusal Türk bilincinin gerçekleştirilmesiydi. Bununla bağlantılı olarak da bütün Anadolu nüfus gruplarını şamil bir anayasal 'Türkiye Cumhuriyeti

(111) E. Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürkçülük* 2. Kitap (MEGSB Yayınları 1984) s.158

(112) Aynı, s.164

(113) Mesut Yeğen, "Türk Tarih Tezi Bir 'Kaza' An'ı mıdır?" *Mürekkep* No:6 (Kış-Bahar 1996) s.19-24

(114) İnci Özgüven, "Geniş Dil Teorisi", *Anadolu Üniversitesi Afyon İ.İ.B.F. Yıllığı 1992* s.274-275

(115) Mardin 1995-b, a.g.e., s.69

vatandaşı olan herkes Türk'tür' niteliğinde bir 'Türklük' tanımı getirilmiştir."⁽¹¹⁶⁾

Cumhuriyetle beliren yeni ideolojinin neden Türk kimliğine bu kadar önem vermiş olduğunu irdeleyen Somel, bunu; dağılma süreci ile yıkılan Osmanlı ve devamında Balkan ve I. Dünya savaşları boyunca iç ve dış çalkantılarla uğraşan ve çok zor koşullar altında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin doğal olan kaygılarıyla açıklıyor :

"...Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan kadronun büyük bir ihtimalle en büyük kaygılarından bir etnisite ve kimlik meselesiydi. Olasıdır ki, asker-bürokrat aydınlar açısından herhangi bir farklı kimlik ifadesi tehkeli bulunmakta, potansiyel bir parçalanma belirtisi olarak algılanmaktaydı."⁽¹¹⁷⁾

Milli kimlik, ulusal sınırları içinde yaşayan herkesi tek bir "Türklük" çatısında toplayarak; etnik, dinsel alt kimliklerin Türklük üst kimliği içinde temsilini sağlamıştır.

1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile, medrese ve modern eğitim kurumlarının ikililiğine son verilmesiyle; çağdaş bir görünüm arz eden, Cumhuriyet okulları yanında bu kimliği oluşturmada ve halka benimsetmede "Halkevleri" ve "Halkodaları" önemli bir araç olmuşlardır.

2.4.4.2. Halkevleri

Birbirini izleyen inkılapların sunduğu olanaklar, bir türlü kitleler tarafından yeterince bir hevesle binemsenmiyordu. 1924 (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ve 1930 (Serbest Cumhuriyet Fırkası) yıllarında kurulan muhalefet partilerine gösterilen ilgi, yeni rejimin radikalizmine karşı gelişen muhalefetin varlığına işaretir. Halk inkılaplara karşı mesafelidir. Dolayısıyla halkın inkılapları benimsemesini sağlayacak bir örgüte ihtiyaç duyulmuştur.

Halkevleri, rejim önderleri tarafından inkılapların taşıyıcısı olarak görülmektedir. Halkevlerinin kuruluşundaki nihai amaç modernleşmeyi bütün alanlarda gerçekleştirmektir. Aydınlar da Cumhuriyet rejimi ile halk arasında köprü vazifesi göreceklerdir."⁽¹¹⁸⁾

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, geniş anlamıyla Türk Devriminin, toplumsal bir değişim öngören icraatlarının halka benimsetilmesi amacıyla ortaya çıkan Halkevleri'nin ilki 19 Şubat 1932'de kurulmuştur.

Halkevleri, fikrinin kökeni 1910'lara, yani Türk Ocakları'na kadar uzatılabilir. Türk Ocakları tarihsel görevlerini yerine getirerek "Türklük" bilincinin uyanışına yardımcı olmuşlardır. *Yapılan devrimlerin halk katında yayılması, yaşatılması ve özellikle gençler olmak üzere halkın bilincine yerleştirilmesi için* bundan sonra "yapılacak iş, Anadolu toplumunu, Türkiye halkını, güçlü ve modern bir Türk ulusu biçiminde oluşturmaktır. Bunun için halkevleri kurulmuştur."⁽¹¹⁹⁾

1931 Nisan' ında kendini dağıtarak Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılan Türk

(116) Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği" **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** (Bağlam Yayınları, Eylül 1997) s.80

(117) Aynı, s.80-81

(118) Mesut Yeğen, "Türk Devlet Söylemi ve Cumhuriyet Kurumları" **Mürekkap** No:5 (Güz 1995) s.40

(119) Kadri Kaplan, "Halkevlerinin Doğuş Bilinci ve Tarihsel Görevi". **Atatürk ve Halkevleri**, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler (Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, 1974) s.51

Ocakları'nın ardından, Mayıs 1931'de toplanan C.H.F. 3. Kurultayı Halkevlerinin kurulmasına karar vermiştir. Ardından Türk Ocaklarından boşalan binalarda Halkevleri kurularak çalışmalarına başlamıştır.

Halkevleri ile aynı yıllarda kurulan Türk Dil kurumu ve Türk Tarih Kurumu aynı amaca hizmet eden kurumlar olarak bir bütünlük arzetymekte ve bu yolda çalışmaktaydılar. "Bu üç kuruluş, büyük önderin, Türk halkından çağdaş ulus yaratma düşüncesinin yetiştirme, mayalandırma ocakları olarak kurulmuşlardır."⁽¹²⁰⁾ Bu kuruluşları "kardeş" kuruluş olarak nitelendiren Çeçen, bu durumu şöyle açıklar: "Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu ile beraber Atatürk devrimlerinin bekçiliğini yapan Halkevleri bir an önce Türk toplumunun kalkınmasını sağlayarak Türk ulusunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması için çalışmaktadır."⁽¹²¹⁾ Bu sözlerden halkevlerinin; öteki iki kurumun verilerini, ürünlerini, halka yaymada bir araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisine bağlı olmakla birlikte siyasi bir kurum değildir, ancak partinin prensipleri (altı ok) içinde çalışan bir kurumdur. Çavdar'a göre ise, Halkevlerinin; CHP'nin ilke ve ideolojisini yayması, benimsetmesi ve geliştirmesi öncelikli bir hedeftir.⁽¹²²⁾

Yeşilkaya'ya göre de; Kemalist ideolojinin, halka modern ve milli bir hayat anlayışı doğrultusunda terbiye vermek için kullandığı temel kurumlardan biri, Tek Parti Dönemi'nin Halkevleridir:

"Bir 'modern proje' olan Kemalizm, 'yeni toplum' u ve 'yeni hayat'ı yaratmayı amaçlar... 'Yeni Hayat'ın amaçlanan niteliği, hem 'muasır' olan, hem de 'milli' olandır. Toplumun 'mürebbi'si halkevleri, 'telkin ve terbiye' ile toplumu 'eğitir', halka 'doğru tezleri aşilar'. Ferdler 'kaynaşmış kütle' içinde, bu kütle ile biçimlenir. Bütün bunlarda yol gösteren ise partidir. Halkevleri, Tek Parti Dönemi'nin en somut ürünlerinden biridir."⁽¹²³⁾

Halkevi sayısı ilk yılda 55'i, onüç yıla varmadan 478'i bulmuştur. Aynı dönemde köylerde 4332 Halkodası açılmıştır. Halkevlerini nicel ve nitel açıdan hızla geliştiği dönem 1932-1940 yılları arasındır. Bu dönemde Halkevleri partinin tartışmasız demir yumruklu bir ideoloji merkeziydi. Aynı dönem içersinde 23.750 konferans verilmiş, 12.350 oyun sahneye konmuş, 9.050 konser icra edilmiştir. Üye sayısı ise % 506 artmıştır. Halkevi kitaplıklarından ilk yıl 149.949 vatandaş yararlanırken, okuyucu sayısı 1940 yılında 2.557.853'e çıkmıştır.⁽¹²⁴⁾ Buradan hareketle halkevlerinin toplumsal bir eğitim aracı olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Kalkınmanın temel unsuru olan insana yatırım yapılarak uzun vadede beklenen sonuçlar alınmak istenmiştir. Halkın yetiştirilmesi, toplum kalkınmasının esasını oluşturmaktadır.

(120) Mehmet Salihoglu, "Ulusal Edebiyatımızda ve Sanatımızda Halkevlerinin Yeri". **Atatürk ve Halkevleri**, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler (Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, 1974) s.169

(121) Anıl Çeçen, "Toplum Kalkınması ve Halkevleri". **Atatürk ve Halkevleri**, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler (Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, 1974) s.192

(122) Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950** (Ankara: İmge Kitabevi, 1995) s.311

(123) Neşe G. Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık** (İletişim Yayınları, 1999) s.61

(124) Çavdar, **a.g.e.**, s.313; M. Rauf İnan, "Atatürk'ün Halkçılık Ülküsü, **Atatürk ve Halkevleri**, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler (Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları,1974) s.103

Cumhuriyetin ilanına kadar "vatandaşlık bağı"ndan haberdar olmayan kitleler, Cumhuriyetin ilanıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olarak görülmek istenmiştir. Özellikle taşradaki halkın kendisini Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olarak tanımlaması için Halkevleri, milli birliğin sağlanmasında en etkin kurumlardan biri olarak üzerine düşeni yerine getirmiştir.

"Vatandaşlığın tanımlanması ve dayatılması Halkevlerinin merkezi misyonlarından biri olarak bilenecekti. Halkevlerinin birinci kuruluş yıldönümünde Başbakan, askere gitmenin ve vergi ödemenin gerekliliğinden bahsediyordu." (125)

Halkevlerinin dokuz *Çalışma Kolu* vardır. Bunlar; 1) Dil ve Edebiyat Kolu, 2) Güzel Sanatlar Kolu, 3) Temsil Kolu, 4) Spor Kolu, 5) Sosyal Yardım Kolu, 6) Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu, 7) Kütüphane ve Yayın Kolu, 8) Köycülük Kolu, 9) Tarih ve Müze Kolu.

Bu kollar devrim ideolojisinin halka iletilmesinde ve benimsetilmesinde önemli roller oynayacaklardır. "Tek parti döneminin tarih ve dilde öztürkçelişterme biçiminde somutlaşan resmi ideolojisi... Halkevlerinde ve onun çeşitli kollarında başat bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır."(126)

Yeşilkaya, çalışmasında bu kollar aracılığıyla Halkevlerinin yerine getirdiği işlevleri şöyle sıralar:(127)

Devrimin aşılınması; Geçmişe ait izleri silmek; Kaynaşmış kütle yaratmak; Sosyal hayatı canlandırma; Laiklik; Terbiye; Telkin; Güven verme; Onore etme.

Devrimin kendi yapısından doğan zorlamalar ve gereksinmelerle 1930 ve sonraki yıllar bütün yurtda Devrim'in temel felsefesi ve ideolojisi ile yurdun ulusal ve bölgesel sorunları, gerçekleri, dünyadaki toplumsal siyasal ve bilimsel akımlar olaylar; düşünürlerin yazarların eğitimcilerin, sanatçıların inceleme ve araştırma konusu olmuştur.(128) Ocak 1932'de KADRO dergisiyle başlayan bu süreç, Halkevi dergilerinin sayısı 50'yi aşan yerel dergileri ve ülke çapında da ÜLKÜ dergisiyle hız kazanmıştır.

Araştırmasında 57 adet Halkevi dergisini, genel özellikleri açısından inceleyen Nurettin Güz'e göre de; Halkevi dergileri yayımlandıkları dönemde bir yandan Tek Parti ideolojisini yaymaya çalışırken, diğer yandan yayımlandıkları yörenin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu ile ilgili bilgiler verirler. Bu dergiler folklor açısından zengin bir kaynak oluştururlar. Özellikle 1950' li yıllardan itibaren, toplumun aydın sınıfını oluşturan ve politik arenanın tanınan simalarının, Halkevi dergilerinde görev almış, makaleler yazmış kişilerden oluştuğunu görmek mümkündür.(129)

Ankara'da Halkevleri genel merkezince yayınlanan *Ülkü* dergisi de partinin ideolojik çizgisini yansıtan bir yayın olmuştur. Yayına adını, Atatürk vermiştir.

Kapatıldığı tarihlerde bütün il merkezlerinde, kazaların çoğunda, bazı nahiyelerde ve hatta köylerde bile var olan Halkevleri, Tek Parti rejiminin sona ermesiyle birlikte, 8

(125) Yeğen 1995, **a.g.m.**, s.41

(126) Çavdar, **a.g.e.**, s.315

(127) Yeşilkaya, **a.g.e.**, s.72-78

(128) İnan, **a.g.m.**, s.103

(129) Nurettin Güz, **Halkevleri Dergileri**, Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları (Ankara: Bilge Yapım 1995) s.3

Ağustos 1951'de kabul edilen bir yasa ile tamamen kaldırılmıştır. Halkevlerinin kapatılmasıyla birlikte Halkevi dergileri de kapanmıştır.

2.4.5. Modernleşmenin Taşıdığı Unsurlar Açısından Türkiye (1923-1938)

Atatürk'ün öncülüğündeki Türk Devrimi ile radikal bir boyut kazanan modernleşme; oluşturduğu etkilerle de bireyin ve toplumun yaşamında, özünde barındırdığı değişim olgusunun izlerini bırakmıştır. Osmanlı reformcularının, geleneksel düzeni restore ederek modernleşme hatasına düşmeyen Kemalist bürokrat-elit kadro; geleneksel düzeni bütün unsurlarıyla reddedip, yepyeni bir devlet ve toplum düzeni kurmaya yönelmiştir.

Türkiye'nin modernleşme deneyimi "evrensel olarak tanımlanmış bir modernleşme modelinin en başarılı örneklerinden biri olarak lanse edilmiştir(r)"⁽¹³⁰⁾ Nitekim Osmanlı'dan genç Türk Cumhuriyeti'ne kadar Türk modernleşmesi, modernleşme kuramcılarını doğrular gözükmekteydi. Özellikle eğitim, hukuk, toplumsal hayat, giyim-kuşam, müzik, sanat ve mimaride Batı normlarını, stillerini ve kurumlarını başarıyla uyarlamış olması, modernlik projesinin Müslüman bir ülkede bile geçerli olabileceğinin en güzel kanıtıdır. Ancak bugün ulusal kalkınmacılığın iflasına paralel olarak, ulusçu-devletçi ideolojilerin yerine geçen; globalleşme, iletişim devrimi, yüksek teknolojiler ve uluslararası pazar kuralları karşısında, resmi modernleşme ideolojisi; tekliliği, aşırı ciddiliği ve babaerkilliği ⁽¹³¹⁾ yanında tepeden inmece ve antidemokratik bir dizi gelişime dayandığı iddiasıyla eleştiriye uğramaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde tartışılan modernleşme unsurları bu bölümde, Türkiye'nin 1923-1938 arasındaki Atatürk döneminde yapılan değişimler açısından ele alınmaktadır. Endüstrileşme (sanayileşme), sekülerleşme, kentleşme, demokratikleşme ve modernleşmenin bir bütün olarak ortaya çıkardığı ve özellikleri itibariyle modernliğin bir yansıması olan "modern insan" kavramları, *Türk Modernleşmesi'* nin bu en hızlı dönüşümü yaşadığı yıllardaki görünüşleriyle ortaya konulacaktır.

2.4.5.1. Endüstrileşme ve Türkiye

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye nüfusunun geneli tüketici durumdadır. I. Dünya savaşında, ülkenin üretim alanında çalışan geniş bir nüfusu cepheye gönderilince üretimde büyük bir düşüş olmuştur. Bu açık; kadınların üretim sahasına çekilmesiyle aşılmaya çalışılsa da başarılı olamamıştır. Savaş ekonomisi koşullarında, bütün kaynaklar ordu için harcanmıştır. Verimli ve zengin ticari şehirlerin de işgal altında bulunması yüzünden, kullanılan kaynaklar da; çoğu yoksul, üretimi düşük topraklar ve küçük ticari işletmelerin bulunduğu şehirlerden sağlanmıştır.

Şubat 1923'te İzmir'de alınan iktisadi kararlar yeni Türk Devleti'nin başlayacağı sanayileşme çabalarının da yönünü belirlemiştir. Ülkenin her alanda kalkınmaya ihtiyacı vardı. Buna göre ülkeyi kalkındıracak ekonomik faaliyetler bir bütün olarak kabul

(130) Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998) s.2

(131) Aynı.

edilmiş ve; tarım, ticaret, sanayi, bayındırlık işleri birbirinden ayrılmamıştır.⁽¹³²⁾ Ancak ülkede sermaye, bilgi ve teknolojik birikim yoktur. İşletmeler yabancıların elindedir. milli sermaye, milli tüccar-sanayici yoktur. Dolayısıyla altyapı yatırımları, bankacılık, demiryolları ve karayolları yapımı, deniz taşımacılığı gibi temel sorunlar beklerken, bunları gerçekleştirecek iktisadi güç bulunmamaktadır. Bu durum ve 1929 Ekonomik Krizi'nin dünyayı sarstığı bir ortamda, Türkiye'nin çıkış yolu olarak "devletçilik" başgöstermiştir. Timur'un ifadeleriyle, "kapitalizme bir alternatif değil, aksine onu devlet olanakları ile takviye etmeyi ve geliştirmeyi" öngören devletçilik; *devlet müdahaleciliği*, *devlet kapitalizmi*, yani devlet işletmeciliği ve tekelciliği ile beraber *millileştirme* hareketleri ile ortaya çıkmıştır.⁽¹³³⁾ Öncelikle tarım üretiminin artması için aşar kaldırılmış, Milli Bankacılık için, İş Bankası, kurulmuş, demiryolları yapımı, yabancı işletmelerin millileştirilmesi, kabotaj hakkının alınması, şeker ve dokuma fabrikalarının yapımı devletçe gerçekleştirilmiştir.

1923-1929 yılları arasındaki dönemi, "yeniden inşa" olarak niteleyen Boratav'a göre; bu yıllar tarımsal üretim bakımından "altın yıllar" olarak görülebilir. Savaş koşullarında %50 dolaylarında üretim düşmesi gözlenen başlıca ürünlerde savaş öncesi üretim hacmine 1923'ü izleyen bir iki yıl içinde ulaşılmıştır. Bu olumlu gelişmenin nedeni Boratav'a göre, erkek nüfusun yeniden toprağa dönmesine imkan veren barış koşulları ve tarıma yönelik olumlu politikalarıdır. Tarım; dönemin ana sürükleyici sektörüdür ve ekonominin yeniden inşası, esas olarak tarım kesiminin dinamizmi sayesinde gerçekleşmektedir.⁽¹³⁴⁾

Cumhuriyetin ilk on yılında endüstrileşmenin sağlanması için alınan önlemlerin başında; Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması (1925) ve Sanayii Teşvik Yasası'nın (1927) çıkarılması gelmektedir. Bununla özel kesime kaynak sağlamak ve sanayi kuruluşlarını zamanla özel kesime devretmek amaçlanmıştır. 1927 Sanayi Sayımı, dönemin yapısı hakkında geniş bilgi sunmaktadır. 65 bin dolayında işletmenin sayım kapsamına girdiği Türkiye'de bu tarihlerde, işletmelerin % 43.59'u tarım, % 23.83'ü dokuma ve %22.61'i de maden sanayii, makine yapımı ve onarımı alanlarında faaliyet yürütmektedir. Toplam çalışanların %43.01'i tarım, %18.70'i de dokuma sanayiinde toplanmıştır. Ayrıca Türk üretim sanayiinin %65'i tarımdan sağlanmakta, %18'i ise dokuma sanayiindeki üretimden oluşmaktadır. Bu kuruluşlarda çalıştırılan kişiler de sayıca oldukça düşüktür. 5 kişiden fazla işçi çalıştıran işletmelerin oranı %8.94'tür.⁽¹³⁵⁾

Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sanayinin, Osmanlı ekonomisi içindeki nicel boyutlarını ve yapısal özelliklerini koruduğu ortaya çıkmaktadır. Kısaca bu dönemde (1923-29) anlamlı bir sanayileşme süreci oluşturulmadığı söylenebilir.⁽¹³⁶⁾ Bu dönemde sanayinin gelişme hızı, ekonominin diğer sektörlerinin gerisinde kalmıştır.

1923-1929 arasında Türkiye'de gelişemeyen kapitalizmi geliştirmek amacıyla bir

(132) Ayfer Feyzioğlu, "Cumhuriyet Döneminde Milli Ekonomiye Oluşturacak Planlar" **İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T.E. Yıllığı IX** (1994-1996) s.99

(133) Timur, **a.g.e.**, s.123-132

(134) Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985** (5. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995) s.38

(135) Yakup Kepenek, "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** 7. cilt (İletişim Yayınları, 1983) s.1762-1764

(136) Boratav, **a.g.e.**, s.40

araç olarak kullanılan tekelleşme; tütün alımı ve sigara imalatı ve satışı, şeker ithalatı, petrol ve benzin ithalatı, alkollü içki imalatı ve ithali, kibrit, çakmak ve sun'i çakmak taşlarının imali, ithali ve satışı ve tuz alanlarında görülmektedir. Bu tekelleşmeler, devlete önemli bir gelir kaynağı sağlamanın yanında, önemli bazı iktisadi alanların milli ellerde kalmasını da sağlamıştır.

İlk on yılda ekonomik kalkınmada önemli bir aşama sağlanamamıştır. 1930' lu yıllarda beliren iç ve dış gelişmeler devletçi sanayileşmeyi zorunlu kılmıştır. Devletçi sanayileşme, nesnel koşulların bir sonucu olarak, *temel tüketim mallarının* yerli üretimine yönelmiştir. 1929'da getirilen dışalım kısıtlamaları sonucu, özellikle şeker, çimento ve yünlü dokuma alanlarında yerli üretim hızla artmıştır.⁽¹³⁷⁾ Bu yıllarda (1930-39) Türkiye ekonomisi dışa kapanarak, milli bir sanayileşme denemesi içine girmiştir.

Devletçilik benimsenince, plan fikri de giderek güçlenmiştir. "Türkiye, dünyada geri kalmış ülkeler içerisinde beş yıllık kalkınma planıyla ilk sanayi ve kalkınma planı yapan ülke oldu."⁽¹³⁸⁾ Beş yıllık bir süreç için oluşturulan plan; 1933'de hazırlanıp 1934'te kabul edilmiştir. Bu planlamada kurulması tasarlanan sanayi beş gruba ayrılmaktaydı:

- 1) Dokuma Sanayii (pamuk, kendir, yün)
- 2) Maden İşletme (demir-çelik, bakır, kükürt)
- 3) Kağıt Sanayii
- 4) Kimya Sanayii (yapay ipek, gülyacı, fosforik asit, süper fosfat)
- 5) Cam, çimento, porselen ⁽¹³⁹⁾

Türkiye kısa sürede peşpeşe önemli işletmelere kavuştu. Malatya, Kayseri, Bursa Merinos Fabrikaları; Gemlik'te yapma ipek fabrikası açılmıştır. İzmit'te büyük bir kağıt işletmesi kurulmuştur. Cam ve şişe ihtiyacını karşılayacak bir fabrika Paşabahçe'de yapılmıştır. Ayrıca büyük bayındırlık işlerinin yanısıra 1937'de Türkiye'de ilk kez Karabük'te ağır sanayi kurulmasına başlanmıştır.

Bunun yanında, Cumhuriyet yöneticilerinin başarıyla uyguladıkları demiryolu siyaseti ile kısa sürede yurdun hemen hemen önemli bütün merkezleri birbirine bağlanmıştır. ⁽¹⁴⁰⁾

Türkiye'nin uyguladığı plan (1933-1938) büyük başarı sağladı. Enflasyonsuz ve %8'e ulaşan bir kalkınma hızı sağlanmış ve Türk ekonomisi kendi kendine yetme durumuna gelmeye başlamıştır. Sümerbank, Etibank gibi iktisadi devlet teşekküllerinin kuruluşu, demiryolu ağının yapılışı, tarımda devlet çiftlikleri örnekleriyle köylüye örnek ve destek sağlanması, özel teşebbüsün yatırımlarının teşvik edilmesi dönemin başarıları olarak görülmektedir. Uygulamanın başarısı; 1936' dan sonra ikinci bir Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanması çalışmalarına yol açmıştır.

(137) Aynı.

(138) Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Demokrasi* (İzmir: İleri Kitapevi, 1994) s.139

(139) Kepenek, *a.g.m.*, s.1765; Timur, *a.g.e.*, s.138

(140) Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi* (7. Baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1982) s.163-165

Boratav'ın, "korumacı-devletçi sanayileşme" adını verdiği bu dönem Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlarını attığı yıllar olarak nitelendirilmektedir. Tarım sektörü bu dönemde bütün olumsuz şartlara rağmen pozitif, ancak sanayinin gerisinde kalan bir gelişme temposu gerçekleştirmiştir.

Gerçi sanayileşme her şeyden önce yaygın tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi yönünde gerçekleşmiştir ve dönem son bulduğunda Türkiye artık "üç beyazlar" ; yani un, şeker ve dokumayı yerli üretim ile sağlamaktadır. Boratav'a göre bu gelişme esas olarak hafif sanayiye (tekstil ve gıda sanayilerine) dayalı bir gelişmedir. Ancak bu doğrultuda bir zorunlu ilk adım atılmadan herhangi bir sanayileşme sürecinin başlayabilmesi esasen söz konusu değildir.⁽¹⁴¹⁾

Sonuç olarak, nüfusunu 13 milyondan 17 milyona çıkartan; okuma yazma oranını %20'ye ulaştıran; demiryollarını 4000'den 7200 km.'ye uzatan; demir, çelik, çimento ve şeker fabrikalarını kuran 1938'ler Türkiye'si endüstrileşme yolunda ilk ve en önemli adımları devlet desteğiyle atmıştır.

2.4.5.2. Sekülerleşme ve Türkiye

Osmanlı'da belirleyici bir nitelikte olan islamiyet, yalnızca devlet hayatında değil toplumsal hayatta da bir "sosyal kimlik" olarak taşınmıştır. 1923'te kurulan Cumhuriyet'le birlikte devletin ve toplumun dinsel nitelik taşıyan belirginliği, ön plandan çekilmek istenmiştir. Yeni devletle oluşturulmaya çalışılan akılcı, bilimci tutumun ayrılmaz bir parçası olan laiklik; yapılan tüm devrimlerin de özünü oluşturmuştur.

Savcı' ya göre Atatürk devrimlerinin özü şundan ibarettir: "Hilafetsiz, saltanatsız, ulusal iradeli, layık bir halk devleti kurmak; buna ulaşmak için de, layık bir toplum kurmak..."⁽¹⁴²⁾

Türkiye'nin modernleşme tarzını, yerli yönetici elitlerin kendi Batı kültür modeli anlayışlarını dayatmalarının sıradışı bir örneği olarak niteleyen Göle'ye göre; Türk modernleşmesi; devlet yapısı, siyasi kurumlar ve sınıai ekonomi düzeyinin yanında farklılıkları olan bir projedir. O'na göre; maddi olmayan, ama daha derine işleyen etkileri, kültürel düzeyde, yaşam tarzında, cinsiyete göre kimliklerde ve kendi kimliğini tanımlama biçiminde görülen iradi ve radikal bir modernleşmedir: "Birçok milletten oluşan Osmanlı İmparatorluğu, laik bir ulus-devlet cumhuriyetine dönüşürken; Kemalist reformcular devlet aygıtını modernleşmenin ötesine götürmüşler, halkın yaşam tarzını, davranışlarını ve günlük alışkanlıklarını etkilemeye çalışmışlardır" demektedir.⁽¹⁴³⁾

Gerçekten Türk modernleşmesinin seküler yönü, hem devlet yapısında hem de toplum yapısında eğitimden, giyime, hukuktan inanca kadar kapsayıcı bir değişimdir.

1921 yılında kabul edilen Anayasa ile egemenlik kayıtsız şartsız millete verilmiştir. Böylece yüzyıllardır Tanrıya ait olduğu kabul edilen egemenlik, ilk defa millete

(141) Boratav, a.g.e., s.55

(142) Bahri Savcı, "Atatürk Layikliğinin Gerçek Amacı ve Anlamı" **Atatürk'e Saygı** (TDK Tanıtma Yayınları, 1969) s.176

(143) Nilüfer Göle, "Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı" **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** Ed: Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998) s.72

veriliyorken, Türk laiklik hareketinin de başlanıcını oluşturmaktadır. Laikleşme yolundaki en büyük adımlardan biri "1924 yılında, 1924 Anayasası ilk biçimiyle devletin dininin İslam olduğunu bildirmesine karşın, *Hilafet* kurumunun kaldırılması ile"⁽¹⁴⁴⁾ atılmıştır. Aynı gün (3 Mart 1924) kabul edilen bir kanunla da *Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti* kaldırılarak; dinin devlet hayatındaki fonksiyonu ortadan kaldırılmıştır. Ancak bunun yerine kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ile laiklik siyasi alanda gerçekleşmesine karşılık, idari bakımdan din devlete bağlı tutulmuş ve bir kamu hizmeti olarak teşkilatlandırılmıştır.⁽¹⁴⁵⁾ Yine aynı tarihte Sarıbay'ın tabiriyle "... modernleşme bağlamında toplum bireylerinin kendilerini *yurt* ve *ulus* bağlarıyla özdeşleştirerek *yeni bir sosyal kimlik* yaratmaya yönelik..."⁽¹⁴⁶⁾ olan laikleşme çabaları; *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile kuvvetlenmiştir. Tanzimattan beri devam eden ve modern-dini okul ikililiğine son veren bu kanun; eğitim ve öğretimi birleştirerek, aynı fikirde ve aynı zihniyette fertlerden kurulu bir millet oluşturma çabasıdır.⁽¹⁴⁷⁾ Bunu *Şapka ve Kıyafet* devrimi takip etmiştir.

Türkiye'nin laikleşme alanındaki çabaları devlet yapısını ve eğitimi kapsadığı kadar hukuk sistemini de içine almıştır. "Kemalist kadronun modernleşme girişimindeki başarılarından biri"⁽¹⁴⁸⁾ olan *laiklik* sadece dinin politika dışı tutulmasından, din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından ibaret değildir. Atatürkçü düşünceye göre; düşünce, bilim, sanat ve davranışlar laik bir anlayışla özgürleşmelidir. Atatürk'ün öngördüğü laiklik, bu özgür yapıyı, kısaca aklın özgürlüğünü amaçlar.⁽¹⁴⁹⁾

Bu amacın doğrultusunda *hukukun laikleştirilmesi* konusunda en önemli adım; 1926' da *Medeni Kanun*' un kabulüdür. İsviçre Medeni Kanunu'nun Türk toplumuna uyarlanması şeklinde uygulanan bu kanun, toplum hayatını günün şartlarına göre düzenlemiş, kadın ve erkeği eşit bireyler haline getirmiştir. Borçlar Kanunu ve İtalya'dan alınan Ceza Kanunu da, 1926 yılında yürürlüğe girmiştir.

Bu kanunları 1927'de yürürlüğe giren *Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu* takip etmiş; 1929'da da *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu* yürürlüğe girmiştir. Bu gelişmeleri *İcra ve İflas Kanunu*, *Ticaret Kanunu* ve *İdari Hukuk* alanını düzenleyen kanunlar takip etmiştir.

1928 yılında Arap harflerinin yerine Latin alfabesine dayanan Türk alfabesinin ve milletlerarası rakamların kabulü de, laiklik yönündeki gelişmeleri pekiştiren bir aşama olmuştur.

10 Nisan 1928 tarihli Anayasa değişikliği ile Devletin dininin İslam dini olduğu hükmü Anayasadan çıkarılmış ve TBMM'nin görev ve yetkilerinden söz eden 26.

(144) Nilüfer Narlı, "Türkiye'de Laikliğin Konumu" *Cogito* Laiklik, (V. Baskı Y.K.Y., 1994) s. 24

(145) Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi* (1991) s.352-353

(146) A. Yaşar Sarıbay, "Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı: Sosyo-ekonomik Bir Çözümleme Denemesi" *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (İstanbul: BETA Yayınları, Nisan 1986) s.200

(147) Ergun Özbudun, "Atatürk ve Laiklik" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* (Cilt VIII. Sayı: 24, Temmuz 1992) s.432

(148) Sarıbay, *a.g.m.*, s.200

(149) Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* (Cilt VII. Sayı:19, Kasım 1990) s.15

maddeden de "ahkâmı şer'iyenin tehfizi" (şariat hükümlerinin yerine getirilmesi) ibaresi çıkarılmıştır. Ayrıca milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanının yeminlerinden "vallahi" kelimesi kaldırılmıştır. Nihayet 1937'de yapılan Anayasa değişikliğiyle de *laiklik*, CHP'nin diğer beş ilkesiyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinden biri olarak Anayasa'ya girmiştir.⁽¹⁵⁰⁾

Dolayısıyla Türk laikleşmesi süreci laikliği bir anayasal yükümlülük olarak getirmektedir. Laik olmak Türkiye Cumhuriyeti'nde; vatandaş olmanın önkoşuludur. Modernleşmekte olan ülkelerde sekülerleşme en önemli unsur olmaktadır. Ancak Türkiye Cumhuriyetini muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak söz konusu olduğunda; sekülerleşme bir proje olmaktan öte, toplumsal bir amaç olan çağdaşlaşma ile eş anlamlı algılanmış, modernleşmenin sekülerleşmeye yol açacağı beklentisi yerini, *sekülerleşmenin modernleşmeye yol açacağı* şeklinde kurgulanmıştır. Bu ayrımı çalışmasında geniş şekilde tartışan Kadioğlu, Türk laikleşmesinin bir yaşam biçimine işaret ettiğinin altını çizer.⁽¹⁵¹⁾

Türkiye'de bu şekilde algılanmasından dolayı da; ilerencilik-gericilik ayrımının temelinde laiklik varır. Laik olmak, ilerici ve çağdaş olmanın ön koşulu olarak belirlemekte ve diğer düşünceler laiklik anlayışı üzerine kurulmaktadır.

2.4.5.3. Kentleşme ve Türkiye

Modernleşme sürecindeki (gelişmekte olan) ülkeler hızlı bir kentleşme süreci yaşamaktadır. Ancak azgelişmişlerin kentleşme biçimleri; sanayileşmiş/gelişmiş toplumların kentleşme biçimlerinden farklıdır. Sanayileşmiş Batı'da kentleşme, ekonomik kalkınmanın eşliğinde gerçekleşmişken, öteki toplumlarda bu paralellik gözükmemektedir.

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde kırsal nüfus, kentsel nüfusa oranla daha fazladır. Gelişmiş toplumlar da ise kentsel nüfus kırsal nüfusa oranla daha hakimdir.

1923 Türkiye'sinde, özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında kentler ve konutların yıkılması, sosyo-ekonomik faaliyetlerin durması, Anadolu kentlerini harabe haline getirmiş,⁽¹⁵²⁾ savaş yılları içinde de özellikle büyük kentlerin, savunma zorlukları gerekçesiyle boşaltılması yüzünden, kentsel nüfus fazla artmamıştır.

1920'lerin ilk yarısı savaş sonrası ekonomik tedbirleriyle, 1930'ların ilk yarısı da dünyanın geçirdiği en büyük ekonomik buhranlardan 1929 Krizi'nin yaralarının sarılmasıyla geçmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla kurulan ulus-devletin, bu ortamda ekonomik bir içe kapanma dönemine girdiğini belirten Bilgin'e⁽¹⁵³⁾ göre; mekansal gelişmeler açısından en önemli sonuç; ekonomik ve politik etkinlik merkezinin Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya kaymış olmasıdır. Başkent Ankara olması ve devlet eliyle sanayileşme

(150) Özbudun, a.g.m., s.433-434

(151) Kadioğlu, a.g.e.

(152) Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi* (İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1986) s.142

(153) İhsan Bilgin, "Anadolu'da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (Tarih Vakfı Yayınları, 1999) s.477

çabaları Tekeli'nin de vurguladığı gibi Batılı, ama onun denetiminde olmayan bağımsız bir ulus-devlet kurulmasına ve bunun başarılabilmesi için de mekansal stratejilere verilen rollerle ilgilidir.⁽¹⁵⁴⁾

Modernleşme projesinde Ankara kentinin planlanması ve öngörülen yaşantı kalıbı önemli bir yer tutar. Çünkü, Türk modernleşmesi Ankara'da yaratılmak istenmektedir. Bu amaçla Herman Jansen'in Ankara Umumi Planı ile kent planlaması bilinçli bir kanala girmiş ve modern kentsel yaşantı imajı oluşturulmaya çalışılmıştır.⁽¹⁵⁵⁾ Bunların da en tipik ifadeleri; kent merkezlerindeki Cumhuriyet caddelerinde, bu caddelerin üzerinde odaklanan Cumhuriyet meydanlarında, hükümet konağı vb. modern kamu yapılarında ve genellikle aynı eksenin uzantısı olan garlarla yeni yerleşim alanlarının imar planlarıdır. Yeni devletin önderliğinde yürütülen modernleşme programının konut yerleşmelerindeki karşılığı da toplu konutlar olmuştur.⁽¹⁵⁶⁾

Devrin resmi idelojisine uygun olarak başlatılan bayındırlık faaliyetlerinin yaşandığı kentlerle ilgili nüfus bilgileri, sağlıklı olarak ilk kez 1927 sayımı ile ortaya çıkmıştır. 1927 Nüfus Sayımı, Türkiye'de 100 kentin bulunduğunu açıklamaktadır. Ancak bunların 2/3'ü ufak kasaba ve büyükçe köy görünümünde olan nüfusu 10.000 ilâ 20.000 arasındaki kentlerden oluşmaktadır. Toplam 67 kentten oluşan bu grup içinde; Bolu (7.000), Van (7.000), Ordu (8.000), Bitlis (9.000), Kars (14.000), Erzincan(16.000) Kütahya (17.000) Malatya (20.000) Elazığ(20.000)... sayılabilir.⁽¹⁵⁷⁾

1927 yılında nüfusu 20.000 ilâ 40.000 arasında değişen kentler olarak da Mersin (21.000), Tokat (22.000), Mardin (23.000), Trabzon (25.000), Sivas (28.000); Urfa, Samsun ve Diyarbakır (30.000) ile Erzurum (31.000) ve Eskişehir (32.000), Gaziantep (40.000)... görülmektedir. Nüfusu 40.000'in üzerindeki yerleşim yerleri ise 6 adettir. Bunlar; İstanbul (665.000), İzmir (154.000), Ankara (74.550) (Cumhuriyetin ilanında önce 28.000 civarındadır), Adana (72.500), Bursa (61.700) ve Konya (47.500) dir.⁽¹⁵⁸⁾

Sonuç olarak; zaten 10.000-20.000 nüfuslu Anadolu kentlerinin birer kasaba olduğu gerçeğine dayanarak, kırsal bölgeler olarak adlandırabilecek bu yerlerin, temel özelliği olarak tarıma dayandığı gerçeği görülebilmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında itibaren, ulusal bir burjuvazi yaratmak çabasında olan ve savaşın verdiği hareketsizliği, ikelliği yenerek iç pazarı bütünleştirme amacı güden devlet, demiryolları sayesinde bunun gerçekleşmesi yönünde büyük atılımlar gösterebilmiştir. Demiryollarının geçtiği güzergahlar üzerinde bulunan kentler, kasaba ve hatta köyler bile bu yeni yol ulaşım sisteminin etkisini büyük oranda yaşamıştır. Tunçdilek bu gelişmeyi şöyle açıklamaktadır:

"Türkiye kentlerinin kırlarla kurmuş oldukları bağlantı, buna ilaveten demiryollarının da bu ilişkilere sağlamış olduğu büyük kolaylık ve olanaklar, ...köylerdeki ekili ve dikili alanların miktarının süratle artmasını, buna paralel olarak

(154) İlhan Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması" **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** Ed: Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998) s.145

(155) Tekeli, **a.g.m.**, s.146

(156) Bilgin, **a.g.m.**, s.478-479

(157) Tunçdilek, **a.g.e.**, s.143

(158) **Aynı.**

üretim hacminin genişlemesi, ticari faaliyetlerin büyümesi gibi hususlarda yapıcı bir görevi yerine getirmiş olmakla beraber... Türkiye'nin mevcut tarımsal düzeyden daha ileri geçmesini sağlayacak güçte değildi." (159)

Bunu sağlayacak güç sanayileşmeden geçmektedir. Bu nedenle de kentlere bir hareketlilik getirmek amacı ile sanayi tesisleri yapılmasına başlanmıştır.

Türkiye kentlerinde sanayi tesisleri kurulurken, Batı'daki örneklerin aksine, birkaç merkezde toplanması yerine ülkenin içinde bulunduğu sosyal açmazları gidermeye yönelik olarak, her kente en az bir fabrika kurma düşüncesinin tercih edildiğini belirten Tunçdilek; bu düşünceye uygun olarak dört adet şeker fabrikasının, dört ayrı kente kurulması, ile planın uygulamaya geçtiğini söylemektedir.⁽¹⁶⁰⁾

Timur, Tek Parti Dönemi'nde iç göçlerin pek önemli olmadığını belirtir. Ancak sanayi planı ile, sanayi kurumlarının kuruldukları şehirlerin demografik gelişmesini de ilgi çekici bulur. Zira, bu dönemlerde Kırıkkale, Karabük, Zonguldak, Eskişehir, Ereğli, Ankara, Nazilli, Malatya gibi yerleşim birimleri, nüfusu %100 'den fazla artan merkezlerdir.⁽¹⁶¹⁾

Kentleşme ile sosyo-ekonomik gelişme arasında var olan bu ilişkiden dolayı, kentin çekim gücü, kırdan gelen nüfusun hareketliliğini arttırmaktadır. Modernleşme sürecinde beliren en önemli faktörlerden birini *kentleşme* olarak niteleyen İnan Özer de, endüstrileşme hızının kentleşme hızıyla aynı paralelde olmadığını vurgular ve az gelişmişlerde kentleşmenin endüstrileşmeden daha hızlı yayıldığını açıklayarak bunun yol açtığı sorunlara değinir:

"Endüstrileşmenin kentleşmeden yavaş olması sonucu, kentlerde iş bulamayan ya da marjinal işlerde çalışan insanlar gecekondu olgusunu kendi konut sorunlarına bir çözüm olarak gerçekleştirmişlerdir... Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme kentleşme düzeyinde olmadığından kentlerdeki istihdam yapısı doğal olarak, hizmetler sektörünün payının artmasına neden olmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik yapısı ikili bir sistemi içermektedir: *Bir yandan çağdaş düzeyde kapitalist ilişkilerin egemen olduğu bir kesim, öte yanda karşılıklı ilişkiler yolu ile getirilmiş bir çarşı sistemi*" (162)

Aynı sorunu işleyen Tekeli de, hızlı kentleşmeyle birlikte modernleşme projesinin bir takım emrivakilerle karşılaştığını ve kente kırdan gelen büyük sayıdaki nüfusun modernleşmenin kalıpları dışındaki yaşantısının, sorun olduğunu vurgular. O'na göre; "gecekondu türü yerleşmeler barakalar adıyla daha 1930'larda ortaya çıkmıştı(r). Dönem tek parti dönemidir; buna rağmen (bir kısmı zaman zaman yıkılsa da) gecekondulara göz yumulmuştur."⁽¹⁶³⁾

Hızlanan kentleşme olgusu karşısında kent yönetimine de önemli görevler düşmektedir. Ele aldığımız süreç içinde Türkiye sınırlı kaynaklarıyla ve toplam nüfus

---

(159) Aynı, s.153

(160) Aynı.

(161) Timur, a.g.e., s.144

(162) İnan Özer, "Türkiye'de Kentleşme" *Yeni Türkiye*, Cumhuriyet Özel Sayısı III, Sayı 23-24 (Eylül-Aralık 1998) s.2334

(163) Tekeli, a.g.m., s.149

içinde, yüzdesi düşük olan ve çok yavaş artan kentli nüfusu(*) için oluşturmaya çalıştığı, sistematik kapitalist üretim ve ulus-devletin gereği olan yerli burjuvazinin yaşantısına uygun *kent* hedefinde önemli adımlar atmıştır.

Önce Ankara'da denenen kent planlaması, 1930'larda çıkarılan Belediye Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Yapı ve Yollar kanunlarıyla tüm kentler için zorunlu hale getirilerek kurumsallaştırılmıştır. Ayrıca mimarlık ve mühendislik mesleği için çıkarılan yasayla da kentlerde bina yapımı diplomalı meslek adamlarının tekeline verilmiştir.⁽¹⁶⁴⁾

Sonuç olarak; Türkiye'de kentleşme çabaları "sanayileşerek kalkınma" ana amacı ekseninde; sanayileşme/endüstrileşmeye katkısı oranında önemsenmiştir denilebilir. Kentli nüfus da sanayinin yoğunlaştığı yerlerde bu amaca hizmet etmiştir.

2.4.5.4. Demokratikleşme ve Türkiye

Türk toplumunun, Saltanat'ın kaldırılışıyla başlayan radikal modernleşme dönümü, özünde, bir *devrim* olduğu için demokratik değildir. Türk halkını, devlet ve toplum yapısı uygar bir görünüme kavuşturmak gayretindeki bu devrim "amaçta demokratiktir"⁽¹⁶⁵⁾ Tek uygarlığın; *Batı uygarlığı* olduğundan hareketle girilen devrimler, Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak, yeni kurulan devletin de Batılı ülkeler gibi laik bir ulus-devlet çatısı altında gelişmesini öngürmüştür.

Türk modernleşmesi sürecinde devlet; değişimin öncülüğünü yapmaktan kaynaklanan bir güce ulaşırken, aynı zamanda Batı karşısındaki zayıflama ve gerilemeden kurtulmanın da yegâne aracı kurumudur. Dolayısıyla modernleşme süreci, devletçi katı bir uygulamayı beraberinde getirmiştir. Başlangıçta Batılı kurumları ve kuralları benimsemiş olan modernleştirici elit, uygulamada bazı zorluklarla karşılaşmıştır.

Keyder'e göre; modernleştirici Türkler, modernleşmeyi Batılılaşmayla, Avrupa uygarlığında bir yer edinmekle özdeşleştirmişlerdir. Modernlik onların kavrayışında bütünsel bir projeydi; Avrupa'yı modern kılan kültürel boyutların tümünü kucaklayıp, içselleştiren bir proje. Onlar sadece akılcılığı, bürokratikleşmeyi ve örgütsel etkinliği arttırmakla yetinmiyor; laikliği, bireyin özerkliğini ve kadın erkek eşitliğini sağlamak için bir toplumsal dönüşüme de ihtiyaç duyuyorlardı. Bu proje yerel kültürel ancak folklor çerçevesinde sığabilecek kadar bir yer tanımaktadır.⁽¹⁶⁶⁾

Sarıbay'a göre de; Türk Devrimi ile radikal bir boyut kazanan modernleşme siyasaları, İslam'ın öncelikle siyasal hayatta, o arada toplumsal yapıdaki rehberlik görevini kaldırmayı öngörmektedir.⁽¹⁶⁷⁾ Bu amaçla da birçok reform yapılmıştır. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türk dil ve tarih tezleri bunlardan başlıcalarıdır.

(*)) 1927 Nüfus sayımına göre Kentli Nüfus: %24.22, Kırsal Nüfus: %75.78' dir. Oranlar 1950' de şöyle görülmektedir; Kentli Nüfus: %25.04, Kırsal Nüfus: %74.06

(164) Aynı.

(165) Aybars, a.g.e., s.78

(166) Çağlar Keyder, "1990' larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** Ed: S. Bozdağan, R. Kasaba (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998) s.29

(167) Sarıbay, a.g.e., s.43

Yılmaz'a göre ise; Türkiye Cumhuriyeti esas olarak toplumu demokratikleştirmeyi değil modernleştirmeyi ona hedef çizmiştir. Dolayısıyla yönetimin tarzı ve üslubu da bu yaklaşımdan etkilenmiş ve modernleşmenin aracı olarak kanun ve ideoloji kullanılmıştır. Devrimler de asker ve sivil bürokratlar tarafından ve "modernleştirici tek parti" eliyle yürürlüğe sokulmuştur.(168)

Bostancı ise; demokrasiyi, "halkın siyasete aktif katılımı" olarak tanımladıktan sonra; Avrupa'da keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı, Pozitivizm, Milliyetçilik, Liberalizm gibi çeşitli aşamalarla yaklaşık yedi asırlık bir mücadeleyle ulaşılan demokrasinin temelinde, "aktif halk" katmanlarının girişimlerinin olduğunun altını çizer. Türkiye'de ise, ne Tanzimat ve sonraki fermanlar, ne de padişahın rızası ve paylaşılmayan otoritesi altındaki Meşrutiyet hareketleri temelinde halk hareketine dayanmaktadır. Yapılan gelişmeler de Batı'daki gelişmelerden farklı olarak "devlet nasıl kurtarılır" ın cevabını bulmaya yöneliktir demektedir.(169)

Devleti kurtarma fikrinden hareketle başlayan, Türk modernleşme hareketleri, Cumhuriyet döneminde *topyekün modernleşme* çizgisinde, siyasal, sosyal, kültürel, hukuk ve eğitim alanlarında yapılan, ancak tepeden inmeceli bir yapı arzeden görünümüyle devam etmiştir. Çağdaş modern dünyada yerini almak isteyen yeni ulus-devlet, bunu toplumu zorlayarak başarmaya çalışmıştır. Modernleştirici süreç ancak *tekelci* bir iktidar yapısıyla gerçekleştirilebilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, demokrasinin sahip olması gereken özellikleri kabullenmek mümkün olmamıştır. "Demokrasilerdeki halk egemenliği ilkesi alınmakla birlikte, onu tamamlayan kuvvetler ayrılığı prensibi alınmamış ve kuvvetler birliği uygulanmıştır. Adeta padişahın yetkisi meclise aktarılmış ve meclis padişahın yerine ikame edilmiştir."(170) İlk bakışta oldukça sert gelebilecek bu eleştiri, dönemin şartlarında; bir zaman sorunu olarak algılanmıştır. Aybars bu durumu şöyle tarif ediyor:

"Ülkenin kültürel birikiminin ve yeni rejimi, benimseyen kuşakların yetişmesi gerekiyordu. ...toplumun 'kul' düşüncesinden 'özgür insan' düşüncesine geçmesi köklü bir kültür birikimine bağlıydı. Bu birikim henüz çok azdı. İki kez yapılan çok partili deneme bunu açıkça ortaya koydu" (171)

Aybars'ın bu açıklamasına karşılık Bostancı da; rejim arayışlarında tek partide karar kılınmasını sınıfsız toplum arayışına bağlamaktadır:

"Çünkü yöneticilere göre Batı sınıflı bir toplumdur. Partiler çeşitli sınıfların menfaatlerini savunan kuruluşlar olarak aralarında çekişmekte ve istikrarı bozmaktadırlar. Halbuki Türkiye sınıflı bir toplum değildir... Cumhuriyet Halk Fırkası bütün halkın partisi olarak kurul(muştur)".(172)

Ancak uygulamalarda görüldüğü şekliyle C.H.P.'nin milletvekillerinin genel merkezden tayinle aday gösterilmeleri yanında, 1936'da yayınlanan bir genelge ile parti-halk bütünleşmesi yerine; parti-devlet bütünleşmesi belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

(168) AYTEKİN YILMAZ, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişimi ve Sorunlar" **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II**, Sayı 23-24 (Eylül-Aralık 1998) s.1164

(169) M. Naci Bostancı, **Toplum Kültür ve Siyaset**, (Ankara: Vadi Yayınları, Kasım 1995) s.46-50

(170) Yılmaz 1998, **a.g.m.**, s.1164

(171) Aybars, **a.g.e.**, s.78-79

(172) Bostancı, **a.g.e.**, s.51

Bu genelgeye göre Dahiliye Vekili Parti Genel Sekreterliğine; illerdeki valiler de partinin il başkanlıklarına getirilmişlerdir. Bu durumu eleştiren Bostancı, şu tesbiti yapmaktadır: "Türkiye'de Cumhuriyetle birlikte demokratik bir yapının temelleri atılabilirdi; fakat çok sesliliği karmaşı tek sesliliği ise düzen olarak algılayan iktidar eliti buna izin vermemiştir."⁽¹⁷³⁾

Tek parti döneminde Cumhuriyetin kuruluşundaki esasların değiştiğini belirten Çaha ise, bunu Cumhuriyetçi kadronun; a) topluma yaklaşımındaki; halkı, cahil ve iyileştirilmesi gereken *hasta* kitlesi olarak görmesine b) Özellikle 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu ile başlayan, her türlü farklılığı bastıran, homojen ve monist bir toplum yapılandırmasına girilmesine ve c) Devletin referansları ile toplumun referansları arasındaki ayrışmanın, özellikle 1930'lu yıllarda Türkiye'nin yüzünü otoriter ve totaliter rejimlere dönmesine bağlamaktadır. Ona göre bu uygulamalar toplumu; Cumhuriyetin temel dayanağı haline getirmeye engel teşkil etmiştir.⁽¹⁷⁴⁾

Bu dönemde Türk milliyetinin oluşturulması ve halkın yeni siyasal kimliğini ve yeni kurulan siyasal sistemin meşruiyetini tanıması hedefelenmiş, köklü bir değişiklikle imparatorluktan milli devlete, modern bir yönetim kurulması amaçlanmıştır. Nihai amaç ise yeni bir toplum yaratmak olmuştur. Dolayısıyla demokratikleşme adına kişi hak ve özgürlükleri, örgütlenme özgürlüğü çoğunluk yönetimi gibi özellikler bu dönemde görülememektedir. Halk tarafından yönetim fikri, henüz oluşum aşamasındaki yeni Türk halkı için uzak bir ideal olmaktadır. Sınıfsız, imtiyazsız, dayanışmacı bir toplum öngören yeni ideolojinin Batı tipi bir demokrasiyi hedef seçtiğini söylemek zor olmaktadır. Zira demokrasinin temeli olarak Batı'da, "birey ve hakları" nı iktidara karşı korumak amaçken, Türkiye'deki gelişme, devleti kurtarmak ve düzeni sağlamak esasına oturtulmuştur.

Halbuki daha geleneksel açıdan demokratik bir kültürün olmadığı Osmanlı toplumunda, Amasya Tamimi'nde de belirtildiği gibi; "Milletin İstiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" diyen, M. Kemal Atatürk, o zamandan demokrasi sinyalleri vermektedir. Hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu fikrini de vurgulayan Atatürk, bir noktada millet egemenliği esası üzerine yerleşmiş demokrasi fikrini açıklamaktadır.⁽¹⁷⁵⁾

Bu nedenle, hiçbir demokratik geleneğin bulunmadığı yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinde ve bu devletin sınırları içinde yaşayan Türk toplumunda demokratik kültürün oluşturulması için, tek partili temsili parlamenter sistemini zorunlu gören Merter; dönemi, bir geçiş dönemi olarak nitelemekte ve CHP'nin kurulmasının da demokrasiye başlangıç teşkil ettiğini vurgulamaktadır:

"Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'de modernleşmeyi sağlayıcı, demokratik dönüşümleri planlayıcı bir parti olarak çıkmıştır... Devlet tarafından kurulmuş olmasına rağmen, Atatürk İlke ve İnkılaplarını pekiştirme,

(173) Aynı, s.53-54

(174) Ömer Çaha, "Sivil Toplum-Devlet Karşıtlığında Türkiye'de Cumhuriyet". **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** (Bağlam Yayınları, Eylül 1997) s.259-261

(175) Feridun Merter, "Türk Modernleşmesi Açısından Demokrasi ve Atatürk" **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı I Sayı: 23-24** (Eylül-Aralık 1998) s.653-654

demokratik kültürü halka aktarma ve ulusu demokrasiye alıştırmaya görevini tamamladıktan sonra, fonksiyonel açıdan varlığını yitirecektir. (176)

Kemalist ideolojinin demokrasiye bir giriş (prelude) olduğunu savunun Sarıbay da, demokrasi ile olan ilişkinin anlık değil, süreçsel şekilde resmedilmesine ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Sarıbay, yapılan tartışmalara şu sözlerle noktayı koymaktadır:

"Kemalizmin doğduğu tarihsel ortam ve siyasal konjonktürde, 'demokrasi' yükselen bir değer değildi. Dolayısıyla, Kemalizm, karşı karşıya olduğu siyasal bir gerçekliği reddetme durumunda olmadığı gibi; tarihin zorunlu bir uğraşını (moment) da ıskalamamaktaydı. Tam tersine, Avrupa'da monarşilerin yerini alan ulus-devletin gereklerini, Osmanlı'da başlayan bir süreci radikal bir dönüşüme uğratarak Kemalizm Türkiye'ye taşıdı; ve mevcut tarihsel uğraşa tekabül eden bir oluşumu gerçekleştirdi." (177)

Demokrasilerin en önemli unsurlarından olan özgür seçimler yolunda da Türkiye'de tek parti döneminde, beş genel seçim yapılmıştır. Yapılan bu beş genel seçimde (1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943) seçim sistemi fazla değişmemiştir. İki aşamalı olarak yapılan seçimlerde, birinci aşamada seçmenler, seçimlerde kendilerine vekaleten oy kullanacak ikinci seçmenleri; ikinci aşamada ise ikinci seçmenler (müntehibi sani'ler), milletvekillerini seçerlerdi. Adaylar ise parti tarafından ilan edilmektedir. (178)

Cumhuriyetin ilk genel seçimi 1927 genel seçimidir. 1931 Seçimleri, 1929 Bunalımı ve Serbest Fırka olayların etkilerinin devam ettiği bir ortamda yapıldı. 1935 Seçimleri'nin ise iki önemli sonucu olmuştur. Bunlardan birincisi ilk defa kadınların da seçme ve seçilme haklarını kullanmış olmalarıdır. 18 kadın, milletvekili seçilerek meclise girmiştir. 1935' in ikinci bir özelliği de 4 azınlık milletvekilinin parti listelerinden meclise girmesidir.

Demokratikleşme açısından Türkiye'nin incelenen dönem itibariyle önemli bir gelişimi de anayasalarında görülebilir. Kurtuluş savaşı yıllarının halkçılık ideolojisi, bunun 1921 Anayasası'na yansıma biçimi olan millet egemenliği ilkesi, halkın yönetimde doğrudan doğruya ya da temsilciler eliyle söz sahibi olması anlamına geliyordu. 1924 Anayasası, demokratik bir siyasal rejim hizalanarak oluşturulmuştur. Bu ise çok seçenekli bir siyasal hayatın kurulmasını gerekli kılmıştır. Ancak bu tek parti rejimi koşullarında gerçekleşmemiştir. (179)

Tek parti rejimi, hak ve özgürlükler alanında da demokratikleşme açısından olumsuzluklarla doludur. Sıkıyönetim Mahkemeleri ve İstiklâl Mahkemeleri'nce verilen bazı tutuklama ve mahkumiyet kararları bunun başlıca nedenlerindedir. Zorunlu yerleştirme yasaları (1934-1935), köylü üzerinde baskı ve angaryalar, bireysel hak ve özgürlükleri örselemiştir. Dinsel özgürlüklerin kısılması, (bazı camilerin kapanması, hac yasağı, dini eğitim boşluğu vb.) yanında Türk Ceza Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile gelen "düşünce suçları" da unutulmamalıdır. (180)

(176) Aynı, s.655

(177) Sarıbay, a.g.e., s.176

(178) Tefik Çavdar, "Müntehib-i Sani" den Seçmene (Ankara V Yayınları, Kasım 1987) s.77

(179) Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)* (3. Baskı, Afa Yayınları, Eylül 1996) s.242

(180) Aynı, s.243

Demokrasinin kurulması ve kalıcı olabilmesi için en gerekli kuruluşlar olan; sivil örgütler açısından da bu dönem oldukça sönüktür.

Basın özgürlüğü tek parti döneminde ağır baskılar altındadır. 1931' de gazeteler "Basın Birliği"nde birleştirilip partili yöneticilerin denetimine sokulmuştur. Dernekler ve partiler ise aynı yasalar çerçevesinde (Cemiyet Kanunu, Medeni Kanun) hukuken serbesttiler. Ancak otoriter rejim koşulları ve idareye tanınan yetkiler bunu geçersiz kılıyordu. 1938'e kadar dernek parti kurmak hukuken serbest ama fiilen izne bağlıydı. 1938'de çıkarılan yeni Cemiyetler Kanunu ile, fiili durum resmileşti ve idareden tescil belgesi alma zorunluluğu yanında, idareye faaliyetleri durdurma yetkisi tanındı. (181)

Sonuç olarak Tek Parti Dönemi'nin 1938'e kadar incelenen döneminde "demokratikleşme" çabaları yüzeyde kalmıştır. Devleti kuran kadro eliyle yeni ulus-devletin bireyleri olmaya zorlanan halk, "yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekenler" çerçevesinde kurgulanmıştır. Dolayısıyla toplumsal çıkar/yarar, cumhuriyetin belirgin bir vurgusu olmaktadır. Temel hak ve özgürlükler de "ortak yarar" çerçevesinde tanımlanmıştır.

Yeni kurulan ulus-devletin başlangıçta demokrasi deneyimi olmayan bir toplumda, demokratik yaşamı mümkün kılmak, demokratikleşebilmek için; geçici bir süre, demokratik olmayan, otoriter bir rejim uygulaması gerektiği gibi bir ikileme karşı karşıya kalındığı söylenebilir. Çok partili siyasal hayata geçebilmek için 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve neticesinde ülke güvenliği açısından kapatılmaları ve 1925'den 1929'a kadar Takrir-i Sukun Kanunlarının işlenmesi buna kanıt olarak gösterilmektedir. Bu otoriter rejim sayesinde de, köklü reformlar yapmak mümkün olmuştur.

Yeni bir toplum ve devlet projesiyle hareket eden Türk devriminin, kullandığı yöntem; yer yer otoriter olsa bile, ana amacı itibariyle modernleşmeden sapılmamıştır. Çünkü, milli bir toplum ve ulus-devlet oluşturma, devleti ve toplumu dinsel ideoloji ve kurallar baskısından kurtarma, bu çerçevede demokratikleşerek, ulusal, laik devlet ve toplum sınırları içinde "millet egemenliği" ni kalıcılaştırmak her zaman için devrimlerin esasını oluşturmuştur.

2.4.5.5. Modern Türk İnsanı

Modern toplumlarda var olduğu düşünülen insan tipi araştırmanın birinci bölümünde tartışılmıştı: Yenilik ve değişimlere açık, geçmişten çok geleceğe ve bugüne yönelik eylemlerde bulunan, eğitilmiş, bilim ve teknolojiye dayalı sosyal bir hayatı olan *birey* olarak tanımladığımız *modern insan*, Türkiye'de, Cumhuriyetin modernleş(tir)me ideolojisine uygun olarak, tepeden şekillendirilerek ve milli bir kimlik kazandırılmaya çalışılarak yaratılmak istenmiştir.

Cumhuriyet ilk dönemlerinde "milli kimlik" oluşturma çabaları içinde Türk'ün milli karakteri de tasvir edilir: "Oryantalist Şark imgesinin zıddına; dinamik, pratik zekalı, rasyonel, dünyevî, canlı ve neşeli olarak" tasvir edilen Türk milli karakterine ayrıca demokrat, hür ve sorumlu kişilik de en eski tarihlerden beri zaten sahip olunan

özellikler olarak eklenmiştir. Başta "demokrat ve hür ruh" olmak üzere bütün bu milli hasletler, Osmanlı döneminde uyuşturulmuş ancak Cumhuriyet ve inkılap hamlesiyle yeniden canlandırılmıştır.⁽¹⁸²⁾

1930 itibariyle Cumhuriyetçi seçkinler, 1920' ler sürecinde girişilen reformların topluma nüfuz etmemiş olduğu üzerinde genel bir anlayışa varmışlardı. Bu sorunun yeni bir Türk insanı yaratmaya yönelik reformların azamileştirilmesiyle çözülebileceği düşünülüyordu.⁽¹⁸³⁾ Ve, Türk kimliğini netleştiren reformlar peş peşe geliyordu. Dönmezer, inkılap ve devrim hareketleriyle çağdaşlaşmak durumunda olan toplumlarda insan prototipinin hızla ve yapay araçları da kullanarak meydana getirilmesi, yenileşmenin sürekli olması için şarttır demektedir. Türk insanının süreç içerisinde örnek bir birey olarak oluşturulmasında Atatürk' ün özellikle eğitime büyük önem verdiğine değinen Dönmezer, çağdaşlaşarak bir toplumun güvencesi olan insan prototipini yerleştirme ve yetiştirme aracı olarak *Milli Eğitim*' in önemini vurgulamaktadır.⁽¹⁸⁴⁾ Aynı konuya eğilen Aybars da, eğitim sistemi; ulusçu, laik, hümanist, barışçı, cumhuriyetçi özgür insan yetiştirmeyi ilke edinmişti. İlmi hür, irfanı hür, vicdanı hür nesillerin yetiştirilmesinin ülkü olarak benimsenmesi bunun en açık ifadesidir demektedir.⁽¹⁸⁵⁾

Eğitimin yadsınamaz etkisiyle de, devletin merkezi öncülüğünde şekillenen modern Türk insanı; Cumhuriyetin vatandaşı olarak da, CHP'nin 1931 kongresinde benimsediği ilkeler çerçevesinde -1937' de Anayasal bir yükümlülük olarak- "altı ok" kapsamına alınmıştır. Yani modern olmaya zorlanan Türk insanı, vatandaşlık kategorisinde de temel hak ve özgürlükler gibi çağdaş kriterlerden uzakta; devlete karşı yükümlülükleriyle, tüm reformlara damgasını vuran "ortak yarar" anlayışıyla tanımlanmıştır.

Bunların ötesinde, Cumhuriyet öncesi toplumsal hayatta eski düzenin temel özelliklerini temsil eden erkek; yani "baba", "hierarchy", "değişmezlik" ve "mutlak otorite" modernleşme ile birlikte değişime uğramıştır. Eşler arasında duygusal mesafenin yerini sevgi ve arkadaşlığa bıraktığı, erkek ve kadınların duygusal bakımdan çocuklarıyla ilgili ve onlara yakın olduğu, evli çiftlerin büyüklerinden bir parça özerk kalabildiği bir aile ortamına özlem duyulmaktaydı. Bu dönemde aile reisi, modernlik özlemini tekil aileyi, apartman yaşamını ve Batılı eğlence biçimlerini tercih ederek ifade eden genç kuşağın tehdidiyle karşı karşıyadır.⁽¹⁸⁶⁾

Modern bir insan olarak Türk erkeğinin yurttaş, baba ve bir koca olarak, çizilen çerçevesi; modern imajların modern fikirlerden daha önemli olduğu Türkiye'de, modernitenin görüntüsü her zaman daha öncelikli⁽¹⁸⁷⁾ olduğundan dolayı biraz bulanık

(182) Tanıl Bora, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik" **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik** (Bağlam Yayınları, Eylül 1997) s.61

(183) Kadioğlu, a.g.e., s.48

(184) Sulhi Dönmezer, "Atatürk ve Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** Cilt: IX Sayı: 26 (Mart 1993) s.281-287

(185) Aybars a.g.e., s.79

(186) Deniz Kandiyoti, "Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar". **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** Ed: S. Bozdoğan, R. Kasaba (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998) s.107-108

(187) Kadioğlu, a.g.e., s.31

kalmıştır.⁽¹⁸⁸⁾ Ama M. K. Atatürk'ün kendi kişiliği ve bazen smokin, bazen üniforma ve hatta mayolu şekilde resmedilen kişisel hayatı, bu konuda istenilen modeli sunmaktadır. Ve geleneksel Türk erkeği ile modern Türk erkeği arasındaki bariz farkı göstermektedir.

Ayrıca, erkeklerin gündelik yaşamına Batı'dan aktarılan şapka ve kravat gibi imaja yönelik yenilikler; Osmanlı toplumsal hayatında olduğu gibi farklı etnik kimlikte, rütbe ve kökenden gelenlerin farklı giyimleri yerine, tüm ulusu tek bir "uygar" kılığa sokmuştur. Aynı zamanda bu giyim tarzı, laik devlete sadakati kanıtlayan bir üniforma haline gelmiştir.

Türk erkeğine kıyasla Türk kadınına Cumhuriyet döneminde yapılan ideolojik müdahalenin daha keskin olduğu görülmektedir.⁽¹⁸⁹⁾ Kadioğlu'na göre Kemalist modernleşme projesi, Batı'nın medeniyeti ile Doğu'nun kültürü arasında bir sentez yaparken, kadınlar da aşırı batılılaşma ve geleneksel kalma arasında bir denge yakalamak zorunda kalmışlardır:

"...Cumhuriyet dönemi Türk kadınları kimliklerini alaturkalık ile iffetsizlik arasında bir yerlerde yakalamaya çalışmışlardır. Şüphesiz Kemalist modernleşme projesinin vitrine çıkardığı modern -ancak- mütevazı kadınların modernliklerinin en önemli unsuru imajlardır. Cumhuriyet Baloları'nda Batılı kostümler giyip, Batı müziği ile dans eden kadınlar, gerek ev içinde gerek ev dışında belirlenmiş cinsiyet rollerini oynamaya devam ederken öncelikle imajlarını modernleştirme yoluna itildiler."⁽¹⁹⁰⁾

Kadınların bu "modern imaj" yüklü görüntüleri (balo salonlarında tuvalet giyen kadınlar, geçit törenlerinde bayrak taşıyan şortlu, üniformalı ya da önlüklü genç kızlar) Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin modernliğini resmeden önemli imgelerdir.

Ancak sonuçta, imaj modernleşmesini aşamayan kadına yönelik vurgular onu, aile birimi içersinde, ailenin bir üyesi olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Birey olarak varlıklarını tescil ve idare ettirmeleri güçleşmiştir. Şirin Tekeli'ye göre, kadınların birincil rolleri, milliyetçi söylemde aydın bir annenin çocuk yetiştirmesi olarak tanımlanmıştır.⁽¹⁹¹⁾

Bütün bu eleştirel bakışların ötesinde, yeni Cumhuriyet içinde Türk kadınlarının, pek çok Batılı ülkeden daha önce, sosyal ve siyasal haklara kavuştuğu da bir gerçektir. Bunu sağlayan reformların hala birçok İslam ülkesinde olmadığı biliniyor. Medeni Kanun' la başlayan sosyal değişim, seçme ve seçilme hakkının da elde edilmesiyle siyasal alanda devam etmiştir.

Kısaca, yeni Türk insanını yaratmaya yönelik olan devrimler, yeni modern Türk insanını yetiştirmek üzere, çağdaş Batılı örneklerinden esinlenerek, dil ve kültür birliği ile tarih bilinci üzerinde şekillenen bir milli kimlik anlayışını benimsemiştir. Milli bir kimlik bilincine sahip olan ve de bir Batılı gibi yaşayan, toplumsal-kültürel hayatını Batı standartlarına uydurmaya çalışan "modern Türk insanı" devrimlerin ana hedefidir.

(188) Kandiyoti, **a.g.m.**, s.109

(189) **Aynı**, s.112

(190) Kadioğlu, **a.g.e.**, s.31

(191) Aktaran: Kandiyoti, **a.g.e.**, s.113

2.5. TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE BASIN⁽¹⁹²⁾

2.5.1. Türkiye’de İlk Matbaalar

Avrupa’da basımevlerinin hızla yaygınlaşmaya başladığı yıllarda, Osmanlı bu yeniliğe karşı resmi olarak herhangi bir girişimde bulunmamıştı. Türklerin matbaa kurması yaklaşık 30 yıllık bir gecikme ile ancak Lale Devri’nde mümkün olmuştur. Buna karşın Türkiye’de ilk basımevleri Yahudiler tarafından 1493’te kurulmuştur. İspanya’dan uzaklaştırılan Yahudilerin bazıları Osmanlı’ya sığınırken yanlarında matbaayı da getirmişler ve ilk matbaayı açmışlardır. Bunu 1500’lü yıllarda İzmir, Selanik, Edirne ve Halep kentlerinde kurulan diğer matbaalar izlemiştir. Buralardaki matbaalarda yalnızca İbranice eserler basılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Batı ile ilk temas edenler Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar olmuşlardır. Müslüman Türklerin dış dünya ile kütle halinde temasları ancak 19.yüzyılda başlamıştır. Bundan dolayı da matbaadan öncelikle onlar faydalanmışlardır. Nitekim Yahudilerin ardından Ermeniler de 1567 yılında Ermenice basım yapan bir matbaayı İstanbul’da kurmuşlardır. Rumca basım yapan ilk matbaa ise 1627 yılında yine İstanbul’da kurulmuştur. 1494-1729 tarihleri arasında azınlıklar ve yabancı misyonlarca Türkiye’de açılan basımevi sayısının 37’yi bulduğu sanılmaktadır. Ne var ki bunların hiçbiri Türkçe basım yapmamıştır.

2.5.2. Lale Devri ve Sonrası: İlk Türk Matbaası ve Gazeteli Dönem

Lale Devri Osmanlı’nın Batı ile ilişkilerini geliştirmeye başladığı bir dönemdir. İmparatorluğun gerileyiş dönemine girdiği ve büyük bunalımlarla karşılaştığı 18. Yüzyılda matbaanın kurulabilmesinde, Fransa’ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin oğlu Said Efendi’nin de büyük payı vardır. Fransa’dan dönen Said Efendi ile Macar asıllı İbrahim Müteferrika uzun uğraşlardan sonra ilk Türk matbaasının kurulması amacıyla gerekli izni 1726’da alabilmişlerdir. Bu olayın İstanbul’da büyük protesto eylemlerine yol açmasına rağmen, dönemin Sultanı III. Ahmet ve Veziri Damat İbrahim Paşa’nın destekleriyle, Müteferrika ve Said Efendi ilk Türk matbaasını 14-16Aralık 1727’de kurabilmişlerdir. Türkiye’de ilk Türkçe eser basımı da gerçekleşmiş ve 31 Ocak 1729’da “*Vankulu Lügatı*” yayınlanmıştır. İbrahim Müteferrika’nın bu matbaasında toplam 17 eser basmıştır. Ölümünden sonra ise matbaa 1797’ye kadar belli aralıklarla ancak sekiz yıl çalışabilmiştir. Bu matbaadan sonra *Mühendishane Basımevi* (1796), *Üsküdar Basımevi* (1802), *Takvimhane-i Amire* (1831) ve *Bulak Matbaası* (1822), Türklerin açtıkları diğer matbaalardır.

Basım sanatının 1727’de Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer almasına ve

(192) Bu bölüm; Alpay Kabacalı’nın **Başlangıcından Bugüne Türkiye’de Matbaa Basım ve Yayın** (İstanbul:Literatür Yayınları, Eylül 2000); M. Nuri İnuğur’un **Basım ve Yayın Tarihi** (2. Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitapevi,1982); Hıfzı Topuz’un **100 Soruda Türk Basım Tarihi** (Gerçek Yayınevi, Mart 1973) kitapları ile, Hasan Refik Ertuğ’un “Türk Basımını Nasıl Doğdu Nasıl Gelişti?” **Yeni Türkiye** (İstanbul:1959); ve Ali Gevgilili’nin “Türkiye Basımını” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C.1** (İletişim Yayınları,1983) adlı makalelerinden derlenerek hazırlanmıştır.

çeşitli kitapların basılıp satılmasına rağmen, ilk gazetelerin yayınlanması için bir süre daha beklemek gerekmiştir. Ülkede egemen olan aşırı taassup nedeniyle Türkçe gazetelerin ortaya çıkması yüz yıl daha gecikmiş, ilk gazete tıpkı kitaplarda olduğu gibi yabancı dilde ve genelde Fransızca olarak yayınlanmıştır. Türkiye’de ilk gazete, İstanbul’da Fransız Elçiliği basımevinde, Fransız Devrimi üzerine yazıların yer aldığı 1795’te çıkan “Bulletin des Nouvelles” adlı gazetedir. Fransız Devriminin heyecanını, getirdiği yenilikleri ülkedeki Fransız vatandaşlarına ve Türklere anlatmayı amaçlayan gazeteden sonra çıkan diğer gazeteler de yine Fransızcadır ve başta İstanbul ve İzmir’de yayınlanmakta, oldukça da etkili yayınlar yapmaktadırlar. Bu etkiyi fark eden II. Mahmut, A. Blacgue adlı Fransız gazeteciyi İstanbul’a çağırarak, Osmanlı’nın hak ve menfaatlerini savunan “Le Moniteur Ottoman”ı çıkarttırmıştır.

İlk Türkçe gazete yayınlandığında, yabancı basının iki yüzyıllık bir tarihi vardı. II. Mahmut’un öncülüğünde 11 Kasım 1831’de İstanbul’da yayınlanan “*Takvim-i Vakayi*” (olayların takvimi) Türkçe yayınlanan ilk gazetedir ve basın tarihimizin başlangıcını oluşturmaktadır. Gazete hem bir tarih belgesi olarak düşünülmüş, hem eğitim aracı, hem de Osmanlı devlet düzeninin savunucusu olarak görülmüştür. Haftalık olarak yayınlanmaya başlayan ve 1922’ye kadar belli aralıklarla çıkabilen gazetede askeri işler yanında iç ve dış olaylar aktarılmış ticaret ve fiyatlar ile din adamlarının atanması gibi bölümler de yer almıştır. Sonraki yıllarda birden fazla Türkçe yayının ortaya çıkmasıyla resmi görünümlü Takvim-i Vakayi, kamuoyu oluşturma görevini tamamen kaybedip, resmi bir bültene dönüşmüştür. Gazete ayrıca başta Fransızca olmak üzere diğer bazı dillerde de yayınlanmıştır.

Türkçe olarak ilk özel gazeteyi yayınlayan, İstanbul’da ticaretle uğraşan, William Churchill adlı bir İngiliz yurttaşıdır. Churchill’in 3 Temmuz 1840’da yayına giren gazetesi “*Ceride-i Havadis*” bir bakıma 1839 Tanzimat Fermanı’nın basın alanında yansımaları gibidir. Gazete önceleri sahip olduğu resmi havayı, zamanla içerik ve dil bakımından daha canlı ve ilgi çekici hale gelerek kırmıştır. Yazı dili sadeleşmiş, dış haberler artmış ve Batı kültürünü yayan yazılar da sık sık görülmeye başlanmıştır. Bu yarı resmi görünümlü gazete, bir bölümü devlet memurluğu da yapan ilk gazete yazarlarının yetişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Türk yurttaşlarının kendi girişimleriyle özel olarak ilk Türkçe gazete girişimleri ise 1860’larda gerçekleşmiştir. Toplumsal değişmelerde basının oynadığı rolü Fransa’da yakından görme fırsatı bulan Şinasi ve Agah Efendi, yurda dönünce uzunca bir uğraştan sonra yayın hakkı alabilmişlerdi. İlk sayısını 21 Ekim 1860’ta yayınladıkları “*Tercüman-ı Ahval*” de halkın görüş bildirme hakkının varolması gerektiğini dile getirmişlerdir. Tercüman-ı Ahval sadece bir haber organı değil, aynı zamanda bir fikir gazetesi vazifesi de görmüştür. Gazetelerdeki siyasi tartışmalar ve tenkitlere ilk bu gazeteyle başlanmış ve bu nedenle de kapatılan ilk Türk Gazetesi olmuştur. Gazete sadece 5.5 yıl yaşayabilmiştir. Tercüman-ı Ahval, liberal eğilimli özel bir gazete olarak kendisini kabul ettirmiştir. Kültürel eylemlerin gelişmesinde ve Türk toplumunun siyasal uyanışında rol oynamıştır. Gazetenin sahibi ve yazarı Agah Efendi de, profesyonel gazetecilik mesleğinin kurucusu olmuş ve özellikle de Genç Osmanlılar adıyla ilk muhalefet örgütünün kurulmasında ve ilk milliyetçilik düşüncelerinin gelişmesinde, fikirleriyle ve eylemleriyle etkili olmuştur.

Tanzimat'la açılan ortam giderek yeni aydın kesimleri ortaya çıkarmıştır. Onlarda geleceklere kendi istemleriyle belirleme özlemini duymaya ve bunu topluma yansıtmaya başlamışlardır. Bir süre sonra 27 Haziran 1862'de kendi gazetesi "*Tasvir-i Efkâr*" ı yayınlayan Şinasi, gazetenin amacının, "halka, halkın yararlarını düşünmeyi ve sorunları üstünde durmayı göstermek" olduğunu yazmaktaydı. Şinasi'ye göre halk, ancak gazete aracılığıyla düşüncelerini belirtebilirdi ve bunun için de gazete, her kültürlü ulus için gereklidir. Yazılarında "milliyet" ve "meşrutiyet" kelimelerini cesaretle kullanan Şinasi'nin *Tasvir-i Efkârı*'nın hürriyet düşüncesini yayması bakımından basın tarihimizde önemli bir yeri vardır. Sivil topluma dönük düşünceleriyle Osmanlı yönetiminin tepkilerini doğuran Şinasi 1865'te Paris'e kaçmak zorunda kalınca, Namık Kemal başyazar olarak dikkatleri bu defa kendi üzerine çekmiş, "yenilik" ve "özgürlük" konularını işleyen yazılarıyla geniş yankılar uyandırmıştır.

Bu arada basınla ilgili ilk yasal düzenlemeler de kendini göstermektedir. Ülkede sadece iki gazetenin yayınlandığı 1858'de çıkarılan *Ceza Kanunu*'nda basın da ceza kapsamına alındığı gibi, 1864'te yayınlanan ilk Matbuat Nizamnamesi'nde Osmanlı topraklarında gazete yayınlama ön izin koşuluna bağlanmıştır. Bu Nizamname 1852 tarihli Fransız Matbuat Kanunu'ndan iktibas edilmiştir. 27 Mart 1867'de yayınlanan geçici bir Kararname ile de; Hükümete süreli yayınları herhangi bir sebep göstermeksizin geçici veya daimi kapatma yetkisi verilmiştir. O zamanki mutlakiyet rejimine karşı mücadele için kurulan "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" üyelerinden bazıları bu sert kararnamenin ardından Avrupa'ya kaçmışlar, Londra'da *Muhbir* (1866) ve *Hürriyet* (1868), Cenevre'de *İnkılap* (1870) gazetelerini çıkarmışlardır. *Muhbir* gazetesi aynı zamanda, yurt dışındaki Türk gazeteciliğinin de başlangıcını simgeler. 11 Mayıs 1876'da Matbuat Nizamnamesine bir madde eklenmek suretiyle basın rejimi daha da ağırlaştırılmıştır. Hükümet mizah dergileri başta olmak üzere tüm yayınlara sansür uygulamıştır.

1876'da Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi geçici bir özgürlük döneminin başlangıcı olmuştur. Sürgündeki gazeteciler İstanbul'a dönmüşler ve her çeşit yazıya basında rastlanır olmuştur. V. Murat'ın kısa iktidarından sonra II. Abdülhamit'in tahta çıkmasında da aynı hava sürmüştür. Bu sırada ilk anayasamız olan Kanun-i Esasi'nin ilanı özgürlük havasını daha da arttırmıştır. "Basının yasalar çerçevesinde özgür olduğunu" belirten anayasaya uygun bir basın yasası çıkarılması için de Mithat Paşa çalışmalara başlamıştır. Ne var ki, Mithat Paşa'nın bir süre sonra görevden uzaklaştırılmasıyla basın yasasının da niteliği değişmiştir. Gazete çıkarmak için ruhsat alınmasının ve kefalet akçesinin yatırılması zorunluluğu yanında, ülkede mizah yayınları yasaklanıyordu. 1877'de çıkarılan Sıkıyönetim Nizamnamesiyle de hükümetin gazeteleri kapatabilme yetkisi olmuştur. 1878 tarihinde de II. Abdülhamit anayasaya dayanarak parlamentoyu tatil etmiştir. Böylece otuz yıl sürecek bir İstibdat dönemi başlıyordu. Yine 1878'de kurulan Sansür Heyeti basını aha basın öncesinden denetimine alacak ve kısıtlamalar yabancı gazetelerden, kitap yayıncılığına, tiyatro oyunlarına kadar her alana yaygınlaştacaktır.

2.5.3. İstibdat Dönemi (1876-1908)

İlk anayasanın ilan edilmesi ve ardından Mebusan Meclisi'nin toplanması, yurttaş hakları, özgürlük teminatı gibi önemli gelişmeler Abdülhamit'in düşünce ve eğiliminde olumlu bir değişiklik göstermemiştir. 14 şubat 1878'de Mebusan Meclisi'nin kapatılmasıyla ülkede özgürlükten yoksun bir diktatörlük dönemi başlamıştır. II. Abdülhamit'in 33 yıl süren iktidarı boyunca Türk basını büyük baskı altındadır. Bu dönemde siyasi anlamda hiçbir tenkit yapılamamıştır. Dönemin basını açısından üzerinde durulması gereken konular şunlardır: Basın sansürü, basına konan yasaklar, kitapların yakılması, gazetelerin kapatılması, gazetecilere çıkar sağlanması ve jurnalciliğin teşviki, yabancı basının satın alınması, yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi.

İstibdat dönemi, basın tarihimizin sönük ve cansız yıllarını kapsamaktadır. Her gün biraz daha şiddetini arttıran sansür ve idari baskı sistemi gazeteleri ürkütmüş ve sindirmiştir. Papadopulos ve Şemseddin Sami'nin birlikte çıkardıkları "Sabah", Ahmet Mithat'ın kurduğu "Tercüman-ı Hakikat", Ahmet Cevdet'in "İkdam" ve Murat Bey'in çıkardığı "Mizan" bu dönemde yayınlanmaya başlayan ve daha sonraki yıllarda da yayınlarını sürdürebilen belli başlı gazetelerdir.

Ülkenin 20.yüzyıla girdiği bu dönemde ağır baskı altındaki iç basında gözlenen durgunluğa karşılık, yurt dışındaki "Jön Türk" yayınlarının etkisiyle genç aydınlar arasında, sivil toplumu çağrıştıran özgürlükçü düşünceler yaygınlaşmaktadır. Her şeye rağmen; Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Ali Suavi, Mizancı Murat, Ahmet Rıza gibi yazarlar, halkı bilinçlendirme yolunda büyük çaba harcamışlar ve istibdat döneminin azimli temsilcileri olmuşlardır.

2.5.4. İkinci Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi (1908-1923)

Özgürlük isteklerinin artmasıyla büyüyen bunalımlar, II. Abdülhamit'i 1908 yılında anayasaya yeniden işlerlik kazandırarak, meclisi bir daha toplamaya yöneltmiştir. Ülkenin Batılı anlamda yönetimini yeniden düzenleme dönemi de böylece başlamış oluyordu. 24 Temmuz 1908 tarihinde tekrar yürürlüğe giren anayasanın ardından basın üzerindeki sansürü de gazeteciler kendiliğinden kaldırmışlar ve sansüre izin vermemişlerdir.

İlk bir buçuk ay içinde gazete çıkarmak için izin alanların sayısı iki yüzü geçmiştir. Halkın gazetelere rağbeti artmış, tirajlar elli bine kadar yükselmiştir. Ancak gazetecilik dışında başka amaçlar için ve kişisel hınçları için de gazete çıkaranlar ve her türlü kısıtlamanın yokluğunda başkalarını gelişi güzel karalayan yayınlar da çok fazladır. İlk üç yılda yayımlanan yeni gazete ve dergilerin sayısı beş yüzü aşmıştır. Düşünce anarşisine dönüşen bu dönemde, bir yayın kapanıp bir diğeri açılmıştır. Basınla ilgili olarak 1909 Temmuz'unda getirilen yeni Matbuat Kanunu bir dizi yasağı yine korumuştur. 31 Mart nedeniyle ilan edilen askeri sansür ise varlığını 1912'ye kadar sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı çıkınca 1914'te yeniden başlayan siyasal sansür, 1918 Mondros Mütarekesi ile başlayan işgal yıllarında da sürmüş ve İstanbul'un kurtarılmasına kadar uygulanmıştır. TBMM hükümetinin 1922 yılında İstanbul'da idareyi ele almasına kadar, yabancı işgal kuvvetlerince basına ağır baskı uygulanmıştır.

Mütareke döneminde bir merkezi İstanbul'da olan ve diğeri de Ankara'da bulunan iki hükümet vardır. İstanbul hükümeti işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmakta, Ankara hükümeti ise, ülkenin bağımsızlığı için Kurtuluş Savaşı'nı yürütmektedir. Basın da bu duruma paralel olarak; İstanbul Basını ve Anadolu Basını olarak iki merkezde gruplaşmıştır. Kurtuluş savaşını destekleyen gazetelerin başlıcaları şunlardır: *İleri*, *Yeniğün*, *Akşam* ve *Vakit*. Bunların dışında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, kurtuluş savaşını destekleyen , bu yönde yayın yapan "milli mücadele basını" doğmuştur. Savaş yıllarında her türlü yokluğa rağmen, Anadolu halkının birlik ve beraberliğini sağlamada ve "kuvay-ı millîye" ruhunun kuvvetlenmesinde ve yayılmasında bu basın önemli rol oynamıştır. Bunlardan başlıcaları: *Yeni Adana*, Konya'da *Babalık* , Balıkesir'de *Doğru Söz* ve *İzmir'e Doğru*, Erzurum'da *Albayrak*, Samsun ve Edirne'de *Ahali*...

Millet Meclisi açılınca da, ilk ele alınan işlerden biri haber ve propaganda hizmetini görmek üzere "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi" unvanıyla bir teşkilât kurmak olmuştur. Daha önce 6 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Anadolu Ajansı da bu teşkilata bağlanmıştır. Bu Teşkilat ile Anadolu Ajansı, milli mücadelenin silahlı devrinde olduğu gibi daha sonra da Türkiye'nin görüşünü anlatabilmek, yaymak ve ülkeyi tanıtmak bakımından önemli işler yapmıştır. Bu dönemde milli mücadeleye ihanet etmemek şartıyla geniş bir basın hürriyeti vardı.

2.5.5. İlk Dergiler

Türkiye gazete ve kitap basımında olduğu gibi dergi yayınında da Avrupa'dan oldukça geride kalmıştır. 26 Mart 1849 'da yayınlanan "Vakayi-i Tıbbiye", Türkiye'de çıkan ilk Türkçe dergidir. Taş basma yöntemiyle 2-4 sayfa arasında basılan ve 600 kadar aboneye gönderilen dergi, resim basan ilk Türkçe yayın olması bakımından da önemlidir. İkinci dergi 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (Osmanlı Bilim Derneği)'nin çıkardığı "Mecmua-i Fünun" adıyla yayınlanan dergidir. Bu dergide dönemin bilim ve kültür adamlarının jeoloji, fizik, biyoloji, coğrafya vb. bilim dallarını tanıtmak amacıyla yazdığı makalelerin yanı sıra maliye, ekonomi, felsefe konularında yazılan ve dış olayların özetleri de yer alıyordu. Yine 1862'de yayınları kısa süren "Mirat" ve "Mecmua-i İber-i İntibah" yayınlanmıştır. 1864 yılında askeri konularda inceleme yayınlayan "Mecmua-i Ceride-i Askeriye" çıkmıştır.

1871 yılından itibaren dergi sayısında önemli bir artış gözlenmektedir. 1872'de üç, 1873'de on'dan fazla dergi yayın hayatına girer. 1873-1880 yılları arasında "Cihan" Fransızca nüshalarıyla, "Mecmua-i Ebuzziya" özenli baskısı ve içeriği ile dikkatleri çekmektedir. 1880-1890 yılları arası çıkan dergi sayısı ellinin üzerindedir. 1890'dan sonra II. Meşrutiyet'e kadar en önemli dergi "Servet-i Fünun"dur.

II. Meşrutiyet gazetelerin yanı sıra dergi yayıncılığında da etkin bir dönemdir. Ömer Seyfettin ve öteki genç yazarların çevresinde toplandığı "Genç Kalemler", Ziya Gökalp'in "Yeni Mecmua"sı, Abdullah Cevdet'in "İctihad"ı, Türk Ocaklarının yayın organı olan "Türk Yurdu", Ahmet İhsan Toksöz'ün "Servet-i Fünun"u, önemin başlıca düşünce ve sanat akımlarının sözcüleri olmuşlardır. Aynı önemde İslamcı düşüncüyü "Sırat-ı Müstakim" ve "Sebilür Reşat" dergileri temsil etmiştir. "Amele" ve "İştirak" gibi dergiler de sosyalist bakış açılarıyla farklı bir yayın olarak belirmişlerdir.

2.5.6. Cumhuriyetin İlk Yılları ve Atatürk Dönemi (1923-1938)

Cumhuriyetin ilk yıllarında başlıca Ankara gazeteleri; *Hakimiyet-i Milliye* ile *Yeni Gün*, başlıca İstanbul gazeteleri ise *Vatan*, *Vakit*, *Akşam*, *İkdam*, *Tanin* ve *Tevhid-i Efkar*'dı. Yunus Nadi sonraları *Yeni Gün*'ü kapayıp İstanbul'da *Cumhuriyet*'i çıkardı. Aynı dönemlerde Sedat Simavi *Resimli Gazete*' yi, Siirt milletvekili Mahmut Soydan da *Milliyet*' i çıkardılar.

Bu yıllarda özellikle toplumun geleceğine yönelik yoğun iktidar çatışması, siyasal yaşamı olduğu kadar basını da oldukça sarsmıştır. Cumhuriyetin özellikle ilk on yıllık dönemi, bu anlamda basına, yeni cumhuriyet rejiminin karşısında olan hiçbir eğilime olanak tanımayan bir baskısı görülür. Kurulan yeni siyasi sistem iktidarı elinde tutan kadroların durumunun güçlendirilmesi çabalarıyla uyumlu bir basın yaratmaya çalışmıştır. İstanbul basınının yeni rejimle uyumlu çalışmasını isteyen Atatürk, gazetecilerle gazete sahipleriyle bizzat toplantılar yapmıştır. Buna rağmen Ankara ile İstanbul arasındaki sürtüşmeler kesilmemiş ve Şeyh Said eylemiyle ipler kopma noktasına gelmiştir. Bu eylemin ardından 4 Mart 1925'te Meclis'ten geçirilen Takrir-i Sükun Kanunu'un ardından, Tanin, Tevhid-i Efkar, Sebilür Reşat, Aydınlık, Resimli Ay, Vatan'da dahil olmak üzere, İstanbul ve Anadolu'nun değişik eğilimlerindeki muhalif gazete ve dergileri birer birer kapatılmıştır. Yazarlar Ankara ve Elazığ İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak tutuklanmışlardır.

1928 harf devrimi basını ise başka bir açıdan vurmıştır. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişle birlikte, eski gazetelerin çoğu bundan olumsuz etkilenmişler, bir çok yayın okuyucusuzluktan dolayı kapanmıştır. Buna karşın hükümet üç yıl boyunca gazete ve dergilere prim vererek okurun yeni harflere alışmasına katkıda bulunmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası 1931'de çıkmıştır. 1931 Matbuat Kanunu ile hilafet, saltanat, anarşizm ve komünizm yanlısı yayınlara ilk kez açık yasaklamalar getirilmiş ve yürütme organına da "yurt yararına ters düşen yayınları" nedeniyle gazete ve dergileri geçici kapatma yetkisi verilmiştir. 1933'te İçişleri Bakanlığına bağlı olarak Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıyla, rejimin basın üzerindeki etkisi ve denetimi daha da kesin bir nitelik kazanmıştır. Batıyı derinden sarsan ekonomik buhranın ağır etkisi altında kalan Türkiye'de 1930'lar devletçilik uygulamasının da başlangıç aşamasını oluşturmuştur. Devletçilik ekonomik olduğu kadar, siyasal ve düşünsel düzeyde de bazı tartışmalara kaynaklık etmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge gibi aydınlar tarafından, 1932-1934 yılları arasında 36 sayı çıkarılan "Kadro" dergisi, Atatürk'ün siyasal eylemine ideolojik bir bütünlük vermek, onu bir dünya görüşü biçiminde düzenlemek niyetindedir. Ancak Atatürk tarafından Yakup Kadri'nin yurt dışına diplomat olarak atanmasıyla yayınları engellenmiştir. Kadro ile aynı amaçla, bu sefer Cumhuriyeti kuran Halk Fırkası'nın Halkevlerinin çıkardığı "Ülkü" dergisi de 1950 ortalarına kadar yayınlanmıştır. Türkiye'de basın, düşünce, sanat ortamını uzun bir süre etkileyecek bir dizi derginin yayın hayatına geçtiği bu yıllarda; Fikir Hareketleri, Varlık, Yeni Adam, Yeni Gün gibi dergileri, Yücel, Ayda Bir, Akbaba ve Köroğlu dergileri izler.

Türkiye'de ilk basın kongresi de 1935 yılında toplanmıştır. Basınla, Basın Genel Direktörlüğü arasında sıkı bir işbirliği sağlamak amacıyla devletçe toplanan kongrede;

basının yerine getirmesi gereken kültürel görevleri geliştirecek imkanları sağlamak, basın birliği kurmak ve basının devlet eliyle kalkınmasını sağlamak hedeflenmiştir. Kongre toplandığında ülke genelinde 38 günlük 78 süreli gazete ve 127 dergi çıkmaktaydı. Bu dönemde yeni rejimle oldukça uyumlu olan yayınların başında Ulus, Cumhuriyet, Akşam, Vakit, Son Posta gibi gazeteler gelmektedir. Zaten hükümetin çok güçlü olduğu bu dönemde basın, güdümlü bir düzene girmiş gözükmektedir. İşte bu arada Haziran 1938'd Matbuat Kanunu köklü bir değişiklikten geçirilmiş ve basın özgürlüğü daha da kısıtlandırılmıştır. Yasa gazete ve dergi çıkarmayı zorlaştıran şartlar getirdiği gibi basında çalışma hakkını da kısıtlıyor ve ayrıca da haber verme hakkını daraltıyordu. Eleştiri hakkı ise, gazete kapatma hakkının tanındığı 1931'den beri zaten hükümetçe denetim altına sokulmuştu.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü ve onu izleyen İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı, bu koşullar altında gerçekleşmiştir. Basın, devletin denetim ve kısıtlamalarına sonuna kadar açık bir duruma getirilmiş ve aykırı yayınlar uzun süreli olamamışlardır. Bu koşullar altında resmi ideoloji, yayın organlarından kendisine destek verecek yayınlar yapmalarını beklemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜLKÜ DERGİSİ VE ÜLKÜ'DE MODERNLEŞME UNSURLARININ İNCELENMESİ

3.1. ARAŞTIRMA BİLGİSİ

Yapılan çalışmada Ülkü dergisi çıkış amacına uygun olarak, sadece modernleşmenin kurgusuna yönelik olarak incelenmiştir. Bu nedenle Ülkü dergisinin, çalışmanın tarihsel sınırları içinde yer alan sayıları yani Atatürk dönemindeki yayınları incelenmiştir. Şubat 1933'te ilk sayısı çıkan ve aylık yayınlanan derginin Atatürk dönemi içinde yayınlanan 69 sayının tamamı ile birlikte, Atatürk'ün ölümünden sonraki üç sayı da incelemeye dahil edilerek 12 cildin tamamlanması amaçlanmıştır. Dolayısıyla Şubat 1933 ve Şubat 1939 tarihleri içerisinde yayınlanan 72 sayılı Ülkü dergisi içinde araştırmanın dışında bırakılan bir sayısı bulunmamaktadır. Her altı sayısı bir cilt olarak numaralandırılan derginin çalışmanın sınırlarını belirleyen Atatürk dönemi boyunca yayınladığı ve modernleşme başlığı altında toparlanabilecek tüm makaleleri de tek tek ele alınmış ve araştırmacının modernleşme vurgusunun yoğun olduğunu belirlediği makaleler, çalışma amacı yönünde ele alınarak analiz edilmiştir.

Ülkü dergisinde Şubat 1933-1939 tarihleri arasında modernleşme ana başlığı altında incelenebilecek toplam 82 makale tespit edilmiştir. En çok yer alan konu 46 makaleyle *endüstrileşme* konusu olmakta, bunun ardından 24 makaleyle *Türk insanına* vurgu yapan makaleler gelmektedir. Kentleşme konusunu da 9 makale işlemektedir. Sekülerleşme tartışmalarına ise sadece 1 makale ile değinilmiş, bunun yanında demokratikleşme konusu Ülkü dergisinin incelediğimiz dönemde işlenmemiştir. Ancak dönemin yöneticilerinin demokrasi anlayışını ortaya koyan 2 makale tespit edilebildiğinden bunlar incelenmiştir. Dergide yer alan ve çalışmada modernleşmenin unsurları açısından analiz edilen makalelerden birer örnek, çalışmanın sonunda ek olarak sunulmuştur (Ek2).

Bunların dışında, çalışmanın kapsamı dışında kaldığından dolayı burada incelenmeyen; şiir ve hikayeler, tarih ve dil konuları, araştırmalar, haberler, bibliyografiler, sağlık, spor ve felsefe gibi çeşitli konulardaki makaleler de Ülkü dergisinde yayınlanmış ve geniş bir yer tutmuştur.

İncelenen makalelerde betimleyici analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem; ilk gözlemlerden yola çıkarak olgulara eşlik eden özellikleri betimlemeyi amaçlayan bir araştırma türüdür. Dolayısıyla, Türkiye'nin modernlik kurgusu, Ülkü dergisinde yer alan makaleler üzerinden, modernleşme unsurlarına ait olgular ölçüt alınarak çözümlenmiştir.

3.2. ÜLKÜ DERGİSİ

İlk sayısı Şubat 1933'te yayınlanan Ülkü dergisinin Ağustos 1950'nin ortalarına kadar yaklaşık 18 yıl süren yayın hayatı; tek parti rejiminin, Türk modernleşmesine etkilerinin / katkılarının belirginleştiği ve toplumsal dönüşüm arayışlarının yoğun bir şekilde düşünsel hayatta tartışıldığı bir döneme rastlamaktadır. Zira 1920'li yılların başından itibaren, 1930'lu yılların ortalarına kadar, birçok toplumsal, kültürel ve siyasal devrimler yaşanmış ve bunlar dönemin aydınlarınca, Hayat (1926); Kadro (1932); Fikir Hareketleri, Birlik, Varlık, İnkılâp, Ülkü (1933); İş (1934); Belleten (1937); İnsan (1938) gibi dergilerde çeşitli açılırla yorumlanmıştır.⁽¹⁾

İlk kez Ulus gazetesinin Hakimiyet-i Milliye adıyla çıkan eski sayılarında (4.11.1932) bir şiirinde “*ülkü*” kelimesini kullanan Naim Onat, Yunanca; manzara, şekil ve fikir anlamlarına gelen ideal kelimesinden esinlenerek ülküyü; uzak hedef anlamında “*tam ideal*” karşılığı olarak kullandığını belirtir. Bu kelimeyi benimseyen Atatürk de bir görüşmelerinde Onat'a, “Halkevi dergisine benden bir ad istediler, sizin Ülkü'yü verdim” diyerek, ülküyü ölçü, örnek, ermek istenilen amacın zihinde kurulmuş bir timsali, bir örneği olarak tanımlamıştır.⁽²⁾ Böylece Halkevlerinin merkezi yayın organı da amacına uygun bir isme kavuşmuştur.

Halkevleri genel merkezi tarafından Ankara'da yayınlanan Ülkü dergisinden önce; ilk Halkevi dergisi Eskişehir Halkevi tarafından yayınlanan “Halkevi” sonraki adıyla “Porsuk” dergisidir.⁽³⁾

Bu çalışmada Ülkü dergisinin Atatürk'ün ölümüne kadar olan süre içerisindeki sayıları incelenecektir. Zira bu dönem; inkılapların hızla yapıldığı ve Batı tipi bir toplumsal-yönetimsel demokrasinin kurulmasını amaçlayan tek parti rejiminin, “kurucu-ebedi şef” Atatürk'ün etkisinde olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla bu bölümde resmi ideolojinin oluşturulması ve kitlelere yayılmasını amaç edinen Halkevlerinin; merkezi bir yayını olan Ülkü dergisinde, modernleşme çabalarının yansımaları ele alınacaktır. Özellikle de Atatürk'ün hayatta olduğu yılların modernleştirme anlayışının öncülüklerinin ortaya konması ele aldığımız dönemleri

(1) Atatürk döneminde, hemen her alanda yayımlanan ve neredeyse günümüzden daha hareketli bir basın dünyası izlenimi veren, gazete ve dergiler için bkz. Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, C.3, Cem Yayınevi, 1990, s. 1597-1686.

(2) Naim Onat, “Atatürk ve Ülkü Adı”, *Ülkü*, Cilt:12, Sayı:70 (Aralık 1938), s.337.

(3) Nurettin Güz, *Halkevleri Dergileri 1932-1950*, (Ankara: Bilge Yapım, 1995), s.35.

önemli kılmak-tadır. Zira sonraki dönemlerde dergi yöneticilerinin sık sık değişmesi Ülkü'nün önceliklerinden sapıp sapmadığı kaygısını da uyandırmıştır.(*)

Bu çalışmanın sistematik bir bütünlük arzemesi için Atatürk'ün ölümünden sonraki üç ayın sayıları da araştırma kapsamına alınarak bir cildin tamamlanması sağlanmıştır. Böylece Ülkü'nün ilk oniki cildinin tamamı araştırma kapsamına alınmış olmaktadır. Zira, bu dönemde Ülkü dergisinin, yayın hayatında her altı sayısı bir cilt, her iki cildi de bir yıllıktır.

Ülkü'nün ilk sayısında Recep [Peker](4) imzasıyla yayınlanan “Ülkü Niçin Çıkıyor?” adlı başyazı (EK.2) derginin amacını ve yayın politikasını belirleyici niteliktedir. Burada bilgi birliği ve düşünüş birliğinin en büyük kuvveti oluşturacağı vurgulandıktan sonra Ülkü'nün çıkış amacı şöyle açıklanmaktadır:

“‘Ülkü’ , karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılâp unsurlarını ısıtmak, ileri adımları sıkıştırmak için... ‘Ülkü’, bu yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliği yapmak için... ‘Ülkü’, millî dile, millî tarihe, millî saatlere ve kültüre hizmet için... ‘Ülkü’, bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki harareti yazı vasıtalarıyla yaymak için... çıkıyor.”

Yine aynı yazıda Ülkü'nün, Halkevlerinin fikirlerine ve ruhuna sadakatle bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Hiçbir maddi çıkar gütmeyen çalışan Halkevleri gibi, Ülkü de, sadece masraflarını karşılayacak kadar bir fiyatla (25 kuruş) satılacak ve hiçbir şekilde ticari bir amaç gütmeyecektir. Ülkü'ye ilan alınmayacağı gibi, yazarlara telif de ödenmeyecektir. Bir “mefkûre mecmuası” olan Ülkü'de hiçbir maddi kâr karşılığı olmaksızın fikirlerini başkalarına duyurmak, başkalarına birşeyler vermek esastır.

Ancak her ne kadar ilan yayınlanmayacağı duyurulsa da, uzun süre sonunda bu tutum Mart 1938 tarihli 61. sayıdan itibaren değişmiş gözükmektedir. Takibeden sayılarda da derginin sonunda yer alan reklam-larda; Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası, Emlâk ve Eytam Bankası, Türk Ticaret Bankası ile Tiryaki Sigarası, Türkiye Şişe ve Cam Fabri-kası ve Büyük Tayyare, Yılbaşı Piyangolarının reklamı yapılmaktadır. Yazısında, Ülkü'de “bilgi, fikir ve sanat teşhir olunacak; onda veya onun vasıtasıyla

(*)Ülkü dergisinin yayın hayatı üç ayrı dönem olarak sınıflandırılmaktadır. Şubat 1933'ten Ağustos 1941'e kadar olan ve aylık yayımlanan 102 sayılık serisi 1. dönemini, 1941 ve 1946 tarihleri arasındaki 126 sayılık ve 15 günde bir çıkan serisi 2. dönemini, 1947 ve 1950 arasındaki yine aylık çıkan 44 sayı da 3. dönemini oluşturmaktadır. 1937'ye kadar Ülkü'nün İmtiyaz Sahibi N. Kemal Köymen, Umumi Neşriyatı İdare Eden Necip Ali Küçüka'dır. Recep Peker ise C.H.P.'nin dergi sorumlusudur. 1936 Temmuz'undan itibaren Direktör olarak kapakta M. Fuad Köprülü ismi yer almıştır. Bu dönemlerde Hasan Âli Yücel de Umumi Neşriyatı İdare Eden olarak künyede yer almıştır. Derginin 2. Döneminde İmtiyaz Sahibi; F. Abdullah Tansel, Umumi Neşriyatı İdare Eden, C. Kerim İncedayı, Müdür Ahmet Kutsi Tecer'dir. 1942'de İmtiyaz Sahibi, H. Reşit Tankut olarak değişmiştir. Umumi Neşriyatı İdare Eden de Bedrettin Tuncel olmuştur. 3. Dönemde başlangıçta Tahsin Banguoğlu İmtiyaz Sahibi iken, Yazı İşleri Müdürü de Mehmet Tuğrul'dur. Daha sonra Muhsin Adil ve Şevket Tezel'in isimleri onların yerini almıştır. Son sayıda ise Ahmet Yalçın Orkun, Yazı İşleri Müdürü'dür. Toplam 272 sayı çıkan dergi düzenli olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Ancak Ülkü'nün 2. yılına ait (1934) ilk sayısı olan 13. Sayı, Şubat 1934'te yayınlanması gerekirken Şubat atlanarak 13. Sayı Mart 1934'den başlatılmıştır. Böylece Ülkü'nün ilk serisinin her yeni yıl sayısı, 2. yıldan itibaren Mart'tan başlatılmıştır.

(4)Recep [Peker] “Ülkü Niçin Çıkıyor?”, Ülkü, Cilt:1, Sayı:1 (Şubat 1933), s.1-2.

birşey alınıp satılamayacaktır” diyen Recep Bey’in bu ilkesinin neden değiştiğine dair dergide bir açıklama yer almamaktadır. Fakat derginin ilk sayılarından itibaren ön kapak içinde; “yalnız memlekete inkılâp ve kültür sahasında hizmet eden eser ve işlerin ilanları parasız neşrolunur” ibaresi de yer almaktadır.

Ülkü’nün C.H.P.’nin ideolojisine bağlılığının ve bunun yayıcısı olduğunun önemli bir kanıtı da yine aynı yazıda; “Halkevlerini kuran siyasî fırkanın ana mefhumlar üstündeki telâkkileri birçok vesilelerle açık bir halde yazılmış ve söylenmiştir. Bu izahlara devam için her fırsattan istifade edeceğiz” cümleleriyle vurgulanmıştır. Devletin resmi ideolojisini oluşturan C.H.P.’nin bunu kitlelere maletmek amacıyla Halkevleri ve onun merkezi yayın organı Ülkü’yü bu amaca uygun kullanacağı burada açıkça görülmektedir.

Derginin Ağustos 1935’teki 30. sayısından itibaren kapakta parti-nin “6 ok”unun da yer almaya başlaması, bunu doğrulayan bir gelişmedir (EK.1)

Bu durumu; Türkiye’de gazetecilerin de dahil olduğu seçkinlerin, dönemin siyasal ideolojisi Kemalizmin sınırları içinde, halkı eğitmek, toplumu dönüştürmek görevini radikal bir biçimde yürütme durumunda kalmalarıyla ilişkilendirebiliriz. Nitekim, yeni Türk kimliği oluşturulurken “Türk milletini kalkındırmak”, “muasır medeniyet seviyesine çıkarmak” gibi Kemalist ideallerin herkes için ortak olması beklentisinin, gazetecilerin temel yaklaşımlarında ve kullandıkları üslupta yer aldığını belirten Nilgün Gürkan’a göre toplumdaki modernleştirici seçkinler olarak gazeteciler, merkezi otoriteyle “Batılılaşma” hedefini ortaklaşa paylaşmaktadır. Basın bu alanda merkezi otorite ile işbirliği içindedir. Basının Cumhuriyete vereceği bu desteğe “tarihsel görev” anlayışıyla bakıldığından bu anlayış ne Atatürk ne de İnönü dönemlerinde tartışılmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri basının ulusal çıkarılara hizmet etmesi beklenmiştir.⁽⁵⁾

Bu hizmetin Ülkü için; kendisinden önce yayınlanan *Kadro* dergisinde olduğu gibi Kemalizmin teorileştirilmesine yönelik bir girişim olarak nitelendirilmesi mümkündür. C.H.F. milletvekili Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve arkadaşlarınca 1932’de İnkılâp’ın ideolojisini oluşturmaya yönelik girişim, C.H.F. Genel Sekreteri Recep Peker tarafından partiye bağlı bir yayında denenmiştir.

Bu durumu, Yakup Kadri⁽⁶⁾ “Politikada 45 Yıl” adlı eserinde açıklamaktadır: “*Kadro’yu çıkarmazdan önce parti disiplinine aykırı bir harekette bulunmamak endişesiyle*” Recep Peker’e gittiğini ve “*Atatürk devrimlerinin fikri ve ilmi izahını yapacak, daha doğrusu, C.H.P.’nin ‘avant-garde’ (öncü) organı vazifesini göreceğ bir dergi çıkarmak*” niyetinde olduğunu belirten Y.Kadri, Peker’den büyük bir azar işittiğini ve “*Bu salahiyeti nereden alıyorsun? Böyle bir organı çıkarırsak ancak biz çıkarabiliriz*” cevabıyla karşılaştığını anlatır. İsteddiği izni Atatürk ve İsmet Paşa’dan alsa da Recep Peker’in onunla uğraşmaktan vazgeçmediğini belirten yazar, şikayetlerle *Kadro*’nun sık sık Çankaya Köşkü’nün başını ağrıtan bir meseleye dönüştüğünü kaydetmektedir.

(5)Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın 1945-1950*, (İletişim Yayınları, 1998), s. 72-75.

(6)Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Haz.: Atilla Özkırımlı, (2. Basılış, İletişim Yayınları, 1984), s. 108.

Otoriter ve totaliter ideolojilerin ağırlık kazanmaya başladığı 1930'ların dünyasında, *Ülkü* ve *Kadro* dergilerinin, Türk devrim ideolojisini oluşturmaya ve anahatları ile iskeleti belli olan Kemalizmin içini doldurmaya yönelik girişimler olduğunu söyleyen Uyar'a göre de *Ülkü* dergisi, *Kadro* dergisinin "İnkılap ideolojisi"ni oluşturmaya yönelik girişimine bir "alternatif" niteliği taşımaktadır. Uyar, *Kadro* dergisinde Kemalizme sosyo-ekonomik bir yorum getirilmeye çalışılırken; *Ülkü* dergisinde bundan farklı olarak, Kemalizme sosyo-kültürel bir yorum getirilmeye çalışılmıştır demektedir.⁽⁷⁾

Başta *Ülkü* Dergisi olmak üzere, Halkevi dergilerinin yayınlandığı dönemlerde Tek Parti muhalefeti sustururken kendi ideolojisini yayacak organlara ihtiyaç duymuştur. Halkevi dergileri bunun için çıkarılmıştır, diyen Güz'e göre; Halkevi Dergileri Tek Parti ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki içerisinde yayınlarını yürütmüşlerdir.⁽⁸⁾

Ülkü dergisinde yer alacak yazıların hangi ana başlıklar altında yayınlanacağı ve yazarların uyması gereken yazım özellikleri de yine derginin birinci sayısının son sayfalarında duyurulmuştur. Buna göre, mümkün olduğu kadar sade, öz Türkçe kelimelerle ve alışılmış konuşma diliyle anlaşılır bir ifade ile yazılması istenen yazılar; inkılâpçılık, halkçılık, halk rehberliği, memleket ve millet sevgisi, neşe ve ümit, çalışma ve başarıya heyecanı verme ekseninden ayrılmadan, dayanışmayı telkin eden şahsi kanaatlerden çok hür düşünceye yer bırakan ve müsbet müşahedelere dayanan özellikte olmalıdır.

Ülkü'nün yazı bölümleri de şu başlıklardan oluşmaktadır: Edebiyat ve dil (şiir, hikaye, roman, tasvir, tetkik); Güzel Sanatlar (musiki, resim, heykel, mimarlık); Tarih; İktisadiyat ve Felsefe; İktisat ve Ziraat; Halk Terbiyesi; Yurt Koruma; Kadınlık; Fen; Halk Sıhhati ve Nüfus; Spor Oyun ve Eğlence; Köycülük; Bibliyografi; Halkevleri; Haberler, Teklifler. İlk sayıdan itibaren oluşturulan bu bölümlere zamanla başka bölümler de eklenmiştir.

Bu ana başlıklar altında dergide; Türk Devrimi, sosyoloji, felsefe, ekonomi, hukuk gibi konular dönemin önde gelen aydınları tarafından yoğun olarak işlenmiştir. Ağırlıklı olarak tarih ve dil konularının incelendiği dergide, edebiyat tarihi üzerine incelemeler de dikkat çekmektedir. Bu durum derginin dönemselsel yayın hayatına göre değişim göstermektedir. Zira dergi idarecilerinin ilgi alanları, yayında ağırlıklı olarak işlenecek konuyu öne çıkarmaktadır. İlk dönemde imtiyaz sahibi olan Nusret Kemal Köymen'in öncülük ettiği Halkçılık, halk terbiyesi, köycülük ağırlıklı yazıları ve Türk Dil Kurultayı ve Güneş Dil Teorisi ağırlıklı dil ve tarih yazıları önemli bir çoğunlukta. A. Kutsi Tecer'in müdür olmasıyla *Ülkü*'de edebiyat konulu yazılar ağırlık kazanmıştır.

Bayraktar'a göre de *Ülkü* ilk seride (1933-41) araştırma yanı ağır basan, sonraki dönemlerinde folklor kaynağına dayanan ve halk edebiyatının yeniliklerini çağdaş anlayışla sürdüren bir sanat dergisi niteliğindedir.⁽⁹⁾

(7)Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, (Boyut Yayınları, Kasım 1998), s. 324.

(8)Güz, a.g.e., s. 5.

(9)Zerrin Bayraktar, "Ülkü Dergisi: Halkevleri Merkez Yayın Organına Bir Bakış", **İletişim**, (A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Y.O. Yayınları 1981, Sayı: 3), s. 113, 1. dipnot.

Ülkü dergisinin bir yaşını doldurduğu Ocak (İkinci Kanun) 1934 tarihli sayısının sonunda tiraj ile ilgili olarak 4 binden başlayıp 13 bin ile 16 bin arasında basıldığı söylenmektedir.⁽¹⁰⁾ Daha sonraki sayılarda tirajla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Dergi zaman zaman okuyucularına ücretsiz ek kitaplarda vermiştir. “Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar” (160 sf), “İnkılap Dersleri” (117 sf), “Cumhuriyetin Onuncu Yıl dönümü” (36 sf) bunlardan bazılarıdır. Dergi önceleri Hakimiyet-i Milliye adıyla çalışan Ulus matbaasında basılmıştır.

3.3. ÜLKÜ DERGİSİNDE MODERNLEŞME UNSURLARININ İNCELENMESİ

Cumhuriyetin ilk dönemlerine ait bir yayın üzerindeki bu incelemede, ele alınan örnek yazılardaki bulguların diğer aynı konuyu işleyen makaleleri de kapsayıcı özellikte olmasına dikkat edilmiştir. Seçilen makaleler betimleyici analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Birkaç başlık altında incelenebilecek yazılar, özellikle en çok üzerinde durduğu konunun başlığı altında değerlendirilmiş, bunun dışında herhangi bir başlık altında sınıflandırılmamasına rağmen, dönemin etkin isimlerince (Atatürk ve İnönü gibi) konu hakkında yapılan ve Ülkü’de yayınlanan değerlendirmelerden (nutuk, konferans) derginin ve özellikle de ait olduğu dönemin taşıdığı önem bu söylenenleri değerli kıldığından ihtiyaç duyulduğu anlarda bunlardan ve diğer yazarların makalelerinden yararlanılmıştır.

Ayrıca incelenen yayında yer alan imzasız yazılara, dergiyi bağlayıcı olduğu düşünüldüğünden; Ülkü imzasıyla yer verilmiştir. Yazarların çoğunun makalelerine attıkları imzaların bir istikrar göstermemesi; örneğin isim ve soyadı yerine sadece isim, ya da soyadını yazan yazar, bir başka makalesinde, sadece başharflerini kullanarak yazıya imzasını koymuş olabilmekte ya da isim ve soy isim yer değiştirebilmektedir. Böyle durumlardaki yazılar, Ülkü’de yer aldığı şekliyle listelere eklenmiş, metnin içinde ve dipnotlarda ise bütünlüğü sağlayıcı düzeltmeler yapılmıştır. Aynı durum bazı seri yazıların başlıkları için de geçerlidir.

Dergide yer alan ve dönemin yazı dilinde kullanılan Osmanlıca kelimelerin Türkçe karşılığı için de Ferit Devellioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Lûgatı’na başvurulmuş ve bu kelimelerin karşılıkları sayfa altlarında verilmiştir. Ayrıca Ülkü’nün yayınlandığı aylardan bazılarına (Birinci Teşrin, İkinci Teşrin, Birinci Kanun, İkinci Kanun) Osmanlıca yazımları yerine günümüzdeki kullanılan haliyle (Ekim, Kasım, Aralık, Ocak) yazımına yer verilmiştir.

3.3.1. Endüstrileşme

Ülkü dergisinin incelediğimiz döneme ait sayılarında toplam 46 adet, endüstrileşmenin işlendiği makaleye rastlanmıştır. Devlet eliyle endüstrileşmenin çabaladığı bu yıllarda ele alınan makalelerin de konusu genel itibarıyla; milli ve şahsi

(10)“Ülkü Bir Yaşını Bitirirken”, Ülkü, Cilt:2, Sayı: 12, (Ocak 1934), s. 469.

menfaatleri gerçekleştirecek devlete, gelir sağlayıcı unsurların incelenmesi oluşturmaktadır. Bu unsurlar, ideal Türk vatanının sağlam temeller üzerinde kurulmasını sağlamaktadır. Bu amaçla Türk endüstrileşmesinin gerçekleşmesinde “devletçiliğin” önemi sık sık vurgulanan bir öge olmuştur. Buna karşın liberalizm ve sosyalizm gibi, Türk’ün milli çıkarına aykırı geleceği düşünülen düzenler olumsuz yönleriyle bu yazılarda işlenmiştir.

Bu makalelerde dikkat çeken bir husus, “Türk” kimliğine yapılan vurgudur. Sadece tarih ve Türk inkılabı konularının işlendiği makalelerde değil, ekonomi ve hatta sanat ve spor konulu makalelerde de “Türk Kimliği” önemle vurgulanan bir husus olmuştur. Endüstrileşme açısından bu vurgu; bir çok yerde, hasta adamlıktan kurtulan ve bağımsızlığını kazanan Türklerin, iktisadi alanda da bunu başaracak azim ve güçte olduğunun altının çizilmesiyle belirmektedir.

Dikkat çeken diğer bir husus da; ekonomi/endüstrileşme konusunu işleyen makalelerin yıllara göre dağılımıdır. En çok makale 1933 yılında ve ardından 1935 yılında yazılmıştır. Özellikle Temmuz 1936’dan sonra M. Fuat Köprülü’nün derginin başına geçmesiyle ekonomi üzerine olan yazılarda gözle görülür bir düşme vardır. Hatta 1937’de hiçbir makale yayınlanmamıştır. Bu tarihten sonraki makalelerde de daha çok bütçe ve ekonomide geline seviyeyi gösteren rakamlar verilmiştir.

Ülkü’de ilk 12 cilt içinde endüstrileşme konusunun işlendiği makaleler yayın tarihine göre sırasıyla şöyledir:

- 1) Kemal Zaim, “Dahili Borç”, Şubat 1933, I, 1: s. 50-52.
- 2) Ali Süreyya, “Demiryolu Siyasetimiz” Şubat 1933, I, 1: s. 53-59.
- 3) Kemal Turan, “Yeni Demiryollarının Büyük Hedefi” Nisan 1933, I, 3: s. 198-200.
- 4) Aydoslu Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat-1”, Nisan 1933, I,3: s. 201-208.
- 5) Nusret Kemal, “Halk Dükkanları”, Mayıs 1933, I,4:, s. 268-273.
- 6) Aydoslu Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat-2”, Mayıs 1933, I,4: s. 276-282.
- 7) Nuri Adil, “Türk Sermaye Yaratıyor” Mayıs 1933, I,4: s. 283-286.
- 8) Kemal Turan, “1933 Devlet Bütçesi” Haziran 1933, I,5: s. 345-350.
- 9) Fatih Rıfki, “Londra Dersi” Temmuz 1933, I,6: s. 417-419.
- 10) Muhlis Etem, “İktisadi Teşkilatlanma, İşletme İktisadi”, Temmuz 1933, I,6: s. 432-435.
- 11) Aydoslu Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 3”, Temmuz 1933, I,6: s. 440-452.
- 12) Cezmi, “Cumhuriyet Maliyesi” Ekim 1933, II,9: s. 205-215.
- 13) Neşet Halil, “T.B.M.M.’nde İktisadi Mevzuat”, Ekim 1933, II,9: s.226-232.
- 14) İsmet Paşa, “Memleketi İmar Edecek Sermaye” Aralık 1933, II, 11: s. 353-355.
- 15) Osman Şeref, “Memleketimizin İktisadi İnkişafında Coğrafi Amiller”, Aralık 1933, II,11: s. 400-404.

- 16) Ahmet Nesimi, "İslahatçı İçtimaiyat Bakımından İktisatçılık", Ocak 1934, II,12: s. 433-439..
- 17) Nusret Kemal, "Bizim Plânımız", Mart 1934, III,13:s.16-19.
- 18) M.S. "Ankara Tütün Kongresi", Mayıs 1934, III,15: s.166-170.
- 19) Salahattin, "Türkiye'de Hayvancılık", Temmuz 1934, III,17: s.369-371.
- 20) Kemal Zaim, "Buğday Koruma", Eylül 1934, IV, 19:s.13-16.
- 21) S., "Milli Sermaye ve Ergani İstikrazı", Eylül 1934, IV, 19: s.17-18.
- 22) Aydoslu Sait, "İktisadî Devri Daim", Kasım 1934, IV, 21: s.187-195.
- 23) Aydoslu Sait, "İktisadî Devri Daim II", Aralık 1934, IV,22: s.264-271.
- 24) Aydoslu Sait, "Ökonomik Devri Daim-III", Ocak 1935, IV,23: s. 352-358.
- 25) Aydoslu Sait, "Ökonomik Devri Daim", Şubat 1935, IV,24: s.436-439.
- 26) Ülkü, "Türkiye'nin Sanayileşme İşi", Nisan 1935, V,26: s.88-92.
- 27) Said Aydoslu, "Köylü ve Köylü Ekonomisi", Mayıs 1935,V,27: s.170-179.
- 28) Ali Çetinkaya, "Aydın Demiryolunun Satın Alınması", Temmuz 1935, V, 29: s. 324-327.
- 29) Kamâl Ünal, "1935 Devlet Bütçesi", Temmuz 1935, V,29: s.334-338.
- 30) Cezmi Erçin, "Tuz-Şeker", Temmuz 1935, V,29: s.339-345.
- 31) S.B. "Tecim ve Endüstri Odaları Kurultayı", Temmuz 1935, V,29: s.346-347.
- 32) Necmeddin Sadık, "Buhranın Sebepleri ve Türkiye'de Devletçilik", Ağustos 1935, V,30: s.401-402.
- 33) Cezmi Erçin, "Cumhuriyet Maliyesi", Kasım 1935, VI,33: s.178-181.
- 34) Behçet Güney, "Ucuzluk", Kasım 1935, VI, 33: s.192-193.
- 35) İsmet İnönü, "(Başbakan İ.İnönü'nün) Altıncı Millî Ekonomi ve Artırma Haftası Açış Söylevi", Ocak 1936, VI, 35: s. 321-328.
- 36) Ülkü, "Türkiye'nin Endüstrileşme Davası", Şubat 1936, VI,36: s.416-420.
- 37) Celâl Bayar, "C. Bayar'ın Endüstri Plânımız Üzerine Söylevi", Mart 1936, VII, 37: s.9-15.
- 38) Nusret Köymen, "Sanayileşmemiz Üzerine Düşünceler", Mart 1936, VII,37: s.16-22.
- 39) Nusret Köymen, "Sanayide Yayıcılık", Mayıs 1936, VII,39: s.175-177.
- 40) A. Namık Kiper, "Su İşlerimize Toplu Bir Bakış", Mayıs 1936, VII,39: s.196-199.
- 41) Nusret Köymen, "Türkiye Evvela Sanayileşmeli mi, Yoksa Ziraatini mi İlerletmeli?", Haziran 1936, VII,40: s.248-252.
- 42) R. Peker, "R.Peker'in İş Kanunu İzahı", Temmuz 1936, VII,41: s.325-329.
- 43) Celâl Bayar, "Ulusal Ekonomi ve Artırma Meselesi", Ocak 1938, X,59:s.385-392.

- 44) K.Ü., “1937 Yurt Ekonomisinden Bazı Rakamlar”, Mayıs 1938, XI,63: s.254-259.
- 45) Kemal Ünal, “1938 Devlet Bütçesi”, Temmuz1938, XI,65:s.455-458.
- 46) Kemal Ünal, “Cumhuriyetin Onbeş Yılında Ekonomi”, Kasım 1938, XII,69: s.217-228.

3.3.1.1. Devletçilik: Türkiye’ye Has Endüstrileşme

Ekonomik gelişme ve bunun yeni Türkiye Cumhuriyeti’ndeki yansımalarını, dünyanın çeşitli ülkelerindeki ekonomik sistemlerle karşılaştırarak, Türkiye için en uygun ekonomik sistemi “Milliyetçi ve taazzuvcu(*) iktisadi sistem” olarak ortaya koyan ve bunu yazdığı aynı adlı makalelerde savunan Sait Aydoslu’ya⁽¹¹⁾ göre; iktisat, bir milletin toplumsal hedeflerine ulaşabilmek için kullanacağı araçların, iyi seçilerek ve iyi ölçülerek kullanılmasıdır. O’na göre; Toplumun var olan *çeşitli içtimaî gayeleri için bir vasıta olan iktisada müracaat edilir. Yani “gaye” esas, ”iktisat” vasıta*dır. İktisadî faaliyetlerin değeri de esas olan gayeye ulaşılabilmesiyle ölçülür. Aydoslu’ya göre iktisat hiçbir zaman kendi kendini hedef tutarak yapılmaz. İktisat, toplumsal varlığımızın korunmasına ve ilerlemesine yönelik hedeflerimize yaramalıdır.

Aynı makalesinde Aydoslu, milliyetçi ve taazzuvcu iktisadın; ferdi esas alan, dolayısıyla bireyciliği ve bireysel çıkarı gözetilen sistemlerin (endividüalist) serbest rekabeti gerektiren özellikleri ile, serbest rekabeti kaldıran ve bireyin menfaatine devleti bir aracı olarak kullanan komünist sistemin katı kuralcılığında ayıran özelliğinin “bütünlük” olduğunu belirtir. Bundan kastettiği anlam da; milletin içtimaî varlığıdır. Milliyetçi ve taazzuvcu iktisad sistemi, *fertlerin ve iktisadî kuruluşların varlıklarını muhafaza ve temin ederken, aynı zamanda “toplumun yüksek gayelerine” de cevap vermiş, karşılamış olurlar.*⁽¹²⁾

Aydoslu toplumu çeşitli uzuvlardan oluşmuş bir bütün olarak görür. İnsanın göz, kalp, beyin, kol, ayak... gibi çeşitli uzuvlardan ortaya çıkan bir bütün oluşu gibi, toplum da çeşitli ve farklı görevlerdeki uzuvların oluşturduğu bir bütündür. İktisadi faaliyette bulunan her bir kurum, fert bu bütünlüğü toplumun hedefleri doğrultusunda korur ve geliştirir. Ancak bunlar, iktisadi hayatın düzenlemesine, şekillendirilmesine doğrudan doğruya müdahale edemezler. Kooperatif vb. teşkilatlanmalarla “bütünlüğün” oluşumuna yardımcı olurlar. Bunların ve iktisadi hayatın düzenlenmesini ”devlet” üstlenir. Aydoslu’ya göre devlet, en umumî ve üstün bir zümre, kudret ve kuvvet sahibi bir teşekküldür. Devlet sahip olduğu otorite sayesinde, milletin bütünlüğünün sağlanması amacıyla *her türlü ihtilafı bertaraf ederek, ahengi ve gelişmeyi* sağlayacak tedbirleri alır. Her yerde devletin rehberliği ve öncülüğü gereklidir:

“Devlet, ...bütünlüğün tam ve mükemmel bir halde taazzuvu ve teşekkülünü mümkün kılmak; bütünlüğün yüksek menfaatlerinin lüzum gösterdiği sanayii,

(*)taazzuv: şekillenme, uzuv, ortaya çıkarma.

(11)Sait Aydoslu, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat-1”, *Ülkü*, Cilt:1, Sayı: 3, (Nisan 1933), s. 201-202.

(12)Aynı, s. 203.

meselâ askerî sanayii, bizzat kurmak; zümrelerden vazifelerini yapamayanların işini kolaylaştırmak veya bizzat bunların işini de kendisi yapmak; dış ticareti mürakabesi(*) altında bulundurmak ve hattâ bizzat tanzim ve idare etmek gibi salâhiyet(**) ve vazifeleri haizdir.”(13)

Aydoslu’ya göre bu şekilde bir iktisadi düzen zorunludur. Zira, fertçi ve liberal sistemin tatbik edildiği yerlerde bir yandan karteller, tröstler, kooperatifler gibi oluşumlar, diğer yanda işçiler ve bunların işverenlerle yaptıkları ücret sözleşmeleri ona göre serbest rekabeti zaten silip süpürmektedir ve toplumların bünyesine tesir edememektedirler; bunu şu satırlarla belirtmektedir:

“...taazzuv bir zarurettir. Bununla beraber bu saydığımız teşekküller bugün buldukları memleketin bünyesinde taazzuv edici, ahenk verici bir tesir yapamamaktadırlar, çünkü o düzenler olmayan bir ruhtan, taazzuvcu olmayan bir esastan, yani fertçilik ve şahsi menfaatte mülhem(***)dırler.”(14)

Aydoslu’nun aynı başlık altında üç ayrı makalede işlediği bu konuda söyledikleri, 1930 sonrasında Türkiye’de benimsenen devletçilik anlayışını; devlet eliyle sanayileşmenin gerekliliğini, ortaya koyan güzel bir örnektir. Makalelerinde milli bir ekonomik anlayışın devletin sağlayacağı ve sınırlarını belirleyeceği bir çizgide oluşabileceğini vurgulayan Aydoslu aynı zamanda bunu millet olarak ulaşılması hedeflenen noktaya götürecek bir aracı olarak tanımlamaktadır. Sırf endüstrileşebilmek için endüstrileşmeye çalışmak onun anlayışına terstir. Zira varılmak istenen hedef bellidir. Bu da; muasır medeniyet seviyesi ve hatta onun da üzerinde bir yerdir. Bu yer tek başına iktisadi gelişmeyle kazanılacak bir şey de değildir. O bunu modernleşme tanımlarında vurgulandığı gibi, “İktisadın yeri ancak filî tezahürler sahasındadır”⁽¹⁵⁾ sözleriyle, medeniyetin görünen yüzü olduğunu vurgulayarak belirtir. *Yani iktisat; harsımızın değil, daha ziyade medeniyetimizin bir unsurudur.* Bunlardan birinin değil, hepsinin bütünlük arz edici bir şekilde gelişimi gereklidir.

Bu anlayış onun toplumu, parçalardan meydana gelen bir bütün olarak gören ve iktisadi gelişmeleri de farklı unsurların meydana getirdiği gelişmeler olarak gösteren anlayışına uygun olarak, hem kültürel alanda hem de sosyo-ekonomik alandaki gelişmelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira Türk toplumunun her alandaki gelişime ihtiyacı vardır.

Aydoslu’nun yazılarında yeni Türk devletinin ideolojik altyapısına rastlamak mümkündür. Cumhuriyeti oluşturan yeni ideolojide devlet, birbirinden farklı olmayan ve halkçılık ilkesinin çatısı altında “tek bir ses, tek bir yürek” olacak bir toplum örgütlenmesini hedeflemiştir. Aydoslu da ekonomik hayatta, gelişmeleri sağlayacak ve devletin korumacılığı altında faaliyette bulunacak bireyler ve kurumlara sık sık vurguladığı “bütünlük”ü bozmayacak “aheng”i sağlayacak ödevler yüklemektedir. Tek tek bireylerin veya diğer teşekküllerin çıkarının aksine, bu bütünlüğü sağlamak ve korumak esastır.

(*)mürakabe: gözaltında bulundurma, denetleme, kontrol

(**)salâhiyet: yetki.

(13)Aynı, s. 205.

(***)mülhem: ilham alan.

(14)Aynı, s. 204.

(15)Sait Aydoslu, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat-3”, *Ülkü*, Cilt:1, sayı:6 (Temmuz1933), s. 444.

Aydoslu'nun bu makalelerinde Türkiye'nin kendine özgü bir modernleşme çizgisinde ilerlediğinin de ipuçlarını bulmak mümkündür. Endüstrileşme; modernleşme çabalarının ekonomik yönüdür. Bu alandaki gelişmeler, kapitalist ilişkiler içinde, karşılıklı çıkar anlayışına dayalı, liberalist bir anlayışı kurumsallaştırmaktadır. Bireyin çıkarı ve mutluluğu en önemli unsur olarak belirlemektedir. Ancak bu makalelerde vurgulandığı gibi, yeni Türk Cumhuriyeti'nin vurgusu, kendi çıkarından ziyade milletin çıkarını gözeten ve bu uğurda fedakârlıkta bulunan; tek tip, dolayısıyla farklılık-ayrıcılık istemeyen bir birey üzerinedir. Bütünlüğün ahengini bozacak eylemlerde bulunmak devletin bu yönde aldığı tedbirlerle engellenebilmektedir.

Ülkü'de Türkiye'nin endüstrileşme yolundaki adımlarının doğruluğunu, geçerliliğini vurgulayan makalelerden en çarpıcı olanlarından biri Falih Rıfki Atay'a aittir. 12 Haziran 1933'te Londra'da, ekonomik buhrandan çıkış yollarının arandığı bir konferansa gazeteci kimliğiyle katılan Falih Rıfki; konferansın, *kendinden birşey vermeksizin başkasından birşey almak için* gelen sanayileşmiş ve ihracat gücü bulunan ülkelerin kendi çıkarlarına fakat Türkiye gibi ülkelerin aleyhine geliştiğini belirtmektedir:

“Büyük sanayi ve ihracat memleketlerinin menfaati, millî iktisat istiklâlî prensiplerinin yalnız kendileri için doğru ve bizler için yanlış olması yolunda idi. Bizler ve birçok milletler Londra'da İngiliz, Amerikan, Fransız ve Alman işsizlerine çare bulmak için sıkıştırılıyorduk. Dünya sözü bir edebiyattı. Dünya sözü İngilizler için İmparatorluğun, Amerikalılar için ellerinde bulunan kıtanın, Almanlar için Alman bacalarının maskesi idi.”⁽¹⁶⁾

Atay'a göre, geri kalmış ülkeler, gelişmiş ülkelerin baskısı altındadır. Eğer birkaç büyük devlet kendi çıkarlarını birleştirebilselerdi, dünyanın öbür kısmına “liberalizm düsturlarını” dikte etmeğe kalkışacaklardı. Ona göre esas dava 19. yüzyılın *siyasi* istiklal kavgasından, 20. yüzyılın *iktisadi* istiklal kavgasına geçilmiş ve *coğrafyadan* sonra ülkeler, *refah*'ın da paylaşımına girişmişlerdir.

Bağımsızlık mücadelesini başaran Türkiye, sanayileşmiş ülkelerin ihtiyaçlarından ziyade kendi milli çıkarını düşünerek sanayi atılımlarını gerçekleştirmeye başlamıştı. Buna göre ilk yıllarda içe kapanık şekilde “yeniden inşa” ve daha sonra “korumacı-devletçi kalkınma” olarak nitelenen sistemlerle ilerlemeye devam eden Türk ekonomisi kendi yolunu tamamen ülkenin kendi ihtiyaçlarına göre çizmişti. Londra'daki konferansta da Amerika'nın saf değiştirip; her millet önce kendisi kurtulmalıdır, her ülkenin özel şartları iktisadi siyasetini de değiştirir, genel bir kararın, her ülkenin şartlarına uymaması tehlikesi vardır demesi, Türkiye'nin uyguladığı sistemin doğruluğunu göstermektedir. Atay bunu şöyle belirtir:

“Londra Konferansı, sanki, bizim ne kadar hata etmemiş olduğumuzu ispat etmek için toplanmıştır. Toprağımızın altını ve üstünü, ve Türk iç pazarını fedhederek zenginleştireceğiz. Satacağız ve alacağız: Fakat asıl inkişaf ve zenginlik haznesinin, Türk sâyi(*), Türk toprağının altı ve üstü, Türk pazarı olduğunu hatırd tutacağız.”⁽¹⁷⁾

(16)Falih Rıfki [Atay], “Londra Dersi”, *Ülkü*, Cilt:1, Sayı:6, (Temmuz 1933), s.418.

(*)Sa'y: gayret, emek, çalışma, çabalama.

(17)*Aynı*, s. 419.

Atay, bu makalesiyle gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme süreçlerinde Türkiye örneğinden yararlanacaklarını belirtmekle birlikte, endüstrileşmenin gelişmiş ülkelerin sömürüsüne yol açmadan gerçekleşmesi gerekliliğine de vurgu yapmaktadır. Türk modernleşmesi; bağımsızlık, aydınlanma ve kalkınma özelliklerini bir arada barındıran, çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören bir modernleşmedir. Ekonomik kalkınma Türkiye için milli bir davadır ve varolandan farklı hiçbir sistemin uygulanmasıyla bu milli dava gerçekleştirilemez. Türkiye’yi çağdaş dünyaya taşıyacak olan sistem, kendi tecrübesinden doğan, kendi ihtiyaçlarına göre şekillenen özellikler taşıyan bir sistemdir: “Planlı veya korumacı da diyebileceğimiz devletçilik.” Aydoslu’da olduğu gibi Atay’da da halkçılık, endüstrileşmenin çerçevesini belirlemekte, “devletçilik”in milli bir kalkınma için önemine vurgu yapılmaktadır.

Bu vurgu yapılırken, aynı zamanda bunun dışındaki sistemlerin de ülkeyi felakete götüreceğinin altı çizilmektedir. En çok eleştirilen sistem de “liberal ekonomik sistem” olmaktadır. Devletçiliğin en yoğun vurgulandığı dönemlerde resmi yayın organı gözüyle bakılan bir yayında bireysel hürriyetlere ve kazançlara öncelik veren liberalizmin yerden yere vurulması da doğal karşılanmalıdır. Bu konuda en sert eleştirilerden birini Ülkü’nün imtiyaz sahibi Nusret Kemal Köymen, beş yıllık kalkınma planının ilk yılında yapmakta ve uygulanan planı, milli dayanışmaya, milli iradeye dayanan, tek bir milli ekonomik bünye içinde faaliyetlerin düzenlenip planlandığı, hedeflerin gösterildiği demokratik bir plan olarak nitelendirmektedir:

“Liberal iktisat denilen ticarete ferdî kâr ve hürriyet rejimi, yaptığı hatalar uzun gidişte tabiat ve cemiyet kanunlarının sillesi ile düzeltilse bile, medeniyet yolunda kaybedilen zaman ve birçok emeğin ve birikmiş servetin heba olması bakımlarından çok ziyandır. Diğer taraftan dünyanın beynelmilel bir beşeriyet esası üzerine olmaktan ziyade milliyetçi ve müstakil devletler esası üzerine kurulmuş olması da devlet halinde siyasî istiklallerini kurmuş, millet halinde kültür istiklallerini şuurlaştırmış olan cemiyetlerin iktisadî istiklallerine de sahip olmalarını bir zaruret haline getirmiştir. Bu hakikatlerin birçok acı tecrübelerden sonra anlaşılmasıdır ki, son senelerde bütün ileri memleketlerde “planlı ve devletçi iktisat” görüşünü kuvvetlendirmiştir.”⁽¹⁸⁾

Köymen, -milliyetçilik akımlarıyla da hızla artarak- milli devletler kuran uluslardan oluşan dünyada, gelişmiş devletlerin “demokratik plan”ı uyguladığından hareketle, Türk devriminin ve onun devletçilik anlayışının bu planın harikulâde bir ifadesi olduğunu söylemektedir.

Yaklaşık on yıllık bir geçmişi olan yeni Cumhuriyetin, her alanda olduğu gibi ekonomik alandada milli kimliğe ve bu kimliğin vatandaşına verdiği rollere-görevlere Ülkü’de çok sık rastlanmaktadır. Nusret Kemal Köymen’in makalesinde de sonuç cümlesi; “*Her Türk’ün bu büyük millî ülkü işinde payına düşen vazifeyi yapabilmek için şimdiden hazırlanması lâzımdır*” şeklindedir. Dönemin Türkiye’inde bireye ve topluma bakış, ekonomik alanda da kendini göstermektedir.

Devletçilik anlayışının Türkiye’de gerekliliğini ortaya koyan bir diğer makalede Necmettin Sadık (EK.2) ekonomik buhranın (1929) üretimin artıp, tüketimin azalması

(18)Nusret Kemal [Köymen], “Bizim Plânımız”, Ülkü, Cilt:3, Sayı:13 (Mart 1934), s.16.

neticesinde doğduğunu, insanların alım gücünün gerilediğini anlatarak Türkiye’de endüstri kurarken bu yanlışlara düşülmeyeceğini belirtir. Buhrana sebep olan gereğinden fazla üretimi doğuracak fabrikalar ve makineleşme Türkiye’de ihtiyaca göre düzenlenecek, işsizliği ve alım gücünün azalmasını gerektirmeyecektir. Sadık; “Endüstri, şahsî sermaye elinde dünyanın başına bela oldu. Devletçi bir politika, Türkiye’yi bu acı denemelerden koruyacaktır”⁽¹⁹⁾ demektedir.

İsmet İnönü ise konuya, Başbakan olarak yaklaşımını 1935 Aralık ayında Yerli Malı Haftası’nı açışında bir söylevle dile getirmiş ve bu Ülkü dergisinde yer almıştır. İnönü tarımsal üretimin arttığını ve bunun ülke için yararlarını anlatarak, devlet eliyle kurulan fabrikaların bu ürünleri en iyi şekilde değerlendirdiğini, alınan önlemlerle artan ürünün aynı oranda da tüketimi çoğalttığından bahsetmektedir. İnönü’nün bu konuşması devletçiliğin sonuçlarının görülmesi açısından önem taşımaktadır.

Üzüm, fındık, tütün ve pamuk gibi ürünlerde görülen başarıları sıralayan ve devletin fedakarlık ederek bazı malların satış fiyatını düşürdüğünü bunun da tüketimi arttırıcı bir etki yaptığını belirten İnönü’ye göre, medeniyet kömüre ve demire dayanmaktadır. Bu nedenle de devlet bu alanda da gerekli yatırımları yapacaktır. Bu konudaki kararlılığını İnönü şu sözleriyle ifade eder:

“Bugünkü medeniyet kömüre ve demire istinad eder. kömürsüz ve demirsiz bir medeniyetin yürüyeceğini iddia etmek boş bir sözdür. Görüyorsunuz ki kömür ve demir üzerinde ne kadar esaslı bir kanaat sahibiyiz.”⁽²⁰⁾

Medeniyetin bir diğer göstergesi olan elektrik içinde benzer şeyleri söyleyen İnönü, ülkede açılan fabrikaları ve demiryollarını da devletçiliğin eserleri olarak sunmaktadır. Diğer birçok ekonomi makalelerinde de vurgulandığı gibi, İnönü de endüstrileşme çabalarının, tek bir hedefe ulaştıracak bir bütünün parçası olduğunu söylemekte ve Aydoslu’da olduğu gibi bütünlüğü sağlayacak ahengi önemle vurgulamaktadır:

“Arkadaşlar; memleketin malî vaziyeti, bütçesi, iktisadî faaliyeti üzerinde söylediğim sözler hakikatın tâ kendileridir... Bu malûmatın hepsi Atatürk Türkiye’sinin, Atatürk rejiminin açılmağa, ilerlemeğe doğru nasıl emniyetle yürüdüğünü gösteren vesikalardır. Fakat bu muvaffakiyetlerin ve ilerlemelerin esası memleketin dahilde ahenkli bir çalışma için iyi geçinme, birbirini iyi tanıma ve tamamlama hususunda hassas ve çok olgun olmasını ister.”⁽²¹⁾

İnönü yinebir başka konuşmasında yeni Türk Cumhuriyeti’nin ekonomik alanda anlayışını netleştirmektedir:

“Türk İnkılâbının hedefi millî kurtuluş ve yükseliş davası olduğuna göre, bizim için kütlenin iktisadi ihtiyacını temin etmek esas vazifemizdir. Fertlerin iktisaden kudretli ve verimli olmasına istinat eden bir cemiyet kudreti aramak bizim için uzun yoldur... Mesele her millet için kendi şeraitine(*) uygun ölçüyü bulabilmektedir. Türk inkılâbı cemiyetin iktisaden yükselmesi için

(19)Necmeddin Sadık, “Buhranın Sebepleri ve Türkiye’de Devletçilik”, Ülkü, Cilt: 5, Sayı: 30, (Ağustos 1935), s. 402.

(20)İsmet İnönü, “Başbakan İsmet İnönü’nün Altıncı Milli Ekonomi ve Artırma Haftası Açış Söylevi”, Ülkü, Cilt: 6, Sayı: 35 (Ocak 1936), s. 324.

(21)Aynı, s. 327.

(*)şerait: şartlar.

devletçe tedbirler almağı vazife sayar... Burada her mevzuun, millî bünye ve şerait içinde ayrıca mütelea edilmesi lâzımdır.”⁽²²⁾

Görülüyor ki Ülkü’de yer alan ve özelde endüstrileşme konularının işlendiği makalelerde “*devletçilik*” ısrarla savunulan bir sistem olarak, başat bir maddedir.

Devletçiliğin ve dolayısıyla Cumhuriyet’in sanayileşmesinin 1938’e kadar olan zaman birimi içindeki rakamsal değişimi de Ülkü’nün 1938 Kasım sayısında işlenmiştir. Kemal Ünal imzalı makalede onbeş yıllık dönemde ekonominin tüm alanlarını kapsayıcı bilgiler verilmektedir.

Buna göre bankacılıkta Cumhuriyetle birlikte önemli bir gelişme olmuş ve 1923’ten önce sayıları 11 olan milli bankalara 32 adet yeni kurulan banka eklenmiştir. Madenlerin ve kömür havzalarının işlenmesine başlanmış, enerji kaynaklarından istifade için elektrik santrallerine ait etüdler tamamlanmıştır.

1923’te 597.499 ton olan kömür üretimi, 1937’de 2.307.000’e; Krom üretimi de 3.405 tondan 192.508 tona çıkmıştır. Yine; 1915’te 264 sanayi kuruluşu ve bunların 14.060 işçisi bulunurken 1938’de bu rakam, 1.394 sanayi kuruluşu ve 100.598 işçiye ulaşmıştır. Yıllık gelirleri de 7.570.000 liradan, 285.008.000’e ulaşmıştır. Bunun yanında, demiryolları, karayolları, denizyolları, su işleri, zirai faaliyetlerde önemi önceki dönemlerle kıyaslanamayacak gelişmeler sağlanmıştır.⁽²³⁾

Devletçilik konusu bu yılların en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Tek parti ortamında da hemen herkesin bunu benimsediği söylenebilir. Devletin resmi ideolojisini yayma görevini üstlenen Ülkü’de de bu durum açıkça belli olmakta ve ekonomik kalkınma için devletçiliğin üzerinde önemle durulmaktadır. Devletçilik Ülkü yazarlarına göre sınıfsal çatışmayı önleyecek, özel sermayenin gelişimine hız verecektir. Endüstrileşme devletçiliğin açtığı yolda başlayıp gerçekleşecektir.

3.3.1.2. Endüstri mi, Ziraat mi?

Ülkü’de endüstrileşmeye verilen bu önem bazı aydınlarda yeni bir sorunun oluşabileceği endişesini doğurmuş, sanayileşme politikaları ilerledikçe ziraatin geri plana düştüğü ve bunun olumsuz gelişmelere neden olacağı ileri sürülmüştür. Özellikle 1936 yılının ekonomi makalelerinde Türkiye’nin endüstrileşmesi mi yoksa ziraatini mi geliştirmesi gerektiği konusu tartışılmıştır. Ülkü yazarlarının bu tartışmalara cevabı; her ikisinin de birden gerçekleştirilebileceğidir.

Şubat 1936’da Ülkü’de imzasız yer alan makalede aşağıdaki fikirler ileri sürülmektedir:

“Evela şu hakikati tesbit edelim: Türkiye, endüstrileşmesinin hızı ne olursa olsun, yakın veya uzak bir mazide, hiçbir zaman bütün sınaî maddelerde kendine yeter bir hale gelmeyecektir. En ileri endüstri memleketlerinin bile, kendi spesyalitesinde olmayan mamül maddeleri başka memleketlerden getirdiklerine şahit olurken, Türkiye’nin her türlü mamül maddelerde kendine yeter bir hale geleceğini iddia

(22)İsmet İnönü, “İnkılap Kürsüsünde İsmet Paşa’nın Dersi”, *Ülkü*, Cilt: 3, Sayı: 14 (Nisan 1934), s. 86.

(23)Kemal Ünal, “Cumhuriyetin Onbeş Yılında Ekonomi”, *Ülkü*, Cilt:12, Sayı:69 (Kasım 1938), s. 217-228.

etmek saflık olur... Diğer taraftan bir, Türkiye'nin endüstrileşmesine muvazî(*) olarak, ileri endüstri memleketlerinde kesif bir ziraatlaşma gayretlerine raslıyoruz.”(24)

Gelişmiş ülkelerin ziraate de önem verdiklerinin belirtildiği yazıda; ihracat yapılan ülkelerin günün birinde bizden aldıkları ihraç maddelerinde kendilerine yeterli bir duruma gelmeleri ya da başka yerlerden bu ihtiyaçlarını karşılamaları durumunda, bir dereceye kadar endüstrileşmiş olmamızın büyük faydalarını göreceğimiz de dile getirilmektedir:

“...Böyle bir ihtimal karşısında, Türkiye hiç olmazsa en lüzumlu ve hayatî mamül madde ihtiyaçlarını kendi toprağın-dan ve kendi el emeğinden bekleyebilecek bir vaziyette bulunacak ve zarurî olarak içine düşebileceği otarşi(**) çukuru, onu boğmayacak kadar genişletilmiş olacaktır.”(25)

Makalede ayrıca endüstrileşme hareketlerinin, ziraatçilerin zararına olacağını düşünenlerin hata ettiklerini göstermek için, Türkiye'deki endüstrileşme hareketlerinin ziraat hayatına olumlu tesirleri maddeler halinde de sıralanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin yeniden inşasının esas olarak tarım kesiminin dinamizmi sayesinde gerçekleştiği çalışmanın ikinci bölümünde aktarılmıştı. Planlı devletçi ekonomi dönemiyle birlikte modernleşmenin en net görüntüsü olan sanayiye Türk devriminin önem vermesi oldukça doğaldır. Aslında Türkiye'nin bu yolda attığı adımlar da tekstil ve gıda sanayiine dayalı hafif sanayi atılımlarıdır ve endüstrileşme yolunda ancak ilk adım sayılabilecek gelişmelerdir.

Sanayileşme-ziraatlaşma ikilemine bir cevap niteliğinde, hükümetin konuya yaklaşımını ve tek parti düzeninin icraatlarını savunan dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar yapılan eleştirileri ve bunlara cevabını ikinci sanayileşme plânı çalışmaları için toplanan heyetteki konuşmasında dile getirmiştir. Ülkü'de yayınlanan bu konuşmasında Bayar, şöyle demektedir:

“Ziraat mi, sanayi mi? meselesine gelince: Bunun dahi düşünmeye değer bir iş olmadığı kendiliğinden tebeyyün(***) etmiştir. Şahsen kendilerini çok yakından tanıdığım ziraatçiler mübalağasız diyebilirim ki, bugün sanayi hareketinin, bizim kadar inanmış tarafları olmuşlardır. Zira görmüşlerdir ki yerli iptidâî maddelerin kıymeti, sanayi hareketlerinin tesiriyle artmaktadır... Demek oluyor ki, sınaî hareketimizi ziraî hareketimizden ayırmağa maddeten imkân yoktur. Bunlar ileri telâkkili memleketlerde birbirini tamamlayan milli hareketlerdir.”(26)

Bu sözlerden devletçi Türk sanayileşmesinin, ziraate olumsuz bir etkisinin olmasına müsaade edilmeyeceği anlaşılmaktadır.

Aslında bu durum Türk devriminin önderi tarafından 1935'te C.H.P.'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda dile getirilmiş, ülkenin ekonomisinin yeni bir düzene sokulduğu,

(*)muvazî: paralel.

(24)Ülkü, “Türkiye'nin Endüstrileşme Davası”, *Ülkü*, Cilt:6, Sayı:36 (Şubat 1936), s. 418.

(**)otarşi: kendi kendine yetme.

(25)*Aynı*, s. 419.

(***)tebeyyün: belli olma, açığa çıkma, meydana gelme.

(26)Celal Bayar, “C. Bayar'ın Endüstri Plânımız Üzerine Söylevi”, *Ülkü*, Cilt: 7, Sayı: 37 (Mart 1936), s.11.

uluslararası ticareti denkleştirerek ve iç pazarı da harekete geçirerek, ülkenin buhrandan korunmasının geçen yılların başlıca işi olduğu bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından dillendirilmiştir. Geniş bir endüstri programının başarısıyla, yurttaşların geçiminin son derece kolaylaşacağını belirten Atatürk aynı konuşmasında, “*Tarım ve endüstri hareketlerimiz birbirini kollayan tedbirlerle yapılmaktadır*” sözleriyle birinin diğerine tercih edilmediğini vurgulamaktadır.⁽²⁷⁾

Ülkünün imtiyaz sahibi olan ve ilk sayılardan itibaren halkçılık, halk terbiyesi, köycülük, köy terbiyesi ana başlıkları altında sayısız makale yazan Nusret Kemal Köymen “sanayi mi, ziraat mi?” tartışmalarına “köycü endüstri” teziyle katılmıştır. Köymen görüşlerini C.H.P.’nin 4. Kurultayı’nda (1935) kabul edilen programındaki köycülüğü destekleyen; köyü sadece hammadde yetiştirici ve mamul eşya alıcı bir iş pazarı olarak görmeyen, endüstrinin belli yerlerde toplanması yerine geniş bir alana yayılmasını öngören maddeleri ile desteklemektedir.

Köymen’e göre Batı medeniyeti, ziraat meselelerinde yanlış bir yönde ilerlemiş, şehirci sanayileşme anlayışıyla grift bir hal almıştır. Grevler, sefaletler, sefahet ve sınıf mücadeleleri şehri kemirmekte, öbür taraftan köyler ise birer birer sönmektedir.

Bu duruma düşmemek için Türkiye sanayisini, şehir dışında, memleketi *sanayici şehir* ve *ziraatçi köy* şeklinde ikiye ayırmayacak sınıf mücadelelerine yer vermeyecek şekilde kuralmalıdır. Çok büyük fabrikalar yerine daha küçük ama sürekli çalışan fabrikalar, Türkiye’nin çok çabuk gelişime müsait olan bütün köylerinde kurulmalıdır. Ayrıca Köymen’e göre buralarda çalışacak köylü işçi, toprağına ve evine sahip çıkacağı gibi ufak bir oranda fabrikaya da ortak edilebilir ve böylece, şahsi menfaate dayalı bir toplumsal menfaat sağlanabilir

Gelişmiş ülkelerden de önce parti programına köycülüğü koyan Türkiye bu yolla refah ve huzur yanında toplumsal ve iktisadi bir güç de kazanacaktır diyen Köymen, köycü sanayiinin ekonomiye sağlayacağı birçok faydayı saydıktan sonra sözlerini şöyle bitirmektedir:

“Görülüyor ki, ancak inkılâbımıza köycü görüş ile kurulacak olan Türkiye sanayii, garbın gittiği yanlış şehirci sanayi yolunda yürümiyecek, bütün dünyaya örnek olacak bir sıhhatli inkişaf seyri takip edecektir.”⁽²⁸⁾

Bu durum; Türkiye’nin kendi milli hedeflerine ve tecrübelerinden kazandığı deneyimlerle vardığı bir sonuçtur. Zira gelişmekte olan Türk ekonomisinde tarım gelirleri hala yüksek bir oranda ve ülke bir tarım ülkesi görünümünü korumaktadır. Hızla sanayileşen ülkede tarım gelirlerinin gözardı edilmesi ve onlardan vazgeçilmesi düşünülemez. Ayrıca fabrikaları aslında gittiği yerlere medeniyet götüren kuruluşlardır. Bu nedenle Batı’da olduğu gibi belli başlı büyük nüfus bölgelerine yapılmış bir sanayi yerine, birçok geri kalmış tarım bölgeleri kısa zamanda gelişim gösterebilecektir.

Köymen’in görüşlerini destekleyen benzer fikirleri Atatürk de, Büyük Millet Meclisi’nin Beşinci Devre, üçüncü yılının açılışında dile getirmektedir. Endüstrileşmeyi en büyük milli davalarımız arasında sayan Atatürk’e göre milli ekonominin temeli

(27)M.K. Atatürk, “Kemal Atatürk’ün Söylevi”, *Ülkü*, cilt 5, Sayı: 28 (Haziran 1935), s. 242.

(28)Nusret Köymen, “Sanayileşmemiz Üzerine Düşünceler”, *Ülkü*, Cilt: 7, Sayı: 37, (Mart 1936), s.22.

ziraattir. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar hedefe daha kolay ulaşmayı sağlayacaktır. Bunun için de öncelikle ciddi etüdlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit edilmelidir. Atatürk'ün saydığı başlıca zirai siyaset noktaları şunlardır:

Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır ve bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprak parçası hiçbir sebeple bölünmemelidir. Küçük, büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını arttırmak, yenileştirmek ve korumak tedbirleri alınmalıdır. Ülkeyi, iklim, su ve toprak verimi bakımından, ziraat bölgelerine ayırmak gereklidir. Bu bölgelerin her birinde köylülere örnek teşkil edecek, verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulmalıdır.⁽²⁹⁾

İncelenen metinlerden hareketle; hızla sanayileşen Türkiye'nin, aynı oranda gelişen zirai bir ekonomik gelişime de ihtiyaç duyduğu ve bunları birbirinden ayırmadan, birini diğerine tercih etmeden gerçekleştirmek istediği söylenebilir.

Sonuç olarak, Ülkü'de yer alan endüstrileşme makalelerinin en açık yönü devletçilik ilkesine sıkı sıkıya sahip çıkılması ve endüstrileşme ile ziraatin beraber ele alınması gerektiğidir. Diğer altı çizilmesi gereken unsur; bu sistemin ne komünizm ne de liberalizm gibi sistemlerle bir bağlantısının olmayıp, bilakis Türk toplumunun milli özelliklerinden ve ihtiyaçlarından kaynaklandığıdır. Bu nedenle de devletçiliğin içi doldurulurken, yeni rejimin resmi ideolojisinin bazı yönleriyle -özellikle halkçılık; sınıfsız tek bir toplum- ideali ile karşılaşılmaktadır.

Endüstrileşirken tarımsal üretimin darbe alacağı ya da Türkiye'nin milli bir sanayileşme gerçekleştiremeyeceği düşüncelerinden doğan polemikler de Ülkü dergisinde ele alınmış ve kalkınmanın bir bütün olarak ele alındığı ve ekonominin tüm alanlarında bunun gerçekleştirileceğine vurgu yapılmıştır.

3.3.2. Sekülerleşme

Atatürk dönemi Türkiye'si'nin en belirgin özelliği devlet ve toplum hayatında, kültürel hayatta kendini gösteren seküler anlayışın başgöstermesidir. Modern toplumun; ulus-devletler biçiminde yer aldığı, dinsel rol ve kurumların öneminin ve de etkisinin azaldığı, vatandaşların modern kurum ve kurallarla tanıştığı, günlük alışkanlıklarından toplumsal statü ve rollere ve yaşam alanlarına kadar birçok alanda çeşitliliğin ve yeniliğin belirdiği özellikleri, yeni Türk toplumu da tanımaya ve bizzat içinde yaşamaya başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki modernleşme çabalarının, kendini en fazla hissettirdiği kolu olan sekülerleşme; Türk toplumunun eski-geleneksel kültürünün yerine, modern Batı toplumunun kültür formlarını ülkemize taşımıştır. Dolayısıyla yeni bir "Cumhuriyet bireyi" yaratma amacındaki resmi ideolojinin, kendini en fazla gösterebileceği, tasarladığı birey ve toplum anlayışını şekillendirebileceği alan sekülerlik vurgusunda olacaktır.

Ancak, Ülkü dergisinin bu vurguya sayfalarında aynı derecede önem verdiği söylenemez. Zira 1933-1939 tarihleri arasındaki 12 ciltlik seride bu konuya, sadece ve sadece sekiz sayfalık tek bir makalede geniş bir yer verilmektedir. Sekülerleşme

(29)M.K. Atatürk, "Atatürk'ün Nutukları", Ülkü, Cilt:10, Sayı: 57 (Kasım 1937), s. 195.

konusunu ön plana çıkarıp tartışan tek yazının bu makaleyle sınırlı kalması çok dikkat çekicidir. Bunun nedenlerini sıralamak tek parti ideolojisini yaymak, kitlelere ulaştırmak görevi bulunan bir yayın organı olan Ülkü için, oldukça zor görünmektedir.

Bunun yanında sekülerleşmenin bazı göstergelerine kısmen değinildiği; “İlim ve İnkılâp” (II,8:115-117), “Cumhuriyet Terbiyesi” (II,9:200-204) ve “İnkılâp ve Türk Kanunu Medenisi” (II,9:178-185) gibi makaleler özünde sekülerleşmeyi tartışmadığı için bu başlık altında değerlendirilmemişlerdir.

Ülkü dergisinde yer alan ve sekülerleşme konusunu tartışan tek makale şudur:

1)Necmeddin Sadık, ”Laik Ne Demektir?”, Aralık 1938, II-11: s.370-377.

Aynı zamanda Sivas Milletvekili olan Necmeddin Sadık, makalesine, Galileo'nun dünyanın yuvarlak ve güneşin kainatın merkezi olduğunu, dünyanın da güneş etrafında döndüğünü söylediği için engizisyon mahkemesince yargılanmasını anlatarak başlar. Bütün Avrupa'da dini bir hakimiyetin var olduğu devirde, devlet yönetiminden ilmi düşüncelere kadar herşeyin dinin, kutsal kitapların tahakkümü altında olduğunun altını çizen Sadık, bu durumun Avrupa dışında müslüman ülkelerde de görüldüğünü ve hatta bu durumun yani dinin ilme, ruha, ahlaka, düşünce ve kanunlara şekil veren baskıcı otoritesinin bazı sebeplerden dolayı, islam ülkelerinde daha fazla devam ettiğini söyler. Dünyanın bu tahakkümden kurtuluşu da çok uzun bir zaman sürecinde oluşan laiklik sayesinde olmuştur:

“Avrupa'yı ve bütün medeniyet âlemini dinî nasların bu kara tahakkümünden kurtaran, vicdan ve tefekkür hürriyetini ilan eden ve bugünkü müsbit ilimlerin, bu ilimlerin neticesi olan bütün son asırlar terakkiyatının(*) zuhurunu mümkün kılan hadise 'laiklik'tir. Medeniyet âlemi, tedricî, fakat çetin mücadelelerle, bu neticeyi tam üç asırda elde etmiştir.”(30)

İnsanlığın en asil mücadelesi; vicdan ve fikir hürriyeti için yaptığı laiklik mücadelesidir. Laiklik önce, idarede, siyasette, devlette değil, bunların temeli olan fikirde ve felsefede başlamıştır. Daha sonra ahlak ve hukuk müesseseleri de dinden ayrı bir şekilde oluşturulmuştur. Bu sözleriyle dinin hakim olduğu bir hayat tarzında ilerlemenin mümkün olamayacağını vurgulayan Sadık'a göre Türklerin de medeniyet dünyasında geri kalmalarının önemli bir nedeni budur.

Laiklik ya da sekülerleşme Türkiye'de, toplumu oluşturan bütün bireylerin yeni bir sosyal kimlik altında ifade edebilecekleri sosyal hayatı ve siyasal hayatı aynı derecede etkileyen bir unsurdur. Sadece dinin siyaset dışında bırakılmasıyla sınırlı kalmamış, modernleşmenin-çağdaşlaşmanın eş anlamı gibi algılanmıştır.

Bu şekilde algılamaya neden olan da Sadık'ın makalesinde de olduğu gibi dini duygu ve düşüncelerin, hayat tarzının ilkel toplumların bir özelliği olarak nitelenmesidir:

“İptidai(**) cemiyetlerin tesanüt âmili(***) olan müşte-rek... hisler, dinî duygulardır. Fertler, aynı dinî hissiyatı taşıdıkları için -ve sırf bu sebeple- aynı

(*)terakki: ilerleme

(**)iptidai: ilkel

(***)tesanüt amili: dayanışma sebebi

(30)Necmeddin Sadık, “Laik Ne Demektir?”, Ülkü, Cilt: 2, Sayı:11 (aralık 1933), s. 371.

cemiyetin azası olmuşlardır...Hulâsa, iptidâî cemiyetleri tetkik ettiğimiz zaman şu neticeye varıyoruz: Bugün, medenî ve müterakkî (*) cemiyetlerde birbirinden ayrı olarak müşahade ettiğimiz içtimaî müesseselerden (ahlak, hukuk, devlet, bedîyyat(**) vs) hiçbiri yoktur. Bütün bu müesseseler, tek bir hâkim müessese içinde mündemiçtir(***) : Din....”(31)

Ancak bu tür tanımların ve Türkiye’de sekülerleşme yolunda yapılan devrimlerin; bireylerin dinine, dini itikat ve ibadetlerine karışmadığı ama, hazırlanan kanunların, yalnız memleketin ve milletin medenî ihtiyaçlarına, asrın zaruretlerine göre düzenlendiği, ülke yönetiminin yalnızca müsbet düşünce ve ilimden ilham aldığı özellikle vurgulanan bir ayrıntıdır. Yeni Türkiye’de din yalnız vicdanlara terkedilmiştir. Bu şekilde dini unsurların belirgin vurgusundan kurtulan Türkiye; laik bir devlet olarak, çağdaş dünyada yerini almaktadır. Sadık bu durumu şöyle ifade eder:

“Nasıl laiklik, kelimenin manası itibariyle, dinsizlik demek değilse, laik devlet de din düşmanı demek değil, din işlerine karışmayan, din ile dünyayı birbirinden ayıran devlet demektir... Laik devlet, vatandaşları kendi dinlerinde, itikat ve ibadetlerinde tamamen serbest bırakır. Fakat, hiç kimsenin din namına, dünya işlerine müdahalelerine de tahammül edemez.”(32)

Modern toplum olma yolundaki Türkiye’nin din ve devlet işlerini ayırıp dini, vatandaşın şahsi meselesi olarak yine şahsa havale etmesi onu serbest bırakması, sekülerleşmenin en önemli yönüdür. Ancak burada dini serbestliğin din dışı alanlarda kendini göstermesinin yeni Türk Devleti’nde anlayışla karşılanmayacağı da açıktır. Necmeddin Sadık bunu, “tahammül edemez” sözleriyle gayet net belirtmiştir.

Bu nedenle gerek çok partili hayata 1924 ve 1930’da geçiş denemeleri ve gerekse şapka ve kıyafet kanunu gibi uygulanabilirliği dönem dönem çok tartışılmış olan yenilikler ve bunların sonuçları Türkiye’deki sekülerlik anlayışının ulaştığı kararlılık boyutunu bize göstermektedir.

Sadık’a göre ilmi ve fikri bir gelişmenin zirvesinde bulunulan bir çağda “Laiklik iyi midir, fena mıdır?” diye bir soru lüzumsuzdur. Bütün medeni dünyanın halletmiş olduğu bir konu olan laiklik; nasıl ki, pozitif bilimlerin faydası tartışılmaz ise aynı şekilde tartışmaya yer bırakmayan; doğa kanunlarını keyfimize göre değiştirmek ne kadar imkansız ise, irademiz dışındaki olayların seyrinden oluşan ve durdurulması mümkün olmayan bir harekettir. Türkiye’nin bu alandaki girişimlerinin eğitimden hukuk sistemine kadar kapsayıcı oluşu bunun bir göstergesidir.

Türk modernleşmesinin getirdiği ve yukarıdan aşağı benimsetilen yenilikler aslında büyük oranda, seküler alan denilebilecek siyasal ve sosyal alandaki İslamın öncü rolüne karşı getirilmiş yeniliklerdir: Saltanat’ın ve Hilafet’in kaldırılması, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, eğitimin birleştirilmesi, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu vb. Dolayısıyla, her alanda kapsayıcı olan seküler dünyaya ait bu yenilikler Türkiye Cumhuriyeti’nde siyasal hayatı etkilediği kadar toplumsal, kültürel hayatı da etkilemiş ve yeni bir ulusal

(*)müterakki: ilerlemiş, ileri.

(**)bediyyat : estetik.

(***)mündemiç : içkin, içinde yer alan.

(31)Aynı, s. 371-372.

(32)Aynı, s. 375.

kimlik arayışında olan devrimci kadronun toplumu şekillendirmede en çok yararlandığı kaynak olmuştur.

Araştırmanın birinci ve ikinci bölümlerinde de modernleşme sürecindeki önemine değinilen sekülerleşmenin, tek parti döneminin ideolojik yayın organında sadece bir makale ile -incelediğimiz dönemle sınırlı olarak- incelenmesi hayrete değer bir bulgudur. Çünkü modernleşme çabalarının en temelinde varolan düşünce kısaca; aklın özgürlüğünü savunan sekülerleşmedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında da bu özellik Türkiye için şöyle vurgulanmaktadır: Partimiz, kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyette temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip olarak kabul etmiştir.

Ayrıca programda, dinin vicdani bir anlayış olduğundan hareketle dini fikirlerin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasının, milletimizin çağdaş devletler seviyesine ulaşmasında başat rol oynayacağı da belirtilmektedir. Necmeddin Sadık parti programının bu özelliğini; Türk inkılâbının en muazzam, en şerefli sayfalarından biri olarak görmektedir.

3.3.3. Kentleşme

3.3.3.1. Kent - Köy İkilemi

Türkiye'de modernleşmenin bir uzantısı olarak kentleşme hareketleri, her ne kadar Batı'nın kent-uygarlık eşitliğini gözönüne alarak başladıysa da, kendine özgü devletçilik-halkçılık anlayışının bir belirtisi olarak aşırı sanayileşmiş kentler yerine, kendi bölgesinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek, yerleşim bölgelerinin -ama hemen her bölgenin- gereğince sanayileşmesi ve bu çerçevede de modern kent tanımına uygun hale gelmesini arzulamaktadır.

Modern Batı'nın şehirci sanayileşme çabaları, kentleşmenin Batı'da doğurduğu sorunların başlıca sebebi olarak görülmektedir. İşçi sorunları, konut sorunları yanında ayrıca kent ve kırsal alan arasındaki sosyo-kültürel farklar Ülkü yazarlarına göre yanlış endüstrileşmenin ortaya çıkardığı kentsel sorunlardır. Türkiye bu sorunla karşılaşmamak için kentleşmesini ya da daha doğru bir ifadeyle, Cumhuriyetin düzenini bozmayacak şekilde, bu kentleşme sürecini doğuran endüstrileşmesini kırsal alana yani, köylere kadar götürmelidir.

İncelenen dönemde devletin kentlere olan ilgisi köylere yönelik ilgisinin yanında sönük kalmaktadır. Ülkü dergisinin "Köycülük, Köy Terbiyesi, Köy Anketi, Köy Çalışmaları" gibi bölümlerinden de anlaşılacağı gibi, köyün kalkındırılması, kentlerin sağlıklı gelişimi ve ülkenin geleceği açısından son derece önemli görülmekte, kalkınmanın köylerden başlaması gerektiği sık sık vurgulanmaktadır. Zira Ülkü dergisinde 1933-39 arasında kentleşmenin ele alındığı yazıların büyük çoğunluğu; köy konusunu işleyen makalelerden oluşmakta ve köycülük, kentleşmenin bir alternatif gelişim alanı olarak gösterilmektedir.

Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler açısından kentleşme; tarıma dayalı kapalı ekonominin değişime uğrayıp verimliliğini arttırmasına paralel olarak, endüstri alanında da ortaya çıkan yenilik ve gelişmelerin ekonominin lokomotifi olma yolunda ilerlemesiyle ortaya çıkan bir dizi değişimi anlatmaktadır. Türkiye’de de bu değişim, kırsalı reddetmeden hatta onu öncelikli olarak kalkındırmak gerektiği şeklinde belirmiştir. Zira devrimin “halk” vurgusundan kastettiğinin de kırsal kesim vatandaşlarının olduğunu Ülkü’de şöyle ifade edilmektedir:

“Türkiye’de ‘halk’ denince en umumî ve geniş vasıflarla oniki milyonluk bir küme teşkil eden köylüyü anlamak lazımdır. Halkçılık esas itibariyle her türlü sınıflanmağa muarız^(*) olduğu halde halkçılığa bir hareket noktası bulabilmek için böyle bir sınıflama yapmak zarureti vardır. Yoksa, halkçılık hiçbir zaman sözden işe geçemez.”⁽³³⁾

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi devlet ideolojisi, kendisine hareket alanı oluşturacak (uğruna birşeyler yapılacak diye de okunabilir) ve icraatlarının bir bakıma meşru bir zemine oturmasını sağlayacak olan hedefe ülkenin en yoğun ve ihmal edilmiş kitlesi olarak gördüğü köylüyü yerleştirmektedir. Dolayısıyla da kentleşmenin bireye ve topluma kazandırmış olacağı düşünülen müspet değişimlerin, köylerden başlaması gereğine inanılmaktadır.

Köycülük konusunda yazılan bir başka makalede de şöyle denilmektedir:

“İnkılâp düsturunun bu geniş mana ve şümülu içinde bugün köylü en mümtaz bir mevkidedir. İstiklâlimizi yüksek kahramanlığı ile koruyan, uzun zamandan beri Sarayın ve Saltanat devrinin rezaletlerine tahammül ederek safiyetini muhafaza eden, millî karakterimizi içinde saklıyan odur. O bu memleketin efendisidir.”⁽³⁴⁾

Köyün kalkındırılmasına, “köylü milletin efendisidir” sözleriyle kutsal bir anlam da yükleyen devrim ideolojisi, kentlerde var olan mo-dernlik sembollerini köylere taşımayı kendine en önemli görev bilmiştir.

Ülkü dergisinin, kentleşme konulu makalelerinin başat vurgusu bu olmakla birlikte, belediyeçilik hizmetleriyle kentleşmenin içiçe işlendiği makaleler de bulunmaktadır. Ülkü’deki kentleşme konulu makaleler şunlardır:

- 1) Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi” Haziran 1933, I, 5: 370-374.
- 2) Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi” Ağustos 1933, II, 7: 37-41.
- 3) Nusret Kemal, “Bir Köycülük Projesi Tecrübesi” Eylül 1933, II, 8: 118-125.
- 4) Niyazi Hüsnü, “Cumhuriyet Münakaleciliğinin^(**) Milli Cemiyetleşmedeki Rolü” Ekim 1933, II, 9: 241-244.
- 5) K. Naci, “Belediyeler” Eylül 1934, IV, 19: 19-23.
- 6) Nusret Kemal, “Köycülük Esasları” Ekim 1934, IV, 20: 145-153.
- 7) Semih, “Yeni Şehirler Doğarken” Ocak 1935, IV, 23: 343-351.
- 8) Nusret Köymen, “Köy Tarım Demek Değildir” Haziran 1935, V, 28: 308-310.
- 9) Cemal Köprülü, “Büyük Şehir ve Köy Meselesi” Ağustos 36, VII, 42: 459-462.

(*) muarız: karşı gelen

(33)Nusret Kemal, “İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık” Ülkü, Cilt: 3, Sayı:13 (Mart 1934) s. 41.

(34)Mehmet Saffet, “Köycülük Nedir?” Ülkü, Cilt: 1, Sayı 6 (Temmuz 1933) s. 422.

(**)münakale : taşımacılık, ulaştırma

Kentlerde bulunan gelişmişlik düzeyinin köylere de aktarılması gerektiğini işleyen makalelerden en çarpıcı olanlarından biri Abdullah Ziya'ya aittir. Ziya makalesinde, köylünün köyünde, köylü olarak kalması gerektiğini vurguladıktan sonra şöyle demektedir:

“...Fakat en çoğu askerlik olmak üzere değişik sebeplerle şehire ve kasabaya giden köylü, köyü ile şehri karşılaştırmış aradaki büyük farklar karşısında köyüne dönmemeği tercih etmiştir. Köylü, şehirde efendi olmak için değil, şehrin suyundan, havasından, zevkinden, hatta doktorundan istifade edebilmek için kalmıştır.”⁽³⁵⁾

Köylerin içinde bulunduğu durumu ortaya koyan bu tesbit, özellikle Kurtuluş Savaşı'nda büyük fedakarlıklar gösteren Türk köylüsü üzerinde, dikkatleri yoğunlaştırmıştır. İmar ve İskan Bakanlığı ve bu bakanlık lağvedilince İçişleri Bakanlığı, köycülükle ilgilenmiş ve 1924 Köy Kanunu ile devletin bu konudaki faaliyetleri genişletilmiştir.

Kent ve köy arasındaki tezatları; özellikle son asırlarda maddi medeniyetlerin süratle gelişmesine ve insanın buna ayak uyduramamasına bağlayan Köymen'e göre ise, ikisi arasındaki farklar nüfus yoğunluğu kadar yaşayışları, işleri ve fonksiyonlarının da karşılaştırılmasıyla görülebilir:

“Köy harsî, ictimai, iktisadî, sınaî ve idarî sahalardaki istihsal(*), istihlak(**), hizmet ve faaliyet münasebetleri esas itibariyle, kendine yeten ve kendi çevresini geçmiyen bir memleket nüvesidir. Şehir ise coğrafî, harsî, ictimai ve iktisadî bir yakınlık arz eden birçok köylerin bulunduğu bir memleket parçasının, yerini tayinde coğrafi şartlar âmîl olan, idarî, harsî, içtimaî, iktisadî, malî ve sınaî merkezdir. Bu itibarla kendi için değil, 'etrafı' için vücut bulan şehirde birçok münasebet ve temasların lüzum gösterdiği hizmetler toplanmaktadır.”⁽³⁶⁾

Şehrin girift hizmetlerinin, tarıma vakit ve yer bırakmadığını da vurgulayan Köymen için, bu farklılık şehir-köy tezadı yaşatmamalıdır. Ancak, dünyayı idare eden şehirlilerce durum böyle değildir. Onlara göre asıl olan köy değil, şehirdir diyen Köymen, şehrin yiyeceğini temin etme, ürettiğini tüketme, şehrin imarına para yetiştirmekle mükellef görünen köyün; fikren yükselen ve teşkilatlanmış şehir karşısında asırlardır “istismar” edildiğini belirtmektedir:

“...köylerden açığöz, müteşebbis, haris unsurların çoğunu çeken ve aynı zamanda kültür vasıtalarını elinde tutan şehir; köyü bir fikri kansızlığa da mahkûm kılmış, üzerine 'mütevekkil' ve 'muhafazakar' damgasını vurduğu köyün şuurlanmasının ve teşkilatlanmasının önüne set çekmiştir.”⁽³⁷⁾

Görülüyor ki yeni ulus-devlet, modernleşme mekanları olarak köylere, dikkat çekici bir önem vermiştir. Yeni Cumhuriyet'in vatandaşının, ulus kimliğinin netleştirileceği alanlar Batı'da olduğu gibi büyük kent merkezleriyle yetinmeyecek; daha çok köy kalkınmasının sağlayacağı modern niteliklerle, kendisini kentli-kırsal ayırımına yer vermeyecek şekilde tüm yurttan gösterecektir. *Dolayısıyla modernleşen Türkiye'nin*

(35)Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi” *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı:7 (Ağustos 1933) s. 37.

(36)Nusret Kemal [Köymen], “Köycülük Esasları” *Ülkü*, Cilt: 4, Sayı: 20 (Ekim 1934) s. 146-147.

(*)istihsal: üretim

(**)istihlak: tüketim

(37)*Aynı*, s. 148.

hareket noktası şehir yerine köy olmaktadır. Batı'da var olan medeniyetin en çürük noktasının köy ile şehir arasındaki uçurum olduğunun vurgulandığı Ülkü'de köyün kültürel, sosyo-ekonomik kalkınmasına ve şehrin de "efendisi" olan köylüye karşı yapmakla mükellef olduğu görevleri yerine getirmesine çalışılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Köycülüğe yapılan bu aşırı vurgunun nedenini, yine Ülkü'de yer alan ve Nusret Köymen'e ait bir başka makaleden çıkarmak mümkündür.(EK.2) Burada köyün, şehirden ayrılan en temel özelliğini, köyün varlığında ve birliğindeki "umumî birlik" olarak gösteren Köymen, bu birliğin toplumsal hayatın her alanında; idari, ekonomik, ırki, sosyal ve kültürel alanlarda var olduğunu hatırlatır. Şehrin her alanda bölünmüş, dağınık ve kozmopolit varlığına karşı köyün bu ortak bütünlüğü onun lehinedir diyen yazar şöyle devam eder:

"Şehirlerdeki çok girift iş bölümü ve şehirlilerin büyük bir bölümünün vatandaşları tek tek, doğrudan doğruya veya hemen alâkadar eden hizmetler yapmakta olmamaları ve büyük çokluğun kendi toprağı üzerinde evinin yiyeceğini yetiştirmek imkânına malik bulunmaması şehirlilerin geçim bağımsızlığına (istiklaline) malik olmalarını mümkün kılmaz. Geçim bağımsızlığına sahip olmayan vatandaşlar, insanlığın henüz yeter gelişimini bulmamış dünyamızda en iyi demokrasi yurttası olamazlar. Köylerde ise köylüler evlerinin en zarurî ihtiyaçlarını kendileri yetiştirebildikleri için oldukça geniş bir ölçüde geçim bağımsızlığına sahiptirler..."⁽³⁸⁾

Bu satırlardan, Cumhuriyet rejiminin bu ilk devresinde, aslında kentleşmenin getirdiği toplumsal boyutlardan yani kentlileşen bireyin sahip olduğu modern özelliklerden korktuğu anlamını çıkarmak fazla zor olmamaktadır. Modernleşmenin neticesindeki, başkalarının iradesinden bağımsız, örgütlü, kendine güvenen, yalnızca kendi karşısında sorum-luluk taşıyabilen birey; yeni Türk devletinin, ulus-devlet anlayışıyla çizdiği, sınıfsız, kargaşasız tek bir toplum tipine aykırı gelmektedir. Homojen ve monist bir toplum anlayışına sahip olan rejim, tepeden inmece özelliğinin, devleti ve düzeni koruyucu vurgusunun şekillendirdiği yeni vatandaş tipine, yani "ortak yarara"ya hizmet eden bireye dayanan milli kimliğine, "şehirli kimliğini" uygun görmemektedir. Bunu kendi demokrasi anlayışıyla da bağdaştıramadığı yukarıdaki alıntıda, "*demokrasi yurttası olamazlar*" cümlesiyle vurgulanmıştır.

Bu tür anlayışın Ülkü'de yer almasını; dönemin ekonomik buhranla çalkalanmasıyla ve devletçiliğin uygulandığı kalkınma planıyla da ilişkilendirebiliriz. Zira ekonomik buhrana karşı, iç dinamikleriyle bunu en az etkiyle geçiştirmek isteyen Türkiye'ye göre, Batı toplumlarını büyük bir kargaşa ortamına sürükleyen ekonomik buhran, dünya insanlarını aç ve açıkta bırakmıştır. Şehirci sanayileşme çabalarının bir neticesi olarak görülen bu kötü durum, Türkiye'de sanayide çalışmasa da; tarlasında, bahçesinde zaten kendini geçindirecek ürünleri sağlayan köylü kitlenin başvuramayacağı bir durum olarak düşünülmüş gözükmektedir.

Şehirdeki aşırı sanayileşmenin, ilerideki bir buhranda da Türkiye'de protestolara, kaosa dönüşmemesi için, tek geçim kaynağını buradan elde eden sanayi işçisi yerine;

(38)Nusret Köymen, "Köy Tarım Demek Değildir" Ülkü, Cilt: 5, Sayı 28 (Haziran 1935) s. 310.

evine ev halkının yiyeceğini ve giyeceğini temin edecek toprak, hayvan ve diğer araçlarına sahip köylü, yani “iktisaden müstakil köylü”⁽³⁹⁾nün sanayide çalışması daha önemli ve sorunsuz görünmektedir. Nusret K. Köymen’in ayrıca bu tür bir aile yapısının çoğunlukta olmasını, ülkenin demokrasisinin yerleşmesi açısından şart görmesi de ilginç bir noktadır.

Kısaca; yeni Cumhuriyet rejimi, kendisine başkaldıracak bir gelişmeye yer vermemek için önceden, iktisadi ve mekânsal bağlar oluşturmaya çalışmaktadır. Toplumsal bütünlüğün sağlanarak geliştirilmesi, kentleşme yanında köycülüğün önemini belirginleştirmektedir. Çünkü, Türk modernleşmesinde temel hareket noktası; asıl hedef yeni bir güçlü bir ulus-devlet oluşturmaktır. Bu devletin vatandaşları da çoğunlukla kırsallardaki halk yani köylüdür. Köylülerin, bu nedenle sağlam bir vatandaşlık bağıyla devlete bağlanmaları, yeni rejimi daha da sağlamlaştıracaktır. Cumhuriyetin, çağdaş uygarlık seviyesine ve üstüne çıkmasını da bu sağlam bağın oluşturduğu huzurlu barış ortamı sağlayacaktır.

3.3.3.2. Kentleşme ve Belediyecilik

Cumhuriyetin, çağdaş uygarlıkla özdeşleştirdiği; medeni, ilerlemiş kent ortamını, köylerine kadar yaygınlaştırmak isteği aslında kentleşmeye verdiği önemin bir göstergesidir. Kentin modern hayat standardının köylerde de var olması, en azından belli parçalarının köylere de taşınması demek; sadece gelişen kent hayatında değil, büyük çoğunluğun yaşadığı köyde de gerikalmışlığın, gelenekselliğin sembolü olan ilkel hayat standardının yükseltilmesi demektir. Bu nedenle Atatürk döneminde, modernleşmeyi temel amaç edinmiş olan yönetici elit bunu kentlerle sınırlı tutmamıştır. C.H.P. Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bir nutkunda bunu;

“Medenî ihtiyaçlara cevap verecek tesisatı hergün artıran kasabalar ve şehirler; geliri, refahı, irfanı daimî bir kalkınma ve hareket mevzuu olan Türk köylüsü... Medenî içtimaî hak ve hürriyetlerine sahip, vatanını milletini, cumhuriyeti seven şuûrlu ve fedakâr, âtisinden^(*) emin bir millet... Hudutları mahfuz, toprakları çalışılan ve işlenen şen ve huzurlu bir vatan...”⁽⁴⁰⁾ sözleriyle dillendirmiştir. Medeni özelliklerin, vatan millet sevgisi ve fedakârlıkla birarada işlenmesi de dikkat çekicidir.

Bununla birlikte, Türkiye’deki kentleşme çabaları, modernleşmenin göstergelerinin oluşması açısından dikkate değer özellikler taşımaktadır. Özellikle başkent Ankara’nın planlı bir kentleşmeye tabi tutulmasıyla beliren anlayış, modern kentin imarına vurgu yapmaktadır:

“Memleketin medeniyet seviyesini yükseltmek demek, bir kere bütün nüfusumuzu yaşamağa ve inkişafa elverişli yerlerde iskân etmek, sonra her köyde mektep, dükkân, tamirhane, posta, dispanser, kreş açmak, evleri ıslah etmek, umumî sıhhat tedbirleri almak, istihsal, istihlak, istikraz^(**) kooperatifleri kurmak, istihsal tekniğini yükseltmek, her köyü muntazam yollarla merkezlere bağlamak, her köye

(39)Köymen, Mart 1934 s. 151.

(*)âti: gelecek, istikbal.

(40)Şükrü Kaya, “Cumhuriyetin XV’inci Yılı Biterken” *Ülkü*, Cilt: 12, Sayı 69, (Kasım 1938) s. 205.

(**)istikraz: ödünç para alma, faizle para alma, borçlanma.

bir radyo koymak, kitap ve gazete yollamak ve arada bir tiyatro heyeti veya sinema uğratmak demektir.”(41)

Köycülüğü de şehrin gelişimine ayak uydurtan bu görüşün dışında, dönemin şehircilik anlayışını belirten bir makalede de şu görüşler yer almaktadır:

“Şehircilik denildiği vakit şehrin harici şeklinin her bakımdan teşekkülü ve bilhassa bu teşekkülün kararlaştırılması ve tatbik edilmesi anlaşılmalıdır... Yeni şehirciliğin maksadı, şehirde oturanların sıhhatlerini, vücut ve kafa rahatlıklarını bugünkü ilmi duruşlara göre azamî derecede temin eden bir çerçeve yapmaktır...”(42)

Ülkü’de yer alan kentleşme yazılarından, aslında dönemin yönetiminin kentleşmeden anladığının; belediyeçilik, belediye hizmetlerinin artırılması ve kentsel planlama olduğu anlaşılmalıdır. Belediye Kanunu, “Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Yapı ve Yollar Kanunu bunun en tipik göstergesidir.

Yapı ve Yollar Kanunu’nun uzun bir incelemesinin sunulduğu, Semih imzalı makalede yollardan inşaat alanları ve yeşil alanlarına, yapılacak evlerin ve iş yerlerinin sahip olması gereken özelliklerden, binanın tarzına ve şehrin proje ve planlarına kadar birçok belediyeçilik hizmeti ve bunların önemi anlatılmıştır. Bu makaledeki görüşlerden bazıları şunlardır:

“Şehrin yol şebekesini; su yolları (kanallar ve ırmaklar), demiryolları ve umumî sokaklar teşkil ederler. İnsan için kan ne demek ise, şehir için de hareket ve seyrüsefer o demektir... Yeni şehircilik yalnız değişik maksatlı yol şebekesi taşıyor. Yollar sirkülasyon, toplanan ve ikametgâh yollarıdır. Sirkülasyon yolları; şoseler, şehirden dışarı çıkan yollar, şehir içindeki büyük toplanmaları hafifletici yollar, limanlara garlara ve emsaline giden yollardır. Bunlar şehrin şahdamarlarıdır... Sirkülasyon yolları şebekesinin düşünülmesi ve kararlaştırılması şehirciliğin en mühim meselesidir... Muvakkat(*) mahiyette olan yeşil sahalara ziraat sahaları ve sebze bahçeleridirler. *Bunlarda dikkat edilecek en mühim şey vaktinden evvel buralarda inşaatın başlamamasıdır. Onun için bu yerlerin ifrazı ve üzerlerinde inşaat yapılması her ne pahasına olursa olsun, menedilmelidir...* Unutmuyalım ki garbin ilim ve azim yayılmış olan yerlerinde bugün artık aile evlerini de kapalı sıra inşaatı olarak yapmaktadırlar. Bunlara, kapalı sıra aile evleri derler. Bunun serbest bina usulü (bahçe ortasında tek evler) karşısında hiçbir kusuru yok, veya ancak mevhum kusuru varsa, onlardan daha çok ve büyük faydaları ziyadesile vardır...”(43)

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü gibi kentleşme Türkiye’de, belediyenin imar iskan işleriyle uğraşmasıyla eşanlı tutulmaktadır. Batı’da, büyük oranda bir nüfusun topraktan koparak, sanayi sektöründe işçi olarak büyük kentlere yığılması olarak beliren kentleşme ve bunun doğurduğu sosyo-kültürel değişimlere yazıda yer verilmemektedir. Ancak modern kentin belediyeçilik anlayışındaki bu aşırı vurgunun, Batı’nın sahip olduğu tecrübelerin gözlenmesiyle elde edildiği de söylenebilir. Batı’daki kentlerin olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirerek, gelişen Türkiye için uygun bir “modern-kent” arayışı içinde oldukları görülmektedir. Merkezi anlayışın bir göstergesi de olan bu arayış, kendini, insanların evlerinin tarzına kadar karışarak, toplumu şekillendirici özelliğini kentin imarına da taşımaktadır.

(41)Nusret Kemal [Köymen], “Bir Köycülük Projesi Tecrübesi” *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı:8 (Eylül 1933) s. 118.

(42)Semih, “Yeni Şehirler Doğarken” *Ülkü*, Cilt: 4, Sayı 23, (Ocak 1935) s.343.

(*)muvakkat: geçici

(43)*Aynı*, s. 343-351.

Belediyeciliğin işlendiği bir diğer makalede de Türk tarih tezinin izlerini taşıyan bir milli kimlik vurgusu hakimdir. K. Naci imzalı bu makalenin ilk paragrafı aynen şöyledir:

“YERYÜZÜNDE her büyük işin başında Türk vardır. Umumî tarih, harp tarihi, her türlü yaşayış ve ilerleyiş bakımından medeniyet tarihi, Türk eliyle yazıldığı gibi, belediye ve şehircilik tarihinin başlangıcı da Türk emeğiyle yazılmıştır.”(44)

Makale devamında da, “dünyada ilk kıvılcımı bulan muhakkak bir Türk idi. İlk evi yapan da bir Türktür.” sözleri yer almaktadır. Ateşin ev inşasından sonraki dönemlere ait olmasından dolayı da, “Fakat herhalde ilk ev, ilk kıvılcımdan önce meydana gelmiştir” denilmektedir.

Yazara göre, mahalli idarelerin kendi kanunlarına göre özerk ve mahalli hizmette müstakil olduğu *İngiliz usulu sistem*, ve birçok bakımdan devlet ve hükümet önceliklerini gözönüne alan bir bakıma vesayet altındaki *Fransız usulu sistem* yanında; belediyecilik alanında tarihte önemli bir yer işgal eden Türk belediyeciliği de vardır. Tarih boyunca Türk şehirciliği, Türk mimarisi ve idareciliği ile ilerlemiş ve 1930 Belediye Kanunu ile en gelişmiş halini almıştır.

Kanunda K. Naci’ye göre üç esas düşünce ön plandadır. Bunlar, Kanunlara muhalif olmayarak mahallî ihtiyaçları karşılıyan her türlü tedbirleri almakta belediyelerin serbest olması; seçimli meclisler aracılığıyla bütün belediye işleri üzerinde halk kontrolü; ve belediye işlevinde kanuni hükümlerin en iyi şekilde tatbikini temin için kuvvetli bir hükümet kontrolü. Aynı zamanda seçimlere katılabilme yaşının, 18’ini bitirenler için yeterli görülmesi bir çok medeni ülkenin sahip olmadığı bir özelliktir ve yazara göre, halkçılık prensiplerine uygun olarak, daha çok vatandaşı belediye işlerine iştirak ettirecektir.

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında kentleşme projeleri, modernleşme ana projesi çerçevesinde *Ülkü* dergisinde de tartışılmıştır. Ancak Türk modernleşmesinin kendine özgü yaklaşımı burda da kendini göstermiş, kentleşme; özellikle köylerin kalkındırılması ve şehirlerin de buna yardımcı rolünün yani, modern ihtiyaçlara cevap verecek ürünlerin teminini sağlayacak unsurları barındırması yönüyle işlenmiştir. Burada özellikle üzerinde durulması gereken vurgu da ; kentleşmenin verimlilik ve kalkınmayı sağlayıcı rolünün toplumsal bütünlüğe zarar vermeden gerçekleştirilmesinin yollarının aranmasıdır. Yani kentleşmede asıl amaç; Cumhuriyet rejiminin, devletin sağladığı huzur ortamının hiçbir sebeple bozulmaması ve devletin bu sayede bekasının sağlanmasına yönelik mekansal arayışlardır. Dolayısıyla kentleşmenin vurgusu da bireyin refah ve mutluluğundan ziyade zaten var olan güçlü merkezi kontrolün çerçevesini çizdiği bir alanda, yaşam alanlarının oluşturulmasıdır. Vatandaşların, Batı’da olduğu gibi halkı sokağa döken kentleşme anlayışının yerine; milli bütünlüğü arttırıcı, oldukça hassas köy-kent dengesini sağlayıcı bir kentleşme ile geleceğinden emin, devlete karşı mükellef bir birey halinde düşünülmesi de bu nedendir. Sanayi kuruluşlarının yurdun dörtbir yanına, hemen her şehre bir fabrika anlayışıyla dağıtılması da aynı anlayışın bir sonucu olmaktadır. Sonuç olarak Türk kentleşmesi, Batının aksine, planlı bir yolda ilerleyerek geliştirilmek istenmekte ve bu merkezi plan homojen, sınıfsız toplum arzusuna hizmet etmektedir.

(44)K. Naci, “Belediyeler” *Ülkü*, Cilt: 4, Sayı:19 (Eylül 1934) s. 19.

3.3.4. Demokratikleşme

Bilindiği gibi modernleşmenin siyasal açıdan değerlendirilmesi, demokrasinin kurumsallaşmasını doğurmaktadır. Modernleşmeyle birlikte, gelişmekte olan toplumlarda demokratik kurum ve kurallar da işlemeye başlar.

Ancak Türk modernleşme sürecinde, demokratikleşme çabası içindeki “devlet”, değişimin öncülüğünü üstlendiğinden, uygulamada Türk demokratikleşme süreci kendine has özel yorumlar taşımaktadır. Bunun nedenleri arasında belki de en önemli olan husus; Türk toplumunda, demokratik bir kültürün izlerinin sığılıdır. Hiçbir demokratik geleneğin olmadığı yeni Türk Cumhuriyeti’nde, bunu sağlayacak süreç bu nedenle “Tek Parti” dönemi olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarına -daha doğrusu, yeni Türk Cumhuriyeti’nde siyasal, sosyal, kültürel... tüm alanlarda- damgasını vuran bir “başlangıç” niteliği taşımaktadır. Bu başlangıç; tepeden inmeci ve şekillendirici özellikleriyle toplumdaki arzulanmış değişikliklerin uygulamasını, demokrasinin barındırması gereken nitelikleriyle uyumunu tartışır kılmıştır.

Belki de bu nedenden ötürü; Tek Parti Dönemi’nin Kemalist ideolojisini yaymakla görevli *Ülkü* dergisinde, demokratikleşme süreciyle ilgili tek bir makaleye bile rastlanılmamıştır. Modern demokratik sistemlerde var olan; kuvvetler ayrılığı iktidarın sınırlandırılması gibi nitelikleri barındırmayan Tek Parti Dönemi Türkiye’sinin kendine has demokrasi anlayışı ise fazla olmamakla birlikte, *Ülkü*’de bazı makalelerde yer almıştır. İktidardaki Tek Partinin demokrasi anlayışının en çok vurgulandığı makaleler Recep Peker’e ve Nusret Kemal Köymen’e aittir:

1) Recep, “Disiplinli Hürriyet” Nisan 1933, I,3: 177-180

2) Nusret Kemal, “Terbiye Meselesi” Temmuz 1933,I,6: 436-439

Recep Peker’in “Disiplinli Hürriyet” başlığını taşıyan yazısı (EK.2); kutup buzullarında ve Alaska’da birbirlerini yiyen foklar ve ayıların “hür” olduklarına yapılan vurguyla başlamakta, ardından medeni şehirlerde kafeslerin içindeki vahşi hayvanları uyuşturup kamçılaman ve böylece terbiye edenlerden bahsetmektedir.

Konuyu, Türkiye’deki özgürlük isteklilerine ve fazla özgürlük yerine de disiplin isteyenlere getiren Peker, bunları isteyenleri cahil ve deli olarak nitelemekte, özgürlüklerin sağladığı imkanları iyi anlamak, tatbik etmek ve dünyanın geçirdiği tecrübelerden faydalanmak gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye’deki uygulamayı *disiplinli hürriyet* olarak tanımlayan Peker, bu amaçla izlenen yolu şöyle tanıtır:

“Memleketin şehirlerinde, köylerinde, limanlarında, dağlarında... işleri insanlık şartlarına uygun esaslarla tanzim eden birbirini çığnemedi, ezmedi ve kurduğu devleti bozmadan, yıkmadan yaşayan milletler var... Tanzim ve tatbikte henüz eksiklerimiz olmakla beraber biz üçüncü yolu [disiplinli hürriyet] tutmuş bulunuyoruz. Hergün biraz daha toplanarak, biraz daha kuvvetlenerek o yol üzerinde yürüyoruz.”(45)

Peker’e göre hürriyetin fazlası da, disiplinin fazlası da zarar getirmektedir. İdeal olan; “Ferdin hürriyeti fikrinin yanında bir taraftan da milli disiplin fikrini yaşatacak alışkanlık ve uysallık itiyatları kuvvetlendirilmelidir.”(46) Ona göre, hürriyetler ve disiplin arasındaki dengeyi kuramayan milletler her an büyük sarsıntılar geçirirler.

(45)Recep [Peker], “Disiplinli Hürriyet” *Ülkü*, Cilt: 1, Sayı: 3 (Nisan 1933) s.177.

(46)*Aynı*, s. 179.

Türkiye’de; devlete ve birbirine eklenip bağlanmış, düzenli, serseri dağınıklığın, milliyetsiz boşluğun ve itaatsizliğin en kuvvetli toplumlari bile dağıtıp parçalayan yıkıp öldürücü etkilerini anlayan yepyeni bir millet yetiştirmek amacıyla olduklarını kaydeden Peker bunun “disiplinli hürriyet”le sağlanacağına inanmaktadır.

Sözlerinde Türk modernleşmesinin bütüncü, çıkarıcı olmayan vatandaş tipinin izleri bulunan Peker’in anlattıklarından devlete karşı sorumluluğunu bilen, uysal, taşkınlık yapmayan bireyin, güçlü bir ulus-devlet için en gerekli olan unsuru oluşturdukları anlaşılmaktadır. Buna göre resmi ideolojinin de vurgusu olan, yeni bir ulus yaratma düşüncesi Tek Parti Dönemi’nin demokrasi anlayışında da yer almaktadır. Yeni rejimin demokrasi anlayışı, sınırsız bir özgürlük alanı içindeki birey değil; devletine karşı sorumlulukları ve saygısı olan, varlık amacı devleti olan bireydir. Bu amaç bireyi tamamen kısıtlamamaktadır. Peker Türkiye’de demokrasinin sağladığı özgürlükleri, resmi tarih tezini hatırlatır bir tarzda övmektedir:

“Biz memleketimizde hür olarak düşünüyor, toplanıyor, yazıyor, söylüyor, çalışıyor, kazanıyor, malımıza, paramıza tasarruf ediyoruz. Hür olarak yaşıyoruz. İnanarak söylüyoruz ki, içinde yaşadığımız şartlara uygunluk kaydı altında bugün Türkiye’de mevcut hürriyetten daha geniş, daha üstünü dünyanın bir yerinde yoktur.”(47)

Buna benzer bir değerlendirmeyi de Ülkü’nün dokuzuncu sayısında şu satırlarda görebiliyoruz: “Tereddütsüz diyebiliriz ki bütün dünyada bizim gibi inkılâp içinde olan bir tek memleket daha yoktur ki işbaşında olan hükümeti ve fırkası vatandaşlara bizde olduğu kadar fikir hürriyeti vermiş olsun.”(48)

Bu sözler 1933 yılında söylenmektedir. Yani Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasından yaklaşık üç yıl sonra ve basını tek parti yöneticilerinin denetimine sokan yasadan da yaklaşık 2 yıl sonra... Aslında dönemin icraatlarındaki tek vurgu olan “ortak yarar” ilkesinin bir uzantısı olan bu düşünceler, demokrasinin kavramsal çerçevesini de bu ilkeyle çizmişlerdir. Dolayısıyla ortak yarara ya da toplumsal çıkara zarar vereceği düşünülen gelişme ve düşünceler demokrasiye aykırı görülebilmektedir. Bu nedenle bireyin toplumcu yönüne tek parti döneminin vurgusu daha fazladır.

Demokrasi konusunu işleyen ikinci makale olan ve Nusret Kemal Köymen tarafından kaleme alınan “Terbiye Meselesi” de konunun bu yönüne eğilmiştir: Bireyi ortak faydaya koşullamak. Köymen bu makalesinde, dönemin yönetici elitinin demokrasi ile ne anladığını ve bunu hedefleri doğrultusunda nasıl kullanması gerektiğinin ipuçlarını vermektedir:

“DEMOKRASİNİN, yani halkın kendi kendini idare etmesinin memleketimizde muvaffak olabilmesi için en mühim vasıta, şüphe yok ki “yetiştirme” yani terbiye’dir. Gayesi memlekette demokrasinin kökleşmesi ve derinleşmesi olan fırka ve devlet, yetiştirme işlerine en büyük ehemmiyeti vermektedir.”(49)

Demokrasi rejiminin kökleşebilmesi için yeni nesli terbiyeyi esas alan Köymen’e göre terbiyede “ideal” esastır. Yani hedefe ulaşmak uğruna yapılan bir terbiyeye ihtiyaç

(47) Aynı, s. 178.

(48) Nusret Kemal [Köymen], “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi” *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 9, (Ekim 1933) s. 248.

(49) Nusret Kemal [Köymen], “Terbiye Meselesi” *Ülkü*, Cilt: 1, Sayı: 6 (Temmuz 1933) s. 436.

duymaktadır. Burada kullanılması gereken bilgi ise, sadece hedefe ulaştıracak bir araç-vasıta olabilir; "... esas olan kafaya bilgi doldurmak değil bilgilerin tahlil ve terkihi ile ideallere varmaktır."

Burada Köymen'in aslında, toplum için zaten uygun görülmüş olan rejimin devamını sağlayıcı eğitimin, yeni nesillere aktarımını istediğini görebiliriz. Köymen'in terbiye etmek istediği nesil de; esasen rejimi sağlamlaştıracak yetenekteki seçilecek çocuklardır. Bunlar halkın demokrasi için gerekli ihtiyaçlarına rehberlik edeceklerdir. Bunları yazarın şu satırlarından anlayabiliyoruz:

"Demokrasinin birinci vazifesi, ve bugün dünyanın en ileri demokrasilerinde bile ihmal edilen... en mühim vazifesi vatandaşların ruhî kabiliyetlerini yükseltmektir, ondan sonra okutmak. Ruhî kabiliyeti yükseltilmesi mekteple değil neslin ıstıfası(*) ile olur... Demokraside esasen idare hakkı yalnız o hakka ruhî vasıfları itibariyle malik olanların olmak icap ettiği gibi, okutulacak çocukların da okuma kabiliyetinde olanlar olması lâzım gelir. ...Çocukların istidat seviyelerine göre sınıflanması ve okutulması maarif işlerinde büyük bir tasarrufu temin edeceği gibi memlekete her sene büyük boşluklar dolduracak birkaç bin baş adam yetiştirecektir. Seçmede en büyük dikkati demokrasi için lazım olan vasıflara yapmak suretiyle, yetişen adamlar bir fikir aristokrasisi değil, bir halk rehberleri zümresi teşkil edecektir."(50)

Görüldüğü gibi demokrasinin kökleşmesini konu eden Köymen'in demokrasiden ne anladığı net olarak yer almamakla birlikte, demokrasinin güçlenmesi için seçilmiş çocukların yetiştirilmesini ve bunu yine makalesinde açıklamadığı "demokratik vasıflara" uygun olmasını önermektedir. Köymen'in idare hakkını, o hakka sahip olabileceklere vermeyi uygun görmesini de buna eklersek, kendisinin Türk devrimini gerçekleştiren elit kadrodan etkilendiğini ve bu yönetici - elit kadronun uygulamalarını demokrasi olarak aldığını söyleyebiliriz. Halkın rehberi konumundaki devrimci kadro Köymen'in tasvir ettiği şekilde, yaptıkları icraat ve inkılaplarla modernleşme yolunda ilerlerken seçilmiş yeni nesil de bu yolda sürekliliği sağlayacak yeni elit kadroyu oluşturacaktır. Ancak burada Köymen'in okumayı-okutmayı geri plana itip, ruhî kabiliyetin yükseltilmesi olarak tanımladığı, rejime bağlı ve aynı hedefe hizmet edecekleri milli şuur aşılınması işini en önemli unsur olarak göstermesi demokrasiden çıkardığı anlamı netleştirmektedir.

Köymen'in ideal halk rehberlerini oluşturacakları, seçip ayrı bir terbiyeden geçirmesi ve böylece oluşturulacak yönetici elit tabakayla birlikte, halkçılık anlayışının verdiği ve yönetilenleri tarif eden, sınıfsız toplum idealini belirleyen görüşü de; Recep Peker 1935'te Partinin yeni programı için toplanan kurultayda altını çizdiği; "Türkiye'de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur"⁽⁵¹⁾ anlayışıyla ortaya koymuştur.

Ülkü dergisinde incelenen dönem itibariyle Türk demokratikleşmesine yer verilmemiş, bununla birlikte, rejimin demokrasiden anladığı, terbiye ve özgürlük kavramlarının tek parti ideolojisine uygun açıklamaları iki makale ile yer almıştır.

(*) ıstıfa: seçme, seçkinlik, ayıklama.

(50) Aynı, s. 438.

(51) Recep Peker, "R. Peker'in Söylevi" Ülkü, Cilt:5,Sayı: 28 (Haziran 1935) s. 249.

3.3.5. Modern Türk İnsanı

Cumhuriyetin ile yıllarında, devletin ulus-devlet biçiminde şekillendirilmesi çalışmalarına koşut olarak, bireye de milli kimlik kazandırılması tüm dinsel ve etnik kimliklerin yer alması hedeflenmiştir. Cumhuriyetle beliren yeni ideoloji, Tarih ve Dil Tezleri ile de bu Türk kimliğine sahip olanların bununla gurur duyması gerektiğini konutlamaya çalışmıştır.

Ülkü dergisinde de bu yönde çalışmaları özellikle, arkeolojik kazılarla ve Anadolu'daki eski medeniyetlere ilgili araştırmalarda, ayrıca sanattan spora kadar birçok alanda yazılan makalelerde, Türklerin ezelden beri uygar bir toplum olduklarına yapılan vurguda kendini gösterir. Makalelerin konuları her ne kadar farklı olsa da, "milli kimlik" bir şekilde ifadelendirilen bir unsur olmakta ve hatta Türklerin bu alanlarda öncü olduğunun altı çizilmektedir. Mesela; Hasan Ortekin imzalı "Türkler ve Kayak" isimli makalede şu ifadeler yer almaktadır: "Bütün sporlar içinde en güzellerinden biri ve belki de birincisi olan kayak sporu, Türklerde en eski zamanlardan beri mevcuttur. Fakat kayak sporu, Türkler için hem spor ve hem de mayişet vasıtasıdır. Ve bu âlet en ziyade kârı çok olan Türk dünyasında taammüm^(*) etmiştir; ve hiç şüphe yoktur ki bu âletin bânisi^(**) Türklerdir."⁽⁵²⁾ Ressam Ali Sami de "Sanat Varlığımızda Resmin Yeri" isimli makalede; "Garp, kazmasını, küreğini hatta pabucunu bile tahtadan yaparken, Türk, topraktan çıkardığı demiri, kalkan, kılıç, miğfer yapmış ve üzerlerini atın nakışlarla süslemiştir" demektedir.⁽⁵³⁾

Ali Rıza Seyfi imzalı "Tarihte Türkler ve Spor" isimli makalede de Türk'ün Batı'ya üstünlüğüyle övünülmektedir. Makalede polo oyununun bir Türk oyunu olduğu ispatlanmaya çalışılmakta bu arada futbolun da böyle olabileceği söylenmektedir; "Polo katî olarak bir Türk oyunudur: Polo zaten dünyanın en eski ve en usta binici milleti olan Türklerin oyunudur diyen yavaş İngilizce bilen bir Türk gencini de yazısında bir İngilizle konuşurarak, ikibin üçbin yıl önce bu oyunları Türklerin Türkistan ovalarında oynadıklarını göğsünü gere gere anlatmasını hayal eder."⁽⁵⁴⁾

Türklük vurgusu altındaki bireyin bu vurguya nasıl ve niçin hizmet etmesi gerektiğini de, dönemin vatandaşlık anlayışını şekillendirmekte yeni ideolojinin bireye ve topluma bakışını netleştirmektedir. İsmet İnönü bunu şöyle dillendirmiştir:

"Türk için en muhterem varlık, herşeyden evvel Türk milletidir. Türk milletinin varlığı Türk devleti ile Cumhuriyet ile cisimlenir. Devletin menfaatlerini, ona karşı vazifeleri hayatın mesut olması için esas tutmak lâzımdır. Bu esas, her milletten ziyade Türk milleti için ehemmiyetlidir. Çünkü Türk milleti yeni esaslar üzerine henüz kurulmaktadır..."⁽⁵⁵⁾

İnönü'nün sözlerinden, resmi ideolojinin vatandaşına; devlete hizmeti amaç edinen ve devletin menfaatlerinin öncüllüğünü esas alan bir gözle baktığı görülebilmektedir.

(*) taammûm: umumileşme.

(**) bâni: yapan, kuran.

(52) Hasan Ortekin, "Türkler ve Kayak" *Ülkü*, Cilt: 10, Sayı: 60 (Şubat 1938) s. 513.

(53) Ali Sami, "Sanat Varlığımızda Resmin Yeri" *Ülkü*, Cilt: 1, Sayı: 5 (Haziran 1933), s. 396.

(54) Ali Rıza Seyfi, "Tarihte Türkler ve Spor" *Ülkü*, Cilt: 1, Sayı: 6 (Temmuz 1933), s. 476-477.

(55) İsmet İnönü, "İnkılap Kürsüsünde İsmet Paşanın Dersi" *Ülkü*, Cilt: 3, Sayı: 14 (Nisan 1934), s. 85.

Ülkü'de yer alan makalelerde de bu özellik en çok hissedilen bir vurgudur. Modern Türk'ün bu hedefte yetiştirilmesi ve buna uygun davranışta bulunması için yapılması gerekenler dergide oldukça sık yer almıştır. Yukarıda yapılan alıntılarda olduğu gibi, Türk insanına satır aralarında değinen makaleler oldukça fazladır. Ancak, çalışmanın bu bölümünde, Modern Türk İnsanı portresi çizen ve bu insanı ortaya çıkaracak esasları ortaya koyan makalelerden, vurgusu tamamen buna yönelik olanları incelenecektir.

Tek Parti Dönemi'nin, Halkevleri aracılığıyla en ücradaki vatandaşına bile ulaştırmak istediği söylemin ana hatlarını bu makalelerden takip etmek oldukça kolaydır. Zira, devrimin aşılması ve sınıfsız bir toplum yaratma özelliği, Ülkü'nün bireyi ele alan makalelerinin de başat özelliği durumundadır. Bunun dışında Cumhuriyetin sağladığı olanaklar da bireye yapılan vurgularda modern insanın özellikleri olarak Ülkü'de yer almaktadır.

İncelenen dönem itibariyle, Modern Türk İnsanına yer veren makaleler şunlardır:

1. Burhan Asaf, "Spor Telâkkimiz" Şubat 1933, I,1: 68-69.
2. Hamit Zübeyr, "Halk Terbiyesi Vasıtaları" Mart 1933, I,2: 152-159.
3. K. Naci, "Türk Devletinde Halkçılık" Nisan 1933, I,3: 191-193.
4. Ahmet Nesimi, "Fert ve Cemiyet" Mayıs 1933, I,4: 264-267.
5. Mehmet Saffet, "Kültür İnkılâbımız" Haziran 1933, I,5: 351-354.
6. Necip Ali, "İnkılâp ve Türk Kanunu Medenisi" Ekim 1933, II,9: 178-185.
7. Kazım Nami, "Cumhuriyet Terbiyesi" Ekim 1933, II,9: 200-204.
8. Necip Ali, "Türk İnkılâbında Yeni Bir Adım Daha" Kasım 1933, II,10: 273-276.
9. Osman Halit, "Cumhuriyette Halk Terbiyesi" Kasım 1933, II,10: 289-293.
10. Halil Bedi, "Halk Terbiyesi ve Operalar" Mayıs 1934, III,15: 202-205.
11. Necip Ali, "Türk Dili ve Türk Müziği" Aralık 1934, IV,22: 246-248.
12. İsmet İnönü, "Türk Kadınlarının Siyasa Alanına Girişleri" Ocak 1935, IV,23: 321-322.
13. Hıfzırrahman Raşid Öymen, "Köy İçin Yüksek Halk Okulları" Mart 1935, V,25: 18-23.
14. Hıfzı Veldet, "Türk Hukukunda Kadının Yeri" Haziran 1935, V,28: 268-276.
15. Vildan Aşir, "Yeni Nesil İçin" Haziran 1935, V,28: 296-298.
16. F.R. Atay, "Bilgi Menfaati" Aralık 1935, VI,34: 241-242.
17. Nusret Köymen, "Garp ve Biz" Aralık 1935, VI,34: 286-288.
18. Zehra Cemal, "Halkevinde Kış Sporları" Aralık 1935, VI,34: 311-313.
19. Hilmi Malik Evrenol, "Ana Baba Eğitimi Dirim Eğitimidir" Mayıs 1936, VII,39: 192-195.
20. Şeref Erdoğan, "Terbiyede Ana Babanın Rolü" Haziran 1936, VII,40:287-288.
21. Ş. Aziz Kansu, "Anadoluyu Kucaklayan Genç" Temmuz 1936, VII,41: 337-338.
22. H. Raşit Öymen, "Tek Dershaneli Okullar" Temmuz 1936, VII,41: 345-353.
23. Münib Hayri Ürgüblü "Kadın Hukuku" Eylül 1936, VIII,43: 38-41.
24. Şükrü Kaya, "B. Şükrü Kaya'nın Nutku" Ağustos 1938, XI, 66:481-485.

Ülkü dergisinde Cumhuriyetin bireye bakışını net bir şekilde ortaya koyan ve ayrıca oluşturulmak istenen Türk insanını tarif eden, ilk yazı bir spor makalesidir. Burhan Asaf'a ait olan bu makale, Türk devriminin, Türk topraklarını ve Türk yığınlarını mutlaka yirminci asır memleketi haline dönüştürme davası olduğundan hareketle; milli beden terbiyesinin başıboş bırakılmıyacak önemde olduğu ve bir fert işi olmaktan uzak olan davanın, sporu da bu ferdiyetçilikten uzak olan bir "bütün" içinde değerlendirdiği ile başlamaktadır. Ülkenin en ileri seviyeye götüreceği olanlar da yeni beden terbiyesinin ve spor teşkilatının yetiştirdiği sağlam insanlar olacaklardır.⁽⁵⁶⁾

Yazara göre 3 milyonluk bir gençlikten oluşacak spor teşkilatı oluşturulmalı ve Türklüğü en iyi şekilde temsil etmelidir. Milli gururu inciten sonuçların alındığı müsabakalara katılmanın yanlış olduğunu da belirten Asaf şöyle demektedir: "Bir buçuk asırlık bir sıhhsizlik ve bakımsızlığın izlerini hala taşımakta olan bir milleti, kalkıp şu yahut bu sahada hacimce daha büyük ve sporca daha hazırlıklı milletlerle karşılaştırmak milli gururu değil olsa olsa milli gururu istismar eden bazı kimseleri alakadar eder."⁽⁵⁷⁾

Görüldüğü gibi yazar sporu da resmi ideolojinin bütünlük anlayışı çerçevesinde değerlendirmekte ve sporla, beden terbiyesiyle uğraşan genç nesiller sayesinde daha parlak bir geleceğin ülkeyi beklediğini söylemektedir. Bunun yanında Türk milletini zayıf gösteren herhangi bir çabaya - bu spor dahi olsa - yazarın tahammülü yoktur. Sporcuların tek tek, birey olarak başarılı ama uluslararası düzeyde yetersiz kalmaları da ona göre anlamsızdır: "...Bunlar kimin namına bir şereftir? Kimin namına bir tesellidir? Biz, millet için ve millet ölçüsünde spor istiyoruz. Birinci gelen tekrar istemiyoruz. Sağlam yapılı, güzel gövdeli ve inkılâp ahlakıyatını benimsemiş onbinler ve yüzbinler istiyoruz!"⁽⁵⁸⁾

Burada Türk insanına verilen rolün; şahsi başarı ve menfaatlerden ziyade ülkenin, milletin başarısına ve menfaatine yönelik çalışması olduğu görülmektedir. Dolayısıyla modern bir Türk bireyi de ülkesine milli bir gurur yaşatabilecek bir bireydir ve bu bire aynı zamanda Tek Partinin söylemlerine sahip çıkan, güçlü ve çekici bir bireydir.

Türk insanına "spor" ana başlığı altında bakan bir başka makalede Zehra Cemal, jimnastiğin önemine değindikten sonra bunun bir ihtiyaç olduğundan hareketle Türk kadınlarına şöyle söylenir:

"Son zamanlarda yapılan devrimlerde Türk kadınlığı kuvvetli rol oynamış olmasına rağmen, garpta Türk kadını için klasik tip, 'bir sedir üzerine uzanmış tombul bir bebek'tir... Birçok şehirlerimiz gerçekten buna layıktır. Halbuki, yüzyıllar evvel Orta Asyada, hayatını tabiatla kucak kucağa at sırtında geçiren Türk kadını düşünün. Bunun kanında atalet zerresi bulabilir miyiz? Hududa cephane, evine ekmek yetiştiren köylü kadını kim hareketsizlikle itham eder?..."⁽⁵⁹⁾

Cemal'e göre Batı'da kadınlar jimnastiğini yapmadan işine gitmezler: "Garpta kadın... sabah jimnastiğini yapmadan işine gitmez. Köylü kızları, şehrin veya kasabanın jimnastik kursunda jimnastik idaresini öğrenmiş arkadaşıyla, muhakkak tarlaya gitmeden evvel biraz hareket yapar. Ve bir tek boş gününü, bir orman gezintisi, bir kır

(56) Burhan Asaf "Spor Telakkimiz" *Ülkü*, Cilt: 1, Sayı: 1 (Şubat 1933), s. 68.

(57) *Aynı*, s. 69.

(58) *Aynı*.

(59) Zehra Cemal, "Halkevinde Kış Sporları" *Ülkü*, Cilt: 6, Sayı: 34 (Aralık 1935), s. 313.

yürüyüşü yapmadan geçirmez.” diyen yazar Türk kadınlarından, bir lüks olarak değil, yalnız kendi sağlıklarını düşünmeleri ve hareket ihtiyaçlarını karşılamak için, günlük meşguliyetleri ne olursa olsun hareket etmelerini istemektedir. Ona göre hayatın en büyük hazzı kendini kuvvetli, sıhhatli ve yaşama layık hissetmektir.⁽⁶⁰⁾

Cemal’in sözlerinde modern hayatın, kadınlarda oluşturduğu hareketsizliğin, sağlık sorunlarına dönüşmemesi için, batılı bir tarzda çözümü yer almaktadır. Modern Batı’nın kadını jimnastik yaparak zayıflamakta, sağlıklı bir bünyeyle hayatından zevk alarak yaşamaktadır. Modern Türk kadını da aynı şeyleri yaparak bunu yaşayabilir.

Spor aracılığıyla rejimin vatandaş tipini oldukça ayrıntılı inceleyen ve dolayısıyla da Türk insanının yeni rejimdeki konumunu netleştiren bir yazı da dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’ya aittir. Aynı zamanda C.H.P.’nin de genel sekreteri olan Kaya; milli terbiyenin önemli bir unsuru olarak gördüğü spor ve beden terbiyesini, fertleri milletlere ve bütün insanlığa hayırlı bir eleman olarak yetiştirmenin bir aracı görür. Beden terbiyesinin yanında fikir terbiyesi de aynı derecede önemlidir:

“...Onun için ne vakit beden terbiyesini düşünecek olursak onunla müsavi^(*) olarak fikir terbiyesini de derhal derpiş^(**) etmekteyiz. Fikir terbiyesi, kuvvetli bir fikir terbiyesi, şüphesiz ki sağlam vücutta bulunur... Türkler bütün sporları yapmış ve onlarla vücudunu kuvvetlendirmiş bir millettir. Tarihe bu kadar şanlı zaferler verebilmek için onu, o zaferleri elde edenlerin herhalde çok kuvvetli olması lazım gelirdi. Diğer milletlere üstün kuvvetleri ve daima şuurlu kafaları sayesinde bugün medeniyet aleminin bile iftihar ettiği, birçok meydan muharebelerinde zaferler kazanmıştır.”⁽⁶¹⁾

Tarih tezine uygun bir tarzda Türklüğü övücü bir giriş yapan Kaya’ya göre spor ve beden terbiyesi Türklerde milli bir gelenektir ve bu gelenek yeni rejimde Modern Türk’ün oluşumu için kullanılmaktadır:

“Her rejim kendine layık bir vatandaş tipi bulmuştur. Ve onu arar. İstipdat rejiminin vatandaşının tipi malûmdur. Bizim Atatürk rejiminin Kemalist inkılâbının adamı güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde müdafaa eden, neşeli ve ciddi olmaktan ibarettir. Bizim aradığımız budur. Bu beden terbiyesinden maksat fikrî, seciyeli ve ahlakî terbiyedir. Bizim rejimin istilzam^(***) ettiği tip budur.”⁽⁶²⁾

Görüldüğü gibi yapılan insan tipi tasvirinde Şükrü Kaya, inkılapların gerektirdiği bir bireyi anlatmaktadır, yani, rejimin istediği bireyi tarif etmektedir. Ancak burada dikkati çeken husus, modern Türk’ün, fikrini her yerde müdafaa etmesinin de bu tarifte yer almasıdır. Demokrasilerin insanlara tanımak zorunda olduğu ifade özgürlüğü; şeklen olduğu kadar fikren ve ahlaken de tarif edilen Türkün bir özelliği olarak Ülkü’de yer almıştır.

Türk insanını, (vatandaş) olarak, Cumhuriyetin bir bireyi şeklinde ele alan

(60) Aynı.

(*) müsavi: eşit, denk.

(**) derpiş: en önde, gözönünde bulunan.

(61) Şükrü Kaya, “B. Şükrü Kaya’nın Nutku” *Ülkü*, Cilt: 11, Sayı: 66 (Ağustos 1938), s. 481-482.

(***) istilzam: gerektirme.

(62) Aynı, s. 485.

makalelerin önemli bir bölümü “terbiye” ana başlığı altında yayınlanmıştır. Hamit Zübeyr’in ülkede büyük oranda halk terbiyesine ihtiyaç olduğunu söyleyerek başladığı makalesinde “halk terbiyesi”nden ne anlaşıldığı da şöyle açıklanmaktadır:

“Halk terbiyesi, milleti teşkilatlaştırma ve milli kıymetlerimizi meydana çıkararak işletme işidir. Halk terbiyesi memleketin şive, mezhep ve medeniyet itibariyle birçok parçalara ayrılan zümrelerini bir ictimaî vücut ve millet haline yoğurma, fertlerin düşünüş, duyuş ve isteyişini bütün milletin mefkûresine uygun bir tarzda işliyerek ruhu yetiştirme demektir. Türk milletinin geniş halk tabakalarına milli kültürden pay vererek ve bu sayede şuurlu kümeleri siyasî ve ictimaî dirime(*) ortak ederek, Türk milletinin dirim güçlerini ve kaynaklarını tazelemek, tekâmül ve inkişaf ettirmektedir.”(63)

Zübeyr’in anlattığı; milli bir kültürle işlenen ve tek bir millet haline getirilmek istenen bireylerin, bütün milletin ortak ideallerine uygun bir tarzda yetiştirilmesidir.

Konuya, Osman Halit’in(64) yaklaşımı ise iki yönlüdür. Halit genel ve özel manada iki ayrı halk terbiyesi tarifi yapar: “Halk terbiyesi denilince Türk vatanında yaşayan bütün yurttaşların kültür, bilgi, iktisat, ahlâk, siyasî faaliyet sahasındaki her türlü ileri hareketleri anlaşılır” diyen yazar, şöyle devam eder; “Daha hususî manada halk terbiyesi ise okuma çağını geçirmiş kadın ve erkek bütün vatandaşların okuma yazmalarıyla beraber hayat ve mesleklerinde edinmeleri zarurî olan bilgi ve hünerleri kazandırmayı istihdaf(**) eder.” Halit’e göre ülkede halk terbiyesinden kastedilen de bu ikinci anlayıştır. Dolayısıyla, modern hayatın içinde yer alan faaliyetlerin yanında, geri kalmış bir halk kitlesinin aydınlatılması Türkiye’deki eğitimin başat niteliğidir. Bu yolda yapılacak çalışmalar için yapılması gerekenleri de sıralayan Halit’e göre gözönünde tutulması gereken düstur şudur; her zaman ve herşeyde halk için ve halka doğru olmak. Türkiye’nin bu uğurda gelişimini kolaylaştıracak imkanları vardır. Bunlar Tek Parti’nin bireye bakış açısını gözler önüne sermektedir:

“Garbe nazaran bizde birçok ihtilâfların ve mücadelelerin membaı, olabilecek sınıf farkları mevcut değildir. Türkler tarihlerinin her devrinde demokrat kalmış ve demokrat yaşamış bir millettir. Bu itibarla halka doğru yapılan büyük hareketlerde mania teşkil edecek aristokrat sınıfı mevzubahs olmaz... Modern ve olgun bir millet olabilmek için Türkiye’de yaşayan bütün vatandaşların müşterek bir irade ve şuura sahip olmaları, dil ve kültür itibariyle yekdiğerine azamî derecede yakın bulunmaları icap eder.”(65)

Görüldüğü gibi zaten sınıfsız bir tarihe geçmişe sahip olduğu vurgulanan Türklerin tekrar, tek bir ideal etrafında, dil ve kültür birliği içinde yaşamaları modernliğin bir gereği olarak sunulmaktadır.

Konuyu, okumanın gerekliliği açısından ele alan Falih Rıfkı Atay ise, Halkevlerinin bütün aydınlarını, kendi çevrelerinde gazete ve kitap takip ettirme, okuma merakı uyandırmaya çağırarak, modern insan için hedefini çizmektedir: “Gazeteler hiç

(*) dirim: yaşayış, yaşama, hayat.

(63) Hamit Zübeyr, “Halk Terbiyesi Vasıtaları” *Ülkü*, Cilt: 1, Sayı: 2 (Mart 1933), s. 152.

(64) Osman Halit, “Cumhuriyette Halk Terbiyesi” *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 10 (Kasım 1933), s. 289.

(**) istihdaf: hedef tutma, amaç edinme.

(65) *Aynı*, s. 292.

olmazsa 100.000 edebî eserler hiç olmazsa 10.000 satış rakamını bulmadıkça, ilerliğimiz derecesi hakkında ihtiyatlı konuşalım.”⁽⁶⁶⁾

Halil Bedi ise, Türk insanının modern hayatta gelişimini sağlayacak bir araç olarak gördüğü operayı temel alarak konuya değinmektedir. Ona göre büyük terbiye hareketine halkın müziğe olan ilgisi ile başlanmalıdır:

“Opera, halka en çok şey söyliyene, halkın en çok anladığı ve sevdiği bir musiki şeklidir... Opera... hiçbir Garp memleketinde yapmadığı şeyleri yapacaktır; halkımızın musiki zevk ve telakkisini değiştirecek ve telakkilerimizde inkılâp vücuda getirecektir.”⁽⁶⁷⁾ diyen Bedi, Türk insanında bu değişimleri yapacak olan operanın yerli olması gereğini vurgulamakta aynı zamanda yeni Türk insanının gelişiminde devletin kararlılığını dillendirmektedir:

“Hükûmet, sanatkâra eser ısmarlayacaktır. Sanatkâr bu eseri yazmak mecburiyetindedir. Yazamazsa, yazmak iktidarını haiz değil demektir... Bestekârim diyene, memleketinin istediği eseri tabîi surette verir, vermiyorsa o eser, ona sipariş suretiyle yazdırılacaktır... Hakikî inkılâp bestekârı, cemiyetin istediğini, beklediğini kendi kendine verendir... Bu eser kendi seslerimiz, kendi rakıslarımızla yapılacaktır.”⁽⁶⁸⁾

K. Naci(EK:2) ise; Türklüğün geçmişteki yerini anlatarak başladığı makalesinde modern insanın sahip olduğu özelliklere, Türklerin yıllar öncesinden sahip olduğunu anlatmaktadır:

“ ‘Her Türk hür doğar, hür yaşar’ denilmiş ve Türklerin yaradılıştta hür oldukları tanınmıştır. Hakikatte de hür olmanın ve hür yaşamının en coşkun belirişini gösteren ve tadını Türkler kadar çok bilen bir millet yoktur. Çünkü Türklerin binlerce yıldır yedikleri içtikleri hürriyettir...” Yazar, tarih tezinin izinden giden şu görüşleri de söylemektedir: “Şimdi herkes biliyor ki Türkler, medeniyeti hürriyet gibi, milletlere icabında süngü ve kılıç zoru ile öğretmişlerdir.”⁽⁶⁹⁾

Görüldüğü gibi modern Türk insanına, vatandaşlık bağıyla bağlandığı devlete karşı görevleri ve bu uğurdaki eğitimi, yetiştirilmesi çabaları açısından yer veren Ülkü dergisi aynı zamanda Türk insanına yani vatandaşına güçlü bir milliyetçilik anlayışı aşılama çalışmaktadır. Her ne kadar dünyaya medeniyeti ve hürriyeti yayanların Türkler olduğu vurgulansa da; Türklerin neden Modern Batı’ya ulaşılma gayretinde olduğuna dair, ayrıntılı bir makale dergide yer almamaktadır. Buna rağmen, Modern Türk kadınına ortaya çıkaran devrimlere değinen yazılarda da vurgulandığı şekliyle Batı toplumu ve bireyi Türk devrimlerine örnek olmuştur:

“... yeni hukuk zihniyetinin en son ifadesi olan İsviçre kanunu medenisini almak gayet tabîi ve gayet makul görüldü. Biz kanunu medeniye kabul etmekle yeni bir cemiyet ve yeni bir aile tipine yani Avrupa ailesine doğru gittik.”⁽⁷⁰⁾ diyen Necip Ali, bir başka makalesinde de bu kanunu, kadın hareketlerinin Türkiye’deki başlangıç tarihi olarak

(66) F. R. Atay, “Bilgi Menfaati” *Ülkü*, Cilt: 6, Sayı: 34 (Aralık 1935), s. 242.

(67) Halil Bedi, “Halk Terbiyesi ve Operalar” *Ülkü*, Cilt: 3, Sayı: 15 (Mayıs 1934), s. 202.

(68) *Aynı*, s. 203-204.

(69) K. Naci, “Türk Devletinde Halkçılık” *Ülkü*, Cilt: 1, Sayı: 3 (Nisan 1933), s. 193.

(70) Necip Ali, “İnkılâp ve Türk Kanunu Medenisi” *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 9 (Ekim 1933), s. 183.

almakta ve şunları söylemektedir: Kanunumedenî ile kadın patriyarkal ailedeki tabi vaziyetten kurtularak, konjügal(*) ailenin bahsettiği hürriyet ve müsavata (**) kazanmıştır... Çok az zaman zarfında Türk kadını; doktor, hukukçu, eczacı, mühendis vesaire olarak memlekete hizmet yolunda erkek meslekdaşlarıyla elele vermiştir.”(71)

Medeni Kanun’un sağladığı eşitlik anlayışı sayesinde, yeni rejimin toplumsal hayatta başlattığı değişime ayak uyduran yeni-modern Türk kadını devrimlerin ön plana çıkardığı bir insan proto tipidir. Eski geleneksel düzende sınırlı bir yaşam alanı bulabilen kadın, yukarıdaki vurguda da belirtildiği gibi geniş bir sahada yaşam alanı imkanı elde etmiştir. Bu gerçeğin altını çizen Ali de makalesinin devamında Türklüğün zaten bu duruma uygun bir anlayışa sahip olduğunu belirterek milli kimliği övücü bir yorum’da getirmektedir:

“... Türk inkılâbı, kadına hakkını vermekte asla tereddüt etmemiştir. Kadının erkekle müsavi tanınması Türk’ün ruh ve seciyesine tamamiyle uygundur... Köy muhitinde ve Türk aşiretleri arasında kadın daima erkekte farksız telakki edilmiştir. Kadının aşiret reisi bile olduğu Türk tarihinde sayılamayacak kadar çoktur. Bunun sebebi Türk’ün seciyesi itibariyle mistik olmaktan ziyade realist olmasıdır.”(72)

Modern bir insanın sahip olduğu özelliklerin dile getirildiği bu makalelerde bile Türk kimliğine yapılan vurgular, ve bunların her zaman ve her yerde Türklerde zaten var olan özellikler olarak gösterilmesi; Tek Parti Dönemi’nin, ideolojisinin nerelere kadar inerek kendisine destek / kanıt aradığının bir belirtisidir. Tarih ve Dil tezleriyle uygarlıkların kaynağını kendi milletine bağlayan Tek Parti, bu düşüncenin yaygınlık kazanmasıyla, vatandaşına; tekrar aynı seviyeye ulaşabilmek için yapılanları haklı göstermeye çalışmakta, bu arada da Türklüklerinden utanmadan, başka milletlere de özenmeden ve onların karşısında ezilmeden, kimliklerini korumalarına ve ifadelemlendirmelerine çabalamaktadır.

Nitekim bu durumu Hıfzı Veldet; “Türk kadını evvelce türk ırkına yabancı bir takım adet ve taamüllerin nüfuzu neticesinde kaybetmiş olduğu yerini 8-9 yüz yıllık bir fasıladan sonra bugün tekrar almış bulunuyor”(73) sözleriyle belirtmekte ve Türk kadınına tanınan özgürlük ve hakların diğer ülkelerin çoğunda olmamasıyla övünmektedir:

“Kadınlar için bu hak, bugünkü belli başlı devletlerden şunlarda vardır: Almanya, Avusturya, Danimarka, Amerika Birleşik Cumhuriyetleri, İngiltere, Macaristan, Finlandiya, Norveç, Hollanda, İsveç, Çekoslovakya. Buna mukabil Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz, Polonya, bütün Balkan devletleri, bütün uzak şark devletleri ve bütün cenub Amerikası devletlerinde kadın siyasal haklardan mahrumdur.”(74)

Kadınların medeni kanunları ve anayasadaki değişikliklerle kazandıkları, haklar, anlam erkeklerle eşit koşullarda Cumhuriyetin bir vatandaşı konumuna getirmiştir. Dolayısıyla Türk kadını olarak devletin kendisinden beklediği görevler de her vatandaş

(*) konjügal: çekirdek aile

(**) müsavat: eşitlik

(71) Necip Ali, “Türk İnkılâbında Yeni Bir Adım Daha” *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 10 (Kasım 1933), s. 273.

(72) *Aynı*, s. 276.

(73) Hıfzı Veldet, “Türk Hukukunda Kadının Yeri” *Ülkü*, Cilt: 5, Sayı: 28 (Haziran 1935), s. 268.

(74) *Aynı*, s. 269-270.

için olduğu gibi kadın için de geçerlidir. Cumhuriyetin modern bireyi, devlete karşı olan sorumluluklarıyla daha çok tanımlanmaktadır. Bu durum, Hıfzı Veldet'in makalesinde şöyle yer alır:

"... Türk kadınının erkeklerin haiz olduğu hakların hepsine malik olması tamamen yerindedir. Bununla Türk ulusunda, Türk bütününde şimdiye kadar mevcut olan bir boşluk doldurulmuştur. Fakat Türk kadınının bugün bütün bu haklara malik olması ile, onun yurda faydalı olmak işi bitmiş değil, henüz yeni başlamıştır. Türk ulusu bütünlüğünün içinde ve bugünkü sosyal kuruluşumuzda Türk kadınının başaracağı pek çok işler vardır."(75)

Ülkü dergisinde modern bir Türk'ün tarifinin yapıldığı bu makalelerde ön plana çıkan özgürlük, şuurlu bir toplumsal bütünlük, bunların yanında modern hayatın getirdiği bazı sanat ve spor faaliyetlerinin varlığı gibi kültürel unsurlar, temelde toplumun sağlayacağı fayda düşünülerek kaleme alınmış yazılardır. Bununla birlikte bu konuda yazılan makaleler, konunun genişliği düşünüldüğünde oldukça sığı ve niceliksel olarak da yetersiz gözükmektedir. Zira, bu makalelerin hiç birinde modern insanın tutum ve değerleri, kişisel özellikleri, ayrıca ekonomik, siyasi ve toplumsal özellikle de bireyci/çıkarıcı ve hatta şekiller yönlerine yer verilmemiştir. Ancak buna rağmen, Türkün yenilmezliğine ve tarihsel mevcudiyetine yapılan vurgu dikkat çekicidir. Nitekim modern Türk insanını, bu makalelerden çıkan sonuca göre; "aslında eski tarihsel dönemlerde yaşamış bir model" olarak almak gerekecektir.

Sonuç olarak, Ülkü dergisinde yapılan modern Türk tanımlamalarında; resmi ideolojinin sınırlarını belirlediği bir milli kimlik vurgusunu ön plandadır.

3.4. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cumhuriyetin ilanının onuncu yılında yayın hayatına başlayan Ülkü dergisinin, diğer Halkevi dergilerinden ve özellikle de dönemin etkin süreli yayınlarından ayrıcalıklı bir yönü vardır. Bu dergiyi ayrıcalıklı kılan özelliği; herşeyden önce Cumhuriyetin kültür kurumları olma görevini üstlenen ve Kemalizm/Atatürkçülük ilkelerine dayanarak faaliyette bulunan Halkevlerinin merkezinde hazırlanmasıdır. Halkevlerinin, Tek Parti Dönemi'nin ilkeleri doğrultusunda, partiyle omuz omuza modern ve milli bir toplumun oluşumu için çalışması, Ülkü'nün bu ayrıcalığını daha da önemli kılar. Zira, Ülkü'den beklenen de bu amaca hizmet edecek ve bunu yayacak bir yayın yapmasıdır. İlk sayısında Ülkü de niçin çıktığını açıkça ilan etmiş ve devrimlerin halka inmesinde, kendisine verilen taşıyıcı rolü, aydınlar aracılığıyla yerine getirmiştir.

Ülkü'nün bu rolü dolayısıyla, renkli bir fikir dergisi kimliği yoktur. Dolayısıyla da Türk devriminin birçok yönü incelenmesine, bireye ve topluma farklı bakış açıları getirilmesine rağmen; bunlar devrimin, ya da resmi ideolojisinin sınırlarını aşan nitelikte değildir. Bu özelliğiyle de dergi, tek bir ideale yoğunlaşmış ve bu idealin etrafında, çeşitli konuları tartışan bir kimliğe sahiptir.

(75) Aynı, s. 276

Modernleşmenin unsurları açısından incelendiğinde Ülkü'de en çok yer alan konu endüstrileşme olmaktadır. Bilindiği gibi 1930'larda dünya büyük bir ekonomik kriz geçirmektedir ve kapitalist sistemin yolaçtığı bu kriz Türkiye'de de yaşanmaktadır. 1929 Buhranı ile; zaten yoksul ve çaresiz olan Türk halkının sıkıntısı daha da artmıştır. Ekonomik alanda yapılması gerekenleri ve aslında o günün şartlarında kapitalist bir girişimci sınıfın yokluğunda yapılamayanları, devlet kendisi uygulamaya çalışmıştır. Devletçilik anlayışı olarak beliren bu uygulamaya, Ülkü dergisinin sayfalarında oldukça geniş yer ayrılmış ve devletçilik savunulmuştur.

Ülkü dergisine göre buhranın nedeni üretimin artması, yani kapitalist dünyanın sanayi yatırımlarını arttırması, buna karşılık tüketim gücünün azalmasıdır. Felaketin asıl sebebi; yiyeceğe, giyeceğe ihtiyacı olanlarda satın alma gücünün azalmasıdır. Bu nedenle birçok ülke kendi ihtiyacını kendisi karşılamak ve fabrikalar karşısında ortadan kalkan küçük zanaatle, yok olan alıcı bir sınıfı tekrar canlandırmak istemiştir. Türkiye için de geçerli olan bu durum, aynı zamanda tüm ulusun kendisini sömüren bir emperyalist sisteme karşı verdiği kurtuluş mücadelesinin ardından yürütülmüş ve kendi ayakları üzerinde durabilen ve başka sistemlerden etkilenmeyen yeni bir *devletçilik* anlayışı belirlemiştir. Böyle bir anlayışın temel nedeni de özel sermaye elindeki milli-toplumsal çıkarı gözetmeyen sanayi dünyasının, kendi çıkarı için insanlığı felakete sürüklemesidir. Bu durum Ülkü'de⁽⁷⁶⁾ şöyle yorumlamaktadır: "Endüstri, şahsî sermaye elinde dünyanın başına bela oldu. Devletçi bir politika, Türkiye'yi bu acı denemelerden koruyacaktır." Görüldüğü gibi Türkiye'de ki devletçilik anlayışının çıkış noktası budur.

Bu anlayış çerçevesinde Ülkü'de önemle vurgulanan bir özellik de; endüstrileşmenin (genel olarak modernleşmenin), Batı toplumlarında olduğu gibi sınıflaşmaya yol açmadan yürüyeceğidir. Gelişmiş Batı toplumlarının vardığı seviyeye bir an önce ulaşma gayretindeki Türkiye'de, sınıfsal farklılıklar dolayısıyla ortaya çıkacak çatışmalar, üretimin planlı ve gelirin adil dağılımı sayesinde yaşanmayacaktır. Devletçilik bir plan dahilinde ilerleyecektir.

Görüldüğü gibi Ülkü dergisinde kapitalist olmayan, buna karşılık sosyalist de olmayan bir yol anlatılmaktadır. Zaten bu yol da bizi Tek Parti Dönemi'nin halkçılık anlayışına götürmektedir. Sınıfların olmadığı, sömürge durumundan kurtulmuş fakat üretim araçlarının yokluğu ve ilkelliği söz konusu olan Türk toplumunda ne sosyalizm, ne de, özel girişimcinin, sermayedarın yokluğuna rağmen kapitalizm söz konusu olabilirdi. Ancak, modern teknikle ve toplumsal bir dönüşümle sağlanacak kalkınma, devlet aracılığıyla ve bir plan çerçevesinde yürüyecek, bu arada bu kalkınma sınıfsız bir toplum yaratacaktır. *Yani devletçilik, ne burjuvazinin ne de işçi sınıfının çıkarına dayanmayıp, tamamen millet egemenliği esası üzerine kurulan yeni bir sistemin adı olmuştur.*

Atatürk, bunu İzmir Fuarı'nın açılışında okuması için Celal Bayar'a verdiği metinde şöyle dile getirmiştir:

"Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem

(76) Necmeddin Sadık, "Buhranın Sebepleri ve Türkiye'de Devletçilik" Ülkü, Cilt: 5, Sayı: 30 (Ağustos 1935) s. 402.

değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir... Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri ferdi ve hususî teşebbüsle yapılmamış olan şeyleri biran evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir.”(77)

Dergide yer alan makalelerde de bu özellik sık sık dile getirilmiş, bunun yanında, sanayileşmenin belli bölgeler yerine, ülkenin geneline yayılarak, her bölgenin eşit kalkınmasına ve bunun tarımsal üretimi baltalamayacak tarzda gelişimine önem verilmiştir. Ülkü yazarlarına göre Batı, yanlış bir sanayileşme çizgisi izlemiş; sadece belli bölgelerde fabrikaları kurarak buraları kalkındırmanın yanında, çok göç almış ve yöre insanı sadece sanayi işçisi durumuna düşmüştür. Türkiye’de ise kırsal alanda kurulan fabrikalarla, köylü zirai faaliyetinden koparılmadan, sanayi alanında da çalıştırılmak istenmiştir. Böyle bir durum rejimin bekası için de şart görülmüştür. Zira, modern hayatın imkanlarından yararlanan ve ülkenin en yoğun kitlesini oluşturan köylünün, gelişen ulus-devlet sisteminde mutlu bir birey olarak yer alması bu kitleden, rejime karşı gelecek her türlü olumsuzluğu engelleyecektir. Böylece aynı ideal etrafında toplanmış, bütünlüğün ahengi de sağlanmış olacaktır.

Modernleşmenin seküler yönü ise; Ülkü dergisinde tek makaleyle ele alınmıştır. Yeni ulus-devletin inkılaplarının seküler yanı gözönüne alındığında bu durum şaşırtıcıdır. Çünkü Cumhuriyet ideolojisinin barındırdığı tüm özellikler, dinin çeşitli alanlardaki etkinliğinin yıkılmasıyla sağlanan seküler özellikler taşımaktadır. Cumhuriyetin bu seküler vurgusuna rağmen Ülkü’de yer alan tek makalede; sekülerleşmenin kazanımlarından bahsedilmiş ve bu sayede modern dünyanın varolduğunun altı çizilmiştir. Türkiye’deki uygulamaların seküler yönünün tartışılmaması nedeniyle; Ülkü’de modernleşmenin bu unsuru eksik kalmıştır denilebilir. Ancak dönemin ideolojisinin, sekülerleşme aracılığıyla, dini bireylerin vicdanına bırakmış olması neticesinde ortaya çıkan laik birey anlayışının milli bir kimlik etrafında toplanan vurgusu, Ülkü’de çok sık tekrarlanan bir konu olmuştur.

Bu nedenle, Türk sekülerleşmesinin dergi sayfalarında tartışılmamasının nedeni, 1920’li ve 1930’lu yılların birçok toplumsal, kültürel ve siyasal devrimlerinin kendi alanlarında, seküler yönlerine vurgu yapılmadan dergide işlenmiş olması gözükmektedir. Örneğin dil ve tarih devrimleri ile hukuk ve eğitim alanındaki devrimler Ülkü’de geniş bir yer tutmuştur fakat bu konudaki makalelerde, konunun seküler yönünden ziyade, Türklüğün ilk tarihsel dönemlerden beri üstün bir millet olduğuna ve bu devrimler sayesinde medeniyet yolunda atılacak olan yeni adımlara yer verilmiştir. Yani milli gururu yüceltme ön plandadır. Örneğin; Hasan Âli Yücel’in makalesi şöyledir:

“Türkçemiz için hudut tanınmamasının en büyük sebebi, Türk dilinin eskiliğine, zenginliğine olan inanımızdır. Bu inan bir hayale değil, canlı bir hakikate dayanıyor. Birinci ve İkinci Dil Kurultayında dil bilgilerimizin ileri sürdükleri tezler, türlü dillerle Türkçemizin mukayesesinden çıkan neticeler bunu ispat etmektedir... Türk milleti, artık dini bir camianın içtimaî müesseselerini hukukta olduğu gibi, dilde de tanımıyor. Türk kültürü lâyiktir, başlıbaşına bir varlıktır. Müstakil Türk milletinin

(77) Celal Bayar, “C. Bayar’ın Endüstri Planımız Üzerine Söylevi” Ülkü, Cilt: 7, Sayı: 37 (Mart 1936), s. 12.

bugün dili de istiklâlini kazanma hamlesini yapmıştır. Onun içindir ki, Gazi Dil İnkılâbı, Türk dilinin istiklâli davasıdır.”(78)

Görüldüğü gibi makalede, dil devriminin seküler yönüne yapılan atıf, devrimin tanımı ile sınırlı kalmaktadır.

Türk modernleşmesinin kentsel boyutu da Ülkü’de yer almış ve sanayileşmenin oluşturduğu kentsel sorunlardan uzak durabilmek için, resmi ideolojinin çatısı altında, modern Batı dünyasının aksine sanayileşmenin kırsal alana yayılması ve büyük şehirlerle birlikte bu bölgelerin de kalkınmasına öncelik verilmiştir. Ülkü yazarlarına göre Batı’da kent ile kırsal alan arasında yanlış endüstrileşmenin ortaya çıkardığı kentsel sorunlar vardır. Bunların Türkiye’de de görülmemesi için kentleşme bir plan dahilinde ülkenin sanayileşmesi ile birlikte ele alınmıştır.

Endüstrileşmede olduğu gibi kentleşmede de devlet yönlendirici ve uygulayıcıdır. Dolayısıyla devlet eliyle yapılan bu işlerde, devletin resmi ideolojisine aykırı gelebilecek gelişmelerden kaçınıldığı konuyla ilgili makalelerden anlaşılmaktadır. Bu nedenle kentleşme konulu makalelerde de önemli vurgulanan husus; halkçılık anlayışının belirlediği sınıfsız ve çatışmasız bir toplumun oluşumudur. Zira yeni ulus-devletin en çok korktuğu şey milli bir kimlik altında oluşturulan bütünlüğü bozacak, sınıfsal ve etnik çatışmalardır. Bu nedenle de devlet, kent ve köy yaşamındaki bariz farkı kapatabilmeye ve kentin sahip olduğu imkanları, insanların kültürel, sosyal düzeylerini köyün içine kadar götürebilmeye çalışmıştır.

Aslında Ülkü’de yer alan görüşlerden, Tek Parti Dönemi’nin; Batı’yı kent uygarlığı olarak alıp taklit etmediği, ancak modern kentin özelliklerini yoksul köylüye götürerek kentteki nüfusa; daha grift ve üretimi köydeki halkın ihtiyacına cevap veren, üretimiyle köylüye yardım eden bir görev yüklediği görülmektedir. Dolayısıyla Türk modernleşmesinde, modernlik mekanları, kentlerden ziyade köylere yani kırsala odaklanmış ve modernliğin ilerleyişi daha çok buralarda izlenir olmuştur. Bu özelliğiyle Türkiye’deki kentleşme, sanayileşmenin yol açacağı bir yoldan ziyade, nüfusu ve imkanları sanayileşmeye uygun bölgelerdeki var olan özelliklerin iyileştirilmesi olarak tasarlanmıştır. Oysa modernleşme olgusunun hakim özelliği, tarıma dayalı bir toplumsal yapıdan, sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçiştir. Tek Parti Dönemi’nde modernleşmenin bu unsuru reddedilmemekle beraber, tarımdan kopuşu gerektirecek köklü bir dönüşümün de istenmediği görülmektedir. Böyle bir anlayışın hakim olmasında, Batı’nın plansız sanayileşerek düştüğü büyük buhran önemli rol oynamıştır.

Böyle bir kent-köy anlayışının altında yatan gerçek ise; yeni ulus-devletin vatandaşlarını oluşturan geniş halk kitlesinin köylerde yaşamasıdır. Cumhuriyet ideolojisi, köylü vatandaşına verdiği öncelikle, onu devlete karşı sorumlu kılmış, aynı zamanda da, uzun yılların ihmalıyla oluşan sosyo-ekonomik, kültürel yoksulluğu yıkmak istemiştir. Derginin köy incelemelerine geniş bir yer ayırması bunun bir neticesidir.

Demokratikleşme konusu ise; Tek Parti Dönemi’nde tüm kurumlarıyla yerine getirilmese de, her zaman ulaşılmak istenen bir ideal olmuştur. Dönemin icraatları da; bu yönde atılmış ilk adımlarla, demokrasiye duyulan özlemi dillendiren nutuklarla bunu

(78) Hasan Ali [Yücel], “Dil İnkılabımızın Karakteri” Ülkü, Cilt: 4, Sayı: 22 (Aralık 1934), s. 256-257.

vurgulamıştır. Her ne kadar pratikte, bunun uygulanmasında kesin bir demokratlık bulunmasa da, bu durum birçok araştırmacının da vurguladığı gibi, geçiş sürecinin bir yansıması olmaktadır.

Ülkü'de yer alan demokrasi değerlendirmeleri ise; diğer tüm modernleşme unsurlarında da ön plana çıkan, toplumsal bütünlüğü koruyucu "ortak yarar" etrafında yapılmıştır. Burada demokrasiden anlaşılan şey de bireyin değil, bir kütlenin faydasına olan düşünce ve gelişmelerdir. Ayrıca yaşanan düzende demokrasinin var olduğunu belirten ifadeler de dergide yer almaktadır. Hatta ifadelerde Türkiye en geniş hürriyetlere sahip bir ülke olarak gösterilmektedir. Ancak demokratikleşmenin Türkiye'deki seyri ile ilgili bir yorum Ülkü'de yer almamaktadır.

Demokratikleşmenin anlatılmadığı dergide bunun nedeni olarak; böyle bir siyasi ve kültürel geçmişin olmaması yanında, dergide yer alan "terbiye" yazılarında aslında bu eksikliğin giderilmesine yani, demok-ratik kültürün yerleşmesine çalışıldığı ileri sürülebilir. Mesela, şahsi görüşleri yanında, derginin imtiyaz sahibi olması dolayısıyla Ülkü'yü de bağlayıcı olan görüşleriyle Nusret Kemal şöyle demektedir:

"... 'halk terbiyesi, psiko-fizyolojik vasıflar itibariyle normal bir inkişaf seviyesine varmış insanların kafalarını işlemeğe ve nizamlı işlemeğe, yani onları karşılaşacakları her vaziyette kendi düşünceleriyle hareket etmeğe, her meseleğe kendi kafalarıyla hal aramağa alıştırmak gayesiyle yapılan faaliyetlerin hepsine denir.' Kafası hür ve salim düşünceye alışmış vatandaşların çoğalmasındır ki demokrasileri muvaffakiyete ve memleketleri dolayısıyla beşeriyeti, saadete erdirecektir."⁽⁷⁹⁾

Dikkat edilirse Köymen, demokratik bir gelişimin sağlanabilmesi için bireylerin özgür iradeleriyle, dünyayı algılamalarını ve karar verebilmelerini sağlayacak bir eğitim istemektedir. Burada asıl önemli olan nokta ise; rejimin toplumu saadete ulaştıracak, demokrasileri başarılı kılacak bireysel eğitimi vererek, kendi anlayışına uygun bir zihniyette birey yetiştirip yetiştirmeyeceğidir. Dolayısıyla asıl sorun rejimin, özellikle Tek Parti yönetiminin demokrasi ve eğitime bakışı, bunlardan ne anladığıdır. Tahmin edilebileceği gibi bu; milli kimlik vurgusunun sahip olduğu, Türkiye'nin kendine has farklılıklarıyla Batı'dan ayrılmasını sağlayan resmi ideolojisidir. Köymen'in makalesinin devamında da bu olgunun altı çizilir:

"Türkiye'de ekseriyetle Türkler oturur ve millî Türk kültürü hâkimdir, fakat Türk olmayan ve ayrı kültürlerini muhafaza eden unsurlar da vardır... Türkiye esas itibariyle bir köy ve köylü memleketidir, köyleri ufak, dağınık ve geridir... Türkiye'de halk terbiyesinin en mukaddes vazifesi ise Türk'e benliğini öğretmek olacaktır."⁽⁸⁰⁾

Görüldüğü gibi; demokrasiden anlaşılan şey, ülkenin özel durumu-nun sağladığı koşulların içinde gelişen milli şuurun devamını sağlayıcı bir sistem olmaktadır. Ve vatandaşlar da bunu sağlayacak bir bilinçle eğitilecektir.

Buradan hareketle Cumhuriyetin bireye ve topluma bakış açısı da ortaya çıkmaktadır. Modernleşmenin etkisiyle modern hayatta beliren insan tipi Türkiye'de, ülkesinin

(79) Nusret Kemal [Köymen], "Halk Terbiyesi" *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 7 (Ağustos 1933), s. 19.

(80) Aynı.

çıkarları doğrultusunda kurgulanmakta ve bu çıkarı zedeleyici görüş ve faaliyetler, toplumsal ahengi bozan ve kargaşaya sebep olan unsurlar olarak görülmektedir. Bu nedenle de yeni rejimin insan tipi, devletine karşı sorumluluklarıyla ön planda tutulan, bunun yanında modern dünyanın gündelik hayatta getirdiği yeniliklerden de faydalanan bir şekilde tasvir edilmiştir. Bunu Ülkü’de modern insanın anlatıldığı makalelerin genelde spor başlığı altında yer almasında görebiliyoruz. Ancak modern Türk insanının Ülkü dergisinde beliren en önemli özelliği; uzun bir mücadele sonucunda oluşturulan milli bütünlüğün, devamına katkı sağlayıcı rolü olmaktadır.

Genel olarak, Ülkü dergisinde incelenen modernleşme unsurlarından çıkarılabilecek sonuç; Türkiye’nin kendine has bir modernleşme süreci izlediğidir. Modern Batı’nın geldiği nokta yadsınmayarak, ancak özellikle az gelişmişliğin vermiş olduğu ve modernleşme isteği ve ihtiyacının halk katmanlarından gelememesi nedeniyle zorunluluk arzeden yukarıdan aşağıya doğru bir modernlik kurgusuyla aynı noktaya ulaşmak amaçlanmıştır. Bu arada Batı’da modernleşme sürecinde izlenen ve kapitalist toplum yapısının en önemli sonuçlarından olan sınıfsal farklılıklar, Türkiye’de tüm inkılapların kaçındığı bir gelişme olmuş ve bunu engellemek rejimin en önemli özelliklerinden sayılmıştır. Dönemin bu özelliği ve ulus-devlet çatısı altında bir bütünlük içinde tasarlanan toplum ve bireye bakışı şöyle özetlenmektedir: “Dağılan çöker, daima bir, daima toplu.”⁽⁸¹⁾

Klasik modernleşme kuramlarının, Türkiye’de görülen modernleşme sürecini tanımlamadaki yetersizliği kendini göstermektedir. Batı’da modernleşmenin yarattığı sorunlar, modernleşmekte olan Türkiye’de devletçi kalkınmanın; başta ekonomik olmak üzere, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda etkin rol almasına neden olmuş, bu da modernleşmenin unsurlarının, tabandan (halktan) gelen bir baskı ya da tabanın ihtiyacına göre değil, devletin varlığının gerektirdiği ve bu varlığın devamını sağlayacak biçimde kurgulanmasına yol açmıştır. Tarih ve Dil Tezlerinin ilk ve en uygar toplum olarak sahneye sürdüğü Türkler ve Türklük bilincinin aşılama çalıştığı modern toplum ve birey kurgusu, bu özelliği nedeniyle, Batı’nın demokrasi ve birey anlayışında vardığı noktayla çelişir gözükmektedir. Batı’nın modern toplumunun sahip olduğu ve bireysel özgürlükler etrafında şekillenen toplum yapısına, Cumhuriyetin ilk yıllarında homojen bir toplumsal yapıyla karşılık verilmekte; bireysel farklılık ve aykırı düşünceler yönetici elit tarafından milli kimliğin düzenleyiciliğiyle oluşan yeni ulus-devletin vatandaşlarına uygun görülmemektedir.

---

(81) Recep Peker, “R. Peker’in Yeni Halkevlerini Açma Nutku” Ülkü, Cilt: 7, Sayı: 37 (Mart 1936), s. 5.

SONUÇ

Türk toplumunun, Osmanlı'dan beri varolan modernlik arayışlarını en iyi tanımlayan kavram "modernleştirilmek"tir. Özellikle Cumhuriyetle birlikte modernleştirici bir elitin kendi anlayışlarına uygun olarak çizdiği hedefe, Türk halkını ulaştırma gayreti, Türkiye'deki modernleşmenin tepeden inme özelliğinin bir belirtisidir. Batıda, uzun yıllar alan ve aşama aşama oluşan bir süreç halindeki modernleşme ile, Türkiye'deki, modernleştirici elitin elinde tuttuğu devlet gücünü kullanarak, kendi anlayışı ve çıkarı doğrultusunda içini doldurduğu modernliğin sonucu olan modernleşme deneyimi, modernleştirilme kavramının ifade ettiği anlamı doğrulamaktadır.

Modern toplum; rönesans, reform ve aydınlanma ile endüstrileşme sürecine giren ve uluslaşma ile siyasi yapısını tamamlayan Batı toplumlarının kendi tarihsel gelişimlerini ifade etmektedir. Modernleşme ise, Batı dışı toplumlarda bunun kendiliğinden değil, dışarıdan gelen baskılar neticesinde şekillenmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla modern olmayan toplumlar için kullanılan modernleşme kavramı, gelişmekte olan ülkelerin Batılılaşma yolunda yapacağı değişimleri tanımlamaktadır. Bu nedenle, toplumların askeri, siyasal, hukuki, toplumsal düzenlemelerle modern hale dönüştürülmesi; o toplumun modernleşme sürecindeki çaba ve atılımlarının yanında modernleşmesinin de yönünü göstermektedir. Ordunun gücünü tekrar geri getirmek için yapılan düzenlemelerle, Türk toplumunun da Osmanlı'yla tanıştığı bu süreç, Cumhuriyetle birlikte, toplumun bütün alanlarını kapsayacak bir genişliğe sahip olmuş ve "topyekün Batılılaşma" anlayışıyla kendine yeni bir yön belirlemiştir.

Cumhuriyetin belirlediği bu yönle birlikte, Türkiye'de sosyal, siyasal ve kültürel değişimler, değişmeyen bir toplum ve birey anlayışını da beraberinde getirmiştir. Türk modernleşmesinin önemle vurguladığı bir unsur olarak etnik, ideolojik, dini ve hatta ekonomik nitelikli her türlü farklılaşma; birlik ve beraberliği, toplumsal ahengi tehdit eden, ilerlemeyi baltalayarak istikrarsızlığa yol açan unsurlar olarak görülmüştür.

Türk modernleşmesinin bu yönde bir sonuca doğru yol almasında, yeni Cumhuriyet devletinin, *ulus-devlet* ve *milli kimlik* vurgularının önceliğinin rol oynadığını görülmektedir. Ortak çıkarı amaç edinen ve bireylerin yasalarla otoriteye bağlı kaldığı ve büyük ölçüde bir hukuk devletini ifade eden cumhuriyet fikri, insanlardan birer yurttaş olmalarını istemekte; devlete karşı eşit haklara ve yükümlülüklerle sahip yurttaşların varlığı bireyi azınlık konumundan çıkarmaktadır. Atatürk ilkeleri ve devrimlerinin, modernleşme politikalarının merkezinde bu cumhuriyet tarzı yönetim anlayışı vardır. Ancak günümüzde bu katı tutumun değiştiği ve birçok alanda belirli kazanımlar olduğunu söyleyebiliriz. Bunun toplumun kendi iç dinamikleri bağlamında olduğu kadar özellikle devletin birçok alanda etkinliğini ve düzenleyiciliğini yitirmesiyle ve de yasal düzenlemelerle sağlandığı söylenebilir.

Yönetim tarzını Cumhuriyet olarak belirleyen Türkiye'de modernleşmenin

çerçevesini belirleyen en önemli unsur “ulus-devlet” anlayışıdır. Modernleşme çabaları, dünyanın her yerinde ulus-devletlerin hayata geçirilmesinde önemli bir etken olmuştur. Her ulus-devlet kuruluşuyla birlikte, sınırları dahilindeki halkı belirli idealler, değerler, inanç ve tutumlar etrafında bütünleştirme, eğitime, dil ve tarih birliğini sağlama, çatışmaya yol açacak farklılıkları giderme arayışlarına girmektedir. İşte tam da bu noktada Cumhuriyet rejimine öncülük edenlerin, “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” söylemiyle ifade edilebilecek, modern toplum düzeyinde bir toplum oluşturma arzuları; Batılı kurum ve kuralları benimseyerek, egemenliğin temel dayanağı ve dolayısıyla modernleşmenin ana vurgusu olan modern insana yönelik temel çıkışları, yön değiştirip cumhuriyeti toplumdan çok devlete dayanan bir yönetim tarzı haline sokmuştur. Yani modernleştirici elit, Batılılaşma idealini, devletçi ve otoriter yaklaşımıyla özdeşleştirmiştir. Devlet bu bağlamda, modernleşmenin yukarıdan aşağıya dayatılan şekliyle, bu süreci başlatan ve ona yön veren temel kurum olmuştur.

Türk modernleşmesinin bu özelliği, yani ulus-devletin yönlendirdiği bir çizgide ilerlemesi, modernliğin özgürleştirici, farklılık ve çeşitliliği savunan boyutundan oldukça farklı alanlara kaymakta ve pek çok uygulamanın modernlik adına yapılmasını anlamsız kılmaktadır. Özgürleştirici bir potansiyel taşıyan modernlik fikri ile Türkiye’deki politik bir şekillendirici güç ile, sınırlandırıcı-kısıtlayıcı potansiyelle sahip modernlik fikri; Batı ile Türk modernleşmesinin sonuçlarını belirleyen, farklılıkları ortaya koyan en önemli özelliktir.

Sonradan modernleşen toplumların ortak bir özelliği olan hızlı, mümkün olduğu kadar kısa zamanda modernleşme isteği, Türk modernleşmesinin kendine bir bahane oluşturarak, yapılan -ve bu arada yapılamayanları da kapsayacak- reformlara dayanak sağlanmasına yol açmıştır. Zira Türkiye’nin toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda önemli bir değişimi gösterecek birikiminin olmaması, modernleştirici elitin yukarıdan aşağıya doğru toplumu şekillendirici Kemalist ideolojisinin tartışmasız tek çıkar yol olarak kabulünü gerektirmiştir.

Kemalist resmi ideolojinin, modernleşme sürecinde en yoğun olarak kullandığı ve toplumu şekillendirici diğer bir vurgusu da milli kimlik üzerinde olmuştur. Yeni bir toplum ve devlet projesiyle hareket eden Türk modernleşmesi yeni Türk kimliğini de etnik ve dinsel alt kimliklerin üzerinde, bölgesel ve çatışma çıkarıcı yaklaşımlardan uzak, uyumlu bir toplumsal ve siyasal yaşama göre uyarlamıştır. Cumhuriyetin sınırları dahilinde yaşayan herkes din ve etnik köken farkı gözetilmeden “Ne mutlu Türküm diyene” anlayışı çerçevesinde Türklük üst kimliği altında yer almıştır. Tarih ve Dil tezleriyle, geçmişle övünebilecek yeni bir ulus oluşturmak isteyen resmi ideoloji, alt kimliklerin canlanmasına ve kendini ifade etmesine hiçbir zaman müsamaha etmemiş, bunları, Türklük bilincini yıkan ve ülkenin bütünlüğünü parçalayan unsurlar olarak görmüştür. Bu görüş aynı zamanda, yönetici kadronun halka yaklaşımını da belirlemektedir. Dönemin bireyi ve halkı ön plana çıkaran mesajlarına rağmen (köylü milletin efendisidir, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir vb.), yönetici elitin halka bakış açısı bunun tam tersidir. Halk onlar için topluca eğitilerek dönüştürülmesi gereken bir kitledir ve cahildir. Bunu Ülkü’deki şu satırlarda görebiliriz:

“...bütün bu çalışma ve düşüncelerde gözden kaçırılmaması lazım olan bir nokta

vardır. Bütün gayretlerin bir taraflı olması... inkişafı için çalışılan köylünün bütün bu işlerde pasif kalması, hattâ kendisi için yapılan işleri davet edilmeden gelen bir uzak akraba gibi karşılaması, kendisine söylenen şeyleri muska ile geçeceğine kani olduğu bir hastalık için yapılan bir ilaç tavsiyesi gibi ayaküstü boş kulakla dinlemesidir.” (Ülkü, III, 16: 319)

Aynı zamanda iktidardaki tek parti yönetiminin de düşüncesi olan bu görüşe göre, değişim isteği ve bunun önemini kavrayan tepkiler yalnızca şehirden, devlet ve partiden gelmektedir. Türkiye’de çoğunluğu oluşturan ve köylü olarak ifadelendirilen geniş halk kitlesinin aslında modernleşme çabalarına kayıtsız kaldığının da bir ifadesi olan bu görüş; devlet ve halk bütünlüğünün yerine, devlet-parti bütünlüğünü sağlayan resmi ideolojinin, icraatlarına nasıl bir anlam yüklediğini de belirtmektedir:

“Demokrasi bir nas, bir âyet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir manadır... Zigana dağının üzerine portakal ağacı dikilmez. Biz filân millet ve yahud filân yerde böyle yapmışlar, biz de aynını tatbik edelim, diyenlerden değiliz. Biz memleketimize uygun olan ulus işine elvereni tatbik ederiz. Ve ulus işlerinde taklid ve dış görüşle beğendirme yerine hayata uygun yolları doğru buluruz.” (Ülkü, V, 28: 258-259)

“Biz halkçı, milliyetçiyiz, devletçiyiz: Bir kelime ile KEMALİST’iz.” (Ülkü, IV, 16:280)

Görüldüğü gibi, 1930’lu yıllarda C.H.P.’nin devletle bütünleşerek, toplumu dönüştürme çabaları, Kemalist ideolojisinin yapısından kaynaklanan ve o dönem için uygun görülen modernleşme arayışlarının kendine özgülüğünü de açığa çıkarmaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinin bu genel çerçevesi içinde incelenen Ülkü dergisinde de; endüstrileşme, sekülerleşme, kentleşme ve demokratikleşme gibi, modernleşmenin taşıdığı unsurların ve modern insanın yer aldığı makalelerin, ulus-devlet ve milli kimlik vurgusu altında işlendiği görülmüştür. Buradan hareketle Türk modernleşmesinin yaşamakta olduğu sorunların bu vurguda tarifini bulduğu söylenebilir. Ayrıca Batılı modern toplumlardan farklı olarak, araştırmada ortaya çıkan; sekülerleşme, demokratikleşme ve modern insan kurgusunun Türk modernleşmesinin en hassas ve resmi ideolojisinin en etkin olduğu alanları oluşturduğu görülmüştür. Bu yargıya varılmasının önemli bir nedeni de; günümüze dek gelen toplumsal, siyasal uygulamalarında bu alandaki geniş yasal düzenleyiciliğidir.

Batı’da sivil toplum ile etkin ve özgür yurttaşlık anlayışını taşıyan çoğulcu demokrasiyi doğuran seküler hareketler ve demokratikleşme anlayışı, Türkiye’deki uygulamasında, devletin değişimin öncülüğünü yapmasından kaynaklanan gücüne paralel olarak aynı başarıyı gösterememiştir. Dolayısıyla modern toplumlarda farklılık ve çeşitliliğiyle gurur duyan birey/grup, Osmanlıdan gelen devletçi geleneği daha da güçlendiren Türkiye’de, homojen ve monist toplumsal yapı kurgusundan dolayı, zayıf kalmış, sosyal ve siyasal yaşamda önemli bir rol alamamıştır.

Modern anlamıyla özünde, farklı kesimleri de kapsayan bireysel özerklik fikrini taşıyan sivil topluma, uygulamada uzak olan Kemalist ideoloji, yurttaşını da devletine karşı sorumluluklarıyla tanımlamış ve modern Türk insanını yine devletin çizdiği sınırlar dahilinde, demokrasilerin sağladığı imkanlardan çok, kurulan düzenin devamında rol alan ve düzeni sorgulamayan bireyler olarak tasarlamıştır. Bu durumu Ülkü’de

demokratikleşmeye ve sekülerleşmeye gerekli önemi gösterilmemesinde görebiliyoruz. Derginin bu özelliğinden çıkarılan sonuç; yeni Türk devletinde başat olan sorun ne demokratikleşmek ne de demokrasinin sağladığı farklılıkların oluşmasına çalışmaktır. Asıl amaç ulus-devlet çatısı altında yeni bir ulus, yeni bir toplum yaratmak ve bu sayede yeni devletin bekasını sağlamaktır.

Cumhuriyetin bu asıl amacı kendisini, Ülkü'nün endüstrileşmeyi ve kentleşmeyi işleyen makalelerinde göstermektedir. Zira, burada Türk kalkınmasının temel görevi; ülkede birlik ve bütünlüğü sağlayıcı planlı bir yapılanmayla, tamamen milli bir alt yapıyla ilerlemeyi sağlamaktır. Bu ilerleme gerçekleşirken gözetilmeden bulundurulacak en önemli unsur, sağlanan bütünlük ve sınıfsız toplum yapısının bozulmasına meydan verecek gelişme ve uygulamalardan kaçınmaktır. Bu nedenle de, resmi ideoloji endüstrileşmeyi; devlet eliyle ve rejimin olası tehlikelere maruz kalmaması amacıyla da, Türkiye'nin dört bir yanında, kırsal alanlara kadar kurulacak sanayi kuruluşlarıyla, bu arada tarımı da gözardı etmiyerek sağlamak amacını gütmüştür. Kentler ise, Cumhuriyetin bu ilk yıllarında, köylere ve köylülere göre daha az işlenmesine rağmen, özellikle şehir planlamaları ve modern kentlere ait özelliklerle donatılmalarıyla farklılaşmıştır. Cumhuriyetin kentleşme konusunda dikkatini yoğunlaştırdığı şehir başkent Ankara olmuştur.

Ülkü dergisi üzerinden yapılan bu çalışmada ortaya çıkan bulgulara göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemine ait modernleşme politikalarının başarılı olup olmadığı tartışılabilir. Ancak burada peşinen bir dönemi ve onun devamında aynı yolların izlendiği diğer dönemler; modern Batı toplumlarıyla kıyaslayarak, ilk dönemlerde "muasır medeniyet seviyesinin de üstü" olarak gösterilen hedefe oldukça uzak kaldığımızı saptayarak başarısız bulmak mümkünse de; aynı yolda ilerlemeye çalışan başka ülkelerle kıyaslayarak, başarılı bulmak da mümkündür.

Ancak modernleşme yolundaki adımlar her ne kadar yavaş yavaş ilerlese de, bu ilerleyiş çalışmanın başında vurgulanan sorunları henüz tam anlamıyla çözülmemiştir. Diğer bir deyişle, Kemalist modernleşme ideolojisinin sahip olduğu devletçi ve bireysel özgürlükleri sınırlandırıcı, resmi ideolojisinin güncelliğini ve geçerliliğini hala koruması, Türk modernleşmesinin özellikle bireye olan vurgusunda, bunun yanında laiklik anlayışında ve en önemlisi demokratikleşme sorunu karşısındaki çıkmazın bir nedeni olarak görülebilir. Bunun yanında Türkiye'nin uzun yıllar, bağımsız bir ulus-devlet olarak varolmasına karşılık, henüz sanayileşmesini tamamlayamamış bir durumda olması da cevaplanması gereken bir sorun olarak durmaktadır. Sanayi alanında olduğu gibi başlangıçta planlı bir şehircilik anlayışıyla yapılandırılan kentlerin bugün içinde bulunduğu, büyük farklılıklar, karmaşıklık ve plansızlık da Türk modernleşmesinin içine düştüğü durumu gösteren bir tablodur.

Bu anlatılanlar çerçevesinde, çalışmanın amacını oluşturan; ilk dönem cumhuriyet modernleşmesinin amaç ve önceliklerini belirleyen resmi ideolojisinin modernlik kurgusu; ulus-devlet ve milli kimlik vurgusu ağır basan ve tek parti düzeninin, bireyi ve toplumu şekillendirici gücü aracılığıyla, devletin varlığının ve bu varlığın ne pahasına olursa olsun korunmasının temel alındığı bir modernlik kurgusudur. Bu anlamda, devlet Türk modernleşmesinde toplumsal ilişkilerin düzenleyicisinden ziyade tanımlayıcısı ve

örgütleyicisidir. Devlet bireye karşı ayrıcalıklı bir konumdadır ve homojen toplumda birey, vatandaş olarak devlete karşı yükümlülükleriyle tarif edilmektedir. Ancak, durağan, değişmeyen, katı, tutucu özellikleri nedeniyle ilk dönem Türk modernleşmesi modernlik fikrinin ilerici, gelişimci, akılcı ve bireyci özellikleriyle çelişir gibi görünse de; Cumhuriyet Türkiye'si bugün, kuruluş yıllarına kıyasla daha modern bir hayat tarzına; iletişim ve taşıma araçlarına, eğitim ve kültür düzeyine, teknolojik yeniliklere, sahiptir. Özellikle ekonomik alanda sınırlandırıcı bir devletçi anlayış terk edilmiş yerini serbest rekabete dayanan liberal ekonomiye bırakmıştır. Ayrıca demokratikleşme yolunda önemli köşe taşları olan siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri ile özgür seçimler, bugün toplumsal ve siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Bunun yanında etnik, dinsel, cinsiyet ve fikirsal ayrımlar, farklılıklar; resmi ideolojinin homojen ve tektip insan kurgusunun dışına taşan eleştirel bir ortam oluşturmakta ve Türkiye'nin modernleşme sürecindeki adımlarını hızlandırmaktadır.

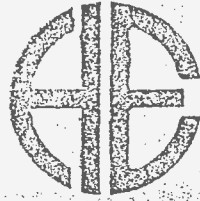
Türk modernleşmesinin, hem kuramsal hem de tarihsel süreç içerisindeki konumunu daha ayrıntılı olarak değerlendirebilmek ve modern toplumlar karşısındaki yerini netleştirebilmek için, sahip olduğu özellikleri farklı açılardan ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu tür çalışmalar, hala devam etmekte olan sürece, yapıcı birer katkı olarak görülmeli, Türk modernleşmesinin; yönünün ve etkinliğinin sağlamlştırılmasında ve anlamlı bir temelde tartışılmasında bu çalışmalardan yararlanılmalıdır. Türk modernleşmesinin bugün gelinen nokta itibariyle uğradığı değişimler ve günümüzde ne şekilde kurgulandığı hakkında yapılacak araştırmalarla Türkiye'nin yaşamakta olduğu toplumsal değişimin artıları ve eksileri yanında modernleşmesinin önündeki engeller de gözler önüne serilebilir ve bu çalışmayı tamamlayıcı bir bütünlük gösterebilir.

ÜLKÜ NÖM. 103

ÜLKÜ

HALKEVLERİ MECMUASI

**Bu sayımızda başyazı İSMET İNÖNÜ'nün
Türk Kadınlarının Siyasa Alanına Girişi**

İÇİNDEKİLER

Anadolu'da en eski Türk medeniyeti (Eti İmparatorluğu)	Mehmet Saffet	323
Somer ölçüsü	Hasan Fehmi Turgal	329
Göte'nin romanı	Kadri	331
Ne zaman (Şiir)	Behçet Kemal	335
Gözüllü sanat	Behçet Kemal	336
Felsefe ve ulusal tefekkür	Hilmi Ziya	338
Yeni şehirler doğarken	Semih	343
Ökonomik devri daim III	S. Aydoslu	352
Musikinin tarih ve edebiyatı	Aziz Çorlu	359
Bayan Etha Richter'in sergisi		362
Ayin politikası	Zeki Mesut Alsan	365
Atatürk Ankarada	E. Behnan Şapolyo	371
Kubilây âbidesinde Recep Pekerin söylevi		374
Kubilây	Falih Rifki Atay	377
Dördüncü Siyasal Kurultay	Kemal Turan Ünal	379
Asya adının kaynağı	Avni Candar	382
Köy çocuğu	Hıfzırahman Raşid	385
Hırsız (Hikâye)	Zafir Ferid	388
Halkevleri Mecmuaları, Bitikler		391
Fransada bir köy tetkiki	Rıdvan A. İhsan	395

AYDA BİR ÇIKAR

SAYISI 25 KURUŞ

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

Bühranın sebepleri v. Türkiyede devletçilik	Necmeddin Sadık	401
Yeni Sentaks Anketi	İ. Necmi Dilmen	403
1908 İnkılabında eski Babıali yokusu	Ahmet İhsan Tokgöz	406
Oğuz destabına dair	Hüseyin Namık Orkun	412
Eski tıbbımızda değerli kitaplar	Dr. O. Seyki Uludağ	421
İngilterede tahsil	Orhan Recep	424
Mecburi tahsil ve bunun süresi		429
Kampların sağlık ve sosyal yordeminden fayda- ları	Dr. Remzi Gonenc	432
Keyif veren zehirler, tiryakilik ve tiryakiler	Zeki M. Barker	437
Coğrafya kitapları üzerinde	Kazım Namı Duru	448
Köylünün iklim ve toprağı kavrayışı	Yalçın Dağlar	452
Bayrı-Dost	Oscar Willade - Çeviren Azize Ayla	455
Ayin Politikası	Mehmed Gayyur	463
Sert bir babanın oğluna itirafı	İl. Malik Evrenol	468
Altı ok - Yeni tokat - Kaynak	Hüseyin Namık Orkun	470
Tuhfetülkibar ve Kâtip Çelebi	Şevki Berker	471
Bir hukuk tezi	H. N. O.	476
Halkevleri nasıl çalışıyor		478

2/100-1

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

HER AYIN BİRİNDE ÇIKAR KÜLTÜR MECMUASI

DİREKTÖR: M. FUAD KÖPRÜLÜ

SAYI: 67

EYLÜL 1938

CİLT: XII

ANKARA - ULUS BASIMEVİ

Sayı Bir
Cilt Bir

Şubat 1933

ÜLKÜ

HALKEVLERİ MECMUASI

ÜLKÜ NİÇİN ÇIKIYOR

RECEP

İLERİ gidişin hızı, yolcuların ne için ve nereye gittiklerini bilmelerine bağlıdır. Bir ileri gidişte, kazanılacak mesafe ne kadar uzun, yeni gelecek zorluklar ne kadar çetin olursa bu bilgi şartı o kadar büyük ehemmiyet alır. Yalnız bilenler, ayrı ayrı bilenler de büyük güçlükleri başaramazlar. Aynı şeyleri aynı suretle bilmek, müşterek mefhumları anlamada birleşmiş olmak lâzımdır. İnsanları bilgi birliği, düşünüş birliği toplar. Bir bilen ve bir düşünenler bir birini severler, birbirine inanırlar. Birbirlerine dayanırlar. En büyük kuvvet; bilen, seven, inanan ve birbirine dayanan topluluktan doğar.

“ÜLKÜ,, karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılâp unsurlarını ısıtmak, ileri adımları sıkıştırmak için... “ÜLKÜ,, ,bu büyük yola katılanlar arasında kafa

birliği, gönül birliği ve hareket birliği yapmak için... “ÜLKÜ,, millî dile, millî tarihe, millî sanatlara ve kültüre hizmet için... “ÜLKÜ,, bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki harareti yazı vasıtalarıyla yaymak için... çıkıyor.

Bu tarif, Büyük Millî Reisin mecmuaya yakıştırdığı ve verdiği “ÜLKÜ,, adı ile neşir maksadı arasındaki sıkı münasebeti de gösterir.

“ÜLKÜ,, de büyük davaya inananların, buna Türk cemiyetini inandırmak, toplu ve heyecanlı bir millet kütlesi yaratmak hizmetinde vazife ve hisse almak isteyenlerin yazıları çıkacaktır. Mecmua, fikirlerine ve ruhuna sadakatle bağlı olduğu Halkevleri gibi hiç bir kâr ve kazanç fikri takip etmeden vazifesini yapacaktır. Mecmuaya yalnız kâğıt, mürekkep gibi malzeme bedelini ve matbaa, posta masraflarını karşılayacak bir fiat

konacaktır.

“ÜLKÜ,, , ticaret fikrine dokunur bir tarafı olmadığını taassupla gösterecektir. “ÜLKÜ,, ye ilân konmayacaktır. “ÜLKÜ,, ye yazanlara yazı parası da verilmeyecektir. Bu nokta tesbit olunurken mecmuayı kuvvetli, şerefli ve muvaffakiyetli bir unsur yapmak maksadında en ileri çareleri düşünen arkadaşlar tereddüt ettiler. Para karşılığı yazan kıymetli makalecilerin yazılarından mahrum kalmanın “ÜLKÜ,, için bir eksiklik olacağını düşündüler. Bu mülâhazanın karşısında büyük ve asil başka bir fikir vardı:

“ÜLKÜ,, , bir mefkûre mecmuası oluyordu. Derinden duyanların ve içten inananların en büyük zevki, fikirlerini hiçbir maddî kâr karşılığı olmaksızın başkalarına duyurmak, yürüdükleri yolu takip edenlerin çoğalmasına hizmet etmek ve bunu görmektir. Tam mefkûreci, bunun için bir şey istiyen, bir şey alan değil üste kendisinden bir şey verendir. Yalnız kendisinden bir şey değil lâzım olduğu zaman bu uğurda bizzat kendisini de verendir.

Bugünkü Türk münevverlerini, kendi cemiyetlerini aydınlatacak, yükseltecek, kuvvetlendirecek tek tek olmaktan kurtarıp kütleleştirecek hizmet için Halkevlerine çağırıyoruz. Halkevlerinin kürsüleri yanında “ÜLKÜ,, nün sütunlarını da onların emrine açık bulunduruyoruz.

Türk cemiyetine bu yoldan yapılacak hizmetin manası, hususî he-

saplarımız, kârımız, kazancımız ve şahsî zevklerimiz için, gene bu cemiyetin kuvveti sayesinde, istediğimiz gibi kullandığımız zamanlarımızdan bir küçük kısmını millî bünyenin mermerleştirilmesi, granitleştirilmesi için malzeme olarak vermektir.

Fikirlerine kıymet verilen vatandaşların yazılarını satın almak, bunları bir süslü kap içinde sıralıyarak müşterilerini bulup satmak ve bu yoldan yarısı hizmet, yarısı ticaret olan bir muamele yapmak... Bir mecmua böyle de kurulabilir. Fakat “ÜLKÜ,, yalnız hizmet için kuruluyor. O herkesin müşterek malı olacaktır. “ÜLKÜ,, de bilgi, fikir ve sanat teşhir olunacak. Onda veya onun vasıtasıyla bir şey alınıp satılmıyacaktır. Biz memleketimizde, bu şartlar altında “ÜLKÜ,, ye yazacak bir münevver kütlesi olduğuna inanıyor, bu kütleyi vazifeye çağırıyoruz. Ve biz bu şartlar altında çıkarılacak “ÜLKÜ,, nün okunur ve aranır bir kıymet sahibi olacağına da inanıyoruz.

“ÜLKÜ,, nün izahlarında, teşrih ve tahlillerinde Cumhuriyet, milliyet ve inkılâp fikirleri esas olacaktır. Halkevlerini kuran siyasî fırkanın ana mefhumlar üstündeki telâkkileri birçok vesilelerle açık bir halde yazılmış ve söylenmiştir. Bu izahlara devam için her fırsattan istifade edeceğiz. Birkaç taraflı dağıtıcı, bulanık fikirler “ÜLKÜ,, de yer alamıyacaktır. Yazılar bu bakımdan dikkatli bir göz altında tutulacaktır.

Sayı Üç
Cilt Bir

Nisan 1933

ÜLKÜ

HALKEVLERİ MECMUASI

DISİPLİNLİ HÜRRIYET

RECEP

Kutup Cumhuriyetlerinin üstünde birbirini yiyen hür (!) foklar var; Alaskada birbirini yiyen hür (!) akayılar var.

Sonra,

Medenî şehirlerde demir kafesler içinde vahşi hayvanları afonyonlayarak uyuşturup onları kamçı altında terbiye (!) eden cambazlar var.

Daha sonra,

Memleketin şehirlerinde, köylerinde, limanlarında, dağlarında... işleri insanlık şartlarına uygun esaslarla tanzim eden birbirini çiğnemedi, ezmeden ve kurduğu devleti bozmadan, yıkmadan yaşayan milletler var.

””

Türkiyede, bizim bugünkü mesut memleketimizde bir takım deliller “cahil veya bozguncu değillerse delirdirler,, bağıryorlar:

— Boğuluyoruz. İçinde yaşadığımız memleketin havasındaki tazyik bizi öldürüyor. Hürriyet isteriz!

Bunlar bilerek bilmiyerek yuka-

rıda yazdığım birinci tipi bir devlet örneği olarak alıyorlar.

Gene Türkiye’de, gene bizim bugünkü mesut memleketimizde başka bir takım deliller “cahil veya yıkıcı değillerse delirdirler,, bağıryorlar:

— Boğuluyoruz. Fazla, geniş hürriyet memleketimizin havasını zehirliyor. Disiplin isteriz!

Bunlar da bilerek bilmiyerek ikinci tipten bir sisteme sapıyorlar.

Tanzim ve tatbikte henüz eksiklerimiz olmakla beraber, biz üçüncü yolu tutmuş bulunuyoruz. Her gün biraz daha toplanarak, biraz daha kuvvetlenerek o yol üzerinde yürüyoruz.

Hürriyet!

Bu mefhumun üzerinde neler yazılmamış, neler söylenmemiştir. Bütün insanlık tarihinde, uğruna en çok kan dökülen kıymeti en üstün görülen mefhum hürriyettir. Öte taraftan disiplin tarafı iyi kurulmaması bir içtimaî heyette hürriyetin yaptığı tahrir

tesiri başka hiçbir tesirle ölçülemez.

Şu halde feyizlerini tatmak istediğimiz hürriyetin ölçülerini iyi anlamak, iyi tatbik etmek, ve bu yolda dünyanın geçirdiği tecrübelerden istifade etmek lâzımdır.

Eski ahlâk, klâsik kanunlar casusu, katili takip ediyor. Yeni cemiyetlerin ahlâk telâkkileri, vatan-
daşların umumî faydalarını korumak noktasından çok şümullenmiştir. Biz hırsızlığı neden yasak ediyorsak bozguncuyu onun için tenkil ediyoruz. Bence sinsi bir bozguncu, soyan bir spekülasyoncu bugünün cemiyetine karşı, cüretli bir kasa hırsızından daha az mücrim değildir.

Bazı başka misaller:

Bugün Türkiyede söz hürriyeti, yazı hürriyeti var. Fakat şeref satıp para kazanmak isteyenler bu vasıtayı kullanamazlar. Neşir hürriyetine rağmen bir hiyanet vesikasını devlet müsadere eder. Cümhuriyet ve milliyet düşmanlarını, milletin ruhuna kargaşalık aşılayanları kanun takibi eder.

Beni braksınlar. Hatta en yetişkin bir memlekette birkaç gazete kurayım. Her gün milletin kendi hükümetinden zulüm, esir muamelesi gördüğünü, hakların çiğnendiğini, millet hazinesinin yağma edildiğini sistemli bir inatla, yazayım, yazayım..... Nihayet birçoklarını ayaklandırabilirim.

Bugün Türkiye'de ticaret hürriyeti var. Fakat meselâ tağşiş yasaktır. Bir tütün denğinin, bir incir kutusunun içine fena şeyler sıkıştırarak müşterisini aldatmak isteyenle-

rin Devlet yakasına yapışır. Çünkü bugünün dünya tutumuna göre bu, milli istihsali, milli ticareti öldürebilecek bir cinayettir.

Memleketimizde cemiyet kurma ve toplanma hürriyeti var.

Fakat hiyanet için, tahrip için, tecavüz için geri fikirleri diriltmek için toplanmağa ve birleşmeğe devlet izin vermez.

Seyahat hürriyeti var.

Memleketimizde serbest geziyor, seyahat ediyoruz. Etrafımızdaki masum insanlara Mehtiden, deve rüyasından, feşten bahsederek onları aldatmağa teşebbüs edersek hükümet elbette serbest seyahatimizi bozar ve vakamıza sarılır.

Biz memleketimizde hür olarak düşünüyor, toplanıyor, yazıyor, söylüyor, çalışıyor, kazanıyor, malımıza, paramıza tasarruf ediyoruz. Hür olarak yaşıyoruz. İnanarak söylüyorum ki, içinde yaşadığımız şartlara uygunluk kaydı altında bugün Türkiyede mevcut hürriyetten daha geniş, daha üstünü dünyanın bir yerinde yoktur.

Hürriyette ölçülere, kanun kayıtlarına razı olmamak yüzünden bir gün vatandaşın şerefi, hakkı, emniyeti ve memleketin birliği, kuvveti tehlikeye düşer, bedbinlik, ümitsizlik artar. En akli başında insanlar hürriyetten şikâyete başlarlar. Bu kargaşalık arasında yıkılıp çökmeden kurtulmanın tek çaresi hürriyetlerin kaldırılması olduğu iddiası revaçlanır.

Hürriyet ve masuniyetleri şekillendiren Fransız İhtilali, Versay id-

DİSİPLİNLİ HÜRRIYET

179

resinin bir aksülameli idi. "Hukuku Beşer,, beyannamesindeki mutlak hürriyet telâkkisi bütün dünyaya basma kalıp aşılandı. Her şeyin iyisini ve dorğusunu yapmak davasında olan Avrupalılar bu telâkkiyi zamanlarına, muhitlerine, milletlerin hususî şart ve kabiliyetlerine uygun bir hale koyamadılar. Büyük harpten sonraki devir bir takım başka âmillerin de tesiri altında büyük kargaşalıklar doğuruyor. "Hukuku Beşer,, hürriyeti nasıl bir zulüm devrinin aksülameli ise bugün doğan ve bazı memleketlerde yer alan karşı fikirler, sıkı idare tipleri de ölçüsüz hürriyetin aksülamelidir.

Birden fazla medenî adamın bir sofrada yemek yemesi, bir otelde oturması, bir vagona seyahat etmesi bile bir takım kayıtlar ile bağlıdır. Fertlerinin yetişme farkları görüş ve düşünüş ayrılıkları ve menfaat hesaplarıyla, bir millet, hareketli bir ihtiras manzumesidir. Bu kaynaşan kalabalığın cemiyete zarar gelmeden çalışması ve yaşaması için lüzumu olan kayıtlar konulmalı ve vatandaşlar bu kayıtları severek tanımalıdırlar. Ferdin hürriyeti fikrinin yanında bir taraftan da millî disiplin fikrini yaşatacak alışkanlık ve uysallık itiyatları kuvvetlendirilmelidir.

Biz, düşünen, yazan, söyliyeni, çalışan ve kazanan "hürriyetli,, ve aynı zamanda cemiyeti korumak ve yaşatmak için lâzım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, millî şefhlerin hükümlerine candan uyan ve iman eden "disiplinli,, bir cemiyet kurmak davasındayız.

"Benden başka kimse yok,, diyen

zihniyet ile bir aşiret reisinin veya bir orta devir kralının iddiası arasında fark yoktur. Millet kütlesini inkâr eden ve kimseye nefes aldırmayan bir zümrenin zorlu hakimiyeti altında devamlı bir idare kurulamaz. Zorluk ve karışıklık zamanlarında geçici bir müddet için devletin müdafası yolunda alınan tedbirler buradaki bahsimizin sınırı dışındadır.

Tarih ölçüsü ile asırlar bir kış günü kadar kısadır. Hürriyet ile disiplin arasında muvazene kuramıyan milletler bu kısa günün her saatinde büyük hâdiselerle sarsılmağa mahkûmdurlar.

Biz, hangi yol ve hangi maksatlar için olursa olsun, bir milletin uzun devirler zor altında tutulacağına ve ona hürriyeti cemiyetin malı olarak tattırmadan, devlet işlerinde millî murakabeye açık bir yol bırakmadan devamlı bir idare kurmak kabîl olacağına inanmıyoruz .

Türkler, arkasındaki beş on asrın gölgesine sığınmış uydurma "sunî,, bir millet değildir. Onun için arkamızda olduğu kadar önümüzde de uzun devirleri kucaklayan bir ülküyü tahakkuk ettirecek uzun hayatlı, ebedî bir devlet kuruyoruz. Bu devleti kurmada olduğu gibi onun yaşamasında da besleyici ve koruyucu mefhumlara sadık kalıyoruz; bu yolda tedbirler alıyoruz; ve ihtiyacılara göre bunları yeniliyoruz.

Millî disiplin anlayışında milletleri sürüleştiren hudutlara kadar varmak felâket getirir. Hürriyetin ve disiplinin hudutlarını, tatbik olun-

180

ÜLKÜ, NİSAN 1933

dukları millet hayatının kendi hususî şartları çizer.

Biz, her ferdi cemiyet ruhunun sevgi, saygı ve itaat maddelelerinden yuğrulmuş imtizaç malzemesi ile Devlete ve birbirine eklenip bağlanan bir millet,...

Biz, nizamlı, emniyetli bir devletin vatandaşlara hürriyetin usaresini tattırırken serseri dağınıklığın, milliyetsiz boşluğun ve en kuvvetli cemiyetleri dağıtıp parçalayan serkeşlik ve itaatsizliğin yıkıp öldürü-

cü tesirlerinden anlıyan, bundan kaçınan yepyeni bir millet olarak yetişmek istiyoruz.

Disiplinli hürriyet!...

Bu, Cumhuriyet Halk Fırkası evlâtlarına, Halkevlerinde her gün biraz daha yetişip açılan memleket çocuklarına ve bütün vatandaşlara "mot d'ordre,, olmalıdır.

Gelecek makalem:

"Birlik, beraberlik, bütünlük,,

TÜRK DEVLETİNDE HALKÇILIK.

K. NACİ

DOĞUDA ve batıda binlerce yıl önce, bilgisine ve kılıcına boyun eğdiren Türklerin, dünya kurulalı elinden kılıcı ve bayrağı düşmemiş büyük Türkün en göze batar benliğini, gelecek yüzyıllarda da ünlü ve varlıklı olarak yaşatacak olan çok genç cumhuriyeti, baştan başa halkçıdır.

Türkün bu halkçılığı, anayurdumuzun, Orta Asya yaylasında kuruluşundan ve Türkün yaradılışından ileri gelmiştir. Çünkü anayurt vaktiyle, içdenizler, ırmaklar, çaylar, derelerle bezenmiş ve bunların kenarları bugünkü şehirler kadar büyük "oba,, larla süslenmişti. Bütün bu işleri yapmak için, elbirliği lâzımdı, ve yapılmıştı. Fakat sonraları yüksek dağlardaki buzların erimesi ve suların kuruması yüzünden "yer katı, gök ırak,, oldu. Bundan dolayı da anayurdun çocukları birbirine danışarak, birbirine sokularak, güçlerini birleştirerek işlerini başarmakta devam ettiler.

Toprağı, topraktakileri ve ağaç dikmesini ve işlenmesini, dağdaki yaban atlarını tutup üstüne binmesini, madeni eritip kılıç yapmasını herkesten evel düşünen Türkler, kendi öz ölkelerinde, her işi konuşarak anlaşarak yaparlardı.

Hiç kimsenin, ötekenden çok

bir yükseklik, üstünlük gütmesi âdet değildi. Yalnız "El,, devlet, işlerinde Ele en çok iyilik yapanların, en çok hizmet edenlerin adları saygı ile anılır, kendileri segiyle karşılanırdı.

Hattâ, en büyük *El* adamı olan hanlar bile kendilerini, *El*'in bir emir kulu sayarlar ve herkes de bunu böyle bilirdi .

El başı olan hanların, iş başına getirilmesi *El* büyüklerinden toplanan, kılıç kullanmasını bilen her Türk burada azadır, kurultayların seçmesiyle olurdu. Kurultayın seçmediği hiç kimse han olup *Ele* buyruk salamazdı.

Buyrukları, han kendiliğinden değil, kurultayla konuştuğundan ve onların düşüncelerini öğrendikten sonra, geçmiş işlerde ataların yaptıkları ve yapılmasını âdet edindikleri türelere uygun olarak verirdi .

Bu türelerin içinden, bugünkü *El* ihtiyacına en uygun olanlarını bulup ayıran Türkün büyük oğlu, kendi kalemiyle Türk türeleri kitabını yazmıştı.

Türk aslarının süngülerini *El* için en yararlı kullanmasını bilen Türk büyüklerini bu bilgide de geçen "Büyük Gazi,, Büyük Türk Kurultayından geçirdiği Türk türelerin-

de "Teşkilâtı Esasiye Kanunu,, diyor ki:

"Türkiye Devleti bir Cümhuriyettir.,,

Bunun ne demek olduğunu, ey Büyük Türk Milleti, sen, bütün dünya milletlerinden daha iyi bilirsin, senin ünlü tarihin bunun örnekleriyle doludur. Fakat bugünkü Cümhuriyetimizin belirişinde daha açık ve göze batır bir büyüklük vardır ki, o da, milletin öz işini gören büyük başların kendilerini yurt işlerine vermelerine karşı, milletin kendisini onlara candan ve gönülden bağlamış olmasıdır.

Böyle sınırsız bağlantısı Türk tarihi ilk defa yazıyor.

Türk Türesi kitabının ikinci buyruğu şudur:

"Hakimiyet kaytsız şartsız millettir.,,

Dedelerimizin "Kut,, dedikleri, buyurmak, buyruk salmak, kendi işini yalnız kendisi görmek ve başarmak salâhiyetinin hiçbir bağ, hiçbir bağlantıya tâbi olmaksızın ancak "bütün,, millet düşüncesi ve millet eliyle yapılabileceğini gösteren bu Türe, büyük Türk tarihinin çizdiği en sağlam "El,, idaresi örneğidir. Ve bunun için yurt işlerimizde ilk ve son sözün eri millettir.

Türk Türesinin üçüncü ve dördüncü buyruğu:

"Büyük Meclis, tek başına milletin örneğidir ve hâkimiyet hakkını millet adına kullanır.,,

"On sekiz yaşını bitiren her Türk eri, kurultaya gidecekleri seçme işine ortaktır.,,

Tarihimizde kılıç kuşanacak ça-

ğa gelenlere girmek hakkı verilen ve yurt işleri için bilgi ve görgülerini ortaya koyanları içinde toplayan kurultayların yerine "Büyük Türk Meclisi,, konmuştur. Yurt ve millet adına düşen her iş burada görülür.

Milleti, öz meclisinden başka hiçbir kuvvet temsil edemez. Ve hâkimiyeti kendiliğinden kullanamaz. Bu türenin halkçı neticesi şöyle tamamlanmıştır:

"Büyük Türk Meclisine gireceklerin sayısı her yirmi bin Türk eri yerine bir kişi seçmekle bulunur. (Mebus intihabı kanunu madde 2),,

Türk milleti başta olmak üzere birçok milletler, millî birliğe ait her işi doğrudan doğruya kendileri görmeğe çalışmışlar ve bütün halkı bu işlerde konuşturmak ve onları dinlemek istemişlerdir.

Fakat tarihimiz de gösteriyor ki bu toplantılarda kılıç kuşanabiller bulunmuştu; bu yaştan küçük olanların millî birlikte sözünü dinlemek âdet olmamıştır. Çünkü onlar böyle ağır işlere karışacak çağda değildiler.

Memleket işlerine karışıp söz söyleyebilmek için, günü gelince, o sözün sonunu da getirmek ve konuşulan işi başarmak lâzımdır.

Bundan dolayı halkçı türelerimizden birisi bu işlere girmek için 18 yaşını bitirmiş olmağı ölçü koymuştur. Bu yaşa gelmek, süngü ve kılıç kullanmasını bilmek demektir.

İleri milletlerin hepsinde de görüyoruz: Bütün memleket halkını bir araya toplamak ve yurt işlerini görüşüp konuşmak kolay oluyor. Çünkü herkesin ev ve bağ işi

TÜRK DEVLETİNDE HALKÇILIK

193

konu komşu işi de vardır. Büyük yurt işlerini düşünüp, konuşmak için bu işleri en çok bilen ve doğru yapmasını başaracak olan hemşerilerden, vatandaşlardan, kendilerine güvenenleri seçmek daha doğru sayılmış ve her yirmi bin Türk yerine bir kişi seçilmesi bundan doğmuştur.

Büyük Meclise seçileceklerin otuz yaşından üstün olması ölçüsü, bu yaştan sonra, vatanseverlerimizin yurt işine ait yükü omuzlarında daha iyi taşıyabileceklerine ve daha doğru düşünüp karar vereceklerine inanılmış olmasındandır.

Halkçı türelerimizin en üstünlerinden birisinde:

"Her Türk hür doğar, hür yaşar.," denilmiş ve Türklerin yaradılıştaki hür oldukları tanınmıştır.

Hakikatte de hür olmanın ve hür yaşamanın en çoşkun belirisini gösteren ve tadını Türkler kadar çok bilen bir millet yoktur. Çünkü Türklerin binlerce yıldır yedikleri, içtikleri hürriyettir. Ve bunun için her Türkün başı dik ve alrı aaktır. Büyük Türk oğlunun buyruğuyla geçmiş günlerin bilgi araştırmaları başlayınca kadar dünyanın bütün milletlerini avuç içine alan Türklerin yalnız asker çadırı kurarak galip geldikleri iddiası vardı. Fakat bugün artık o düşünceler çürütülmüş ve tarihin karanlık yaprakları aydınlanmıştır.

Şimdi herkes biliyor ki Türkler,

medniyeti hürriyet gibi, milletlere icabında süngü ve kılıç zoru ile öğretmişlerdir .

Tarih başlamadan evel var olan Türklerin "hür olmak,, türesi, yer yüzüne buyruk salmak kudretiyle beslenmiş ve köle olmamak hinciyle yaşamıştır.

Ey Büyük Türk Milleti, bu hincin, Büyük Gazinin bayrağı altında, nasıl şahlandığını ve kendilerini ileri millet sayan, sayısız milletleri nasıl yendiğini daha dün, yeniden ispat ettik.

İşte bunun için Türk Türesine *"Her Türk hür doğar, hür yaşar.,"* Yazmıştır. Bu, binlerce yıldanberi mevcut ve sarsılmaz bir hakikatin söylenişidir. Türk türelerinde halkçılığı çok canlı olarak gösteren başka bir yazı daha görüyoruz.

"Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları yasaktır.,"

Bu yasak, varı yok etmek için konmamıştır. Geçmiş günlerdenberi, Türk halkının içinde böyle bir üstünlük olmadığının ve bundan sonra da olamayacağını ifadesidir.

En eski zamanlardan bugüne kadar, bütün Türkler birlik ve varlık işlerinde birbirine müsavî hakların sahibi ve vazifelerin eri olmuşlardır.

Üstünlük, yurt işlerini daha iyi başarılanlara saygı ve sevgi kaynağı olarak milletin gönlünde yaşar .

Türkler bunu, ancak, büyüklerini gönlünü almak için sunarlar.

K Ö Y C Ü L E R B Ö L Ü M Ü

KÖY TARIM DEMEK DEĞİLDİR

NUSRET KÖYMEN

KÖY meselesini düşünenlerin ilk yapmaları lâzım olan şey bir teamül haline gelmiş olan köy anlayışını kafalarından silmektir. Şehrin ruhlarda yaptığı ihtibasların köyü yalnız dışından gören ve acele tamimler yapmak itiyadında olan şehirlide doğduğu bu anlayış yanlışlığı yalnız tek taraflı ve eksik olmasile kalmayan sakat bir görüştür. Bugün, hâlâ, yalnız Türkiyede değil, bütün dünyada kafalarda yer tutan bu anlayışa göre köy "tarım (ziraat) yapan kimselerin toplu oturmaları,, ndan başka bir şey değildir. Bir lokma ekmeği elde etmek için başkalarına veya başkalarının emri altında, benliğinden fedakârlıklar yaparak, çalışmak mecburiyeti şehirlie köyü sadece bir buğday tarlası halinde göstermiştir.

Vakıa, köylerin çoğunda başlıca iş tarımdır, ve köylerin hepsinde az çok tarım yapar. Fakat bu böyle olmakla köyü şehirden ayıran başlıca vasıf birinin tarım yapması, ötekinin yapmaması değildir. Dünya yüzünde başlıca işi tarım olmayan yüzbinlerce köy olduğu gibi şehirlerde de tarım işlerine artan bir önem verilmiştir. Her köyün coğrafi ve iktisadî muhiti ile kültürünün kendini en istidatlı kıldığı bir istihsal veya imal alanında ihtisaslanması

dünün olduğu gibi yarının da ekonomik kurumunda en büyük rolü oynayacaktır. Köy sanatları eskiden çok büyük bir çeşitlilik gösterdikleri halde makine medeniyetinin ilk şursuz gelişiminde şehirci yönde yürümesi, iktisadîden ziyade ruhî âmil-ler altında şehre olan akının köyü zayıflatması, ve adamsızlık, teşkilatsızlık ve bilgisizliğin köy sanatlarının şehir sanayii karşısında tutunabilmesini mümkün kılmaması yüzünden köy sanat çeşitliliğinde tarımı köy işlerinin başına geçiren bir azalma olmuştur. Fakat bu asla, köyün ileride yalnız tarım yapacağına delâlet etmez. Bilâkis, köyün, yeni gireceği kalkınma devrinde memleketin bütün ekonomisini kavracayacak ve artık hiç bir zaman kaybetmeyeceği geniş ve derin bir çeşitlilik kazanacağına inanmak lâzımdır. Bugün dahi dünyada ikinci köylerin yanında sayıları onlardan çok aşağı olmayan tarım işçisi, balıkçı, hayvancı, yemişçi, dokumacı, madenci, camcı, seramik (toprak mamulâtı) çii, derici, sütçü, ipekçi, oyuncakçı, şemsiyeci, her türlü parça işleri yapan, hattâ fabrikacı köyler vardır. Eski zamanın başlıca tiplerinden olan hancı ve soyguncu köyler ise birçok memleketlerde artık kalmamıştır. Maamafih bunlara karşılık kaçakçı köyleri meydana gelmiş

tir. Bunlardan başka, arzettikleri hususiyet itibarile ayrıca söylenmesi icap eden "oturma,, köyleri vardır. Oturma köyleri iki türdür:

1 — Şehirlere yakın oturma köyleri, ki bunlarda şehirde çalışanlar oturur; 2 — Mevsim veya çekilme oturma köyleri, ki bunlarda oturanların mühim kısmını başka yerlerde mevsim çalışmalarına gidenlerle şehir veya kasabalarda uzun müddet çalışıp para tuttuktan sonra köyelerine çekilenler teşkil eder.

Demek oluyor ki köyü şehirden ayıran en şümüllü temel vasıf köyün varlığında ve yaşayışındaki "umumî birlik,, tir; iktisadî çalışmalarda olduğu kadar, ırkî, sosyal, kültürel ve idarî varlıkta da kendini gösteren bir birlik. Şehrin ev kümelenmesinden başka her alanda bölünmüş, dağınık ve kozmopolit varlığına karşı köyün belki ev kümelenmesinde o kadar göze parçmayan fakat toplu yaşayışın bütün öteki alanlarında çok derin bir mâşerî birliği ve bütünlüğü vardır. Bu itibarla şehirde görülen ince ve girift iş bölümü köyde görülmez. Bu köyün lehinedir; çünkü kendi için lâzım olan zarurî şeyleri yetiştiren ve yapabilen her ailenin gelişim istiklâline malik olmasını mümkün kıldığı gibi aynı ürünü yetiştirmek veya aynı sanat eşyasını yapmak da büyük bir tesanüd ruhunun, müşterek kültürün ve ihtisasın gelişmesine yardım eder.

Ayrı ayrı mesleklere ve âlemlere mensup, birbirini tanımayan veya tanıyan her çeşitten insan kalabalığından müteşekkil olan şehirde mâ-

şerî kontrol çok zayıf olduğu ve hükümet ve belediye tarafından türlü tek veya toplu aykırılıkları, taşkınlıkları ve hileleri önlemek için konulan kayıtlar sıklıkla kırılan tahammülsüz esaretler halini aldığı, ve hiç bir şehirli senelerce mektebe gitmeden veya çıraklık etmeden bir meslek öğrenemediği halde, bütün sakinleri birbirini tanıyan ve hepsi eş işlerle ilgili olan köyde fevkalâde sıkı olan mâşerî kontrol balıklar tarafından kesafeti ve ağırlığı duyulmayan deniz suyu gibidir, ve her köy çocuğu yedi sekiz yaşından itibaren bir kaç işin eridir. On üç yaşında bir köy çocuğu ağır başlı ve müstahsil bir insandır. Yirmi beş yaşında bir şehir delikanlısı ise çok defa geçimini kazanamaz, mâşerî mesuliyet ve vazifelerini idrak etmez ve kendisini kozmopolit muhitinin birbirine zıt tesirleri altında bocalamaktan hâlâ kurtaramamıştır. Bazı maarifçiler köyle şehir arasındaki bu temel ayrılığı göremedikleri içindir iki iki ayrı terbiye sistemine, iki ayrı terbiye yaşına, iki ayrı programa, iki ayrı muallim tipine lüzum olduğunu anlamamışlardır. Köyün terbiye meselesi "mekteb,, değil "rehber,, dir. Köyün kendisi mekteptir, hem de bedeni ve ruhu sağlam bir milleti yetiştirebilecek bir mektep, yeter iki içinde iyi bir rehber bulunsun ve en istidadlı gençler şehirci bir terbiye sistemiyle ve yanlış bir ekonomi ve sosyete düzeninin köyü mahkûm ettiği bezdirici sefaletin ve yanlış bir tekâmülün kurnazlığını ve hilekârlığını geliştirdiği şehrin çekici sefahtının tesirile şehre akmasın..

Köyü bütün varlığı ile göremememizin, bütün derinlik ve genişliğiyle kavramamın köylerini kurtarmak ıstırrarında olan, bu ıstırrarı duyarak faaliyeteye geçmek üzere bulunan bir memlekette önemi çok büyüktür. Derin ve geniş bir kavrayış ve vazih bir görüşle yapılmıyacak işler köy ve köylerin bütünü olan memleket için faydalı değil zararlı olabilir.. Köyün beklediği ne sadece toprak, ne de sadece mekteptir; köyün beklediği yeni bir düzendir. Bu düzen kurulduğu zaman köyün ve şehrin bugün için belki itiraz götürebilecek olan tarifi şu olacaktır:

"Köy rasyal (ırkî), kültürel, sosyal, ekonomik, coğrafik, ve administratif bakımlardan bölünemez bir birliğe ve memleketin genel politik birliği içinde en geniş mahallî idareye sahip, memleketin iktisadî bütünlüğü içinde muhitinin ve kültürünün kendisini en müstaid kıldığı iş üzerinde ihtisasla çalışan, geçim erginliğine malik ailelerin kurduğu bir memleket nüvesidir.,,

"Coğrafik, ekonomik ve administratif birliği olan bir mıntakadaki köylerin ve muhtelif mıntakaların müşte-

rek hizmetlerini (*)görmek için kurulmuş veya meydana gelmiş topluluğa, merkeze, şehir denir.

Ve o zamanın yurt bilgisi kitapları köyle şehirden bahsederken şöyle diyecek:

Şehirlerdeki çok girift iş bölümü ve şehirlilerin büyük bir bölümünün vatandaşları tek tek, doğrudan doğruya veya hemen alâkadar eden hizmetler yapmakta olmamaları ve büyük yük çokluğunun kendi toprağı üzerinde evinin yiyeceğini yetiştirmek imkânına malik bulunmaması şehirlilerin geçim bağınsızlığına (istiklâlîne) malik olmalarını mümkün kılmaz. Geçim bağınsızlığına sahip olmayan vatandaşlar insanlığın henüz yeter gelişimini bulmamış dünyamızda en iyi demokrasi yurddaşı olmazlar. Köylerde ise köylüler evlerinin en zarurî ihtiyaçlarını kendileri yetiştirebildikleri için oldukça geniş bir ölçüde geçim bağınsızlığına sahiptirler....

(*) Bu hizmetler arasında fikri rehberliği bilhassa zikretmek lâzımdır.

Sayı: 30
Cild: 5

Ağustos 1935

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

Buhranın sebepleri ve Türkiyede devletçilik

NECMEDDİN SADIK

DÜNYANIN çektiği sıkıntı, alışverişte denksizlikten ileri geliyor. Bu düşüncede herkes birliktir: Fakat mal çıkarıldı, alıcısı yok... Öte tarafta, milyonlarca insan var ki yiyeceğe, giyeceğe, her şeye ihtiyacı var, alıcıdır, parası yok, satın alamıyor.

Buhrana sebep arıyanlar şu noktada aynı fikirdedirler: Üretim (istihsal) çoğaldığı için sıkıntıya düşen insanlık, yoğaltım (istihlâk) azaldığı için daha büyük buhrana düştü. Bugünkü felâketin asıl sebebi, yiyeceğe, giyeceğe ihtiyacı olanlarda satın alma kudretinin azalmasıdır. Bir tarafta, fabrika malları, toprak ürünleri yığılıp kalıyor, yakılıyor, denize dökülüyor, fabrikalar işsizlikten kapanıyor, öbür yanda koca insan kütleleri açlık, yoksulluk, çıplaklık içinde kıvranıyor.

Bu hal neden ileri geliyor?

Son elli yıl içinde, işçi gündelikleri pek artmıştır. Fakat, üretim (istihsal) ile fabrikaların kazancı da-

ha çok artmıştır. Büyük kapitalist memleketlerde bu hal daha fazla göze çarpar. Meselâ Amerikada 1925 den 1929 yılına kadar, fabrikalarda işçilerin gündeliği ancak yüzde beş artmış, buna karşı, aynı fabrikaların, ortaklara verdikleri kazanç yüzde 86 yükselmiştir. Eğer 1922 - 1929 devrinde Amerikada işçi gündelikleri, kapital kazancı ve üretim aynı nisbet üzere artsaydı işçilere 20 milyar daha fazla verilmesi, kapitalin 20 milyon daha az kazanması lâzım gelecekti.

Bunun içindir ki, Cenevrede Milletler arası iş kongresinde bu istatistiklere dayanan Fransız amele delegesi M. Jouhan- "Bu 20 milyar dolar, yerini değiştirseydi daha az üretim, daha çok yoğaltım olurdu,, demiştir.

Fakat, kapitalistlerin eline geçen bütün paranın piyasadan çekildiğini sanmak basit bir düşüncedir.. Bu paranın bir kısmı memleket dışı-

na kaçırlır, yahut şahsî ihtiyaçlara harcanır. Büyük bir kısmı ise gene başka işlere yatırılır. Bu yeni işler gene işçi kullanır, bu suretle para, piyasada "Satın alma,, gücünü arttırmış olur.

Ancak, bir nokta var ki sosyalistlerin düşüncesine hak verdiriyor. Son yıllarda, birikmiş büyük kapitaler en çok, makine yapan fabrikalara yatırıldı. Bu çeşit yatırımlar arttıkça, fabrikaların sayısı lüzumundan fazla arttı, üretim (istihsal) kuvveti de o nisbette çoğaldı. Halbuki bütün dünyada satın alma kuvveti bu derece yükselmekten uzaktır. Çünkü, son asrın büyük iş girişimleri (elektrik ve demir endüstrisi), artık insan kolu yerine makine kullanıyor.

Eskiden, bu fabrikaların malları başka piyasalarda alıcı buluyorlardı. Bir "Küçük zanaat,, vardı ki, çalışma araçları kendi malı olduğu için, satın alma kudretini az çok saklıyordu. Sonra, fabrikası olmayan birçok ülkeler, Avrupa ve Ame-

rika mallarının alıcısı bulunuyordu.

Küçük zanaat, büyük fabrika karşısında ortadan kalkıyor. Bu suretle alıcı bir sınıf yok oluyor. Öte taraftan büyük fabrika memleketlerinin mallarına çıkıt olan piyasalar yavaş yavaş kapandı. Herkes kendi ihtiyacının çoğunu kendi yapmak kaygısındadır.

Buhranın büyük sebepleri bunlardır.

Dünyanın gidişinde ve sıkıntısında amil olan bu hadiselerle bakarak, Türkiyede endüstri kurarken bu yanlışlıklara düşmiyeceğiz. Bunun içindir ki Türkiyede büyük endüstri devletindir. Devlet, fabrikalarının kazancını şahsî sermayelere dağıtmaz, işçinin "satın alma,, kabiliyetini zaltmaz, istihsali memleketin ihtiyacına göre düzeltir.

Endüstri, şahsî sermaye elinde dünyanın başına bela oldu. Devletçi bir politika, Türkiyeyi bu acı demelerden koruyacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgül, Mehmet. **Türk Modernleşmesi ve Din.** Konya: Çizgi Yayınları, Eylül 1999.
- Akşin, Sina. "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim.** Yaz 1977 2:35, Eylül 1977.
- Aktan, Coşkun Can "‘Yeni’ Sivil Toplum Sözleşmesi", **Yeni Türkiye** 3,18:130-149, Kasım-Aralık 1997.
- . "Siyasal ve Sivil Özellikler, Demokrasi ve Türkiye" **Yeni Türkiye** 3,18:68-85, Kasım-Aralık 1997.
- Alkan, Haluk. "Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Modernleşmesi", **Yeni Türkiye** 4,23-24: 1703-1716, Eylül-Aralık 1998.
- Altuğ, Fevzi. **Kent Ekonomisinin İlkeleri.** Bursa. (Y. Yok) 1998.
- Atabek Nejdet ve Erdal Dağtaş **Kamuoyu ve İletişim** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 139,1998
- Aybars, Ergün. **Atatürk Çağdaşlaşma ve Demokrasi.** İzmir: İleri Kitabevi, 1994.
- Aydın, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik.** Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Bayraktar, Zerrin. "Ülkü Dergisi: Halkevleri Merkez Yayın Organına Bir Bakış" **İletişim.** (A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Y.O. Yayınları, 1983.
- Berkes, Niyazi. **Türk Düşününde Batı Sorunu.** Bilgi Yayınevi, Mayıs 1975.
- . **Türkiye’de Çağdaşlaşma.** İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978.
- Berman, Marshall. **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor.** Çev.: Ümit Altuğ, Bülent Peker. İletişim Yayınları, 1994.
- Bilgin, İhsan. "Anadolu’da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme" **Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme.** Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999.
- Birinci, Ali. "Siyasileşmenin İlk Devresi", **Yeni Türkiye** 4,23-24: 229-39, Eylül-Aralık 1998.
- Bora, Tanil. "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik.** Bağlam Yayınları, Eylül 1997.

- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. Beşinci Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
- Bostancı, M. Naci. **Toplum Kültür ve Siyaset**. Ankara: Vadi Yayınları, Kasım 1995.
- . “Türkiye’nin Modernleşme Sürecine Dair Dipnotları”, **Yeni Türkiye** 4, 23-24: 1631-40, Eylül-Aralık 1998.
- Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba. **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998.
- Bülbül, Nurullah. “Modernleşmenin Önemi ve Gelişmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi S.B.E. 1996.
- Canatan, Kadir. **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**. İstanbul: İnsan Yayınları, Mart 1995.
- Cem, İsmail. **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**. Onuncu Basım, Cem Yayınevi, Mart 1989.
- Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**. Üçüncü Basım. İstanbul: Paradigma Yayınları, Şubat 1999.
- Çaha, Ömer. “Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**. Bağlam Yayınları, Eylül 1997.
- Çavdar, Tefvik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950**. İmge Kitabevi, 1995.
- . “Müntehib-i Sani”den Seçmene. Ankara: V Yayınları, Kasım 1987.
- Çeçen, Anıl. “Toplum Kalkınması ve Halkevleri”, **Atatürk ve Halkevleri**. Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler. Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, 1974.
- . **Atatürk ve Cumhuriyet**. Üçüncü Baskı. İmge Kitabevi, Ocak 1995.
- Çiğdem, Ahmet. **Aydınlanma Felsefesi**. İstanbul: Ağaç Yayınları, Alternatif Üniversite, Temmuz 1993.
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Onbeşinci Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi, 1998.
- Dikeçligil, Beylü. “Dünya Modernizm Diyerek Dönüyor”, **Yeni Türkiye** 4,23-24: 1641-48. Eylül-Aralık 1998.
- Dönmezer, Sulhi. “Atatürk ve Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** IX. 26: 281-87, Mart 1993.
- Ergüden, Akın. **Uygarlık Tarihi**. Eskişehir: A.Ü. A.Ö.F. Yayınları, Aralık 1999.
- Eroğlu, Hamza. **Türk Devrim Tarihi**. [Kardeş Matbaası] 1991.

- Ertuğ, H. Refik. "Türk Basını Nasıl Doğdu Nasıl Gelişti?" **Yeni Türkiye**. İstanbul 1959
- Ertürk, Hasan. **Kent Ekonomisi**. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, Kasım 1995.
- Feyzioğlu, Ayfer. "Cumhuriyet Döneminde Milli Ekonomiyi Oluşturacak Planlar" **İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T.E. Yıllığı IX**. 1994-1996.
- Gevgilili, Ali. **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**. İkinci Basım. Bağlam Yayınları, Aralık 1990.
- . "Türkiye Basını" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C.1**, İletişim Yayınları 1983.
- Giddens, Anthony. **Sosyoloji, Eleştirel Bir Giriş**. Çev.: R. Esengün, İ.Öğretir. İstanbul: İhtar Yayıncılık 1993.
- . **Modernliğin Sonuçları**. Çev.: Ersin Kuşdil. Ayrıntı Yayınları, Nisan 1994.
- . **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**. ALFA Yayınları, Ocak 2000.
- Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**. Yay.Haz.: T. Fikret Göncüler, İstanbul: Kadro Yayınları, 1977.
- Gökberk, Macit. **Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk**. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Ağustos 1997.
- Göle, Nilüfer. "Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. Tarih Vakfı Yurt Yay., Mart 1998.
- Gürkan, Nilgün. **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**. İletişim Yayınları, 1998.
- Heper, Metin. **Modernleşme ve Bürokrasi**. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Mart 1973.
- Hobsbawm, Eric. **Devrim Çağı**. Çev.: B. Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi, Ekim 1998.
- Işın, Ekrem. "19.yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. C. 2, İletişim Yayınları, 1985.
- İlhan, Suat. "Türk Çağdaşlaşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi VII**. 19:15 Kasım 1990.
- İnan, M. Rauf. "Atatürk'ün Halkçılık Ülküsü", **Atatürk ve Halkevleri**. Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler. Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, 1974.
- İnuğur, M. Nuri **Basın ve Yayın Tarihi** İstanbul Çağlayan Kitabevi, 1982
- Jeanniere, Abel. "Modernite Nedir?", **Modernite Versus Postmodernite**. Der.:

- Mehmet Küçük. İkinci Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 1994.
- Kabacalı, Alpay. **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın** Literatür Yayınları, Eylül 2000.
- Kadioğlu, Ayşe. **Cumhuriyet İdaresi - Demokrasi Muhakemesi**. Metis Yayınları, Mart 1999.
- Kandiyoti, Deniz. “Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998.
- Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**. İletişim Yayınları, 1995.
- Kaplan, Kadri. “Halkevlerinin Doğuş Bilinci ve Tarihsel Görevi”, **Atatürk ve Halkevleri**. Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Ankara: Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, 1974.
- Karakaş, Mehmet. “Batı Gelişme Modeli ve Batı-Dışı Toplum Olmanın Ötekiliği”, **Yeni Türkiye** 4,23-24: 1691-1702, Eylül-Aralık 1998.
- Karal, Enver Ziya. “Atatürk’ün Türk Tarih Tezi”, **Atatürkçülük**. 2. Kitap, MEGSB Yayınları, 1984.
- . **Tanzimat-ı Hayriye Devri**. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Ekim 1999.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Politikada 45 Yıl**. İkinci Basım, İletişim Yayınları, 1984 (İlk Baskı: 1968)
- Karatepe, Şükrü. **Darbeler Anayasalar ve Modernleşme**. İkinci Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Karpat, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi**. Afa Yayınları, Ekim 1996.
- Keleş, Ruşen. **Kentleşme Politikası**. Beşinci Baskı. İmge Kitabevi, Ocak 2000.
- Kepenek, Yakup. “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. C. 7. İletişim Yayınları, 1983.
- Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. İletişim Yayınları, 1989.
- . “1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrul-tusu”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998.
- Keyman, E.Fuat. **Türkiye ve Radikal Demokrasi**. Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim. Alfa Yayınları, Şubat 2000.
- Kıray, Mübeccel B. **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**. Bağlam Yayınları, Kasım 1999.
- Kili, Suna. **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli**. Altıncı Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 1998.

- Kongar, Emre. **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**. Remzi Kitabevi, 1983.
- . **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**. Beşinci Basım. Remzi Kitabevi, 1995.
- Köker, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**. İletişim Yayınları, 1990.
- Küçükömer, İdris. **Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma**. İstanbul: Ant Yayınları, Nisan 1969.
- Landau, Jacop M. “Atatürk’ün Başarısı: Bazı Düşünceler” Çev.: Meral Alakuş. **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**. Sarmal Yayınları, Temmuz.1999.
- Mardin, Şerif. **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**. Makaleler 1. Der.: M. Türköne, T. Önder. Dokuzuncu Baskı. İletişim Yayınları, Ağustos 1994.
- . **Türk Modernleşmesi**. Makaleler 4. Der: M. Türköne, T. Önder, Dördüncü Baskı. İletişim Yayınları, 1995-a.
- . **Türkiye’de Din ve Siyaset**. Dördüncü Baskı. İletişim Yayınları, 1995-b.
- Mert, Nuray. “Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam”, **COGİTO Laiklik**. 1,1:89-102. Beşinci Basım. Yaz 1994.
- Merter, Feridun. “Türk Modernleşmesi Açısından Demokrasi ve Atatürk”, **Yeni Türkiye** 4,23-24:649-664, Eylül-Aralık 1998.
- Mumcu, Ahmet. **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**. Yedinci Baskı. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1982.
- Narlı, Nilüfer. “Türkiye’de Laikliğin Konumu”, **COGİTO Laiklik** 1,1: 23-32, Beşinci Basım.Yaz 1994.
- Onat, Naim. “Atatürk ve Ülkü Adı”, **Ülkü**. XII,70:337-338, Aralık 1938.
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. Altıncı Baskı. İletişim Yayınları, 2000.
- Özbek, Meral. **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**. 2. Baskı. İletişim Yayınları, Aralık 1994.
- Özbudun, Ergun. **Siyasal Partiler**. Üçüncü Baskı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.
- . “Atatürk ve Laiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. VIII,24:432, Temmuz 1992.
- Özer, İnan. “Türkiye’de Kentleşme”, **Yeni Türkiye**. 4,23-24:2334-51 Eylül-Aralık 1998.
- Özgür, Özlem. **100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**. Gerçek Yayınevi, Ekim 1972.

- Özguven, İnci. "Güneş Dil Teorisi", Anadolu Üniversitesi Afyon İ.İ.B.F. Yıllığı 1992.
- Özkalp, Enver. **Sosyolojiye Giriş**. Dokuzuncu Baskı. Eskişehir: A.Ü. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1998.
- Parla, Taha. **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**. C. 1, "Atatürk'ün Nutuk'u", İletişim Yayınları, 1991.
- Paz, Octavio. "Şiir ve Modernite", **Modernite Versus Postmodernite**. Der.: M. Küçük, İkinci Basım. Ankara: Vadi Yayınları, 1994.
- Peker, Recep. "Ülkü Niçin Çıkıyor", **Ülkü**. I,1:1-2, Şubat 1933.
- Said Halim Paşa. **Buhranlarımız**. Yay.Haz.: Ertuğrul Düzdağ. Tercüman 1001 Temel Eser-9, B.Y. Yok.
- Salihoğlu, Mehmet. "Ulusal Edebiyatımızda ve Sanatımızda Halk-evlerinin Yeri", **Atatürk ve Halkevleri**. Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Ankara: A.E.Y. 1974.
- Sarıbay, Ali Yaşar. **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**. İkinci Baskı. İletişim Yayınları, Haziran 1995.
- . "Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı: Sosyo-Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**. İstanbul: BETA Yay. 1986.
- Savcı, Bahri. "Atatürk Laikliğinin Gerçek Amacı ve Anlamı", **Atatürk'e Saygı**. TDK. Tanıtma Yayınları, 1969.
- Sevil, Muharrem. **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**. Ankara: Vadi Yayınları, Eylül 1999.
- Shaw, Stanford J. "19 yy. Osmanlı Reformcularının Amaç ve Başarılarının Bazı Yolları", **Ortadoğu'da Modernleşme**. İnsan Yayınları, Mart 1995.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. 2. Cilt, Çev.: Mehmet Harmancı, İkinci Baskı. İstanbul: E Yayınları, 1994.
- Smith, Anthony D. **Toplumsal Değişme Anlayışı**. Çev.: Ülgen Oskay. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996.
- Somel, S. Akşin. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**. Bağlam Yayınları, Eylül 1997.
- Steinbach, Udo. "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'nin Siyasal Kültürü Üzerinde Atatürk'ün Etkisi", Çev.: Meral Alakuş. **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**. Sarmal Yayınları, Temmuz 1999.
- Şaylan, Gencay. **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**. Ankara: TODAİE, Temmuz 1998.
- Şeriatı, Ali. **Medeniyet ve Modernizm**. Dördüncü Baskı. İstanbul: Bir

- Yayıncılık, Temmuz 1985.
- Tanilli, Server. **Yüzyılın Gerçeği ve Mirası**, Cilt III. İstanbul: Adam Yayınları, Nisan 1999.
- . **Yüzyılın Gerçeği ve Mirası**, Cilt IV. İstanbul: Adam Yayınları, Kasım 1999.
- Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Üçüncü Baskı. Afa Yayınları, Eylül 1996.
- Tekeli, İlhan. “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998.
- Teziç, Erdoğan. **100 Soruda Siyasi Partiler**. Gerçek Yayınevi, 1976.
- Thomas, Michel S.J. “Laisizme Katolik Bir Bakış” Çev.: Deniz Şengeç, **COGITO** Laiklik. 1,1: 101-107, Beşinci Basım. Yaz 1994.
- Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası**. Dördüncü Baskı. İmge Kitabevi, Mart 1997.
- Topuz, Hıfzı **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, Mart 1973.
- Touraine, Alain. **Modernliğin Eleştirisi**. Çev.: Hülya Tufan. Yapı Kredi Yayınları, Nisan 1994.
- Tuğlacı, Pars. **Çağdaş Türkiye**. C. 3. Cem Yayınevi, 1990.
- Tunçdilek, Necdet. **Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi**. İstanbul Üniver-sitesi Yayınları, 1986.
- Türkdoğan, Orhan. **Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme**. İkinci Baskı. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, Haziran 1996.
- Uyar, Hakkı. **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**. İstanbul: Boyut Kitapları, Kasım 1998.
- Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Dördüncü Baskı. Ülken Yayınları, 1994.
- Vatandaş, Celaleddin. “Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi”, **Yeni Türkiye**. 4,23-24: 1665-90, Eylül-Aralık 1998.
- Wallerstein, Immanuel. “Liberalizmin İflası”, Çev.: M. Özel. **Tarih Risaleleri**. İstanbul: İz Yayınları, 1995.
- Yamaner, Şerafettin. **Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim**. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ekim 1998.
- Yeğen, Mesut. “Türk Devlet Söylemi ve Cumhuriyet Kuramları”, **Mürekkep**. No: 5, Güz 1995.
- . “Türk Tarih Tezi Bir Kaza An’ı mıdır?” **Mürekkep**. No: 6: Kış-Bahar 1996.

Yeşilkaya, Neşe G. **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık.** İletişim Yayınları, 1999.

Yılmaz, Aytekin. **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar.** Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

—————. "Türkiye'de Demokrasinin Gelişimi ve Sorunları", **Yeni Türkiye.** 4,23-24: 1164-1171 Eylül-Aralık 1998.

—————. **Modern Demokrasi: Gelişim ve Sorunları.** Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 2000.

Ülkü. Cilt:1-12, Şubat 1933 - Şubat 1939 arası tüm sayılar.